

FELELŐSSÉGVÁLLALÁS, KAPCSOLAT ÉS HELYREÁLLÍTÁS

MEDIÁCIÓ ÉS RESZTORATÍV IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN

Szerkesztette: Barabás Tünde – Fellegi Borbála – Windt Szandra

Budapest, 2011

Az Európai Bizottság „Criminal Justice 2008” programjának pénzügyi támogatásával.

FELELŐSSÉGVÁLLALÁS, KAPCSOLAT ÉS HELYREÁLLÍTÁS

MEDIÁCIÓ ÉS RESZTORATÍV IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN

Készült a Foresee Kutatócsoport és az Országos Kriminológiai Intézet együttműködésében
a „Mediáció és helyreállító igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban”
(„*Mediation and Restorative Justice in Prison Settings*” – MEREPS) című,
JLS/2008/JPEN015-30-CE-0267156/00-39 számú projekt keretén belül
az Európai Bizottság Criminal Justice 2008
programjának pénzügyi támogatásával

www.mereps.foresee.hu

ISBN 978-963-89468-0-5

© Minden jog fenntartva.

Szerkesztette:

Dr. Barabás Tünde, PhD
Fellegi Borbála, PhD
Windt Szandra, PhD

Kiadó:

P-T Műhely, az Országos Kriminológiai Intézet megbízásából

Nyomda: AduPrint

Budapest, 2011

Tartalomjegyzék

▶ BEVEZETÉS	8
Köszönetnyilvánítás	9
<i>Martin Wright</i> : Előszó	11
Bevezető gondolatok	17
▶ MAGYARORSZÁG	22
<i>Barabás Tünde</i> : Megbékélés és helyreállítás a börtönben?	23
<i>Windt Szandra</i> : A börtönmediáció lehetőségei a börtönszemélyzet, a fogvatartottak és a sértettek véleménye alapján.....	63
<i>Szegő Dóra és Fellegi Borbála</i> : „Meglátni az embert” – Konfliktuskezelés a börtön falain innen és túl	87
<i>Szűcs András</i> : A mediáció alkalmazásának lehetőségei a büntetés-végrehajtás területén az ügyész szemével	145
▶ ANGLIA	154
<i>Theo Gavrielides</i> : Helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása a büntetés- végrehajtásban. Fogvatartott fiatalokkal kapcsolatos alternatív megoldások.....	155
▶ NÉMETORSZÁG	204
<i>Arthur Hartmann – Marie Haas – Felix Steengrafe – Judith Geyer –</i> <i>Tim Steudel és Pinar Kurucay</i> : Börtönmediáció Németországban	205
▶ BELGIUM	266
<i>Ivo Aertsen</i> : Resztoratív szemléletű börtönök – hogyan tovább?	267
▶ ESETTANULMÁNYOK	282
<i>Els Goossens</i> : Egy mediációs eset Belgiumból.....	283
<i>Szegő Dóra és Fellegi Borbála</i> : A családi kapcsolatok rendezése a büntetésmegszakítás során – Róbert története	295
<i>Negrea Vidia</i> : Visszailleszkedés a társadalomba – János története	301
▶ FÜGGELÉK	312
A fogvatartottakat érintő főbb törvényi változások Angliában és Walesben, 1996–2009.....	313
▶ IRODALOMJEGYZÉK	316

Bevezetés

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnénk megköszönni az *Európai Bizottság* anyagi támogatását, valamint a *Legfőbb Ügyészségnek*, az *Országos Kriminológiai Intézetnek* és a *Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokának*, hogy lehetővé tették számunkra a projekt sikeres lefolytatását.

Köszönet illeti a projekt *magyar partnereinek* áldozatos, fáradtságos munkáját, akik mindvégig segítettek és támogatták annak megvalósulását: a *Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium*, a *Balassagyarmati Fegyház és Börtön*, a *Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Szolgálat*, a *Tököli Fiatalok Bűntetés-végrehajtási Intézete*, a *Magyar Bíróképző Akadémia*, a *Magyar Bűnmegelőzési és Börtönmissziós Alapítvány*, a *Helyi Obszervatórium Intézet*, a *Közösségi Szolgáltatások Alapítvány* és az *Innokut Nonprofit Közhasznú Kft.* munkatársainak.

Kiemelten köszönjük *külföldi partnereinknek*, hogy tudásukkal, áldozatos és elkötelezett munkájukkal lehetőséget teremtetek a téma nemzetközi dimenzióinak megismerésére: *Dr. Theo Gavrielidesnek*, *Lewis Parle-nak*, *Els Goossensnek*, *Dr. Arthur Hartmann-nak*, *Marie Haasnak*, *Felix Steengrafenak*, *Judith Geyernak*, *Tim Steudelnek*, *Pinar Kurucaynak*, *Christa Wiechertnek*, valamint *Karolien Mariënnak* és *Jolien Willemsensnek*.

Külön köszönet:

Dr. Virág Györgynek, Schiller Évának, hogy szaktudásukkal mindvégig segítették az OKRI közreműködését;

Dr. Alison Lieblingnek és Marina Cantacuzinónak, hogy tapasztalataikkal gazdagították a projekt zárókonferenciáját;

Dr. Bánhegyi Gergelynek, Dr. Benedek Györgynek, Dr. Diós Erzsébetnek, Dr. Hatvani Erzsébetnek, Dr. Kunfalvi Zoltánnak és Dr. Törzs Editnek a magyarországi partnerségek hatékony kialakításában és működtetésében a segítségnyújtást;

Benedek Gabriellának a hatékony és precíz koordinációért;

Dr. Budai Istvánnak, Kovács Mihálynak és Tóth Tamásnak, valamint a kutatásba bevont bv-s munkatársaknak és fogvatartottaknak, elkötelezett munkájukért és bizalmukért;

Dr. Ivo Aertsennek, Dr. Martin Wrightnak és Robert Shawnak, hogy tanácsaikkal és tanulmányaikkal hozzáadtak a projekthez és annak eredményeihez;

Dr. Marian Liebmann-nak a nagyszerű börtönmediációs képzésért;

Katona Csillának, hogy tapasztalataival segítette a fogvatartottakkal történő együttműködésünket;

Dr. Kovács Róbertnek a kutatás lebonyolításában nyújtott magas szintű szakmai munkájáért;

Lisa Reanak a projekt nemzetközi disszeminációjában nyújtott segítségéért;

Negrea Vidiának a szakmai tanácsadásért és a folyamatos támogatásért;

Papp Zsuzsannának a kutatásban nyújtott segítségéért;

Szegő Dórának az átfogó folyamatkövetésért és -elemzésért; valamint

Végh Ádámnak a www.mereps.foresee.hu oldal gondozásáért.

Ez a kötet pedig nem jött volna létre a P-T Műhely és az Afford Fordítóiroda precíz és kitartó munkája nélkül.

*A MEREPS-stáb nevében
a szerkesztők*

Martin Wright¹

ELŐSZÓ

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a börtönbüntetés és a helyreállító igazságszolgáltatás két külön világot képviselnek. A szabadságvesztés kirovásának elsődleges célja az elítélt megbüntetése azért, amit elkövetett (a múltban), míg a resztoratív² igazságszolgáltatás célkitűzése az emberi kapcsolatok, valamint az áldozat és az elkövető életének „helyreállítása” (a jövőben).

A börtönök a világ minden részén az igazságszolgáltatás alapvető eszközei közé tartoznak: ma világszerte kb. 10 millió fogvatartott raboskodik különböző létesítményekben. Ami a jelen könyvben tárgyalt országokat illeti, kevesebb mint 100 fogvatartott jut 100 000 német vagy belga polgárra és kb. 150 fogvatartott jut 100 000 magyar vagy brit polgárra (Walmsley, é. n.). Nagy-Britanniában és számos más országban a börtönök kihasználtsága maximális, ami megnehezíti konstruktív tevékenységek megszervezését és lebonyolítását a létesítményekben. Nem nehéz felsorolni a börtönbüntetés negatív vonatkozásait, valamint érveket felsorakoztatni amellett, hogy miért lenne előnyös lényegesen kisebb mértékben alkalmazni a szabadságvesztést.

1 Martin Wright, PhD: a Howard League for Penal Reform szervezet korábbi igazgatója, jelenleg a Lambeth Mediation Service igazgatóhelyettese és önkéntes mediátora

2 A tanulmánykötetben a resztoratív, helyreállító és jóvátételi kifejezéseket egymás szinonimájaként alkalmazzuk.

Egyes következmények szinte törvényszerűek. Ezek közé tartozik a családok szétszakítása, a fogvatartottak közösségének negatív hatása, a börtönök szigorú rendje és a megélyezés, amely az elkövetőt szabadulását követően a külvilágban várja. Más tényezők tovább súlyosbítják a helyzetet a börtönökben, ilyen például az unalom; a munka és más tartalmas elfoglaltság hiánya; a szabályokhoz való alkalmazkodás a felelősségteljes, önálló gondolkodás kialakulása helyett; vagy éppen a szabályokkal szembeni lázadás. Szélsőséges esetekben megjelenik a „hospitalizáció” jelensége (amikor az elkövető annyira hozzászokik a benti körülményekhez, hogy a kinti világban már nem boldogul), vagy az elítélt önmagára veszélyessé válik (főleg női elítélteknél jellemző), esetleg öngyilkosságot követ el. A börtönbüntetéssel kapcsolatos fenti sajátosságok és tényezők kivétel nélkül a fogvatartottakhoz kapcsolódnak, nem pedig az áldozatokhoz.

E nehézségek (és gyakran az azokat előidéző és fenntartó hivatalok és hatóságok) ellenére számos börtön személyzete próbál konstruktívabb programokat biztosítani az elítéltek számára. Idetartozik például a munka lehetősége, a rekreációs programok, a bűnelkövető magatartással kapcsolatos programok, köztük a drog- és alkoholfüggőség kezelése, a kognitív viselkedésterápia, az indulatkezelés, valamint az alapvető tanulási és egyéb készségek fejlesztését célzó programok.

A 18. századi angol börtönreformer, John Howard, miután számos európai börtönt meglátogatott, a következő gondolattal állt elő: „Létezik egy módszer a leginkább kétségbeesett fogvatartottak kezelésére, amely mind az ő szempontjukból, mind pedig a társadalom szempontjából előnyös. Sokuk okos és érzékeny – kezeljük hát őket higgadtan, de határozottan. Mutassuk meg nekik, hogy van bennünk emberség és hogy célunk az, hogy a társadalom hasznos tagjává tegyük őket” (Howard, 1792: 39).

A resztoratív igazságszolgáltatás új lehetőséget kínál arra, hogy a börtönöket humánusabbá, ugyanakkor hatékonyabbá tegyük. Három különböző formában alkalmazható. Egyrészt közösségi szankciók formájában, amely lehetővé teszi a börtönbüntetés alkalmazásának elkerülését. Ez egy nagyon ígéretes irány, de kívül esik a jelen könyv hatókörén. Másrészt lehetőséget nyújthat az áldozat és az elkövető találkozására. Lényegében ez a helyreállító igazságszolgáltatás egyik legfontosabb eleme. A jelenlegi felfogásnak megfelelően a bíróságok számos bűncselekmény esetén elkerülhetetlennek tartják a börtönbüntetés alkalmazását. Ám a szabadságvesztéssel párhuzamosan alkalmazható lenne egy resztoratív folyamat is, amely segítene az elkövető gondolkodásmódjának átformálásában, valamint az áldozatoknak is támogatást nyújthatna, például azáltal, hogy lehetővé tenné számukra, hogy választ kapjanak kérdéseikre és tudassák az elkövetővel, milyen hatással volt életükre az ellenük elkövetett cselekedet. Továbbá, ha az áldozat és az elkövető ismerik egymást vagy legalább egymáshoz közel élnek, a resztoratív igazságszolgáltatás lehetőséget kínál arra, hogy személyesen találkozzanak és feloldják egymástól való félelmüket. Egyes dokumentált esetekben a resztoratív találkozó a poszttraumás stressz tüneteit is enyhítette (Sherman és Strang, 2007: 64).

A resztoratív igazságszolgáltatás harmadik alkalmazási területe maga a büntetés-végrehajtás. A fogvatartottak között gyakran alakul ki konfliktus. Az érintetteknek és a börtönszemélyzetnek egyaránt érdekében áll, hogy ezeket a konfliktusokat erőszakmentesen

rendezték. A resztoratív gyakorlatok a fogvatartottak és a személyzet közötti konfliktusok kezelésére is alkalmasak (ha például egy börtönőr úgy érzi, hogy valamelyik fogvatartott inzultálta vagy egy fogvatartott úgy gondolja, hogy rendszeresen értelmetlen dolgokra utasítják). Ahhoz, hogy a börtönök szigorú fegyelemre épülő rendszerébe beépüljön a resztoratív szemlélet, mindenekelőtt el kell nyerni az érintettek és a döntéshozók támogatását. Ennek birtokában azonban lehetőség nyílik arra, hogy megvalósítsuk John Howard elképzelését, és olyan módszereket alkalmazzunk, amelyek az elkövetők és a társadalom szempontjából egyaránt előnyösek. Olyan esetekben természetesen, amikor a resztoratív módszerek alkalmazása nem célravezető, továbbra is szükség lesz fegyelmező eszközök alkalmazására. Ám minél szélesebb körben alkalmazzuk a resztoratív gyakorlatokat, annál ritkábban kerül sor ilyen esetekre.

Ezek lennének tehát a resztoratív gyakorlatok alkalmazásának előnyei börtönkörnyezetben. Vagy talán túl optimista ez a jövőkép? Valószínűleg nem, hiszen már most is számos helyen eredményesen alkalmazzák az új szemléletet. A folyamat néhány évtizeddel ezelőtt indult, részben resztoratív gyakorlatok alkalmazásával. Az 1980-as évek közepén a VOIC projekt keretében olyan áldozatok, akik ellen betöréses lopást követtek el, lehetőséget kaptak arra, hogy fiatalkorú elkövetőkkel (de nem azzal, aki hozzájuk betört) találkozzanak a délkelet-angliai Kent városában lévő Rochesteri Fiatalkorúak Intézetében (Launay and Murray, 1989). Körülbelül ugyanebben az időben Németországban egy program keretében nők tartottak 40 előadásból álló szemináriumsorozatot a szexuális szerepekről (Geschlechtsrollenseminare) szexuális bűncselekmény elkövetése miatt elítélt fiatalkorúak számára a Hamelni Fiatalkorúak Intézetében (Tügel és Heilemann, 1987). Egy nemrégiben megjelent könyv esetleírásokat közöl elkövetők és áldozatok (vagy emberölés esetén az áldozatok hozzátartozói) közötti találkozókról az Egyesült Államokban. Egy meggyilkolt fiatal nő édesanyja programot indított *Victims' Voices Heard* (Az áldozatok érzései) címmel. Annak ellenére, hogy a programba rendkívül súlyos bűncselekményeket elkövető fogvatartottakat vontak be, jellemzően mind az áldozatok, mind az elkövetők hasznosnak ítélték a találkozókat. Egy esetben (betöréses lopás és nemi erőszak) az elkövetőt teljesen magára hagyta a családja, és szabadulása után csak áldozata és annak férje nyújtott számára támogatást (Miller, 2011: 67). Az Egyesült Királyságban megjelent egy kézikönyv a resztoratív igazságszolgáltatás alkalmazásáról a börtönökben (Edgar és Newell, 2006, utóbbi szerző korábban börtönigazgató volt), és az ország több létesítményében (pl. Gloucester és Swansea) ténylegesen alkalmazznak resztoratív gyakorlatokat (ezekről a Resztoratív Igazságszolgáltatási Bizottság Resolution című hírlevelének 2010. téli és a 2011. őszi száma ad áttekintést). E projekteket annak ellenére sorolhatjuk a resztoratív igazságszolgáltatás körébe, hogy némelyikük nem teljes mértékben resztoratív, amennyiben inkább az áldozatok iránti empátia kialakítására koncentrál, és nem foglal magában az áldozatok és az elkövetők közötti közvetlen dialógust. Indultak programok fiatalkorú fogvatartottak számára is, a felnőtt elkövetők számára kidolgozott REMEDI (Restorative Justice and Mediation Initiatives) projekt pedig egy, az állam által finanszírozott, átfogó kutatási program részét képezte (Shapland és szerzőtársai, 2011).

Magyarországon – a MEREPS keretében – sor került olyan programokra, amelyek keretében resztoratív módszereket vezettek be büntetés-végrehajtási intézetekben. A kutatási programok egyrészt annak felmérését célozták, hogy hajlandók és képesek-e az elkövetők mediációs folyamatokban részt venni elítélésüket követően, másrészt igyekeztek képet alkotni arról, hogyan viszonyul a börtönszemélyzet a resztoratív szemlélethez (azok esetében, akik egyáltalán hallottak a resztoratív igazságszolgáltatásról). Ezt követően akciókutatás keretében megvizsgálták az alkalmazott resztoratív módszerek eredményeit, ideértve a konferenciát, a családi csoportkonferenciát, a mediációt és a támogató köröket. A fentiek mellett a fogvatartottak közötti konfliktusok kezelésére is bevezettek resztoratív megoldásokat.

A resztoratív gyakorlatok bevezetése a börtönökben természetesen nem egyszerű feladat. E könyv legnagyobb erőnye éppen az, hogy sorra veszi azokat a főbb problémákat, amelyek a resztoratív szemlélet bevezetését nehezítik a büntetés-végrehajtásban. A resztoratív igazságszolgáltatás támogatói mind ez idáig nem szenteltek kellő figyelmet a gyakorlati problémáknak. Számos projekt „resztoratívként” fut, miközben valójában nem tükrözi a resztoratív igazságszolgáltatás alapelveit (ugyanakkor olyan is előfordul, hogy egy részben resztoratív program nem használja ezt a jelzőt). A tapasztalatok alapján a fogvatartottak esetében fennáll annak kockázata, hogy azért vállalják a resztoratív folyamatokban való részvételt, mert úgy gondolják, hogy abból valamilyen konkrét előnyük származik. Szintén reális veszély, hogy a börtönszemélyzet csak azért mutat érdeklődést az új szemlélet iránt, hogy jó pontokat szerezzen a vezetőségénél, vagy olyan módszernek tekinti a resztoratív megoldásokat, amelyekkel gyorsan és egyszerűen rendezhetők a problémák. Ez utóbbi természetesen nem feltétlenül jelent problémát, hiszen ha a személyzetnek valóban kevesebb idejét köti le a konfliktusok rendezése, az minden érintett számára előnyös.

A kísérleti projekt eredményei rámutattak arra, hogyan befolyásolhatja pozitívan a resztoratív igazságszolgáltatás egy szigorú fegyelemre és hierarchiára épülő intézmény kommunikációs kultúráját, és hogyan jelentheti az első lépést egy olyan folyamatban, melynek célja az, hogy mind a börtönszemélyzet tagjai, mind pedig a fogvatartottak lehetőséget kapjanak és képessé váljanak szükségleteik kommunikálására, és hogy az érintettek valóban higgyenek a dialógus és az együttműködés lehetőségében.

Németországban a börtönök személyzetének túlnyomó része ismeri az áldozat–elkövető mediációt, de csak kevesen vannak tisztában a családi csoportkonferenciák és a támogatói körök működésével. Célszerű lenne ezen a helyzeten változtatni, különösen annak tükrében, hogy a mediációs programok mellett a másik két resztoratív módszerrel kapcsolatban is indult már program. Belgium szintén támogatja a mediáció alkalmazását börtönkörnyezetben. Ennek jegyében – talán a világon egyedülálló módon – a belga hatóságok resztoratív tanácsadókat is alkalmaztak a börtönökben, akiknek feladata nem az volt, hogy egyénileg foglalkozzanak a fogvatartottakkal, hanem az, hogy a börtönök kultúráját resztoratív irányba mozdítsák el. A tanácsadók intézményét azonban 2008-ban konkrét indoklás nélkül megszüntették (Van Doosselaere és Vanfraechem, 2011: 60).

Egyes országokban, de legalábbis egyes intézményekben a resztoratív gyakorlatok egyre inkább beépülnek a hagyományos büntető szemléletű börtönrendszer működésébe. A tapasztalatok alapján a két különböző szemlélet sikerrel alkalmazható párhuzamosan,

és a resztoratív gyakorlatok hatással vannak a börtönkultúrára. A börtönök vezetői és személyzete a beszámolók alapján nem érzik úgy, hogy veszítenének hatalmukból, viszont egyre inkább arra használják, hogy önálló gondolkodásra és önreflexióra készítsék a fogvatartottakat, amivel kivívják azok bizalmát. Talán idővel a bíróságok is úgy látják majd, hogy a resztoratív folyamat eredményesen alkalmazható a börtönbüntetés kiváltására, bár bizonyos elkövetők esetében nyilvánvalóan elkerülhetetlen lesz a szabadságvesztés alkalmazása, mások számára pedig talán lehetőséget nyújt majd egy resztoratív börtönben letöltött büntetés arra, hogy szembenézzenek önmagukkal, és idővel találkozzanak áldozatukkal.

A szakirodalomban megjelent a „resztoratív szemléletű fogvatartás” gondolata is (Blad, 2006: 144-6). Ez az új paradigma kiutat kínál a hagyományos büntetőrendszer zsákutcájából, ugyanakkor a koncepció támogatóinak ügyelnie kell arra, hogy a szakma és a közvélemény ne úgy tekintsen az új koncepcióra, mint olyasvalamire, ami minden problémára megoldást nyújt. A resztoratív „mozgalmat” tehát gyakorló szakemberek indították el, most azonban már a kutatókon – például a MEREPS projekt munkatársain – a sor, nekik kell konstruktív és kritikus megközelítéssel rendszerezniük és értékelniük a resztoratív szemlélettel kapcsolatos eredményeket és lehetőségeket.

A könyv a kutatókat és a terepen dolgozó szakembereket egyaránt arra inspirálhatja, hogy tovább dolgozzanak a resztoratív folyamat előmozdításán.

BEVEZETŐ GONDOLATOK

„Emlékszik az első találkozásunkra? Nem egy kávézóban történt. Maga betört az én házámba. Összetörte az egyetlen létező hitemet, hogy képes vagyok a családomat és az otthonomat megvédeni az olyanoktól, mint Maga.”
„Sosem láttam korábban valakit ennyi szomorúságot, dühöt, elkeseredettséget, elszigeteltséget és büntudatot érezni, mint ő. Meglepett, hogy ő érzett büntudatot azért, amit én tettem! Korábban nem tudatosult bennem, milyen kárt okoztam, hogy a tettem kiket és hogyan érintett.”
„És akkor elkezdtünk beszélgetni... A fájdalomról, a múltról...”

(Részletek a „The woolf within” c. dokumentumfilmből, amelyben Peter, a visszaeső bűnöző és Will, Peter egyik sértettje tesznek vallomást arról, mit jelentett számukra találkozni a másikkal. Peter – elmondása szerint – közel húszezer bűncselekményt követett el korábbi életében, mielőtt találkozott utolsó betörésének áldozatával, Wil-lel egy mediáció keretén belül. E találkozás megváltoztatta mindkettejük életét. Peter 2003 óta „tiszta” életet él, és megjelentette „Az okozott kár” (The Damage Done) c. monográfiáját, Will pedig létrehozta a „Miért Pont Én?” (Why Me?) nevű, áldozatokat támogató szervezetet, amellyel bűncselekmények sértettjei számára segítik a mediációban való részvételt.)¹

1 A „Why Me?” szervezet engedélyezésével a „The woolf within” c. film magyar felirattal ellátva megtekinthető a www.foresee.hu oldalán.

Igazságérzetünk és a társadalom védelme megköveteli, hogy a súlyos bűncselekményt elkövető személyek szabadságvesztésben részesüljenek. Legalábbis valameddig...

Mi történik az elkövetőkkel elzárásuk során és azt követően? Hogyan vélekednek az általuk elkövetett bűncselekményről, az okozott kárról? Mennyire érzik felelősségüket a történetekben? Éreznek-e magukban büntudatot és jóvátételre való hajlandóságot? Van-e egyáltalán lehetőségük ezen érzések felismerésére? Szabadulásuk után milyen tervekkel, lehetőségekkel indul „új életük” a „normakövető” társadalomban? Mekkora esélyük van a beilleszkedésre, emberi kapcsolataik helyreállítására?

És mi történik mindeközben a másik oldalon? Sértettjeik milyen jóvátételt kapnak az általuk elszenvedett károkért? Van-e lehetőségük megosztani fájdalukat, veszteségeiket és az őket kínzó kérdéseket bárkivel, főként a történetekért leginkább felelős személlyel: magával az elkövetővel? Ki és hogyan segít nekik abban, hogy lezárják magukban a traumát és továbbléphessenek életükben? Nyújt-e nekik igazságot az igazságszolgáltatás, és ők miként vehetnek ebben közvetlenül is részt?

A kérdések még sokáig sorolhatók: miként reagálnak az áldozatok és az elkövetők szülei, gyermekei, hozzátartozói a környezetükben történt bűncselekményre? Fel tudják-e dolgozni ők a történeteket? Tudnak-e támogatást nyújtani a nekik fontos személynek, hogy feldolgozzák az eseményeket és „újrakezdhesék” életüket?

És mindenközben felmerül a tágabban vett közösség és társadalom szempontja is. Az igazságszolgáltatás során milyen jóvátételben részesül a sérelmet elszenvedett közösség? Mi a garancia arra, hogy a szabadult elítéltek nem követnek el ellenünk újra bűncselekményt? És képesek vagyunk-e visszafogadni és beilleszkedésükben segíteni a börtönből szabadultakat?

A lehetséges megoldások közös pontjaként a *párbeszéd* említhető: párbeszéd az elkövetők és sértettjeik között, a közvetlenül és közvetetten érintett családtagok, a velük foglalkozó szakemberek és a szűkebb és tágabb közösség tagjai között.

Mindezekben a hagyományos igazságszolgáltatás nem képes segíteni az érintett feleket, hiszen nem rendelkezik a szükséges eszköztárral. Így semmiképpen sem nevezhető véletlennek a resztoratív törekvések felerősödése a büntetőjogi szankcionálás területén.

Az utóbbi két évtizedben a helyreállító igazságszolgáltatás és intézményei mindinkább elfogadottá váltak az európai jogi gondolkodásban, és a gyakorlatban is megjelentek. A helyreállítás lehetősége azonban a legtöbb esetben a büntetés kiszabásáig áll fenn, és néhány külföldi megoldástól eltekintve, már nincs rá esély a büntetések végrehajtása során, illetve azok mellett. Ez különös nehézséget jelent olyan elkövetők és áldozatok esetében, akiknek lenne szándéka a találkozásra, párbeszédre, amire azonban a zárt – börtön – körülmények között nem nyílik mód.

Mivel több kutatás, illetve a nemzetközi eredmények is azt bizonyították, hogy a resztoratív intézmények leginkább képesek a súlyos bűncselekmények esetében pozitív hatást kifejteni és látványos eredményt elérni, ezért magyar, helyreállító szemléletet képviselő szakemberek és külföldi partnereik kutatói csapat hoztak létre, hogy a helyreállítás lehetőségeit nemzetközi és nemzeti szinten vizsgálják a szabadságvesztés büntetés végrehajtása során.

A kutatás MEREPS projekt („*Mediation and Restorative Justice in Prison Settings*”, magyarul: Mediáció és helyreállító igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban) néven vált ismertté, és az Európai Bizottság Criminal Justice programja támogatta a megvalósulását.² A magyar vezetéssel megvalósult nemzetközi projekt a mediáció és a többi resztoratív eljárás szerepét és lehetőségét vizsgálta börtönkörnyezetben, a súlyos bűncselekmények elkövetőit és áldozatait állítva a középpontba. A projekt további célja volt, hogy feltárja az elkövető és környezete közötti, valamint a börtönben keletkező konfliktusok feloldásának módjait, és vizsgálja, hogy a konfliktuskezelés miként tudja szolgálni az elítéltek szabadulást követő társadalmi reintegrációját. A projekt az érintett országok kutatói, szakemberei, jogalkotói, bűnügyi jogászai bevonásával, közösen gondolkodva alakította ki vizsgálati módszereit és a gyakorlatban is működő kísérleti programokat.

A resztoratív módszerek börtönbeli alkalmazásának kialakítása kicsit ahhoz a gyerekjátékhoz is hasonlíthat, amelyben különböző formákat kell különböző alakú lyukakba bedobálni. Ebben a játékban feketén-fehéren látszik, hogy egy háromszög alakzatot lehetetlen egy kör alakú lyukba bedobni. De ha a kis formák gyurmából lennének, talán tudnánk a sarkokon itt-ott picit alakítani, és így sikerülne a lyukakkal nem azonos formájú alakzatokat is bedobni.

A börtönmediáció témája kapcsán is láthatóvá vált, hogy különösen nehéz egy alapvetően demokratikus értékekre és partneri együttműködésre építő szemléletet és módszertant egy erősen hierarchizált rendszerbe beilleszteni. A MEREPS projekt arról szólt, hogy e formákat hogyan lehet és kell gyúrni ahhoz, hogy beilleszthetők legyenek a börtön világába.

Ebben az útkeresésben a MEREPS konzorcium tagjaiként négy európai ország hét kutatásszervezete működött együtt. A magyar irányítás alatt zajló kutatás konzorciumvezetője a Foresee Kutatócsoport, szakmai vezetője az Országos Kriminológiai Intézet, pénzügyi menedzsere pedig az Innokut Nonprofit Közhasznú Kft. volt. Külföldi partnerei a leuveni központú European Forum for Restorative Justice, a londoni székhelyű Independent Academic Research Studies (IARS), valamint két németországi szervezet: a Brémai Közigazgatási Főiskola (Hochschule für Öffentliche Verwaltung Bremen) és a Brémai Mediációs Szolgálat volt. A projekt hazai megvalósulását több, az igazságszolgáltatás szempontjából kiemelten fontos szervezet, így a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Szolgálat, a Magyar Bíróképző Akadémia, a Közösségi Szolgáltatások Alapítványa, valamint a Magyar Bűnmegelőzési és Börtönmissziós Alapítvány támogatta. Magyarországon az empirikus kutatás két helyszínen zajlott: a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben és a Tököli Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézetében.

A pályázat tervezésekor egy flipchartra írtuk fel azokat a terveinket és céljainkat, amelyeket a MEREPS során szeretnénk elérni. Amit biztosan tudtunk: kutatással szeretnénk megvizsgálni a helyreállító szemlélet alkalmazhatóságát súlyos bűncselekmények esetén, ugyanakkor az elmélet és empíria mellett szeretnénk a gyakorlati megvalósíthatóságot is kipróbálni kísérleti projektek keretén belül. Az elmélet és gyakorlat ezen kettősségét né-

2 A projekt száma: JLS/2008/JPEN015-30-CE-0267156/00-39. Honlapunk: <http://mereps.foresee.hu>

met és angol partnereink is teljes mértékben képviselték, így a MEREPS lehetőséget tudott teremteni az elméleti eredmények és tereptapasztalatok szintézisére.

A projekt során az IARS segítségével magyarországi igazságügyi szakemberek (ügyészek, pártfogók, bv. vezetők és civil facilitátorok) számára szerveztünk egy angliai tanulmányutat a helyi resztoratív programok megismerésére. A mélyinterjúkra, kérdőívre és fókuszcsoportokra épülő attitűdkutatást követően a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeit egy kísérleti projekt keretén belül a gyakorlatban is kipróbáltuk, a börtön belső konfliktusainak és az elítéltek külvilággal való konfliktusainak területén. Kiderült, hogy a resztoratív eljárások bevezetése nem történhet egyik pillanatról a másikra: mindenképpen szükséges az érintett közösség körütekintő felkészítése és érzékenyítése. Ezért szemléletformáló csoportfoglalkozásokat és műhelyeket tartottunk fogvatartottak és a bevont büntetés-végrehajtási intézmény személyzete számára.

A magyarországi kísérleti programot *dr. Marian Liebmann*, angliai tréner mediációs képzése indította, amelynek eredménye a magyarul és angolul is elkészült börtönmediációs kézikönyvünk lett.³ Mindeközben angol és német partnereink is intenzív empirikus kutatást folytattak, a brémai mediációs szolgálat pedig szintén kialakította a börtönmediációs szolgáltatás kísérleti formáját. A nemzetközi szintű szakmai tapasztalatcserét, amely szintén kiemelt célunk volt, a European Forum for Restorative Justice 2010-es bilbaói konferenciája, a Forum kommunikációs csatornáit, valamint a projekt saját (angol és magyar nyelvű) honlapja⁴ segítették, amellet, hogy valamennyi partner számos konferencián és hírlevélben tájékoztatta eredményeiről a szakmai közönséget. Végso lépésekként már csak a jelen, angol és magyar nyelven megjelenő tanulmánykötet, valamint a 2012-ben megrendezésre kerülő budapesti zárókonferencia maradtak.

E tanulmánykötet a magyar és a nemzetközi partnerek három éven keresztül megvalósított munkájának összegzését, eredményeit, tanulságait, tapasztalatait és javaslatait foglalja össze. Elsőként az Országos Kriminológiai Intézet több éves empirikus kutatásainak háttéréről, a vizsgálat különböző célcsoportjainak, módszereinek, folyamatának összegzéséről, és mindezek alapján a magyar börtönmediáció lehetőségeiről kaphat képet az érdeklődő. Ennek során bemutatjuk a balassagyarmati és tököli bv. intézetekben lefolytatott vizsgálat eredményeit. Megismerhetjük az elítéltek érzéseit, körülményeit és hozzáállásukat a megbánáshoz, valamint a hazai börtönrendszer kínáta kereteket és a börtönökben dolgozók attitűdjeit. A sértetti fórumok és kutatás alapján olvashatunk a sértetti igényekről is.

Ezt követi az egyéves magyarországi kísérleti projekt bemutatása: azok a nehézségek, (rész)sikerek, a börtön hétköznapiiban felmerülő, megoldandó, leküzdendő feladatok feltárása, amelyek a börtönmediáció hazai alkalmazásának alapjait jelentik majd. A kísérlet a resztoratív szemlélet magyarországi büntetés-végrehajtási intézményekben való alkalmazhatóságát tesztelte: hogyan vezethetők be a resztoratív alapelveket képviselő gyakor-

3 Barabás T.–Fellegi B.–Windt Sz. (szerk.): Konfliktuskezelés elítéltekkel. OKRI, Budapest, 2010. Magyar és angol nyelven is elérhető itt: <http://mereps.foresee.hu/segedoldalak/hirek/467/cf60666fba/213/?L=1>.

4 www.mereps.foresee.hu

latok a bv-be, milyen intézményes, jogi és személyi feltételek támogatják, és melyek a nehezítő, sajátos feltételek.

Mindezeket a gyakorló ügyész értékelése zárja a jelenlegi jogszabályi környezetben megvalósítható, a bv. mediáció alkalmazásához szükséges jogi és intézményi keretek kínáta lehetőségeiről.

A nemzetközi partnerek kutatásainak bemutatása az Angliában végzett, fiatalokra fókuszáló tanulmánnyal kezdődik. Nagy-Britanniában a resztoratív eszközök bevezetése és alkalmazása korántsem ütközik annyi jogi korlátba (eltérően a kontinens országaitól), így jelentősen előttünk járnak a resztoratív eszközök alkalmazása területén. Mindez segítheti, hogy a brit tapasztalatok irányadóként jelenhessenek meg a bv. mediáció hazai bevezetése során. A tanulmány azonban ennél messzebbre tekint, és jóval szélesebb spektrumban mutatja be a világ különböző börtöneiben futó helyreállító szemléletű programokat, elsősorban a fiatalok elkövetők esetében. A tanulmány szól az angliai szakemberek körében végzett kutatásról, és ajánlásokat fogalmaz meg a helyreállító szemlélet alkalmazására a büntetés-végrehajtásban.

Ezt követően a német vizsgálat, illetve kísérleti projekt keretében elért eredményekről olvashatunk. Megismerhetjük a németországi szövetségi és brémai tartományi szabályok bonyolult rendszerét, a helyreállító igazságszolgáltatás keretfeltételeit és jelenlegi német gyakorlatát. A tanulmányban részletesen olvashatunk a brémai egyetem által végzett kutatásról és a brémai Oslebshausenben található büntetés-végrehajtási intézetben azt követően lefolytatott modellkísérlet eredményeiről.

A kötet zárótanulmánya a Belgiumban már implementált és jól működő börtönmediáció történetét és lehetőségeit mutatja be: egyrészt a belgiumi jogi környezetet és a legfrissebb jogi szabályozást ismerteti, másrészt képet nyújt a strukturális korlátokról és nehézségekről, valamint a jó gyakorlatokról és a fejlesztés további irányairól.

A kötet különlegessége, hogy az utolsó részben három olyan esettanulmányt is tartalmaz (egy belgiumit és két magyart), amelyek „valódi”, sikeresen záródó, nagyon súlyos ügyek resztoratív szemléletű megoldását példázzák, az előkészítéstől a lezárásig.

E tanulmánykötet aprónak tűnik, de jelentős mérföldkövet jelenthet a helyreállító igazságszolgáltatás mediációs és konferenciamódszereinek sikeres adaptálásában és alkalmazásában a büntetés-végrehajtási rendszer keretén belül. Reméljük, az itt olvasható tanulmányok segíthetnek a különböző, resztoratív szemléletű programok és modellek megismertetésében. És talán ahhoz is hozzájárulhatnak, hogy elgondolkozzunk olyan programokon, amelyek lehetővé teszik, hogy súlyos bűncselekmény érintettjei egy asztalhoz üljenek, beszéljenek a számukra fontos kérdésekről, és közösen gondolkozzanak a valamennyiük számára megnyugvást hozó megoldásokon.

Budapest, 2011.

A szerkesztők

Magyarország

Barabás Tünde¹

MEGBÉKÉLÉS ÉS HELYREÁLLÍTÁS A BÖRTÖNBEN?

„Szoktam gondolni a sértettre. Középkorú volt, és olyan 25 év körüli lehetett a fia, aki vele volt. Nem tudom, a fiú mit gondolhat rólam és miért akarna találkozni velem, de ha találkozoznánk, elmondanám, hogy sajnálom, ami történt, nem így akartam volna. Erre ment rá az én életem is...”

(Emberölés miatt 25 évre ítélt fogvatartott, nyolc hónappal a szabadulása előtt)

A cselekmény elkövetője, több mint 20 évvel a gyilkosság után, még mindig gondol az áldozatra és a családjára is. Fél a jövőtől, a szabadulás utáni tisztázatlan helyzettől és attól is, hogy a közösségben, ahova visszatér, találkozhat az áldozat rokonaival, akikkel szembe kell néznie. Tettének okait, megbánását az áldozat családjának kellene kifejeznie, erre azonban nincsen lehetősége. Az áldozat családtagjai eközben talán otthon szoronganak, arra gondolva, hogy nemso-kára szabadul az elkövető. Megszervezik, hogy ezentúl valaki mindig kísérje a gyerekeket iskolába menet és hazafelé. Tartanak az elkövető bosszújától.

¹ Dr. Barabás Tünde, PhD: az Országos Kriminológiai Intézet tudományos főmunkatársa, osztályvezető, a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai-ösztöndíjasa, www.okri.hu

Az eset szereplői – tettes és áldozata – két ellentétes oldalon állnak a büntetőeljáráshoz. Sok évvel az ítélet után mégis hasonló félelmek szorongatják őket. Félnak a jövőtől és félnak egymástól.

Ami megtörtént, azt nem lehet „visszacsinálni”, bárhogyan szeretné azt bárki. De javítható az élet minősége, elfogadhatóvá válik a büntetés, ha a fájdalom, a félelem és a szorongás – amely érzések a bűncselekményt követően alakultak ki – oldódik, mert az érintettek választókat kaphatnak meg nem válaszolt kérdéseikre, kifejezhetik megbánásukat, szembenézhetnek önmagukkal és a tettel. A kérdés csak az, van-e erre lehetőségük, engedi-e ezt a jog, kapnak-e intézményi támogatást.

A büntetés-végrehajtásnak a magyar szabályozás szerint nem célja a felek közötti megbékélés elősegítése, és erre jelenleg nem is alkalmas. Így az érintettek, ha addig nem békéltek meg, akkor később erre lehetőségük sincs. Ezzel azonban méltánytalanul esik el a jóvátétel/megbékélés lehetőségétől az a sértett, aki esetleg ezt a későbbiek során igényelné, a bebörtönzöttek számára pedig később nem nyílik esély szembesülni a tettük által előidézett fájdalommal/sérelemmel, és arra sem, hogy legalább utólag kifejezésre juttathassák megbánásukat. Az elkövető találkozása a sértettel jelentős szerepet játszhat abban, hogy felmérhesse tette következményeit és a károkat, amelyeket a valóságban okozott, a sértettnek pedig segítheti a történetek feldolgozását és a megbékélést.

Resztorativitás elméletben és gyakorlatban

A resztoratív igazságszolgáltatás alapgondolata az elkövető, az áldozat és a közösség közötti kiegyezésre/megbékélésre való törekvés és a reintegráció elősegítése. Ez nem csak az elkövető érdeke. Az áldozattá válással kapcsolatos kutatások szerint a bűncselekmény elszenvedését követően, a kezeletlen trauma hatására a sértett könnyen kerülhet olyan állapotba, hogy nem képes korábbi életvitelét folytatni, bezárkózik, szorong, kapcsolatai megszakadnak, és életminősége fokozatosan romlik. Noha ez a súlyosabb, illetve erőszakos bűncselekmények áldozatai körében fordul elő nagyobb gyakorisággal, de bekövetkezhet akár „egyszerű” betörést követően is, amikor a sértett többé nem akarja (vagy nem meri) otthonát elhagyni, vagy éppenséggel fél oda visszatérni.

A felek megbeszélésének középpontjában az elkövető cselekedettel való szembenézése, az áldozat nézőpontjának megismerése és a tettes felelősségvállalása áll, szemben a megtorló büntetéssel, ahol a „viszontsérelem” okozása a cél. (Wright, 1999: 32) A resztoratív igazságszolgáltatás Gavrielides értelmezésében „egy etosz, amely gyakorlati célokat szolgál az okozott sérelem jóvátételével, az érintett felek találkozásával, valamint egy önkéntes és őszinte dialóguson alapuló, a kölcsönös megértést célzó folyamat révén”. (Gavrielides, 2007: 139)²

Ez segítheti később az elkövetőt a társadalomba, a közösségbe való visszailleszkedésben. A társadalom számára ez azért is fontos, mert a kirekesztés következménye veszélyes szubkultúrák kialakulása lehet. Az elkövetőnek kapnia kell még egy esélyt, hogy a társadalom hasznos tagjának érezhesse magát.

² Erről részletesen lásd Theo Gavrielides tanulmányát a kötetben.

A közösség is részt vesz ebben a folyamatban, és figyel arra, hogy az elkövető és az áldozat ne maradjon egyedül, megvalósuljon a reintegráció, valamint lehetővé váljon a jóvátétel. A konfliktusmegoldásnak így számos előnye van: a társadalomnak több biztonságot nyújt, és kevesebb költséggel jár (pl. a korábbi szabadlábra helyezéssel vagy sikeres visszailleszkedés következtében). Az áldozat megkönnyebbül, válaszokat kap kérdéseire, az elkövető önuralmat tanul, hogy hasonló szituációkban ne forduljon elő ugyanaz. A tettes és az elkövető a beszélgetések során elkezd feldolgozni az eseményeket. Előtérbe kerül a felek társadalmi és pszichikai integrációja. (Matt és Winter, 2002)

A börtön feladata: őrzés és/vagy támogatás?

Kimmet Edgar és Tim Newell az angliai és walesi börtönöket vizsgálva jellemzően két börtöntípust különböztetnek meg: a korlátozó-büntető-megtorló, valamint a reformszemléletű intézményt, ahol cél az elítéltekkel való munka, a problémamegoldásra való törekvés és a re-integráció elősegítése. (Edgar és Nevell, 2006: 57–61)

Amíg a „megtorló” börtön célja kizárni, megalázni és viszonsértetni azt az embert, aki megsértette a törvényt, addig a reformszemléletű börtönben odafigyelnek az emberi méltóságra, és segítenek a raboknak jóvátenni az általuk okozott kárt. A megtorló típusú börtönre jellemző a korlátozó és stigmatizáló kontroll, a szeretett személyek támogatásától való szeparálás, továbbá a kölcsönösen dominanciára törekvő, erőszakosságra is képes elítélti és személyi állomány. A raboknál ez a bánásmód növelheti a visszaesés valószínűségét.

Ezzel szemben a reformszemléletű börtönben megértik, hogy a kriminalitáshoz bizonyos szociális konfliktusok vezetnek, amivel foglalkozni kell. Biztosítják a biztonságos légkört, a probléma közös megoldását. A hangsúlyt arra fektetik, hogy olyan védelmező hálót hozzanak létre, amely segíti a fogvatartottat a sikeres visszailleszkedésben.

Valójában e két típus tiszta formája nem található meg sehol, inkább az jellemző, hogy szinte minden zárt intézményben együtt jelennek meg ezek a tényezők. Kétségtelen, hogy a börtönök szigorú elvek szerint működnek, amelyek nagyon nehézvé teszik a resztoratív technikák bevezetését. Minden börtönben jelen vannak azonban olyan értékek is, amelyek támogatják a resztoratív eszközök alkalmazását.

A magyar körülményekre is a célok kettőssége jellemző. Vagyis a különböző büntetés-végrehajtási intézetekben eltérő formában és mértékben mindkét törekvés előfordul. Ez nagyban függ az intézmény jellegétől, a fogvatartotti állománytól, valamint a parancsnok szemléletétől is.

Az Edgar–Nevell szerzőpáros rámutat a börtönbüntetés alapvető problémáira. A megtorló szemlélet szerint a rossztevőknek „viszonsérelmet” kell okozni. Ez azért történik, hogy érezze az elkövető, nem éri meg bűnözni, vagyis elrettentsék a bűnözéstől. A büntetés azonban sokszor inkább további bűnözést gerjesztő tényezővé válik, azaz nem éri el a célját. Hatására az elítélt elszigetelődik, családi kötelei megszakadnak, hajléktalanná válhat, nem kap támogatást, ami egyenes út a visszaesés felé.

A megtorló börtönben a nevelő hatás sem érvényesül, nem segíti az elkövetők fejlődését, felkészülését a szabadulás utáni életre. Az elítéltek szinte semmilyen döntést nem hozhatnak, az a feladatuk, hogy passzívan elfogadják és viselik a büntetést.

Az öröknek mindvégig fenn kell tartaniuk a kontrollt, így nem kockáztathatják, hogy a rabok beleszólhassanak, mi, hogyan működjön a börtönben. A fogvatartottak azt érzik, hogy az örök nem tartják tiszteletben szükségleteiket, és minden azért történik, hogy ők rosszul érezzék magukat. Mindez nagy belső feszültségeket gerjeszt, és erősíti a börtönön belüli konfliktusok, az erőszak kialakulásának esélyét.

A resztoratív programok típusai

A programok céljaik alapján több csoportra oszthatók. Vannak, amelyek a börtönlakók empátiáját és tudatosságát igyekeznek fejleszteni, míg mások a fogvatartottaknak biztosítják a kártérítési lehetőséget áldozataik részére. Léteznek olyan programok, amelyek találkozik keretében próbálják rendezni a bebörtönzöttek és áldozataik, a családtagok és a közösség viszonyát. Olyan projektre is volt példa, amely a börtönök és a környezetükben élő közösségek közötti kapcsolatok erősítését helyezte a középpontba. (Hagemann, 2003: 221–235)

Van Ness a programokat céljaik és megvalósításuk alapján hét kategóriába sorolja (Van Ness, 2007: 312–323):

A tudatosság- és empátianövelő programok azon a felismerésen alapulnak, hogy az áldozattá válás léte és folyamata a legtöbb elítélt számára ismeretlen. A cél az, hogy megértésük az elkövetőkkel, milyen hatással van bűncselekményük az áldozatokra, ezzel csökkentsék a visszaesők számát. Ezeknek a projekteknek a módszerei főként találkozik, prezentációk megszervezése, a börtönlakók és az áldozataik közötti párbeszéd kialakulásának elősegítése.

A jóvátételi programok célja, hogy elősegítsék az elkövetőknek az áldozatok részére történő – főként anyagi – jóvátételt. Mivel az eljárási, ügyvédi költségek általában amúgy is kimerítik az elítéltek esetleges anyagi forrásait, a legtöbb esetben nem marad lehetőségük az áldozatok kártalanítására. Ezt a problémát kiküszöbölendő hoztak létre olyan pénzalapokat, amelyekből ezeket az igényeket kielégítik. Ahhoz, hogy egy börtönlakó hozzájusson ilyen forrásokhoz, meghatározott mennyiségű közösségi munkát kell végeznie.

A mediációs/dialogus programok keretében találkozikat szerveznek a súlyos bűncselekmények áldozatai és tettesei között. Ezt egy előkészítő szakasz előzi meg, amely arra szolgál, hogy a feleket felkészítse a találkozásra. A találkozik az előkészítés során már szerepet vállaló mediátor segítségével zajlik. Célja, hogy amennyire lehet, begyógyítsa a bűncselekmény által okozott lelki sebeket. Ugyancsak fontos vonulata ennek a programnak az elítélt és a családja közötti mediáció, amelyre azért van szükség, mert a bűncselekmény elkövetésének a legtöbb esetben az a következménye, hogy a bűnelkövető és családtagjai eltávolodnak egymástól. Azzal a céllal is születtek programok, hogy a közösség tagjai és az elítélt közötti dialógus helyreállításával előkészítsék a szabadulás utáni reintegrációt. Külön projektként kezelik a legsúlyosabb, a nemi erkölcs elleni bűncselekmények elkövetőinek beilleszkedését, hiszen a társadalom, a közösség velük szemben a legelutasítóbb.

A börtön–közösség programok azt célozzák, hogy csökkentsék a börtönök és a börtönlakók izoláltságát azoktól a közösségektől, amelyek közelében élnek. Az elítéltekkel közösségi munkát végeztetnek, így erősítve az adott közösségben betöltött szerepüket.

A konfliktusfeloldó programok azzal a céllal jöttek létre, hogy segítséget nyújtsanak a börtönlakóknak a konfliktusaik erőszak alkalmazása nélkül történő rendezéséhez. Az elítéltek megtanulják, hogyan ismerjék fel azokat a helyzeteket, amelyek potenciálisan magukban hordozzák az erőszak veszélyét és milyen kommunikációs eszközökkel kerülhetik el annak alkalmazását. Egyes programok a fogvatartottak egymással szembeni nézeteltéréseinek békés elsimítását célozzák. Arra is volt példa, hogy a szintén börtönbüntetését töltő bandavezér segítségét kérték a banda tagjai közötti konfliktus feloldásához.

A legambiciózusabbak az ún. átformáló programok, amelyek arra irányulnak, hogy olyan környezetet, egyfajta „erkölcsös börtönt” alakítsanak ki, amelyben a fogvatartott megváltozik, megjavul. Ezek a programok abból indulnak ki, hogy a börtönök olyan intézmények, ahol a morális korrekció az egyik fő feladat, azzal, hogy a szabadulókat jobb, erkölcsösebb életvitelre ösztönzi.

Amit az áldozat érez

Mind a hazai, mind pedig a nemzetközi áldozattá válással kapcsolatos kutatásokból az derül ki, hogy a sértetté váltak alapvetően elégedetlenek a hivatalos szervek (rendőrség, ügyvédek, ügyészek, bírúk) munkájával. (Barabás, 2004) Szerintük nem foglalkoznak eléggé a bűncselekmény következményeivel, sem tőlük, sem másoktól nem kapnak elég támogatást a cselekmény miatt keletkezett sérelmeik orvoslásához. Az angliai vizsgálatok azt mutatják, hogy a sértettek szeretnék, ha az ő szükségleteiket is megkérdeznék, és az elvárásaik alapján döntenének. Ezek az eredmények felhívták a figyelmet arra, hogy milyen fontos a jóvátétellel foglalkozni, helyreállítva ezzel az áldozatok magabiztosságát és a nyilvános közvélemény hitét az igazságos, jól funkcionáló igazságszolgáltatásban. (Edgar és Nevell, 2006: 78)

A resztoratív szemlélettel szemben gyakran hangoztatott érv, hogy a sebeket csak egyedül lehet begyógyítani; ha sokan, sokáig foglalkozunk a tettel, akkor inkább rosszabb állapotba kerül a sértett, mint amilyenben azt megelőzően volt. Tény, hogy a büntetés-végrehajtási szakban történő találkozáskor, amikor már sok idő eltelt a bűncselekmény óta, különös figyelemmel kell eljárni az érintettek megkeresésekor. A történetek feldolgozása gyakran segíti az elítélt viselkedésének konstruktív átformálását, míg nem biztos, hogy ez az áldozat esetében is eredményes lesz. Ezért olyan programokat kell kidolgozni, amelyek minden érintettnek megfelelnek.

Az áldozatnak és az elkövetőnek mindenekelőtt a tettel való foglalkozás előnyeit és esetleges hátrányait kell megismernie, ami – különösen a sértett esetében – megfelelő felkészítést igényel. A bűncselekmény következtében az áldozatoknál gyakran fellép a kontrollvesztés, az értelmezés nehézsége, az emberiségben és az igazságos világban való hit megrendülése.³ Fontos, hogy az elkövetővel való találkozásnak értéke és célja legyen a sértett részéről is. A külföldi tapasztalatok szerint azonban akkor is hatékony lehet az ilyen beszélgetés, ha az áldozatnak még nincs konkrét kérése, mivel ez a tettel való találkozó során is megfogalmazódhat, vagy az elkövető is felkínálhat lehetőségeket.

3 Erről ír Liebmann, in: Barabás T.–Fellegi B.–Windt Sz. (szerk.): Konfliktuskezelés elítéltekkel. OKRI, Budapest, 2010: 24–26.

Nagyon lényeges tehát az, hogy kinek mikor nyílik alkalma ilyen megbeszélésre, mert az érzelmek és az igények igen különbözőek az áldozattá válást követő időszakban.

Az áldozat a bűncselekmény elszemvedésekor sokkos, feldúlt állapotba kerülhet, próbálja semlegesíteni a történeteket. Ekkor elsősorban megértő támogatást igényel. Ez az a szakasz, amikor ha a büntetésről kérdezzük, könnyen felmerül benne a kézlevágástól kezdve akár a halálbüntetés gondolata is, például egy lakásbetörés esetén, amikor a családi fotókat tartalmazó laptopot is elvitték.⁴ Ezt követően, az idő múlásával depresszióssá válhat, önbecsülése a mélypontra csökken, és magát is, esetleg csak önmagát hibáztatja a történetért. Ekkor még szintén erősen negatívak az érzései, de például a „ki a hibás”, a „miért pont én” kérdéseire talán már szeretne választ kapni az elkövetőtől. Jó esetben, ebből a szakaszból kikerülve, lassan elfogadja a vele történeteket (ekkor szereltet be például új zárat vagy riasztórendszert), és idővel helyreáll a lelkiállapota. Az utóbbi két fázisban viszonylag jó esélye lehet a mediációnak, mivel a sértett már képes érdeket érvényesíteni, sőt utóbb akár megérteni és megbocsátani is. Az, hogy ez a folyamat mennyi idő alatt játszódik le, minden esetben egyéni. Sokan azonban nem olyan szerencsések, hogy a folyamat végére érjenek. Vannak, akik az egyes fázisokban, akár a legelején ottragadnak, és nem képesek azon túljutni. Az ő esetükben különösen fontos szerepet játszhatna a mediáció, megfelelő támogatással és segítséggel, azért, hogy az elkövetővel való találkozást, beszélgetést követően lehetővé váljon számukra a továbblépés.⁵

A különösen súlyos esetekben – a belgiumi tapasztalatok szerint – a bírósági szakaszban túl korai lenne a mediáció, mivel gyakran előfordul, hogy valamelyik fél még túl feldúlt, és nem alkalmas arra, hogy találkozzon a másikkal. Emellett előfordul, hogy a sértett úgy érzi, korábbi eljárási szakaszban az elkövetőnek valamilyen előnye származhatna a mediációból, ezért nem akarja. Az, hogy Belgiumban a mediáció súlyos cselekmények esetén is jól működik, azt mutatja, a sértettekben ilyen cselekmények körében még sokkal a tett elszemvedését követően is olyan kérdések, érzések, fájdalmak maradnak, ami miatt részt kívánnak venni mediációban, akár közvetlen, akár közvetett módon. A tapasztalatok szerint minél súlyosabb a bűncselekmény hatása az érintettekre, annál szükségesebb a mediáció. Az áldozatok ismételt áldozattá válásához vezethet, ha ilyen eseteknél kizárják a megbeszélés, megértés, megbocsátás lehetőségét (Van Droogenbroeck, 2010).

A mediáció lehetőségei Magyarországon

A magyar Büntető törvénykönyv (Btk.) a kettős nyomvonalú büntetőpolitika elvét követi. Az első nyomvonalon elhelyezkedő legsúlyosabb bűncselekményeket szigorúan, tetartá-nyosan rendeli megtorolni. Ebben a felfogásban a második nyomvonalon helyezkednek el a bűnözés egyéb formái, így a tömegesen elterjedt, a kisebb súlyú és a közepes krimina-litás is. A második nyomvonalon elhelyezkedő bűncselekmények szankciói között számos

4 Ilyen véleményekkel találkozhattunk például az OKRI részvételével zajlott nemzetközi „Crime Prevention Carousel” című AGIS-kutatásban. Erről részletesen lásd: Irk F.–Barabás T.–Kovács R.–Windt Sz.: Hungarian National Report, 2006

5 A témáról részletesebben: Barabás–Fellegi–Windt (szerk): i.m.

eszköz áll rendelkezésre, a szabadságelvonás súlyos formáitól kezdve az alternatív, közösségben végrehajtott szankciókig és a tettes–áldozat kiegyezésig. (Ligeti, 2007)

Magyarországon a Büntetőeljárás törvény (Be.) 2006-os módosításával vált lehetővé a mediáció alkalmazása a büntetőeljárás keretein belül. A közvetítői eljárásnak azonban vannak törvényi korlátai: kizárólag a személy elleni, a közlekedési, illetőleg a vagyon elleni, ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt indult büntetőeljárás esetén alkalmazható, vagyis főként a kevésbé súlyos esetek körében kívánta alkalmazni a jogalkotó.

Amennyiben van lehetőség a közvetítői eljárás alkalmazására, az ügyész az eljárást felfüggeszti, és közvetítő elé utalja a feleket. Ennek feltétele, hogy a Btk. 36. §-a alapján (tevékeny megbánás) az ügyben az eljárás megszüntetésének vagy a büntetés korlátlan enyhítésének van helye. A tevékeny megbánás, mint büntethetőséget megszüntető ok, a fiatalkorúak esetében különbözik a felnőtt korúakra vonatkozó szabályoktól, ugyanis az azonos jogi tárgyú cselekmények esetén egységesen öt éves büntetési tételkeret a maximális felső határ.

A mediáció 2007. január 1-jétől sikeres utat járt be a magyar igazságszolgáltatás történetében. A szabályozás szerint nemcsak a felek, hanem az ügyész, és az I. fokú tárgyalás során a bíró is javasolhatja alkalmazását (a felek egyetértésével). A korábbi ellenérzések dacára a közvetítői eljárás mint restoratív módszer jól működik hazánkban, és évente több mint 3000 esetben zárul sikerrel. Tudni kell azonban azt is, hogy az esetek többségében felnőtt elkövetők ügyeiben kerül rá sor, és a fiatalkorúak részvétele csak kb. 12%-os. Ennek legfőbb oka vizsgálataink szerint az, hogy sem a bírák, sem az ügyészek nem tartják jó megoldásnak a fiatalkorúak körében, különös tekintettel az anyagi jóvátétel lehetetlenségére és arra, hogy mediáció során a törvény nem kívánja meg pártfogó felügyelet elrendelését. Ezzel szemben például a vádemelés elhalasztása esetében, amellett, hogy magatartási szabályt állapít meg a bíró, elrendeli a pártfogó felügyeletet. Így a fiatalkorú elkövetőt mindvégig szemmel tartja és segíti egy pártfogó. Ez a gyakorlat tehát első sorban jogszabályi hiányosságokra vezethető vissza.

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a jogalkalmazók meglehetősen különbözőképpen ítélik meg a közvetítés lehetőségét (Barabás–Windt, 2009; Fellegi, 2009: 296–297), és sokan nem javasolják a súlyosabb bűncselekmények esetében. Az első két év eredményei szerint jellemzően a maximum három évvel fenyegetett cselekmények körében alkalmazzák a közvetítést, és az öt éves felső határon álló eseteknél csak szórványosan kerül sor

mediációra. A szabályozásban kizáró okok is szerepelnek, amelyek között a bűncselekmény szervezett jellege mellett a leghangsúlyosabb a többszörös vagy különös visszaesés, vagyis amikor az elkövető korábban több vagy hasonló bűncselekményt követett el. Ezzel jelentős elkövetői csoport – és azok áldozatai – maradnak ki a mediáció lehetőségéből. Az elkövető és áldozata közötti egyezkedési/konfliktuselsimítási folyamat utoljára az első fokú bírói eljárásban alkalmazható, később már nem.

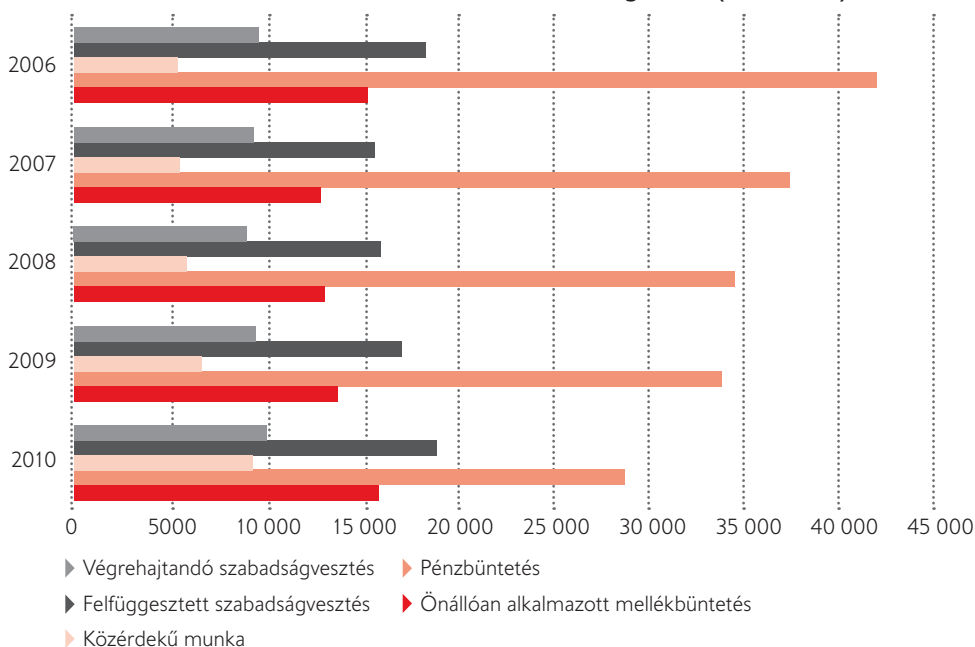
Mindez több kérdést is felvet. A szabályozásból ugyanis nem következik világosan, valójában kinek az érdekeit szolgálja a mediáció ilyen típusú behatárolása. Amennyiben ez elsődlegesen az elkövető felelősségvállalásának felébresztését vagy erősítését célozza, akkor semmiképpen nem indokolt az alkalmazás körének ilyen mértékű szűkítése. Ha elsősorban a sértett érdekében történik, hogy ő érthesse meg és dolgozhassa fel az elszenvedett eseményeket, akkor szintén értelmetlen a korlátozás.

Tények és adatok a statisztikák szerint

Büntetések

Magyarországon a közvélemény leginkább a szabadságvesztést tartja megfelelő büntetésnek, és a szankciók sorában is ezt említi elsőként. (Barabás–Windt, 2010) Ennek ellenére egészen a múlt évig a leggyakrabban jellemzően pénzbüntetést rendeltek el a bíróságok. Ez a tendencia a 2010-es évben megtörni látszik, és úgy tűnik, a szabadságvesztések emelkedése és a pénzbüntetések csökkenése lassan e folyamat megfordulását eredményezi. 2010-ben a több mint 86 000 jogerős ítéletből közel 30 000 volt felfüggesztett vagy végrehajtandó szabadságvesztés, míg 28 300 körüli volt a pénzbüntetések száma.

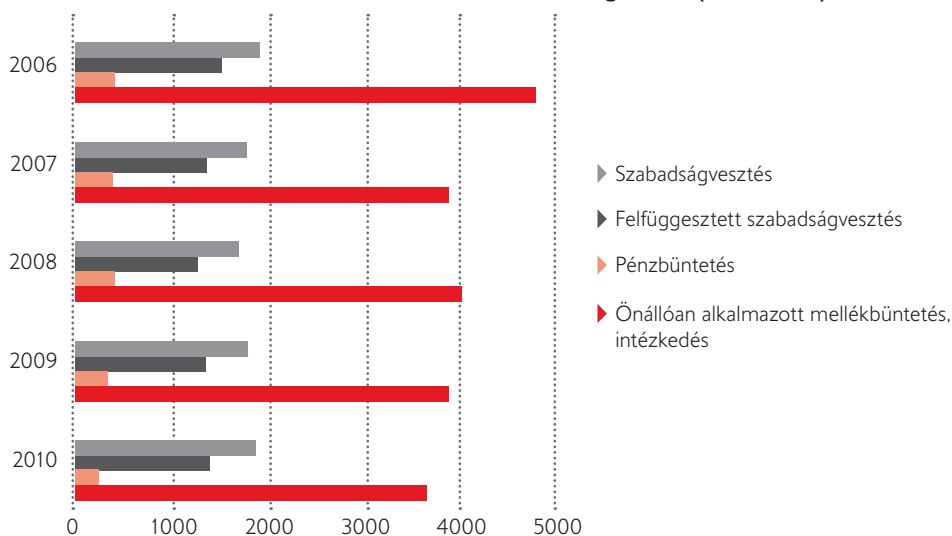
1. ábra: A felnőtt korúakkal szemben kiszabott büntetések megoszlása (2006–2010)

Tudni kell ehhez azt is, hogy az összes jogerősen elítéltnak körülbelül 7–8%-a a fiatalkorú évente. A büntetéskiszabási gyakorlat jelentősen eltérően alakul a fiatalkorú és a felnőtt bűnelkövetők eseteiben.

A jogerősen elítélt felnőttek büntetése a fentihez hasonló módon alakultak. A pénz-büntetések csökkenése részben valószínűleg annak a jogalkalmazói felismerésnek köszönhető, hogy ezek a büntetések nem hatékonyak. A bűnelkövetők jelentős része éppen azért követi el cselekményét, mert nem dúskál anyagi javakban, vagyis az elítéltek egy része, a rosszabb helyzetűek, előbb vagy utóbb ismét a börtönben kötnek ki (akár éppen azért, mert nem tudják megfizetni a büntetést). Sikeres végrehajtás esetén is kétséges e büntetési nem visszatartó hatása.

2. ábra: A fiatalkorúakkal szemben kiszabott büntetések megoszlása (2006–2010)

Forrás: Vádkepviselési Informatikai Rendszer (VIR), OSAP 1523. nyilvántartási szám

A fiatalkorúakkal szemben szűkebb a paletta, hiszen esetükben pénzbüntetés csak akkor szabható ki, ha önálló keresetük, illetve vagyonuk van, közérdekű munka pedig csak a 16. évüket betöltött elkövetők körében rendelhető el. Pozitívként értékelhető, hogy a fiatalkorúaknál nagymértékű az önállóan alkalmazott mellékbüntetések és intézkedések elrendelése, így például a megrovás, a próbára bocsátás vagy a pártfogó felügyelet alkalmazása. Az ő esetükben lehetőség van javítóintézeti elhelyezésre is, erről azonban meglehetősen rosszak a kutatási tapasztalatok.⁶

⁶ A javítóintézetekben található megoldatlan feladatokról és az intézmények helyzetéről lásd: Herczog M.–Kiss A.–Gyurkó Sz.: A gyermekkori deviancia és annak kezelése a hatályos jogszabályi keretek között. OKRI, Budapest, 2005. Kézirat

A jogerősen elítélt fiatalok száma az elmúlt 5 évben csökkent. A szabadságvesztésre ítélt aránya megközelítette a 26–27%-ot, a legmagasabb arány a 2010-es évben volt, 29,8%. A büntetések 73,5–80,6%-át a bíróság próbaidőre felfüggesztette. 2010-ben 6007 fiatalból 1790-re szabtak ki szabadságvesztést, ebből 1385 (77,4%) esetben felfüggesztették a végrehajtást.

A pénzbüntetések száma 2006-ban 368, 2010-ben 196 volt. Arányuk 5,7–3,3% között mozgott. Az önállóan alkalmazott mellékbüntetések és intézkedések a jogerősen elítélt fiatalokkal szemben kiszabott büntetéseknek több mint felét, közel kétharmadát képezték, számuk 2010-ben 3560 volt. A legnagyobb számban a próbára bocsátás fordult elő, 87,5–89,4%-ban, ezt követte a megrovás 7,2–5,4% arányban, majd a javítóintézeti nevelés, ahol az arány 4,3–5,9% volt. (ENYÜBS)

Akik börtönbe kerülnek

A fogvatartottak száma – annak ellenére, hogy a bűncselekmények száma évek óta nem változik számottevően – folyamatosan nő. Ez részben összefügghet a jogpolitikai elképzelések eredményeként megalósuló jogszabályi szigorral.

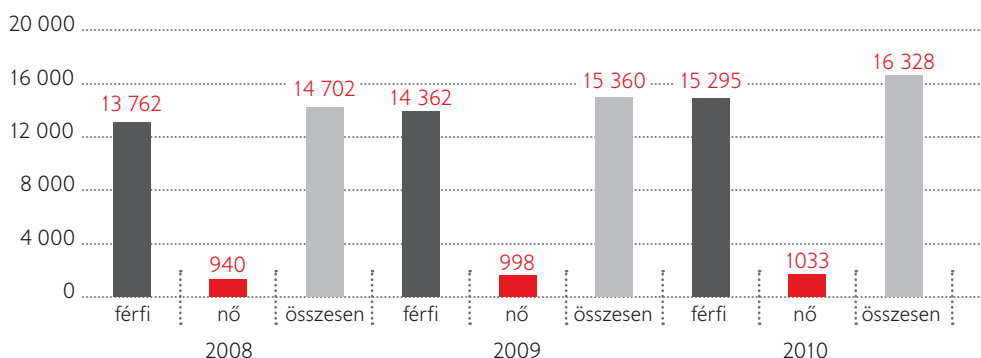
2010 júniusában a 2010. évi LVI. törvény bevezette a magyar büntetőjog rendszerébe a személy elleni erőszakos bűncselekményeket sorozatban elkövető bűnismétlők büntetésének – „három csapás” (The three strikes) néven elhíresült – jelentős szigorítását, amely a legsúlyosabb esetben akár életfogytig tartó szabadságvesztést is eredményezhet. Az elfogadott törvénymódosítás a bűnhalmazatban lévő legsúlyosabb bűncselekmény büntetési tételének felső határát a kétszeresére emeli, ha azok közül személy elleni erőszakos bűncselekmény legalább három. További szigorítást jelent, hogy ha a büntetési tétel így felemelt felső határa a húsz évet meghaladja vagy a halmazatban lévő bűncselekmények közül a törvény szerint valamelyikre életfogytig tartó szabadságvesztés is kiszabható, az elkövetőre életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni. Az erőszakos többszörös visszaesővel szemben a büntetés enyhítésének nincs helye – mondja ki a jogszabály.⁷ A szigorítás részeként a törvény visszaállította a 2003. március 1-jét megelőző büntetéskiszabási szabályokat, az úgynevezett „középmértékes büntetést”⁸, amely megosztja a jogásztársadalmat, mivel egyes vélemények szerint sérti a bírói függetlenséget.

7 Lásd: <http://www.jogiforum.hu/hirek/23205#ixzz1Oyc7QJWa>

8 Határozott ideig tartó szabadságvesztés kiszabásakor a büntetési tétel középmértéke az irányadó. A középmértéket akként kell megállapítani, hogy a büntetési tétel alsó határához a felső és az alsó határ közötti különbség felét kell hozzáadni.

Emellett „A közbiztonság javítása érdekében szükséges egyes törvénymódosításokról” szóló 2010. évi LXXXVI. törvény módosítása lehetővé tette a kis értékű lopást, csalást vagy rongálást elkövető fiatalkorú ellen az elzárás alkalmazását, vagyis megszüntette a fiatalkorúak esetén az elzárás büntetésének, valamint a kiszabott pénzbírság elzárásra történő átváltoztatásának tilalmát. A tilalom fenntartása a jogalkotó szerint azért nem indokolt, mert fiatalkorúval szemben önálló jövedelem vagy vagyon hiányában pénzbírságot kiszabni nem lehet, így a fiatalkorú által elkövetett szabálysértésnél a hatóságnak korábban alig volt szankcionálási lehetősége. Az elzárás büntetés kiszabásának maximumát azonban a fiatalkorúak esetén a felnőtt korúra kiszabható maximum felében – azaz 30 napban – határozza meg a törvény, és előírja a fiatalkorúak és felnőtt korúak végrehajtás során történő elkülönítését is. (Lajtár, 2011)

3. ábra: Fogvatartotti összlétszám alakulása, 2008–2010 (előzetesen letartóztatott, elítélt, kényszergyógykezelt, elzárásra beutalttal együtt)

Forrás: Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BVOP)

Részenben e folyamat eredményeként a fogvatartottak száma a büntetés-végrehajtási intézetekben a korábbi 13–14 000 főhöz képest 2011 februárjában a tizenhétvezret is meghaladta.

A börtönmediáció szempontjából elsődlegesen azok érintettek, akik büntetésüket jogerős ítélet alapján töltik. 2010-ben számuk több mint tizenegyezer volt (11 241) összesen, az ország különböző zárt intézményeiből. Mint az az 1. táblázatból kiderül, a legjellemzőbb végrehajtási forma a börtön, ahova túlnyomó részben az ún. középsúlyos bűncselekményeket elkövetők kerülnek. A fiatalkorúak közül a legsúlyosabb cselekményeket elkövetők a fiatalkorúak börtönében, a felnőttektől elkülönítve töltik büntetésüket. Erre azonban a jelenlegi zsúfoltság mellett nincs mindig lehetőség.

1. táblázat: A jogerősen elítéltek számának alakulása a büntetés-végrehajtási intézetekben, 2008–2010

	2008			2009			2010		
	Lét-szám	ebből férfi	ebből nő	Lét-szám	ebből férfi	ebből nő	Lét-szám	ebből férfi	ebből nő
Fegyház	2 900	2785	115	2 846	2734	112	2 866	2 775	91
Börtön	5 728	5326	402	6 113	5670	443	6 655	6 197	458
Fogház	716	655	61	833	765	68	854	794	60
Pénzbüntetés és közérdekű munka átválttatása (fogház)	405	383	22	480	454	26	506	467	39
Fiatakorúak börtöne	170	163	7	177	173	4	191	186	5
Fiatakorúak fogháza	153	147	6	141	137	4	169	163	6
Összesen	10 072	9459	613	10 590	9933	657	11 241	10 582	659

Forrás: BVOP

Az egyik legismertebb longitudinális kutatás – a Wolfgang–Figlio–Sellin-féle philadelphiai vizsgálat – eredményei szerint a bűnelkövetők egy viszonylag kis csoportja felelős a bűncselekmények jelentős hányadáért. Ezek az ún. „konok elkövetők” kora gyermekkorukban kezdik meg bűnözői életpályájukat, és más körülményeik is rosszabbak az átlagosnál. (Wolfgang, Figlio és Sellin, 1972)

A hazai börtönökben fogvatartottak előéletét vizsgálva az eredmények azt mutatják, hogy az elítélteknek némileg kevesebb mint 50%-a első büntényes, míg jellemzően 30%-a követt már el legalább egy, akár hasonló jellegű szándékos bűncselekményt, és kb. 20–24%-a több bűncselekményt is, amely miatt többszörös visszaesőnek minősül.⁹

2. táblázat: A jogerősen elítéltek számának alakulása előélet szerint a büntetés-végrehajtási intézetekben, 2008–2010

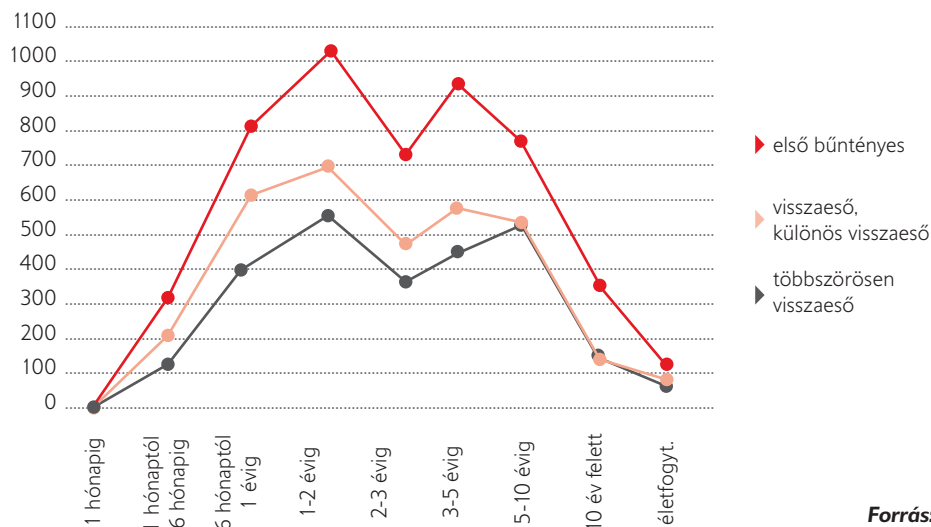
Előélet	2008		2009		2010	
	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Első büntényes	4 655	46,2	4 915	46,4	5 137	45,7
Visszaeső, különös visszaeső	3 060	30,4	3 147	29,7	3 383	30,1
Többszörös visszaeső	2 357	23,4	2 528	23,9	2 721	24,2
Összesen	10 072	100,0	10 590	100,0	11 241	100,0

Forrás: BVOP

⁹ A Btk. 137. §-a szerint visszaeső a szándékos bűncselekmény elkövetője, ha korábban szándékos bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el. Különös visszaeső az a visszaeső, aki mindkét alkalommal ugyanolyan vagy hasonló jellegű bűncselekményt követ el, többszörös visszaeső az, akit a szándékos bűncselekmény elkövetését megelőzően visszaesőként végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték vagy annak végrehajtását részben felfüggesztették, és az utolsó büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől a szabadságvesztéssel fenyegetett újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el.

A valóság a statisztikáknál némileg rosszabb. A táblázat ugyanis nem tartalmazza azokat az elkövetőket, akik bűnismétlők ugyan, de a Btk. szerint már nem minősülnek visszaesőknek – azaz előző cselekményük miatt több mint 3 éve szabadultak a börtönből. Emellett nyilvánvalóan első bűntényesként szerepelnek olyan fogvatartottak, akik ugyan követtek el bűncselekményeket, de azok korábban nem derültek ki a hatóságok számára, vagy éppen jelenleg folyik miattuk eljárás. Kutatásunk során kiderült, hogy ezek korántsem ritka esetek.

4. ábra: A büntetés hossza és a büntetett előélet (2010)

A legjellemzőbb büntetési tartam mindhárom kategóriában az 1–2 évig terjedő, valamint az első bűntényes és visszaeső kategóriában a 3–5 évig terjedő büntetés. Ezek a tartamok azonban pl. jó magaviselet esetén rövidülhetnek, vagyis nem ennyi lesz a tényleges benn-tartózkodás.¹⁰

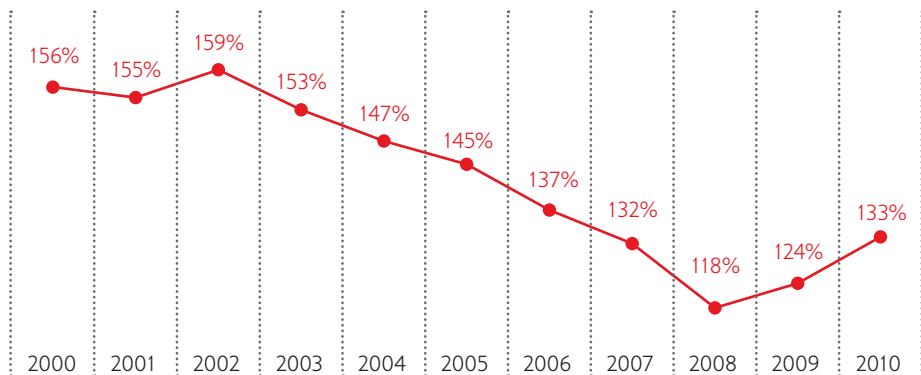
A többszörös visszaesők között ez az idő eltolódik az 5–10 évig tartományba, amelyben valószínűleg a bűncselekmény súlya és egyéb körülményei mellett kiemelkedő szerepet játszik többszörös visszaesői minőségük is.

¹⁰ Erről lásd: A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet.

A büntetés-végrehajtás helyzete – telítettség és feszültségek

Jelenleg a börtönnépesség tehát a korábbi kedvező helyzetet követően lassan, de folyamatosan növekszik. A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának adatai szerint 2010-ben a telítettség 133%-os volt, vagyis egy börtönhelyre több rab jutott. A telítettség intézetenként eltérő volt.

5. ábra: A büntetés-végrehajtási intézetek átlagtelítettsége (%)

Forrás: <http://www.bvop.hu/>

A túltelítettség a börtönökben feszültséget eredményez, amely egymást iránti és ön-agresszióban nyilvánulhat meg. Ezt a problémát a létszámkhiánnyal és rendszerint pszichológushiánnyal küzdő börtönök nem képesek kezelni. A 2011-es év éppen egy ilyen tragikus esettel indult.

Életét veszette a Váci Fegyház és Börtönben büntetését töltő egyik elítélt 2011. január 1-jén hajnalban, miután cellatársai, akik később öngyilkosságot kíséreltek meg, súlyosan bántalmazták – tudatta a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (BVOP) sajtóirodájának vezetője. Szombaton hajnali negyed kettő körül a Váci Fegyház és Börtön fegyházkörletében zajt hallottak a felügyelők, ezért kinyitották a „gyanús” zárkát. Ekkor észlelték, hogy a háromfős zárkában egy vagy két fogvatartott olyan súlyosan bántalmazta a harmadik elítéltet, hogy az életét veszítette. Az elkövetők ezután – feltehetően cselekményükkel szembesülve – öngyilkosságot kíséreltek meg a fegyházban rendszeresített borotvával. A váci büntetés-végrehajtási intézetben szilveszter éjjelén is rendszeresen ellenőrizték a zárkákat, a bűncselekményt megelőzően az utolsó ilyen ellenőrzés egy óra előtt tíz perccel zajlott. A helyszínre érkező ápoló és a büntetés-végrehajtás személyi állományának tagjai azonnal megkezdték az életmentő beavatkozásokat, majd a nagy erővel kiérkező

mentők folytatták a sérültek ellátását. A két – jogerős fegyházbüntetését töltő – elítélt állapota stabilizálódott, kórházba szállították őket. Az intézet azonnal értesítette a rendőrséget, akik a helyszíni szemle keretében megindították a nyomozást.
Újsághír¹¹

Szabó Máté ombudsman a magyarországi büntetés-végrehajtásban végzett vizsgálata alapján az Alkotmánybíróság 13/2001. (V. 14.) számú határozatát értelmezve hangsúlyozta a törvényes bánásmód szükségességét a büntetés-végrehajtás keretein belül is.¹² Az ombudsman szerint a bánásmód törvényessége komplex módon jelenik meg a fogvatartás során, és tartalmazza a fogvatartottakkal szembeni mindennemű hátrányos megkülönböztetés tilalmát, a megfelelő hangnem használatát és a fogvatartott emberi méltóságának, önérzetének tiszteletben tartását. Másrészt, a bánásmódhoz tágabb értelemben hozzátartoznak a fogvatartott elhelyezésének körülményei, továbbá a fogvatartó helyek telítettsége is. A bv. intézetek zsúfoltsága hátrányosan befolyásolhatja a fogvatartott jogi helyzetét, a fogvatartás biztonságát.

Az erőszak nem csak Magyarországon probléma a börtönökön belül. Noha nagy különbség van az egyes börtönök között, mindenhol érvényes, hogy az erőszakos incidensek aláássák a létesítmény kiegyensúlyozott működését.

A tipikus börtönöknek négy jellemző aspektusa generál konfliktust:

- ▶ az anyagi javaktól való megfosztottság – ami versengést idéz elő;
- ▶ az áldozattá válás magas kockázata – gyilkosság, homoszexualitás;
- ▶ a személyes autonómia elvesztése – törekvés a személyes erő és a saját döntések érvényesítésére;
- ▶ a hiányzó tapasztalat a konfliktusok erőszakmentes megoldására.

Ezeknek a körülményeknek egyike sem küszöbölhető ki teljesen, vagyis érdemes ott beavatkozni, ahol a legnagyobb esély lehet a jó megoldásra. A közös döntésen alapuló resztoratív eszközök igénybevétele mindegyik területen eredményes lehet a feszültségek oldásában. (Edgar–Nevell, 2006: 63)

11 http://www.fmh.hu/belfoldi/20110101_drama_vaci_borton

12 Országgyűlési biztosi tájékoztató a magyarországi büntetés-végrehajtásban tapasztaltokról: www.obh.hu/allam/aktualis/doc/BV_fuzet.doc

Magyarországon jelenleg körülbelül ötven börtönpszichológus dolgozik, az ő feladatuk a több mint tizenhatezer fogvatartott pszichés ellátása. Szabó Máté, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben végzett vizsgálata alapján készített állásfoglalásában felhívta a figyelmet arra, hogy több orvosra és pszichológusra lenne szükség a börtönökben a „humánus büntetés-végrehajtás érdekében”.

Kutatás a börtönökben

A bűnismétlési ráta kedvezőtlen alakulása világszerte azt mutatja, hogy a börtönkörnyezetből a társadalomba történő átmenet, a visszailleszkedési folyamat hatékonyabb támogatására volna szükség mind a szabadságvesztés büntetés letöltése során, mind a szabadulást követően. Ennek érdekében komoly indok szól a reintegráció eszközeinek használata mellett. A bűnözői életpálya megszakítását támogató tényezők segítségével – mint például a resztoratív eljárások igénybevétele – a különböző életkorokban, illetve a bűnelkövetői életpálya különböző stádiumaiban alkalmazott beavatkozás hatékonysága növelhető.

A resztoratív módszerek – a nemzetközi kutatások, a már működő projektek, különösen a belgiumi tapasztalatok¹³ szerint – a súlyos bűncselekmények esetében a végrehajtási szakaszban is igen eredményesen működnek, és mind a fogvatartottak, mind az áldozatok életében pozitív változásokat hoztak. Az Európai Unió által támogatott MEREPS projektben – ezeket az eredményeket szem előtt tartva – a helyreállítási módszereknek, különösen a mediációnak a szabadságvesztés büntetés végrehajtásában való alkalmazásának lehetőségét vizsgáltuk. A börtönben keletkező folyamatos konfliktusok és feszültségek kezelésére is jó eszköznek látszanak a resztoratív módszerek. A fiatalkorú, a fiatal felnőtt és a felnőtt elkövetők körében végzett kutatásunk ezért nemcsak a korábbi áldozattal, közösséggel való szembenézés lehetőségét, hanem a helyreállító módszerek büntetés-végrehajtáson belüli (fogvatartottak közötti) lehetőségeit is vizsgálja.

Empirikus kutatásaink két helyszíne a Tököli Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete, valamint a Balassagyarmati Fegyház és Börtön (felnőtt korú fogvatartottak) volt.

A fiatalkorúak intézménye: Tököl

A Tököli Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézetében található az ország legtöbb fiatalkorú¹⁴ elítélte. A börtön területe nem kizárólag a fiatalkorúak elhelyezésére szolgál, a több mint 700 fogvatartottnak csak kisebb része, körülbelül egynegyede fiatalkorú, a többiek felnőttek. Itt található a Büntetés-végrehajtás Központi Kórháza is, amely nemcsak a tököli elítéltek, hanem az ország összes fogvatartottja számára biztosítja a fekvőbeteg-ellátást. A börtön mellett működik a Duna Papír Termelő, Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.

13 A belgiumi eredményekről lásd a kötetben Ivo Aertsen tanulmányát.

14 A Btk. 107. § (1) bekezdése szerint: Fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizennegyedik életévét betöltötte, de a tizennyolcadikat még nem. Vagyis az elkövető csak a 14. születésnapjának eltelte után vonható büntetőjogi felelősségre, korábban, illetve a 14. születésnapján még gyermekkorúnak számít, és így vele szemben a Btk. 23. §-ában írt büntethetőséget kizáró ok áll fenn, vagyis nem büntethető [BJD 3838. szám]. Az elkövető a 18. születésnapján még fiatalkorúnak tekintendő, ha ekkor követi el a bűncselekményt, akkor vele szemben a különös törvényi szabályokat kell alkalmazni (BH 1987. 267.).

Az épületkomplexum eredetileg laktanyának épült, majd az ötvenes években internálótáborrá alakították. 1963 óta működik fiataikorúak fogháza és börtönként. Bár 1985-ben bővítették, állapota folyamatosan romlik, épületei elavultak, zárkái nagyok, ám zsúfoltak.

A fiataikorúak között meghatározó a tankötelesek aránya, ők elsődlegesen az oktatásban vesznek részt, nem dolgoznak. Az intézetben „rezsím-rendszer” működik, amely differenciálja az elérhető kedvezmények körét. A rezsim közötti átjárhatóság nagyon fontos, fogvatartottakat ösztönző alapelv. Az értékelési szempontok között szerepel a személyiség alakulása, a munkavégzés, az oktatáson való részvétel, a közösségi munka, az aktivitás és a társakhoz, illetve a felügyelethez való viszony.

A fiataikorúak börtönében a fiataikorúak együtt vannak a fiatal felnőttekkel (21 éves korig). Gyakoriak a börtönben elkövetett erőszakos cselekmények, főként a levezetetlen feszültség miatt, ami azután újabb éveket eredményez a börtönben. Az erőszak áldozatai pedig testileg, lelkileg megnyomorodnak, ezért előfordulnak figyelemfelhívó öngyilkossági kísérletek, és sikeres öngyilkosságok is.

Szabó Máté vizsgálatot rendelt el a fiataikorúak intézeteiben az után, hogy 2007 októberében a tököli büntetés-végrehajtási intézetben egy fiataikorú elítéltet megöltek a zárkatársai. A vizsgálat szerint a fogvatartottak ott fordulnak egymás ellen, ahol a zárkák túlszűfoltak. Az ombudsman szerint a fogvatartottak egymással szembeni agresszióját az államnak minden lehetséges eszközzel meg kell akadályoznia.¹⁵ Jelentésében kifejtette, hogy a fiataikorúak elhelyezése közvetlenül veszélyezteti az élethez és az emberi méltósághoz, az állami védelemhez és gondoskodáshoz való, a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődésükhöz szükséges alkotmányos jogaikat. Mivel a börtönök vezetősége nincsen abban a helyzetben, hogy a körülményeken lényegesen változtasson, az országgyűlési biztos felkérte az igazságügy-minisztert, hogy dolgozzon ki konkrét intézkedési tervet a fiataikorúak törvényes fogvatartásának biztosítására.

A felnőttek intézete: Balassagyarmat

Az 1842–45 között épült börtön alaptevékenysége az előzetes letartóztatással, a felnőtt korú férfielítéltek fegyház és börtön fokozatú szabadságvesztésével, továbbá az elzárással összefüggő büntetés-végrehajtási feladatok ellátása. A 2010. év eleji adatok szerint az intézményben közel 500 elítélt tartózkodott.

Az ország első börtönként nyilvántartott intézmény több mint 150 éves, műemlék jellegű, annak minden hátrányával. A vastag falú, rosszul szigetelt épület nyirkos, nehéz ki-fűteni, és folyamatos javításra szorul. Az intézet pályázatok keretein belül próbál a helyzeten

15 www.obh.hu/allam/aktualis/doc/BV_fuzet.doc

javítani. Így például nemrégiben fejeződött be a Norvég Civil Támogatási Alap támogatásával a műemlék kápolna és könyvtár felújítása.

Az intézmény alapterülete lényegesen kisebb, mint a tököli komplexum. Egyetlen bonyolult alaprajzú épületről van szó. Az elítélteknek nincs lehetőségük nagyobb területen sportolni vagy sétálni. A zárkák is inkább a régi időket idézik, hiszen kisméretűek, alacsonyak és nem felelnek meg a mai kor előírásainak.

A Balassagyarmati Fegyház és Börtön lehetőségeihez mérten nyitott a pályázatokra, melyek a fogvatartottak képzését, társadalmi integrációját, művelődését segítik elő. Kifejezetten sok elítélt kéri áthelyezését ide például a munkalehetőség miatt. Míg korábban, a XIX. században a fogvatartottak munkáltatását a Nógrád Megyei Rabdolgoztató Intézet keretei között oldották meg, addig az elítéltek foglalkoztatását jelenleg az intézet mellett működő Ipoly Cipőgyár Kft. látja el. E lehetőség mellett, a sok programnak köszönhetően, az elítéltek folyamatos képzési és fejlődési lehetősége is biztosított.

A börtön személyzete, vezetősége külön figyelmet fordít az elítéltek elhelyezésére. A csoportbeosztás során arra törekednek, hogy a közös zárkában elhelyezett elítéltek között eleve minél kevesebb konfliktus alakulhasson ki, vagyis előzetesen próbálják kiszűrni a nehezebben kezelhetőbbeket, és a rend, a nyugalom, az élhető közösség kialakítása érdekében állítják össze a zárkákat, ami a börtönrend szempontjából optimálisnak tekinthető. Az intézményen belül hat rezsimet különböztetnek meg, aszerint, hogy az elítéltek milyen súlyos cselekményt követtek el, illetve fogvatartásuk során mennyire együttműködőek.

Empirikus vizsgálati eredmények

A mediáció és a többi resztoratív módszer jelentősége a börtön és a reintegráció szempontjából abban rejlik, hogy az áldozattal való azonosuláson, a megbánáson és a megbocsátáson keresztül az elkövető könnyebben találhat visszautat a társadalomba, a közösségbe, és nagyobb esélye van annak, hogy megszakad a bűnözői életmódja. A helyreállító igazságszolgáltatás ugyanis, miközben új szemlélettel közelíti a konfliktusok értelmezését és kezelését, megtartja a hagyományos rendszerek rehabilitációval kapcsolatos céljainak egy részét (Gavrielides, 2007: 139). Amennyiben a módszernek ezt a hatását elfogadjuk, akkor kutatásunk eredményei valójában arra is választ adnak, hogy milyen körülmények, feltételek léte, illetve megteremtése esetén van nagyobb esély az elkövető társadalmi integrációjára, ami egyúttal a társadalom egésze számára védelmet jelent az újabb atrocitásoktól.

Kutatásunk az elítéltek szociológiai és pszichológiai aspektusú vizsgálatának kettősségén alapult. A magyar vizsgálat során három eltérő kutatási eszközzel közelítettük meg a resztoratív módszerek alkalmazásának esélyeit: mélyinterjúkkal (100), kérdőíves vizsgálattal (200) és fókuszcsoportos interjúkkal (8). Önmagában egyik eszköz sem képes a megkérdezettek legbensőbb gondolatait, az „igazságot” a felszínre hozni, de a módszerek kombinálásával eredményeink szerint közelebb kerültünk a valóság megismeréséhez.¹⁶ A börtönben folytatott kutatások önmagukban kevésbé alkalmasak a valóság megismerésére, a válaszolók ugyanis gyakran nem az igazságot mondják. Ebben szerepet játszhat a következményektől való félelmük

16 A kutatás módszertanáról részletesen lásd Windt Szandra fejezetét a kötetben.

éppúgy, mint a kérdezőnek való megfelelni vágyás, vagy az imponálás szándéka.¹⁷ Az interjúk jelentősége az egyéni vélemények megismerésében, a személyesebb kutató–megkérdezett kapcsolatban volt, míg a kérdőíves elemzés az adatok mélyebb, alaposabb kielemezhetőségét segítette. A fókuszcsoportos vizsgálat a csoport tagjainak interakcióján keresztül a kollektív elvárásrendszereket, illetve az egyén behódolásának módját, határait mutatta meg.

Kutatásunk kiindulópontja tehát az volt, hogy a megbánásra, mediációra való hajlandóságot a társadalomba való be- vagy visszailleszkedés szándéka befolyásolja: minél erősebb ez a törekvés, annál erősebb lesz az együttműködési készség.

A két helyszínen, a balassagyarmati felnőtt és a tököli fiatalkorúak intézetében folytatott vizsgálat eredményei alapvetően különböztek. A következőkben a két intézetben kapott válaszok különbözősége mentén elemzem a mediáció és a helyreállítás lehetőségét.¹⁸

Kérdőív és mélyinterjúk

Az elkövetők személyisége és státusza

Az elkövetők kora

A fogvatartás helyét meghatározta a kor, hiszen a büntetőintézetek közötti különbségből adódik, hogy a fiatalok mind Tökölön töltik büntetésüket, míg az idősebbek Balassagyarmaton vannak.

A teljes mintában az átlagéletkor 26 év. Az általunk kérdezettek között a legfiatalabb fogvatartott kora 15, a legidősebbé 57 év volt. A legtöbben 20 évesek, és ugyanannyi 22 évesnél fiatalabb elítélt van, mint ennél idősebb. Tökölön 15 éves a legfiatalabb és 21 a legidősebb, míg Balassagyarmaton 22 éves a legfiatalabb, míg 57 a legidősebb válaszadó.

Az elítéltek iskolai végzettsége

Az elítéltek az iskolai végzettség terén hátrányban vannak az országos átlaggal szemben. Ebben – részben – a fiatalabb korcsoportok magas aránya is közrejátszik. Az idősebbek nagyobb eséllyel rendelkeznek szakmai képzettséggel és hosszabb munkatapasztalattal.

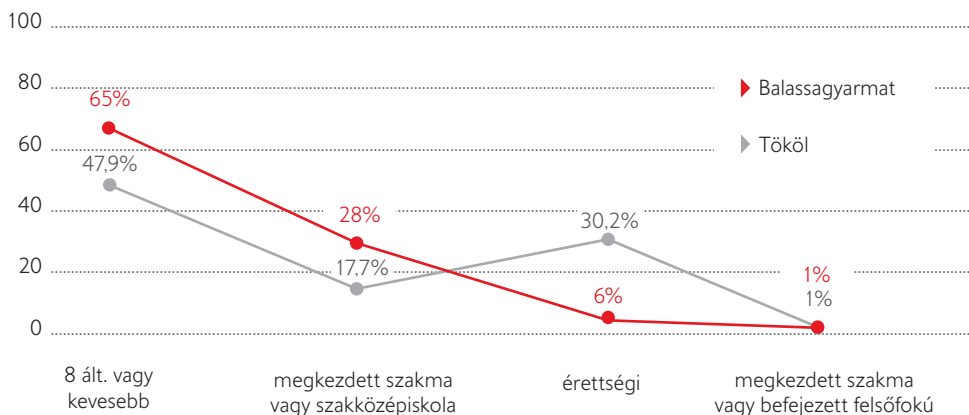
Az alacsonyabb iskolai végzettségű csoportok felülreprezentáltak az elítéltek körében. A balassagyarmati elítéltek 48%-a nyolc vagy annál is kevesebb osztályt végzett el, 18%-uk csak megkezdte a középiskolát, 30%-uk rendelkezett szakmával, és összesen 4%-uknak volt érettségije vagy felsőfokú végzettsége. Ezek az arányok a tököli elítéltek körében ennél is rosszabbak, 65%-a nyolc vagy annál is kevesebb osztályt végzett el, 28%-uk csak megkezdte a középiskolát, 6%-uknak volt szakmája, és összesen 1%-nak érettségije. Ez azonban nyilvánvalóan összefüggött a kérdezettek fiatal korával.

17 Erről részletesen lásd: Fliegauf–Ránki, 2007

18 A Helyi Observatórium (LRMI) által összeállított kutatási jelentésben foglaltak felhasználásával.

Alig találtunk olyan elítéltet, aki középiskolai vagy magasabb végzettséggel rendelkezne. A börtön segíthet bizonyos hátrányok kompenzálásában, ám ez a hatása csak részleges. Az elítéltek tanulmányait általában a 10. osztály befejezéséig folytatják. Ezt követően általában dolgoznak, de ez nem jellemző mindenre.

6. ábra: Megoszlás iskolai végzettség szerint (%)

Forrás: Local Regional and Monitoring Institute (LRMI)

Az elítéltek vallásossága a kutatás időpontjában és a bekerülésük előtt

Az elítéltek többsége vallásosnak tartotta magát valamilyen formában. Döntő többségük római katolikus, kisebb hányaduk a református, az evangélikus, az izraelita felekezetek és a buddhista tanokat követők között oszlik meg. Az önmagukat vallásosnak tartók megközelítőleg fele sohasem jár misére, azonban egy tekintélyes részük – a megkérdezetteknek közel a másik fele – havonta legalább egyszer elmegy. Az önmagukat vallásosnak mondó elítéltek kétharmada legalább hetente imádkozik. (A balassagyarmati fogvatartottak kicsit ritkábban, a tököli fogvatartottak többsége naponta, és mindössze csak egy kicsiny hányaduk az, aki sohasem.) A válaszadók mindkét helyszínen valamelyest többen vallották magukat vallásosnak a kérdés idején, mint a bekerülésüket megelőző időszakra vonatkozóan.

A balassagyarmati elítéltek 60%-a volt vallásos a cselekmény pillanatában, szemben a megkérdezéskori 68%-kal. Ezek az arányok a tököli elítéltek esetében 46%-ról 60%-ra nőttek.

Az elítéltek állampolgársága és származása

Az elítéltek egy személy kivételével magyar állampolgárok voltak. Származásukat tekintve a balassagyarmati elítéltek 36%-a vallotta magát magyarnak, 13%-a magyarnak és romának, 32%-uk romának, 1–1%-uk szlováknak és németnek. A tököli elítéltek közül 22% vallotta magát magyarnak, 11% magyarnak és romának, 60% romának.

A család

A családi kapcsolatok a börtönben különösen fontossá válhatnak. A családhoz való visszatérés jelenti azt a célt, amiért érdemes küzdeni, amiért túl kell élni a benti világot, vagyis a jó, normális élet reményét. A családi kötődések sokkalta erősebben hathatnak a börtön extrém szociokulturális környezetében, felnagyítva és túlidealizálva a család kinti világát, a börtön világának ellenpólusaként. A látogatások és a csomagok, levelek érkezése hatással van az elítéltnak nemcsak a lelkivilágára, de a börtönben elfoglalt státuszára is.

A többség családi állapotát tekintve valamilyen típusú párkapcsolatban élt korábban. Természetesen itt a két börtön elítélteinek korosztályból és életciklusból fakadó különbségei miatt jelentkeznek a családi állapotban és a gyerekszámban az eltérések. *A balassagyarmatiak többsége házas, illetve egy vagy több(!) élettárral élt bevallása szerint, és általában a szüleiktől távol, önálló családjukkal laktak.*

Fiatalabb korokra való tekintettel a tőköli válaszadók jóval nagyobb arányban voltak egyedülállók, de itt is többségben voltak azok, akik családban vagy valamilyen jellegű párkapcsolatban éltek a fogvatartásuk megkezdése előtt. Annak ellenére, hogy alacsonyabb az életkoruk, viszonylag sokuknak van gyereke. Emellett átlagban többen is laktak együtt egy háztartásban, mint a felnőtt korúak.

A vizsgálat azt mutatta, hogy ezek a „kinti” kapcsolatok sok esetben csak szóban működnek. Az idő múlásával és az otthoniak anyagi helyzete miatt sokszor elmaradnak a levelek, csomagok. Legelőször a látogatások szűnnek meg, mert túlzott anyagi ráfordítást igényelnek az amúgy is szegény és sokszor családfenntartó nélkül maradt családoktól. Az elkövetők – különösen a fiatalok börtönében – az ország legkülönbözőbb tájairól származnak, és a családtagok nem tudják kifizetni az utazás költségeit. A csomagok küldése gyakran szintén a családok utolsó tartalékait emésztí fel.

Az elkövetett cselekmények és az előélet

A megkérdezett elítéltek által elkövetett bűncselekmények között a vagyon elleni bűncselekmények vezetnek körülbelül 50%-kal, és mintegy 25%-uk személy elleni cselekmény.

Az elítéltek döntő többsége első bűntényes, kisebb hányada visszaeső. A visszaesők között a legtöbben a többszörös visszaeső kategóriájába tartoznak.

A balassagyarmatiak kétharmada, míg a tőköli elítéltek majdnem kilenczede első bűntényes. A fiatalok esetében nem szabad megfeledkezni arról, hogy a koruk miatt kevesebb „lehetőségük” volt elkövetni bűncselekményeket, részben ezért kisebb az aránya a visszaesőknek. Ugyanakkor a tőköli fiatal elítéltek között nagyobb az aránya azoknak, akik ellen jelenleg is folyik büntetőeljárás más bűncselekmény elkövetése miatt.

A balassagyarmati elítéltek 18%-a ellen folyik jelenleg eljárás más bűncselekmények miatt, míg a tőköli elítéltek körében ez az arány 30%.

A büntetés hossza

A kérdezett elkövetők egynegyedét egy és két év közötti letöltendő büntetésre ítélték. A tőköliek több mint 90%-át, míg Balassagyarmaton az elítélteknek 41%-át maximum öt évre ítélték. Ez utóbbiaknak további 43%-a öt–tíz évet, 15,5%-a pedig több mint tíz évet tölt a börtönben. Fiatalkorúak esetében a kiszabható szabadságvesztés maximuma 10 év, azonban újabb bűncselekmény elkövetése esetén ez az idő természetesen meghosszabbodik.

3. táblázat: Az ítélet időtartama (összes letöltendő idő, %)

	Tököl (%)	Balassagyarmat (%)
max. 1 év	10,6%	5,2%
1–2 év	26,6%	20,7%
2–3 év	30,9%	1,7%
3–5 év	24,5%	13,8%
5–10 év	4,3%	43,1%
több mint 10 év	3,2%	15,5%
összesen	100,0%	100,0%

Forrás: LRMI

Viszonyok a börtönben

Konfliktusok–kapcsolatok

A börtönben, mint zárt intézményben, a konfliktusok élesebben vetődnek fel. A kor és a börtönben eltöltött idő előrehaladtával az érintettek egyre jobban megtanulják kezelni az egymás közötti problémáikat, vagy legalábbis ezekről kifelé kevésbé nyíltan vallanak, ezért úgy tűnik, csökken az agresszió. A felnőttek közül az elítéltek fele, míg a tőköli fiatalkorúak több mint háromnegyede állította, hogy volt már konfliktusa másokkal. Konfliktusok általában a többi rabtárssal adódtak, ezen belül is kimagaslóan a nem zárkatárs rabokkal. A balassagyarmatiak inkább megpróbálják elkerülni, illetve szóban megoldani a vitás kérdést. Ezzel szemben a tőköli fiatal elítéltek előnyben részesítik az agressziót, olykor egészen súlyos formában is, és csak kisebb részben hajlanak arra, hogy megbeszéljék a nézeteltéréseket.

A balassagyarmati elítéltek konfliktusmegoldásai: megbeszéli (n = 32); nevelő segítségét kéri/kéri/jelzi (n = 4); túri, elviseli (n = 3); nem tudja megoldani (n = 1); bántalmazással, elnyomással, súlyos testi sértéssel viszonyozza (n = 16); egymás közt elintézik (n = 2); ha teheti, arrébb megy, elkülönül (n = 4); magától megoldódik (n = 1). A tőköli elítéltek konfliktusmegoldásai: megbeszéli (n = 42); nevelő segítségét kéri/kéri/jelzi

(n = 5); túri, elviseli (n = 2); nem tudja megoldani (n = 3); bántalmazással, elnyomással, súlyos testi sértéssel viszonozza (n = 56); egymás közt elintézik (n = 3); ha teheti, arrébb megy, elkülönül (n = 6).

Összességében megdöbbenően nagyobb arányban jelölték a tüköli fogvatartottak az agressziót a konfliktusok egyedüli megoldási eszközeként.

A fogvatartottak mindkét intézményben, szinte kivétel nélkül, beszámoltak arról, hogy verekedniük kellett. Mint elmondták, aki ezt nem teszi meg, arra rosszabb sors vár, és nem ritkán molesztálás célpontjává, áldozatává válik. A konfliktusok leginkább a bekerülést követő időszakra jellemzőek. Ennek több funkciója van. Az egyik talán a legfontosabb: az elítéltek informális hierarchiába való betagozódását segíti elő. A kezdeti konfliktusok elkerülésére, enyhítésére csak a már bent lévő elismertség vagy a korábban más fegyházban kivívott tisztelet (az elkövető híre) alkalmas.

Súlyosabb testi sértést rendszerint nem követnek el egymás ellen, mert annak a következményei súlyosabbak, újabb büntetést eredményeznek. Ettől függetlenül, elsősorban a fiatalok körében, előfordul késelés, súlyosabb bántalmazás, amiről azután hallgatnak a megfélemlített áldozatok. Balassagyarmaton kevesebb szabálytalanságról számoltak be, kevesebb volt a késelés, molesztálás, verekedés, bódító szerek alkalmazása.

A különbségek itt sem a két intézmény sajátosságaiból fakadnak elsősorban, hanem az életkorból. A fiatalok esetében emellett, úgy tűnik, a droghasználat (rivotril, marihuána és az egyéb bódító szerek, melyeknek csak a kreativitás szab határt) is nagyobb számban fordul elő, ami rendszerint nem derül ki, ha nem okoz nagyobb bajt.

Tükölön például lelkesen kertészkedtek az elítéltek, míg ki nem derült, hogy bizonyos növényekből bódító hatású szert állítanak elő. Hasonló volt a helyzet a virágosláda-gondozással, ahová találékonyan vadkendertöveket ültettek a fiatalok.

Molesztálásról kevesebben számoltak be Balassagyarmaton, ami nem jelenti azt, hogy ténylegesen mentes lenne a balassagyarmati börtön az ilyen jelenségektől. A fiatalok erről gyakrabban tesznek említést, és nemi erőszak miatt több büntetőeljárás is folyik Tükölön, ami akár öt év további büntetést is eredményezhet. Balassagyarmaton az egy cellában összezárt személyek kiválasztásánál különös figyelmet kap, hogy olyan személyi összetétel alakuljon ki, amely a legkevesebb nyílt konfliktust eredményezi. Erre Tükölön egyébként is jóval kevésbé van lehetőség, hiszen az elítéltek nagy zárkákban laknak, sokszor tíznél is többen.

Ugyanakkor nem a testi erő az egyetlen rendezőelv a börtönön belül, bár kétségtelen, hogy a leghatásosabb. Úgy tűnik, hogy a rabok kitűnhetnek intellektusukkal. Azonban ilyenről inkább Balassagyarmaton történt említés.

Az elítéltek között, saját bevallásuk szerint, nincs igazi barátság: „A börtönben nincsen barátság, az csak érdekarátság.” Az elítélt arra utal, hogy a börtönön belül érdekszövetség-

gek vannak. Azoknak az esetében, akik életmódszerűen, csoportosan bűnöztek börtönön kívül vagy később akár belül is, szoros összetartásról beszélhetünk. Sokszor a fogvatartottak rokonai is azonos intézményen belül raboskodnak, de volt olyan is, aki a tetteistársaival egy intézménybe került. Ezek az átlagnál erősebb kapcsolatok tehát nem a börtönön belül alakultak ki, hanem azok már a büntetés előtt is fennálltak.

Áldozattá válás

Szemben azzal, hogy a börtönben elkövetett újabb bűncselekményeikről az elkövetők nyíltan vallanak, az áldozattá válással kapcsolatban nem mondható el ugyanez. A teljes mintában összesen 52 elítélt vállalta, hogy volt már bűncselekmény áldozata. Többségük (36 fő) Balassagyarmaton raboskodik. Az elítéltek mindössze 4,5%-a vallotta be, hogy a büntetőintézetben belül érte sérelem (ez 9 főt jelent). Ez az arány alacsonynak mondható, azonban feltételezhető, hogy a valóságban többen estek áldozatul a börtönökben, mint ahányan azt bevallották.

Megbánás – bűnösségérzet

A kutatásunkban részt vevő elítéltek összességében „inkább bűnösnek” vallották magukat a bűncselekményeikkel kapcsolatban: 1–5-ig osztályozva, a balassagyarmati fogvatartottak válasza 3,23 pontot, míg a tököli fogvatartottak 3,61 pontot adtak a saját bűnösségük mértékére. A balassagyarmati elítéltek között nagyobb arányban szerepeltek azok, akik ártatlannak vallották magukat. A válaszadásra jellemző volt egyfajta szélsőségeség: a válaszadók vagy teljesen ártatlannak, vagy abszolút bűnösnek gondolják magukat.

Az elkövetők döntő többsége önmagát tekintette hibásnak, amiért a bűncselekmény bekövetkezett. Ez azonban – mint később a fókuszcsoportos beszélgetések során kiderült – nem a felelősség elismerését jelenti, pusztán azt a tényt, hogy az elkövető úgy érzi, „elszúrta” a dolgot, például nem figyelt eléggé, rossz célpontot választott, és ezért került be. A tököli elítéltek között egyébként jóval magasabb a tetteistársak hibáztatása, hiszen a fiatalok egyébként is gyakrabban követik el a bűncselekményt csoportosan.

A balassagyarmati elítéltek 6%-a hivatkozott külső körülményekre, 13%-a a tetteistársakra, 25%-a a sértettre, 54%-a pedig önmagára, mint a bűncselekmény okozójára. A tököli elítéltek 4%-a hivatkozott külső körülményekre, 29%-a a tetteistársakra, 22%-a a sértettre, 56%-a pedig önmagát hibáztatta.

Megkérdeztük azt is, igazságosnak tartották-e a rájuk kiszabott büntetést. Az ítéletet általában elfogadták a fogvatartottak, azonban tettük súlyát igyekeztek csökkenteni, és ezért úgy érezték, túl hosszú a büntetés.

Több kutatás szerint a börtönszocializáció az énkép helyreállításának jelentős állomása. A negatív énkép ugyanis egy idő után elviselhetetlen feszültséget okoz. Vagyis az elkövetett bűn tompítását a börtönszocializáció kezdetének tekintjük. Ugyanakkor a fiatalkorúak börtönében nem túl jó stratégia az elkövetett bűn tagadása, mert könnyen a gyenge ka-

tegóriába sorolják az érintettet. Ez is magyarázhatja, hogy míg a felnőttek ártatlanságukat hangoztatják inkább, addig a tőköli fiatalok minél súlyosabb cselekményeket vállalnak, hogy menők legyenek.¹⁹

Az elítéltek és a resztorativitás lehetősége

A kutatás során megkérdeztük az elkövetőktől, vajon találkoznának-e a sértettel, hajlandóak lennének-e bocsánatot kérni tőle, vagy törekednének-e a megbékélésre. Ezeket a válaszokat összevetettük a kérdezettek egyéb körülményeivel. A válaszok alapján első pillantásra igen kedvező kép alakult ki, mivel a fogvatartottak 64%-a válaszolta, hogy szívesen részt venne a sértettel egy találkozón, és akár meg is egyezne az okozott kár helyreállításáról.

Azok az elítéltek, akik azt választották, hogy nem akarnak találkozni a sértettel, különböző okokat jelöltek meg. Az egyik legjellemzőbb válasz az volt, hogy mivel már úgylis megbűnhődnek, hiszen a börtönnel „letudják” a büntetést, nem gondolják, hogy további találkozóra, esetleg a felelősség vállalására, bocsánatkérésre lenne szükség. Mások arra hivatkoztak, hogy a tárgyaláson már bocsánatot kértek, és kifejezték megbánásukat. Az egyébként valóban rendszeresen megtörténik, hogy a vádlottak a tárgyalás során, ügyvédjük tanácsára bocsánatot kérnek, és megbánásukat hangoztatják. Ez azonban sokszor nem is a sértett jelenlétében történik, és nélküli az őszinte érzéseket, csupán pertaktikai okai vannak.

Vannak, akik még mindig haragszanak a sértetre, sőt akár őt is okolják, amiért börtönben vannak. Van, aki ártatlannak, sőt akár áldozatnak érzi magát. Volt olyan vélemény, amely szerint ugyan a válaszoló esetében nem lenne jó megoldás a mediáció, de más ügyében elképzelhetőnek tartja. Előfordult olyan eset is, amikor az elítélt szerint a bűncselekmény jellege miatt nem lehetséges a találkozó (például az emberölési ügyben). Voltak olyan vélemények is, hogy maga a megbánás vállalása csökkenti a tekintélyt a börtönben, és volt, aki attól félt, hogy a sértettel való találkozó során megalázó helyzetbe kerülhet. Igen sok oka van tehát a mediáció elutasításának. Vannak olyan okok, amelyek a resztorativitás lényegének, a megbánás, a felelősségvállalás eszméjének elfogadtatásával nyitottabbá tehetik az elkövetőket (például a megalázkodás miatti szorongás esetében). Egyes okok azonban nyilvánvalóan nem küszöbölhetők ki, és ilyen esetekben kimondottan ártalmas lehetne a sértett számára az elkövetővel való találkozás (például amikor éppen a fogvatartott haragszik rá, esetleg őt is okolja).

A korukat tekintve kiderült, hogy a fiatalok és az átlagosnál idősebbek jobban vállalkoznának a sértettel való találkozásra. A mediációbeli részvételre való hajlandóság radikális mértékben csökken 25 éves korig, majd 25 és 40 éves kor között a korábbinál alacsonyabb szinten ingadozik, és végül ismét megnő 40 év felett. A mért arányokban az „idősebb” elítéltek esetében tapasztaltunk nagyobb eltéréseket, „bizonytalanságot”. A fiatalkorúaknál azonban, összevetve más paramétereikkel (például az erőszakra való hajlam, illetve a felelősségvállalás

¹⁹ A fogvatartotti kategóriák pszichológiai jellemzőiről lásd: Boros, J. & Csetneky, L.: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó Kft., Budapest, 2002: 93-127.

elhárítása), felmerült a kérdés a válaszolók őszinteségét illetően. Ezért ezekre a kérdésekre a fókuszcsoportos vizsgálat során visszatértünk.

Az iskolai végzettséget vizsgálva, a mediációban való részvételi hajlandóságtól jelentősen két kategória értékei térnek el: míg a szakközépiskolát végzett vagy éppen odajárók körében ez az arány jóval elmarad a vizsgált populáció átlagától, addig a gimnáziumot végző vagy a felsőoktatásban részt vevők aránya jóval meghaladja azt. Ebből arra következtethetünk, hogy *a magasabb iskolai végzettség pozitívan hat a mediációban való részvételi szándékra.*

A korábbi büntetett előélet egyáltalán nem befolyásolja, hogy az elítélt mennyire hajlandó részt venni mediációban. Ugyanez mondható el arról is, aki ellen jelenleg más ügyben is eljárás folyik.

A válaszok alapján *a házasságban, illetve kapcsolatban élők inkább hajlanak a mediációra,* vagyis a párkapcsolatok pozitívan befolyásolják a békülési szándékot.

A család véleménye is szerepet játszik a békülési folyamatban. Az adatok alapján azok az elítéltek vállalnák leginkább a mediációt, akiknek a családja is érezte rosszallását a cselekmény miatt, azonban nem ítélték el és a kapcsolatuk sem romlott meg az elkövetővel. Azoknál az elítélteknél, akiknek megromlott a viszonyuk a családjukkal, már elmarad a mediációra való nyitottság mértéke a mintaátlagtól. Azoknak csak egyharmada vállalna a mediációt, akiknek nincs családja, vagy nem tartják velük a kapcsolatot.

Ebből arra következtethetünk, hogy azzal, ha az elítélteket támogatjuk abban, hogy helyreállítsák megszakadt kapcsolataikat, például a családi döntéshozó csoport módszerével, növelhetjük más resztoratív eszközök eredményes alkalmazását is.

Az elítélt vallásossága és szándéka a megbékélésre szignifikáns összefüggést mutatott. Ezt magyarázhatja, hogy a vallási tanok többsége kiemelkedő fontosságúnak tartja a bűnbánatot. De elképzelhető, hogy azok a személyiségjegyek, melyek meghatározzák, ki a vallásos, elősegítik a mediációban való részvételt is.

Az, hogy az elítélt volt már maga is áldozat (esetleg éppen a börtönben vált azzá), szintén érzékelhető hatást gyakorol a mediációra. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy jobban tud azonosulni a sértettel. Lehetséges, hogy mint áldozat, ő is vágyik a konfliktus tisztázására, vagy éppen jólesett neki az elkövető bocsánatkérése.

Hasonlóan fontos volt a tettes áldozathoz fűződő viszonya is. Ha az elkövető a bűncselekmény előtt ismerte a sértettet, jóval nagyobb valószínűséggel válaszolta, hogy törekedne a békülésre (közel 75%-ban).

A fókuszcsoportos beszélgetések eredményei

A kérdőíves/mélyinterjú vizsgálat során összességében tehát azt tapasztaltuk, hogy az elítéltek nyitottak a mediációra.

A kutatás második fázisában az elkövetőket a fókuszcsoportos interjúk során ennek ismeretében státuscsoportokba sorolva kérdeztük családról, megbánásról és beilleszkedésről.

Célunk kettős volt:

- ▶ új, kísérleti technikával mérni a büntetés-végrehajtás alatti időszakban a mediációra való nyitottságot, illetve
- ▶ a korábbi vizsgálat során feltárt, a megbékélésre-kiegyezésre hajlamosító tényezők vonatkozásában tisztázni a megmutatkozó bizonytalanságokat.

Balassagyarmaton és Tökölön nyolc fókuszcsoportos beszélgetés során a lehetőségekhez képest megpróbáltuk lefedni az egész börtöntársadalmat, annak érdekében, hogy a helyreállításhoz való viszony legszélesebb skáláját megismerjük. A csoportokat az elkövetők börtönhierarchiában elfoglalt helyzetére, a börtön körülményeihez való alkalmazkodásra, mentális állapotukra, illetve a még bent töltendő időre tekintettel, az intézeti nevelők segítségével állítottuk össze.

A „felnőtt menők”

A részt vevő fogvatartottak mind a börtönhierarchia csúcsán állnak. Pozíciójuknak köszönhetően ők rendelkeznek a legtöbb erőforrással, körülvehetik magukat olyan fogvatartottakkal (katonák), akik megvédik őket és érvényesítik érdekeiket, valamint kihasználhatják a hierarchia alapján álló fogvatartottakat. Megfigyelhető volt, hogy már a beszélgetés megkezdése előtt felmérték egymás pozícióját, és megértették kiválasztásuk szempontját. Ezt követően egymás és a kutatók előtt is igyekeztek bizonyítani dominanciájukat. Szinte egyöntetűen tagadták az őket ért vádakot, sokan haragudtak a sértettjeikre.

Felnőttek zárkacsoportja

A részt vevő hat fogvatartott egy zárkából került ki, hogy vizsgálható legyen a zárkán belüli hierarchia befolyásoló szerepe is. A csoport tagjainak intelligenciaszintje jóval az átlag alatt volt. A köznapi nyelven feltett kérdések egy részét meg sem értették, ugyanazokat a mondatokat ismételtgették. A csoport vezetőinek státusza valószínűleg abból az erőfölényből adódott, hogy vej–após viszonyban voltak, és együtt követték el bűncselekményüket is. Véleményük nem volt hangadó és nem befolyásolta a széteső csoportot. Itt is jellemző volt azonban a tagadás és a megbánás hiánya.

Felnőtt konformcsoport I.

A normakövető fogvatartottak a börtöntársadalom középső részén helyezkednek el, konform viselkedésükkel ők adják a legkevesebb munkát a felügyeletnek. Ez írható le a leginkább átlagosként viselkedő csoportként, mind intelligenciáját, mind kommunikációs képességeit tekintve. A két felnőtt csoport közül az elsőbe két, korábban a Zákeus programban részt vett elítéltet válogattunk be.²⁰ Tőlük azt vártuk, hogy érzékenyítik a többi fogvatartottat a megbánás és bocsánatkérés témájára. A fogvatartottak őszintén, nyíltan kifejezték véleményeiket, és ebben a csoportban merült fel elsőként a sértettek szempontja. Hét fogvatartottból négy alkalmasnak

²⁰ A program célja az elkövető megbánásának elősegítése, a bibliai Zákeus történetének feldolgozásával. A programról bővebben lásd Szegő Dóra és Fellegi Borbála tanulmányát.

látszott a mediációban való részvételre. Érdekes módon éppen az a személy, aki a leginkább hangoztatta istenhitét és bűnbánatát, cáfolta eközben, hogy ő követte el az adott cselekményt.

Felnőtt konformcsoport II.

A normakövető fogvatartottak második csoportjával szintén pozitív eredményekkel zárult a találkozás. A beszélgetés során világossá vált, hogy a megbánás és a felelősség vállalása nagyban függ a sértett személyétől és a bűncselekmény típusától. A két csoport között a megbánás tekintetében nem mutatkozott különbség aszerint, hogy korábban resztoratív szemléletű programban részt vettek-e egyes tagjai vagy sem. Az eredmények megmutatták azt is, hogy a konform viselkedés alkalmanként a börtönön belül egyfajta túlélési stratégia, és nem jelenti feltétlenül azt, hogy az érintett valóban őszintén megbánta tettét. Az őszintétlen viselkedés viszont ártalmas lehet a sértett számára egy személyes találkozó kapcsán. Így pusztán az elkövető börtönön belüli jó magaviselete és alkalmazkodása nem alapozhatja meg a sértettel való találkozás lehetőségét.

Fiatalkorú „menők”

Balassagyarmati társaikhoz képest a fiatal fogvatartottak majdnem kezelhetetlenek voltak, folyamatosan próbára tették a kutatókat, és dominanciájukat próbálták bizonyítani. Jellemző volt a megbánás teljes hiánya, és nyílt vállalása annak, hogy a fogvatartottak szabadulásuk után is folytatni tervezik a bűnözői karriert.

A fiatalkorú alárendeltek

Ezek a fogvatartottak a börtönhierarchia alján állnak. Nem képesek érvényesíteni érdekeiket és a többiek rendszerint kihasználják gyengeségüket. Az ő esetükben is megfigyelhető volt, hogy igyekeztek mind a rabtársak, mind a kutatók elvárásainak megfelelni válaszaikkal. Ebben a csoportban azonban voltak olyanok, akik esetleg alkalmasak lehetnének az áldozattal történő találkozásra.

Fiatalkorú konformcsoport

Bár normakövető fogvatartottakról van szó, ez a csoport nagyon eltért a két balassagyarmati konformcsoporttól. A Tökölön uralkodó íratlan szabályokat betartva, egy fogvatartott sem tanúsított megbánást, sőt akadtak, akik haraggal beszéltek sértettjeikről. Nem meglepő, ha ebből a csoportból senki nem látszott alkalmasnak mediációs találkozón való részvételre.

Fiatalkorú „szabadulók”

Olyan normakövető csoport, amelynek tagjai hamarosan szabadulnak. A tököli fogvatartottaktól szokatlan módon, itt mindenki megbánását fejezte ki, melynek hátterében állhat a megfelelni vágyás, de az is, hogy a hamarosan szabaduló fogvatartottak már nem érzik annyira érvényesnek magukra a börtöntársadalom íratlan szabályait. Ebben a csoportban egy fogvatartott volt, aki azt mondta, a sértett vallomásának hatására bánta meg tettét. Ebben a csoportban is voltak mediációra alkalmas személyek.

A beszélgetések során a megbánás és a felelősségvállalás témájával foglalkoztunk elsőként. A fogvatartottak nagyon változatos módon álltak hozzá tettükhöz és azok következményeihez. Általánosságban három vélemény volt elkülöníthető a megbánással kapcsolatban:

- ▶ *A megbánás teljes hiánya* – A fogvatartottak egy része semmilyen formában nem tanúsított megbánást. Ennek hátterében állhatott tagadás, tehát a fogvatartott következetesen ártatlannak vallotta magát. De nem ritkán az is előfordult, hogy a fogvatartottak egyenesen a sértetteket, rendőröket vagy bírakat hibáztatták, és eszükbe sem jutott, hogy saját nézőpontjuktól elszakadjanak.
- ▶ *Megebánás saját érdekek mentén* – A fogvatartottak közül ugyan jó néhányan kifejezték megbánásukat, de a gesztus mögött nem a sértett felé irányuló érzéseket találunk, hanem önös érdekeket vagy sérelmeket. Az elkövetők körében szinte bevett megoldás, hogy a bírósági tárgyaláson bocsánatot kérnek a sértettől, annak reményében, hogy a bíró enyhébb ítéletet szab ki. Akadtak olyan fogvatartottak is, akik a kutatóknak akartak megfelelni, de megbánásuk nem látszott őszintének. Ez a jelenség a tüköli fiatalokúak közül azokra volt látványosan jellemző, akik hamarosan szabadultak, és nem merték megkockáztatni, hogy bármilyen negatívum a felügyelet fülébe jusson. Jellemző, hogy amikor a fogvatartottak kifejezték megbánásukat, tulajdonképpen azt sajnálták, hogy börtönbe kerültek, mert nehezen viselik a bezártságot, hiányoznak a családtagok stb.
- ▶ *Őszinte megbánás* – Kevés fogvatartott jutott el odáig, hogy megértse, kárt okozott áldozatának, és emiatt őszinte megbánást tanúsítson. Az empátikus készség bizonyos szintje és a szégyenérzet mellett még egy hajlamosító tényezőt találunk, ami megbánásra ösztönöz, az maga a sértett személye. Ha a fogvatartott ismerte a sértettjét, illetve korábban jó viszonyban voltak egymással, esetleg családtag, barát volt az illető, jellemzőbb az őszinte megbánás. Azok a személyek, akik a vizsgálat során ebbe a csoportba voltak sorolhatók, alkalmasak lennének mediációban való részvételre.

A kutatók számára érdekes volt megfigyelni, miként viszonyulnak a fogvatartottak a megbánás és a felelősségvállalás kinyilvánításához: a tüköli fiatalokúak véleménye szerint a megbánás és a büntudat kimutatása kerülendő, mivel a fogvatartottak ezt gyengeségként róják föl egymásnak. Balassagyarmaton nem jellemző, hogy a megbánást tanúsítókat megbélyegeznék. Míg Tükölön szinte büszkén vállalták a fogvatartottak a tettüket, a balassagyarmatiak sokszor inkább tompítani próbálták saját felelősségüket a bűncselekmény elkövetésében.

A kérdőíves vizsgálat eredményeihez képest a *vallásosság szerepe a megbánásban* összességében csekélyebbnek látszott. A már a börtönbe kerülés előtt is magukat vallásosnak vallók semmilyen mértékben nem bányák jobban tettüket, mint a nem vallásosak. Elmondásuk szerint ők jellemzően arra kérik Istent, hogy segítsen nekik megtartani kedvezményüket,

adja vissza az elvesztett anyagi javakat, vagy egyéb módon segítsen. Többen azt hangsúlyozták, hogy már nem hisznek: „Amikor az első tíz évet kaptam, még hittem, de a második ítélet (újabb 15 év) után elszívtam a bibliát” (gyilkosság és más erőszakos bűncselekmények miatt összesen 25 évre ítélt, jelenleg 20 éves fogvatartott).

Akik később, már a börtönben tértek meg, arról számoltak be, hogy ez által más emberekké is váltak, valamint könnyebben dolgozzák fel, ami velük történt. Ismét van különbség Tököl és Balassagyarmat között. A felnőtt korúak bátran vállalhatják egymás előtt, ha hisznek Istenben és gyakorolják is vallásukat, ezt magánügyként kezelik a fogvatartottak, amibe nincsen másnak beleszólása. Más a helyzet Tökölön, ahol lenézik azt, aki vallásosnak vallja magát.

Összességében úgy tűnik, hogy akik a börtönben tértek meg, nagyobb hajlandósággal és őszintébben vennének részt mediációban, mint akik kezdettől fogva vallásosak. Ugyanis a fogvatartottak beszámolóiból az derül ki, hogy aki például gyermekkorától fogva vallásos, annak a vallásgyakorlás olyan rutin, amely leválik az egyén mindennapos viselkedéséről és gondolkodásáról, míg az a fogvatartott, aki a börtönben tér meg, aktívan éli meg a hitet, s így ez kihat gondolkodásmódjára, viselkedésére és a megbánáshoz való viszonyára.

A családnak nagyon fontos szerepe lehet a fogvatartottak életében, akár pozitív, akár negatív szempontból. Vagyis a családi kapcsolatok indirekt módon befolyásolják a visszaesés valószínűségét, és motiválhatják az elkövetőt mediációs találkozón való részvétellel is. A család rosszallása, az általuk ébresztett szégyen motiválhatja az illetőt, de csak abban az esetben, ha a családi kapcsolatok erősek és nagy jelentőséggel bírnak az egyén életére. Emögött több körülmény húzódik meg, így az elszigeteltség miatti bánat, a felismerés, hogy az illető szégyent hozott a családjára, a tudat, hogy a családtagok anyagi forrásai csökkennek, életkörülményeik romlanak, és a gyerekek apa nélkül maradnak. Mindezek miatt a fogvatartott vélhetően törekedni fog rá, hogy szabadulása után többé ne kerüljön ebbe a helyzetbe.

Azonban a fogvatartottaknak csak kisebb része rendelkezik családi háttérrel, működő kapcsolatokkal. Ebben szerepet játszik például az, hogy a többszörösen visszaeső fogvatartottak esetében a család lassan beletörődik, hogy nincs módjukban változtatni az illető viselkedésén, és lemondanak róla, a börtönben sem tartva vele a kapcsolatot. Abban az esetben sem érvényesül a család megtartó ereje, ha a családtagok között előfordulnak más börtönviseltek. Ilyen körülmények mellett a bűnözés könnyen életformává válik, és ez főleg a tököli fiatalkorúakra jelent veszélyt. Tökölön gyakori, hogy az elítélt apja szintén ül, vagy hogy „anyám itt haldoklik rákban a börtönkórházban”, hogy testvére, unokatestvére szintén Tökölön vagy máshol, „már” a Csillagban²¹ ül. Tökölön jellemző egyébként az is, hogy az elkövetők egy jelentős részének korábban sem volt kapcsolata családjával, és nevelőintézetben nőtt fel.

Vizsgáltuk a közösségbe való visszailleszkedés szándékát is. Tökölön a beszélgetésekből az derült ki, hogy a fogvatartottak előtt egy olyan életszínvonal képe lebeg, amely számuk-

21 A felnőtt elítéltek fogvatartására szolgáló Szegedi Fegyház és Börtön híres arról, hogy ide kerülnek a legkegyesebb bűnözők.

ra teljes mértékben elérhetetlen, ha legális, törvénytisztelő módon akarják megteremteni. Vagyis nincsen reális jövőképük, álmaik és vágyaik köszönő viszonyban sincsenek a valósággal. Óriási felelőssége van ilyen szempontból annak a referenciacsoportnak, amelynek a fiatal tagja szeretne lenni. „*Ha kimegyek, tudok dolgozni a nagybátyámnál, mert hentes-mészáros a szakmám. De ha keveset fizet, akkor lányokat fogok futtatni, abból jól meg lehet élni. Mennyi az a kevés (kutatói kérdés)? Hát száz körül (mármint százezer) az semmi, azért nem dolgozok.*”

Nagyon gyakori, hogy olyan minta áll a fiatal fogvatartottak előtt, amely indirekt támogatja a deviáns viselkedést és a bűnözést. Sokan megjegyezték, hogy szabadulás után folytatni kívánják korábbi életvitelüket, de a jövőben nagyobb figyelmet fordítanak majd arra, hogy ne derüljön fény a bűncselekményre vagy kilétükre; „*Ha kimegyek, 'okosabban' fogom csinálni*”.

Balassagyarmaton sok esetben megfigyelhető volt még, hogy a fogvatartottak teljesen semleges és sablonos válaszokat adtak arra a kérdésre, hogy mik a terveik szabadulás után. Ennek hátterében több tényező is állhat. Igen jellemző a „vállalkozó leszek” jellegű, semmi konkrétumot nem tartalmazó felelet. Ugyanakkor nagyon erős az ilyen válaszok mögött a megfélemleni vágyás. A fogvatartott felméri, hogy vele szemben milyen elvárásokat támaszt a „civil” kutató, és ennek megfelelően próbál válaszolni. Az elítéltek sokszor ténylegesen annyira kilátástalan helyzetben vannak, hogy képtelenek konkrét terveket kialakítani. Balassagyarmaton az egyik csoport jól összeszedte azokat a feltételeket, amik véleményük szerint szükségesek a sikeres visszailleszkedéshez. Ezek a következők: *biztos munkahely és anyagi háttér, egészség, nyugodt családi légkör, illetve olyan kapcsolatok kiépítése, melyek előnyére válhatnak az illetőnek.*

A szabadulást követően különösen fontos az is, hogy a közösség hogyan fogadja majd a hazatérőket. A fogvatartottak beszámolóiból kiderült, hogy általában nem marad titokban a közösség előtt, ha valaki börtönbe kerül, s így a fogvatartott magán viseli majd a börtönviseltség stigmáját szabadulása után is. Itt rendszerint kisebb, vidéki településekről van szó, vagy nagyobb városban a közvetlen lakókörnyezetről. A fogvatartott választhat: vagy elhagyja a közösséget, vagy marad és elfogadja a helyzetet, esetleg tesz azért, hogy a közösség ismét befogadja. Ha valaki az utóbbi opciót választja, akkor elképzelhető, hogy a sértettel való találkozásra és a konfliktus rendezésére is hajlandó lesz. *Más hatása is lehet azonban a közösségnek, attól függően, hogy milyen értékrendet képvisel.* Ugyanis ha abban a közegben általános és megszokott az, hogy például valaki bűncselekményekből tartja el magát, akkor a fenti tényezők nyilván nem érvényesülnek, és a fogvatartott ismét belesimul abba a szerepbe, amelyet eddig is a magáénak tudott.

Sajátosságok a kor és a csoporthoz tartozás alapján

Annak, hogy különböző típusú csoportokat hoztunk létre, előnye és hátránya is volt. Előnye, hogy megfigyelhettük, milyen különbségek mutatkoznak az egyes csoportok, illetve a felnőtt és a fiatalok között, valamint minél szélesebb megkérdezetti kört tudtunk bevonni. További előnye az volt, hogy többé-kevésbé sikerült meghatároznunk azokat a tényezőket, amelyek segítik vagy éppen akadályozzák a mediációban való részvételt. A csoportbontás előnye viszont hátrány is volt egyben, mert kiderült, hogy elsősorban a felnőtt korúak és

a normakövető fogvatartottak a leginkább alkalmasak arra, hogy őszinte, nyílt beszélgetést folytassanak a kutatókkal.

Tökölön a csoporthoz tartozás igénye – ami fiatalkorban különösen meghatározó – világosan visszatükröződött a fogvatartottak viszonyában a megbánáshoz, a felelősségvállaláshoz és a valóságossághoz. Úgy tűnik, létezik egy kép az általuk „ideálisnak elképzelt fogvatartottról”, melyhez igyekszik mindenki a legjobban hasonlítani annak érdekében, hogy társaik ne közösjék ki őket. Ez az „ideális fogvatartott” büszkén vállalja tettét, nem tanúsít megbánást. Úgy gondolja, sorsát ő irányítja, és éppen ezért lenézi azokat, akik felsőbb hatalomtól várnak segítséget.

Balassagyarmaton sokkal kevésbé érvényesült ez a jelenség. Talán csak abban mutatkozott meg, hogy a fiatalkorúakkal ellentétben a felnőtt fogvatartottak jó része megpróbálta tagadni, de legalábbis tompítani a felelősségét az ügyében, így külső szemelő azt tapasztalhatta, hogy Balassagyarmaton szinte mindenki ártatlan, vagy legalábbis abban az ügyben biztosan, ami miatt fogvatartják. Itt jellemzően az intelligensebb vagy vallásosabb fogvatartottak vállaltak felelősséget, akár a legsúlyosabb bűnökért. Sokan próbálták bagatellizálni az esetet, szerepüket, vagy az eset súlyát csökkenteni, a hatóságokat vagy a „hamisan” vádoló, „valójában bűnös” sértettet okolni.

Vagyis amíg Balassagyarmaton ideálisan működött a fókuszcsoport, mint módszer, Tökölön már korántsem voltak ilyen jók a tapasztalataink. Balassagyarmaton a fogvatartottak egyénként viselkedtek a csoporthelyzetben is, tehát véleményüket szabadon kifejezték, nem számított, hogy fogvatartott társaik is hallják ezt. Ezzel ellentétben Tökölön egy-egy csoportnál kulcsfontosságú témákban torzultak a vélemények a csoport hatására, például a megbánás, a vallásosság szerepe vagy a szabadulás utáni tervek körében. Kialakult egyfajta konszenzusra törekvés a fiatalkorú fogvatartottak csoportjaiban, amely nem kedvezett az egyéni igazságok megismerésének.

Következtetések

A három pilléren nyugvó vizsgálatunk az eltérő módszerek egymást kiegészítő alkalmazásával árnyalta azt a képet, amelyet a börtönben lévő elítéltek életéről, a tettükhöz és az áldozathoz való viszonyukról és a resztoratív módszerek alkalmazhatóságáról felállítottunk. Világossá vált az is, hogy a resztoratív eszközök igénybevétele a büntetés-végrehajtás során jóval nagyobb energia- és erőforrás-ráfordítást igényel, mint az ítélet előtti szakaszban zajló mediáció eseteiben.

A resztoratív módszereknek az ítélet előtti és az azt követő fázisban történő alkalmazásában jelentős hangsúlyeltolódások figyelhetők meg. Miközben a szereplők, a konfliktusok, az érzések és az ügyek ugyanazok, a hangsúlyok, a feladatok, a helyszínek és a várt közvetlen és hosszú távú hatások máshol, máshogyan találhatók meg az ítélezés előtti és utáni (büntetés-végrehajtás-beli) helyreállító eszközök, elsősorban a mediáció során. Az alábbi táblázat ezeket a különbségeket mutatja mediáció alkalmazása esetén.

4. táblázat: Az ítélet előtti és utáni mediáció közötti különbségek (hangsúlyok, hatások)

Szempontok	Ítélet előtti mediáció	Büntetés-végrehajtás alatti mediáció
Közvetlen hatás	1. Jóvátétel, helyreállítás, megbocsátás áldozati oldalon 2. Megbánás az elkövetői oldalon	1. Megbánás a tettesi oldalon 2. Jóvátétel (szimbolikus, pl. bocsánatkérés), megbocsátás áldozati oldalon
Hosszú távú hatás	3. Megbékélés, feldolgozás az áldozati oldalon 4. Attitűd-/személyiségváltozás az elkövetői oldalon	3. Attitűd-/személyiségváltozás az elkövetői oldalon 4. Megbékélés, feldolgozás, esetleg utólagos helyreállítás az áldozati oldalon
Helyszín	A mediációs szolgálat irodája	Bv. intézmény
Időbeli elhelyezkedés	A bűncselekmény elszენvedéséhez/ elkövetéséhez viszonylag közel: gyors válasz – gyors hatás	Jóval a bűncselekmény megtörténte után
Szereplők	Áldozat Elkövető Közösség Családtagok, támogatók mindkét oldalon Mediátor	Elkövető Áldozat (vagy más, hasonló bűncselekmény áldozata) Családtagok, támogatók a sértetti oldalon Közösség Börtönszemélyzet Mediátor
Előkészítés	Viszonylag gyorsan megvalósítható	Elmaradhatatlan, valószínűleg hosszabb folyamat
Kimenetel	Sokkal gyorsabb és közvetlen hatás az érintettek és a közösség felé Az eredmény általában (többnyire) nagyon pozitív	Sokkal hosszabb és megerőltetőbb minden érintettnek, több energiát és anyagi eszközt igényel A kimenet kétséges lehet

Látható tehát, hogy az ítéletet követő, büntetés-végrehajtás alatti mediáció eseteiben nagyobb figyelem hárul az elkövetőre, és több energiát igényel a sértettek bevonása, ami sok esetben nem is lehetséges. Mivel a sértettek akár több évvel a sérelem elszენvedését követően kerülhetnek ismét kapcsolatba az elkövetőkkel, különösen fontos azoknak a tényezőknek a meghatározása, amelyek elkövetői oldalon döntőek lehetnek egy sikeres találkozó megvalósításában. Az ugyanis semmiképpen sem történhet meg, hogy nem megfelelő előkészítés vagy rossz helyzetértékelés miatt az áldozat esetleg ismét viktimizálódik.

Vizsgálatunk szerint a fogvatartott és a sértett találkozásának az első és talán legfontosabb feltétele az elkövető *empatikus készsége*. Valószínűsíthető, hogy aki magas empátiás készséggel bír, nem követ el bűncselekményeket, mivel előrevetíti, hogy a sértett fél mit élne át, és ez visszatartja őt. A börtönben az elkövetőktől az empatikus készség olyan szintje várható el, melynek birtokában legalább utólag képesek belátni, hogy sértettjeiknek fájdalmat okoztak. A belátás előremozdítja a sértett fájdalmának átélését, melynek ideális következménye az őszinte megbánás.

Tapasztalatunk szerint a fogvatartottak többsége képtelen túllépni az egocentrizmuson, szinte kizárólag saját érdekei mentén gondolkodik és cselekszik. Jól példázza ezt, hogy ugyan sokan állították, megbánták, amit tettek, de nem a sértettet sajnálták, hanem azt, hogy tettük következményeként börtönbe kerültek (*legközelebb „okosabban” csinálom*). Bár az empátia képessége kisgyermekkorban alakul ki, de később is fejleszthető. A fiatalok elítéltek körében a felnőttekéhez képest is jóval alacsonyabb empátiás színtről beszélhetünk, az áldozat érzései valójában fel sem merültek a kutatás során, vagy ha mégis felvetődtek, azokat a fiatalok meg sem értették. Így esetükben őszinte megbánásról szinte alig beszélhetünk. Úgy tűnik, érdemes lenne a fogvatartottaknak empátiafejlesztő tréningeket tartani, mert az eredményes részvétel megakadályozhatja a fogvatartottat abban, hogy a jövőben ismételten bűncselekményt kövessen el. Nem véletlen, hogy Van Ness a resztoratív jellegű tréningek körében sorolja fel az empátianövelő programokat is. (Van Ness, 2007: 312–323)

Az empátia mellett fontos tényező, hogy az egyén mennyire kötődik ahhoz a közösséghez, amely körbeveszi őt, és ez a közösség milyen értékeket képvisel. (Eltérések abban lehetnek, hogy valaki milyen mértékben teszi függővé önértékelését a kívülről érkező minősítésektől.) Ha zárt, összetartó a közösség, az egyén normaszegése valószínűleg a közösség minden tagjának tudomására jut. Ha a közösség egységesen elítéli a tettet, és az egyén fogékony a közösség tagjai felől érkező negatív megítélésre, természetesen szívesen szívesen támad. Ez az érzés lehet konstruktív, amelyet „reintegratív szégyennek” nevezünk.²² Az a fogvatartott, akit szoros közösség fog körül, kapcsolata a börtönben is él, és fogékony is az általuk érkező jelzésekre, hajlamos reintegratív szégyent megélni, ami segíti a törekvést a sértettel való konfliktus rendezésére. Ez a helyzet azonban elsősorban a felnőttek esetében fordult elő. A fiatalok körében ugyanis gyakrabban tapasztaltuk a családi kapcsolatok rendezetlenségét, valamint azt, hogy az őket „nevelő” környezet tagjai szintén büntetett előéletűek, vagy akár éppen büntetésüket töltik. Ebben az esetben tehát a közösségi kapcsolódás sokkal inkább negatív eredményt hozhat.²³

Mindezek mellett van még egy alapvető kritérium, s ha ennek az elkövető nem felel meg, a mediáció létrejötte nem reális, ez pedig az egyén megfelelő mentális állapota. A kóros személyiség szerkezetű elítéltek többségének ugyanis, akik egy adott helyzetben deviánsan, vagyis szélsőséges, szokatlan, esetleg bizarr vagy veszélyes módon viselkednek, semmilyen formában sem javasolható a mediáció. Idesorolhatók mindenekelőtt a pszichopaták, az értelmileg károsodottak, a pszichotikusok vagy például az egyébként nem rendellenes viselkedésű kábítószer-élvezők. Korábbi vizsgálatok szerint az elítéltek 27–46%-a mentálisan rendellenes állapotú. (Gunn, 1977; Boros, 2002: 110–123) Az ő esetükben a sértett nyilvánvalóan csak vesztese lehet egy találkozásnak és ismételten viktimizálódhat, még akkor is, ha a megnyerő modorú pszichopata elkövető – nyilatkozata szerint – szívesen vállalná a beszélgetést vele. Ezeknek az elkövetőknek a kiszűrése fokozott figyelmet és pszichológiai előképzettséget igényelne a börtön részéről a mediáció alkalmazása során.

22 Erről lásd Braithwaite, J.: *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press, New York, 1989

23 Az ún. „integratív” és „kirekesztett” típusú társadalmi kötelek és a resztoratív folyamatok kapcsolatáról lásd Fellegi, B.: *Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009: 102–108.

A sértett szempontjából emellett minimálisan elvárható, hogy az elkövető rendelkezzen egy, a sértett szempontjából még elfogadható intelligenciaszinttel, ami szükséges a közöttük folyó kommunikációhoz, képes legyen megérteni az elhangzott szabályokat, utasításokat, illetve képes legyen érthető módon megfogalmazni véleményét, gondolatait. Nagyon fontos, hogy a fogvatartott megfelelő érzelmi stabilitással, illetve impulzuskontrollal rendelkezzen, hiszen nem tehetjük ki a sértettet annak a kockázatnak, hogy bármilyen szinten újra áldozattá váljon.

A vizsgálat egyik fontos eredménye, hogy világosan kirajzolódott, kiknek az esetében nem javasolható eszköz a mediáció. Vagyis az a tény, hogy a fogvatartott vállalná a találkozást a sértettel, nem jelenti, hogy erre valóban alkalmas lenne. Az elkövetők által kinyilvánított szándék lehet őszintétlen, hamis vagy érdekvezérelt. Előfordult ugyanakkor az is, hogy olyan elítélt, aki azt mondta, nem szeretne mediációt, alkalmas lenne rá. Sokszor a bűnelkövető azért nem találkozna a sértettel, mert nem szeretne megalázkodni, szegyenbe kerülni, ami szerinte egy mediációs találkozás során bekövetkezne. Van, aki azért zárkózik el mereven a sértettel való találkozástól, mert úgy látja, hogy a börtönnel letudta a büntetést, és ezért ennek már nincs értelme. Ezek a fogvatartottak, személyiségjegyeiket tekintve, sokszor mentálisan egészségesebbek, empatikusabbak és őszintébbek, mint a találkozást vállaló társaik.

Kutatásunk során arra törekedtünk, hogy meghatározzuk, vajon melyek azok a szubjektív: belső, objektív: személyiségen kívüli, de személyhez kötődő, valamint a személytől teljesen független intézményi körülmények és feltételek, amelyek a mediáció sikeres alkalmazását segíthetik. Így például objektív körülmény az életkor, a család, az iskolázottság. Szubjektív, vagyis a személyiséghez kötődik például az érzelmi intelligencia, a vallásosság – különösen a saját elhatározásból való, későbbi megtérés esetén –, a nyitottság, őszinteség, az esetleges megbánás, a visszailleszkedés iránti vágy. Ezek mellett, különösen a fiatalokra, maga a börtön is nagy hatással van a sajátos szabályaival, látens/másodlagos értékrendjével, hiszen még kiforratlan a személyiségük, nincs stabil érzelmi és morális hátterük.

Valamennyi társadalmi szervezetnek van normatív (jogilag szabályozott) és látens (normákon kívül eső) funkciója. Ez alól nem kivétel a börtön sem, ahol a felszín alatt gyakorlatilag egy másodlagos szisztéma épül ki és működik, saját, környezetellen normarendszerrel. Erről informális szinten a börtönszemélyzet is tud, de gyakorlatilag képtelen hatékonyan fellépni ellene. Miközben ez a „második társadalom” erőteljesen a reszocializáció ellen hat, eközben a sajátos eszközeivel maga is részt vesz az intézmény működésének biztosításában.

(Boros és Csetneky, 2002: 144)

A fiatalok között amúgy is korspecifikus jelenség az erőszak kultusza, így elsősorban a testi erővel, illetve belső támogatottsággal (például tette társak, rokonok), esetleg ügyeskedéssel válhat vezérré valaki. Ez a jelenség nem a megbánás, megbékélés, jóvátétel szellemiségét erősíti. A többség a túlélés érdekében erősen igyekszik megfelelni a börtön hivatalos és látens, szubkulturális normáinak is, ahol az őszinteség nem érték.

A felnőttek körében sokszor a tehetetlenség, a kinti világban, a családban felmerülő, bentről megoldhatatlan problémák okoznak olykor elviselhetetlen feszültséget.

A Budapesti Fegyház és Börtön pszichológusa, Fiáth Titanilla szerint a felnőtt rabok többségénél kimutatható az antiszociális személyiségzavar, illetve gyakoriak a hangulatzavarok és a szorongásos problémák. A tiszalöki börtön pszichológiai osztályának vezetője, Homonyikné Bertha Laura a probléma okait így fogalmazza meg: „A fogvatartottak pszichés problémái a kint hagyott világ konfliktusaiból keletkeznek. Bezárva teljesen tehetetlennek érzik magukat, és aggódnak, mert nincs, aki vigyázzon a gyerekekre, a házra vagy beteg lesz a rokonuk, nem tudják kezelni az olyan krízishelyzeteket, amikor kinn meghal valamelyik családtagjuk, váratlanul hosszabb ítéletet kapnak, vagy megszakítja velük a kapcsolatot a feleségük.” A bezártság miatt minden apróságnak jelentősége van, a fogvatartottak folyamatosan rivalizálnak egymással, még olyan dolgokban is, hogy a nevelő kire bízott külön feladatot. A szegedi Csillag börtön pszichológusa, Éles Éva szerint: „Többségében 30 és 42 év közti férfiak, erejük teljében. Itt benn olyan dolgokban rivalizálnak, mint hogy kinek a teste kigyúrta, vagy ki kapott csomagot, kinek küldtek be gyümölcsöt.”

(Börtönpszichológusok véleménye az elítéltek mentális állapotáról. Forrás: www.origo.hu)

A fiatalok körében, ahol különösen fontos lenne a resztoratív eszközök alkalmazása, számos nehézség merült fel. Miközben ők átlagban jóval rövidebb idejű büntetést töltenek börtönben, éppen ez alatt válnak igazi bűnözővé. Ahogy sokan el is mondták, a rövid idejű börtön arra elég, hogy új bűnözési technikákat tanuljanak, és még agresszívvá vagy éppen még sérültebbé váljanak. A fiataloknál ugyanis kialakul egy szubkulturális rend, amelyben az erőszak vezet hatalomhoz és függetlenséghez. Másrészt előáll az örökös bizonytalanság mint depriváció, hiszen a megszerzett státusz nem állandó, bárkit bármikor érhet támadás. *Ettől a helyzettől a többszörösen sérült, kiforratlan személyiségek gyakorlatilag alkalmatlanok – előzetes mentális támogatás és emocionális fejlesztés nélkül – a korábbi áldozatukkal való találkozóra, helyzetük megértésére.* A resztoratív alap gondolata, hogy a közvetlenül érintettek jogosultak dönteni arról, hogyan lehet az okozott problémákat megoldani. Erre a döntésre a börtönben lévő fiatalok többsége nem alkalmas. *A resztoratív eszközök alkalmazásához éppen ezért az ő eseteikben különösen nagy előkészítés szükséges. A pszichés-mentális fejlesztés mellett fontos lenne a börtönkultúra változása és a családi kapcsolatok erősítése.*

A börtön azonban saját erőforrásaival maga is támogathatja a fogvatartottak fejlesztését, és előkészítheti a resztoratív eszközök alkalmazását. Az elítéltek befogadásakor

a büntetés-végrehajtási intézetekben pszichológiai vizsgálatra is sor kerül – amennyiben éppen működik pszichológus a börtönben. Ennek során hasznos lenne kitérni azoknak a faktoroknak a vizsgálatára, amelyek az elkövető mediációra való „alkalmasságát” tesztelik. Másrészt a bekerülésekor mindenkiről készül nevelési terv, amely a személyiség és egyéb körülmények alapján tartalmazhatna tervet a resztoratív módszerek alkalmazásához szükséges készségek fejlesztésére (tréningek, oktatás, pszichológiai kezelési program stb.).²⁴ Bár nevelési terv jelenleg is készül, sokszor azonban formális, mind tartalmát, mind pedig végrehajtását tekintve. Ennek több oka is van. A magyar börtönök költségvetése nem engedi meg a szükséges számú nevelő és pszichológus alkalmazását, illetve a már dolgozók megfelelő továbbképzését. Egy börtönben, jó esetben egy pszichológus van, ez alól kivétel Tököl, ahol a vizsgálat idején éppen hárman voltak, de ott az elítéltek nagy száma miatt az is kevés. Másrészt egy nevelőhöz körülbelül 70–80 elítélt tartozik, ami a pusztán formalitáson túl nem tesz lehetővé egyéni foglalkozást. Nem véletlen a belső feszültségek fokozódása, az erőszak terjedése és az öngyilkosságok-gyilkosságok szaporodása.

Az Európai Emberi Jogi Egyezmény – amit Magyarország is aláírt – tiltja az embertelen büntetések alkalmazását. Azonban a fiatalkorúak fogvatartásának körülményei, a fiatalkorúak börtönében található állapotok, az ombudsmani vizsgálatban feltártak szerint, alapvetően az embertelen büntetés tilalmába ütköznek, és sértik az elítéltek emberi méltóságát. Erre utalnak a statisztikai adatok, amelyek szerint a fogvatartottak közötti súlyos, erőszakos cselekmények az elmúlt időben elsősorban a fiatalkorúakat fogvatartó intézetekben történtek. A büntetőjogi szigorítások a felnőtt elítéltek számát is növelik; 2011-ben a börtönben levők létszáma már az év elején meghaladta a 2010-es 133%-os túltelítettséget.

A túlszűfolttság miatt ugyanakkor nemcsak az erőszak növekszik, de kevesebb figyelem, foglalkozás és segítség jut az egyes elítéltekre. Mivel a börtönből kikerülő elítéltek a „képzést” elsősorban egymástól kapják, új technikákkal gazdagodva, nagy elszántsággal folytatják megkezdett bűnözői karrierjüket. Bizonyos szubkultúrában emellett a büntetett előélet pozitívumnak számíthat: tapasztalatot, keménységet sugall. A tettel és a következményekkel való foglalkozás a stigmatizálás kiegészítő veszélyét is magában foglalja, ezért a fogvatartott inkább elutasítja a beismerést, a megbánást.

Howard Zehr írja, hogy sok elkövető érzi magát egyben áldozatnak. Az elítéltek mellett, hogy nem akarnak az elkövetett cselekménnyel foglalkozni, negatívan viszonyulnak a társadalomhoz és az áldozathoz, igazságtalannak ítélik meg a velük való bánásmódot, sőt,

²⁴ Erre jó példa az Egyesült Királyságban jól működő, ún. hosszú távú fejlesztési terv, amely az elítélt pszichológiai támogatásától a szociális munkán át képzési és fejlesztési tervet is tartalmaz, a resztoratív eszközök alkalmazásával.

akár bosszúvágy is érlelődik bennük. A börtönben tovább növekszik a mentális betegségek és a pszichotikus rendellenességek előfordulásának valószínűsége. Ez szintén nem a pozitív változást segíti elő, sőt, a visszailleszkedést hátráltatja.

Ezért arra lenne szükség, hogy a büntetés-végrehajtásban szisztematikusan foglalkozzanak a cselekedet feldolgozásával. A *Matt–Winter* szerzőpáros az igazságszolgáltatás alapelveit elemezve kiemeli, hogy az igazságszolgáltatás során az elítélteknek nem lenne szabad a bebörtönzés alatt rosszabbá válniuk, mint amilyenek korábban voltak. Segíteni kellene őket abban, hogy az okozott károkat jóvátehessék, könnyebben visszailleszkedhessenek a társadalomba, lehetővé téve az anyagi kártérítést, a részletfizetés lehetőségét, jótékonyági munka végzését bármilyen formában. Támogatni kellene, hogy szembenézhessenek a cselekményükkel és kifejezhessék megbánásukat a sértettnek. A módszer megértése és sikeres alkalmazása jelentősen hozzájárulhat a fogvatartottak attitűdjeinek változásában, hiszen a korábbi rossz viselkedésmintáik helyett új megoldásokat, módokat ismerhetnek meg, ami segítheti őket problémáik kezelésében, nemcsak a szabadságvesztés alatt, hanem a szabadulást követően is. Ehhez azonban sok mindennek kell változnia, legelsősorban a börtön szerepének/céljának megítélése területén.

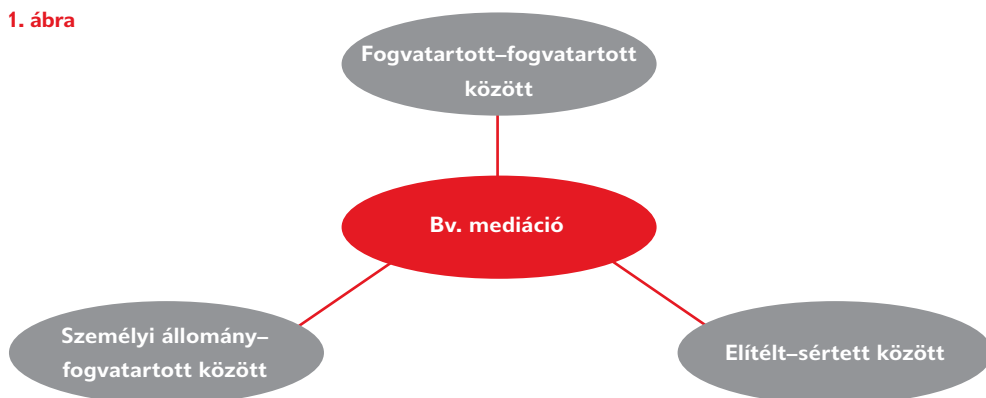
A BÖRTÖNMEDIÁCIÓ LEHETŐSÉGEI A BÖRTÖNSZEMÉLYZET, A FOGVATARTOTTAK ÉS A SÉRTETTEK VÉLEMÉNYE ALAPJÁN

Bevezetés

Az alábbiakban az Országos Kriminológia Intézet által végzett kutatások háttérét, összetettségét ismertetjük. A MEREPS projekt keretében különböző módszerekkel vizsgáltuk a börtönmediációba bevonható szereplők attitűdjét, véleményét, nyitottságát.

A projekt tervezésekor három különböző lehetséges résztvevői kört határoztunk meg, amelyek között mediációs eljárás lefolytatására sor kerülhet a jogerős ítélet letöltése során (l. 1. ábra). A projekt keretében lefolytatott kutatásokkal szerettük volna a büntetés-végrehajtási szakaszban megvalósítható mediációs eljárás kialakításának kereteit, esetleges buktatóit, nehézségeit megismerni.

1. ábra

A fogvatartottakat a projektben közreműködő két partnerintézet elítéltei közül választottuk ki. A Balassagyarmati Fegyház és Börtön, valamint a Tököli Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete fogvatartottjai és személyzete adta az alapsokaságot a kutatásunkhoz.²

A vizsgálatunkban több, különböző módszer alkalmazására is lehetőségünk volt, sőt célcsoportonként is mód volt arra, hogy eltérő módszerek segítségével járjuk körbe a börtönmediáció kérdését.

Hangsúlyozni kell, hogy kutatásunkat az *említett két büntetés-végrehajtási intézetben folytattuk* le, valamint azt is, hogy feladatunk nem a vizsgálatba vont elítéltek rabhierarchiában betöltött szerepének, bűnözői karrierjüknek, ill. családi háttérüknek az elemzése volt,

1 Windt Szandra, PhD: tudományos munkatárs, Országos Kriminológiai Intézet, www.okri.hu

2 Ezúton is köszönjük a BVOP vezetése mellett dr. Budai István és Tóth Tamás ezredes urak segítségét.

annak ellenére, hogy ezekre részben mégis kitértünk és fontos információként figyelembe is vettük.

A fő kérdés az volt, hogy az *elítéltek* mennyire nyitottak a sértettel történő mediációra a büntetés-végrehajtás során (tehát a jogerős ítélet megkezdése után). Ezt bővítettük azzal, hogy a fogvatartás során egyrészt a zárkakonfliktusok (fogvatartott–fogvatartott), másrészt a börtönszeméllyel felmerülő ellentétek esetében mennyire lehetséges a konfliktuskezelési technikák alkalmazása, esetleges mediációs eljárás megvalósítása.

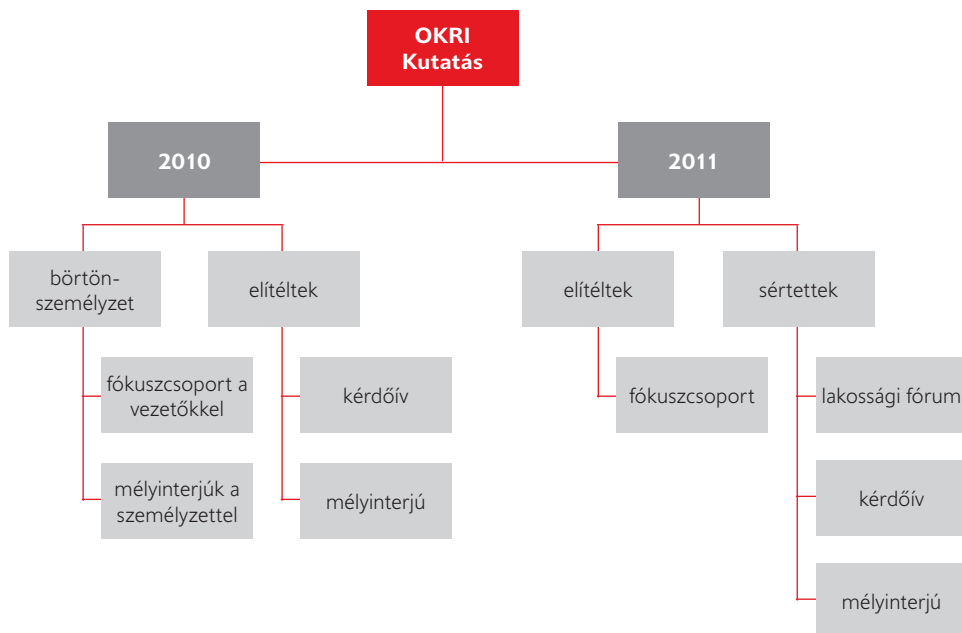
Éppen ezért a *börtönszemélyzet* is célcsoportjává vált kutatásunknak: a börtönmediáció, a konfliktuskezelés ezen módja az ő részvételük nélkül elképzelhetetlen.

A börtönszemélyzet és az elítéltek „viszonya” a vizsgálatban egyre nagyobb súlyt kapott. A börtön személyzetének, illetve vezetőinek hozzáállása rendkívül fontos abban, hogy beépül-e a mindennapi életbe a resztoratív szemlélet.

Ugyanakkor a kutatás során végig szem előtt kellett tartanunk, hogy a mediáció és a börtön célja, filozófiája között igen nagy a távolság, a mediációban alapfeltételként megjelenő *partnerségi viszony* a börtön *hierarchikus felépítéséhez* képest idegen szemlélet. Nem reménytelen a helyzet, de ennek tiszteletben tartására is figyelemmel kell lenni akkor, amikor a börtönmediáció eljárásrendjére bármilyen javaslatot teszünk.

Az alábbi ábra mutatja be a kutatási programunk egyes elemeit célcsoportonként. Ennek mentén olvashatók majd az eredményeink is.³

2. ábra: Az alkalmazott módszerek az egyes csoportok szerint, éves bontásban

³ A kutatások lebonyolításában a Helyi Observatórium (LRMI) segítette munkánkat.

1. A börtönszeméllyzettel lefolytatott vizsgálatok (2010)

1.1. Fókuszcsoportok a vezetőkkel

*„Mi a büntetés-végrehajtás célja?
Nem az, hogy embermegőrző raktár legyünk.”*

A 2010 tavaszán készített két fókuszcsoportos beszélgetésen a vizsgálatunkba bevont két büntetés-végrehajtási intézet közép- és felső vezetőinek attitűdjét, a konfliktuskezelés alkalmazásának lehetőségét igyekeztünk feltárni. A vezetők, akiknek a konfliktusok kezelésében, az intézmény szellemiségének kialakításában jelentős szerepük van, mind **nyitottak voltak** a resztoratív eszközök alkalmazására az intézetükben, sőt, szinte mindenki részt vett már valamilyen képzésen, ismeri a helyreállító szemléletet és módszereket.

Konfliktusok a börtönben

Az elítéltek közötti konfliktusok kis számban jutnak csak a nevelők-felügyelők és rajtuk keresztül a börtön vezetőségének tudomására.

Ennek ellenére számukra is egyértelmű: a kényszerközösségek, a különböző szociokulturális háttér miatt az együttélés számos probléma forrása.

Mindkét büntetés-végrehajtási intézetben hangsúlyt fektetnek ezek békés elrendezésére, amennyiben tudomásukra jut az ügy.

„Rengeteg fogvatartotti probléma merül fel, egymás közötti probléma, amelynek 80–90%-a nem jut ki a velük foglalkozó állományhoz konkrétan. ... Ami kijut, azt egymás között nem tudják megoldani. Külső beavatkozónak, irányítónak kell megoldania.”

A konfliktuskezelési technikák elsajátítására külön hangsúlyt kellene fektetni, bár a fókuszcsoport résztvevői szerint a felmerülő problémákat „alapvetően verbálisan le tudják egymás között rendezni. Ami már kijut a zárkán kívülre, az érezhető feszültségszinten, arra azon nyomban reagál a nevelőtiszt, reagál a felügyelő, mert ezt már a zárkán belül a csoport nem tudja megoldani. Ezt nekünk, ha a feszültséget nézzük, preventíven kell rendezni. Amikor lecsapódik, ott nekünk már sokkal komolyabb problémákkal kell szembenézni. Pont abból fakadóan, hogy tisztában vannak azzal, hogy szigorú rendszerben vannak fogvatartva, tényleg csak a legsúlyosabb problémák buknak így ki. Kibukik egyéb probléma is, de azt beszélgetéssel vagy foglalkozással tudja rendezni részben a nevelőtiszt”.

A fiatalkorúaknál számos magatartásbeli, viselkedési probléma felmerül: „kisebb lopás, kár éri, cigaretta, egymás családját szidják”.

A fiatalkorúak esetében a konfliktuskezelés jellemzően tettelegességben nyilvánul meg: mivel ezek többnyire látható külsérelmi nyomokat hagynak maguk után, könnyebben fedik fel a nevelők-felügyelők.

A kényszerközösségek létrejötte a vezetők felelőssége, ügyelni kell arra, hogy kit kivel helyeznek egy zárkába, éppen ezért a befogadást követően az új elítélteket 30 napig befogadó részlegen helyezik el, hogy megismerjék, és csak ez után születik döntés arról, hogy melyik zárkába kerülhet az újonnan érkezett. A fogvatartottak magatartását nagyban befolyásolja, hogy tart-e és ha igen, kivel és milyen módon kapcsolatot a külvilággal. Mindkét intézet vezetése hangsúlyozta, hogy kiemelt szempont a *kapcsolattartás* elősegítése, hiszen a fogvatartottak beilleszkedését, a börtönbeli viselkedését, valamint a későbbi, szabadulásuk utáni életüket jelentősen befolyásolja a családi, baráti kapcsolatok megléte.

A konfliktusok felismerésére, azok kezelésére *bizalmi viszony* kialakítására is szükség van a fogvatartott és a nevelő között. Éppen „*azért is döntöttünk korábban is arról, hogy a nevelők civilben járjanak, hogy ne legyen az a hatalmi jellegű dolog, hogy az egyenruhát lássa. Akkor már teljesen más a viszony egy biztonsági osztálynál dolgozó személlyel szemben, mint a nevelővel szemben. Ha azt látja az elítélt, hogy a nevelő civilben van, nem fogja azonosítani a végrehajtó hatalommal. Jobban kialakulhat egy bizalmi légkör, mintha egyenruhában lennének a nevelők*”.

A nevelők leterheltsége a rájuk bízott elítéltek magas száma miatt is nagyon jelentős. Az ő továbbképzésük, kiégéstől való megóvásuk a vezetők feladata, ezt minden résztvevő elismerte és fontos, elengedhetetlen feladatként jellemezte, bár kiemelték azt is, hogy a korábban jól működő rekreációs programokra ma már pénzügyi okokból nincsen lehetőség.

„A személyi állománynak, elsősorban a nevelőknek, a pszichológusnak valóban döntő szerepük van abban, hogy ráérezzenek: valóban egy személyiségváltozás történt, vagy pedig az elítélt az ő felfogott érdekében rájött arra, ha betartom a szabályokat és konform magatartást tanúsítok, akkor még mik azok, amiket elérhetek.”

A fókuszcsoport résztvevői kiemelték, hogy *szükséges a konfliktusok kezelése a börtönökben*. Mindkét intézetben voltak már ilyen jellegű továbbképzéseken a személyi állomány tagjai, sőt a vezetők maguk is, és mindkét intézetben az elítéltek részére is biztosítanak ilyen jellegű programokat (pl. Zákeus program⁴, konfliktuskezelési tréning stb.).

A nyitottságuk és elhivatottságuk mellett hangsúlyozták a megbeszélésen részt vevők, hogy szerintük mediációhoz hasonló próbálkozás már létezik is a börtönben, valójában nyitott kapukat döngetünk.

„Azt gondolom, napi szinten van, ezt a kollégák jobban tudják.”

„Van olyan dolog, amikor nem tudjuk, hogy mediálunk, igaz, nem tudjuk, hogy azt csináljuk, az lenne az, de általában elég sűrűn van konfliktushelyzet, amikor egy ember el akar menni a többitől, valami probléma van, és csak a zárka közösségével kell megbeszélni.”

4 A Zákeus program célja az elkövető és az áldozat közötti kapcsolat rendezése. Ennek keretében hat héten keresztül 12 önkéntesen jelentkező elkövető vesz részt heti egyszer két órában a börtönben tartott közös foglalkozáson, ahol nagy hangsúlyt helyeznek a jóvátétel kérdésre és a lelki egyensúly, békeesség helyreállítására. Lásd erről bővebben itt: http://www.bortontarsasag.hu/mtb/mtb_programjaink.html

„Bizonyos esetekben most is léteznek mediációs gyakorlatok börtönön belül, amikor van valami az elítéltek között, de ez nem akkora, hogy ügyet kellene belőle csinálni, hanem megpróbálják a nevelő és az elítélt között kezelni.”

A fókuszcsoport résztvevői felhívták a figyelmet arra, hogy jogszabályi változtatás, illetve egyáltalán egy jogszabály, egy jogi keret megalkotása, valamint a világos eljárásrend kialakítása nélkül a börtönmediáció nem oldható meg.

Elsőként az ún. kettős eljárás veszélyét emelték ki a fegyelmi vétség esetén:

„A fogvatartottak között konfliktushelyzet alakul ki. Ez általában fegyelmi cselekmény. Tudomásunkra jut, fegyelmit kell indítani, az kivizsgálásra kerül, akkor majd döntés lesz benne. Annak megállapítása, hogy mikor meddig lehet mediálni, mikortól és meddig fegyelmi cselekmény, annak ránk nézve, jogszabályi háttér nélkül, módosítás nélkül nagy kockázata van. Van helye a mediációnak természetesen, lehet is mediálni sok dolgot, de mindenféleképpen a jogszabályt hozzá kellene igazítani, hogy legyen lehetőség a mediálásra. Illetve, hogy eldönthesse a személyzet tagja, aki szembesül egy fegyelmi cselekménnyel, hogy én ezt mediálni fogom, vagy fegyelmi cselekményként fogom venni.”

„Ha van egy úgynevezett fegyelmi cselekmény, arról úgyis intézkedni kell a nevelőnek. Teljesen mindegy, hogy mediálok vagy fegyelmi lapot fogok kiállítani.”

A fegyelmi tárgyaláson kiderül, hogy mi volt a konfliktus oka, mi történt, majd ezután megoldás születik arra, hogy később hogyan lehetne elkerülni a hasonló helyzet kialakulását.

A kettős eljárás ugyanakkor ma is bevett gyakorlat a börtönökben súlyos bűncselekmények esetében.

„Ha súlyosabb cselekményt követnek el a fogvatartottak, annak büntetőeljárás lesz a vége. Fennáll a párhuzam a jelenlegi szabály szerint: ettől függetlenül nekünk még egy fegyelmi eljárást el kell indítanunk. A büntetés-végrehajtásban ez a párhuzamosság megvan.”

„Ha olyan fegyelmi cselekményt követ el a fogvatartott, ami bűncselekményt is megvalósít, tehát súlyos testi sértést, akkor azon kívül, hogy elindul maga a büntetőeljárás, a fegyelmit is le kell folytatni.”

A beszélgetésben többször említettük, hogy a börtönmediáció lehetőségének három különböző csoportját szeretnénk megismerni: az elítéltek közötti, az elítélt és a személyzet közötti, valamint az elítélt és a sértettje közötti konfliktusok esetén. Ezzel kapcsolatban is felmerültek problémák a beszélgetéseken.

Aggályok

A fókuszcsoportos beszélgetéseken egyértelműen kiderült, hogy a resztoratív eszközök alkalmazása iránt elkötelezett vezetők komoly aggályokat fogalmaznak meg a börtönmediációval kapcsolatban.

a.) Ki legyen a mediátor?

A legfőbb aggály a börtönszemélyzet szerepét illetően fogalmazódott meg.

„Csak az a probléma, hogy ez nem egy klasszikus mediáció!

Nem lehet egy nevelőtől elvárni, hogy míg az egyik pillanatban a büntetés-végrehajtási rendszer szerves része és irányítja a szint életét, feladatokat határoz meg, gyakorlatilag folyamatosan beszél az elítéltek személyes életébe, a másik pillanatban meg pártatlan vagy velük egyenrangú fél legyen, ez egy szerepek közötti összeütközés.”

„Én azt gondolom, hogy az állomány jobban elfogadna kollégákat (mediátornak). Hogy a fogvatartottak kit fogadnak el, nem lehet tudni.”

„Sokszor elfogadják a fogvatartottak az állománybeli személyt is, akár pártfogót, akár civilszervezetet, aki ezt csinálja, egyébként a kollégák között is biztos van sok, aki ezt meg tudná oldani.”

„Kivel fog mediálni? Itt is olyan gyakorlatot kellene kialakítani, ami a civil életben gyökert vert, vagy legalábbis valami részeredménye van. Akkor lehetne alkalmazni, de szerintem akkor is csak a fogvatartottak közötti konfliktuskezelésre, mert nem tudom elképzelni eddigi bv-s tapasztalatom alapján azt a szituációt, hogy mediáljunk. Akkor már a tekintélyünknek „reszeltek”. Ha konfliktusba kerül egy fogvatartott, akkor valamit megszegett. Valamit lépni kell. Akkor van nagyon nagy gond, ha elkezdek neki magyarázni, és nem lépek egyből.”

b.) Mely konfliktusok esetén?

A fogvatartott és a személyzet közötti konfliktusok mediációs eljárásban történő feloldását egyértelműen elvetették. A szerepek közötti meg hasonlást emelték ki elsősorban.

„A felügyelet és az elítélt közötti mediáció nem túl életszerű.”

„Személyi állomány és fogvatartott között egy nagyon deklarált, alárendelt jogviszony van, ami nemcsak egy alárendelt jogviszony, hanem annál több. Ennek van belső érzelmi tartalma is. Presztízs, harcok, amiket nap mint nap meg kell vívni a felügyelők és a fogvatartott között. Gyakorlatilag így működik a valóságban, ha még ez önmagában nincs is deklarálva.”

c.) Az elítéltek hozzáállása

A beszélgetések résztvevői hosszú évek tapasztalatai alapján fogalmazták meg az elítéltek attitűdjeivel kapcsolatos aggályukat is: a fogvatartottak többségében semmiféle büntudat nincsen, a legtöbb elítélt nem tud vagy nem akar felelősséget vállalni tetteiért, amelyek elengedhetetlenül fontosak a mediáció alkalmazásakor. Éppen ezért a sértettel való mediációs eljárást sem tartják minden esetben kivitelezhetőnek, feltételezve, hogy vannak olyan elítéltek, akik mégis alkalmasak lehetnek rá, de kiemelték ezek alacsony számát. Az alkalmas elítéltek kiválasztása mellett érzékenyítésükön túl számos nagyon fontos részletkérdés is felmerült, amelyeket kezelni kell az eljárás sikeres lefolytatása érdekében.

d.) A mediáció eljárási rendje

Az elítéltek közötti mediációban szintén kérdéses a mediátor személye.

A személyi állomány alá-fölérendeltségi viszonya miatt a fogvatartottakkal történő viták elrendezésében elképzelhetetlen a mediáció, bár nem kizárható valamilyen resztoratív eszköz alkalmazása.

Ha a sértett nyitott lenne arra, hogy elmenjen a büntetés-végrehajtási intézetbe az elítélttel mediálni, akkor számos fontos kérdést ki kell dolgozni: ki értesíti, hogyan a sértettet? Ki készíti fel a sértettet és a fogvatartottat a találkozóra? A megbeszélésre hol és hogyan kerül sor? Ki lehet jelen ezen a megbeszélésen? A vezetőbilincs használata hogyan valósulna meg? Számos aggály merült fel a sértett és elítélt közötti mediáció lefolytatásával kapcsolatban, ugyanakkor ezek felsorolása, kibontása mellett minden résztvevő hangsúlyozta, hogy a mediációnak van, illetve lehet pozitív hozadéka is.

„Segíthet a saját belső konfliktusainak a feldolgozásában, az elítéltekkel kapcsolatos konfliktusait meg még az elején megfoghatja, hogy ne súlyos fegyelmi ügy legyen belőle. Nyilván nem minden ügyre alkalmas, nem mindig alkalmas. Nem csodareceptek, de azért lehet egy jó hozadéka.

A fiatalok, akik itt vannak, nem olyan közegben nőttek fel, ahol megtanulhatták volna, hogy ne úgy kezeljék a konfliktust, hogy behúzzok egy jó nagyot, hanem van annak valami más formája. Nekik életre szóló hozadék lehet, az állomány tagjainak nem, de nekik segíthet.”

„Nem lenne rossz, ha a fogvatartottak egymás közötti kapcsolata és a kollégáknak a munkája ez által könnyebbé válna.”

A kérdéses pontok megfogalmazása mellett mindkét intézmény vezetősége nyitott volt arra, hogy további vizsgálatokat folytassunk le ebben a témakörben intézeteikben, sőt a Ballassagyarmati Fegyház és Börtönben – az ott megtartott képzés után – kísérleti program beindítására is mód nyílt (erről lásd Szegő Dóra és Fellegi Borbála tanulmányát).

1.2. Mélyinterjúk a személyi állománnyal

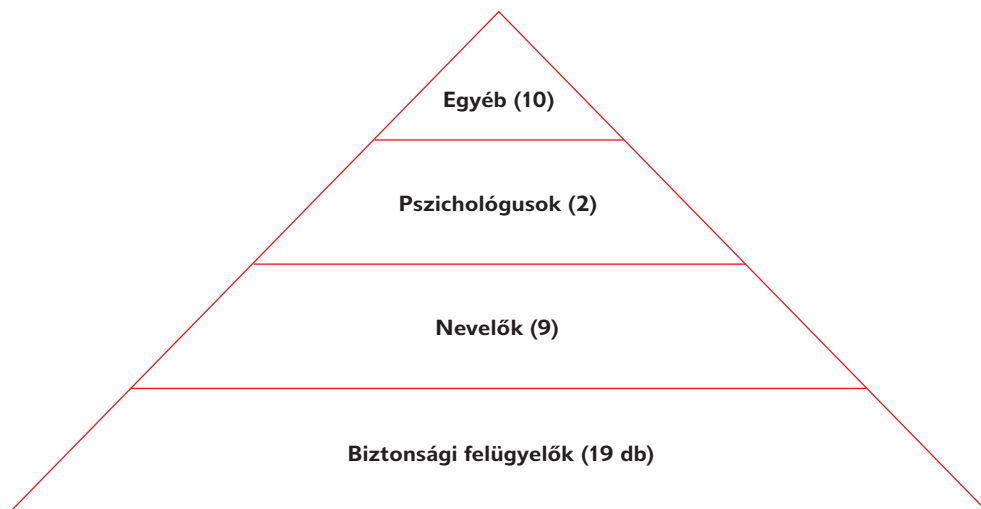
„Más világ a nevelők és a felügyelők világa.”

A két büntetés-végrehajtási intézet vezetői, döntéshozói véleményének két fókuszcsoportos beszélgetésen történő megismerése után, az elítéltekkel végzett vizsgálatokkal egy időben, a két börtön személyzetének attitűdjét is igyekeztünk feltárni. Összesen **40** mélyinterjú készült a személyzet tagjaival a két intézetben.

A napi problémákban a *felügyelők* konfliktuskezelési tapasztalatának van nagy szerepe (legfőképpen amiatt, hogy ők vannak leginkább kapcsolatban az elítéltekkel), így az interjúk nagy részét velük készítettük. A *nevelők* szerepe szintén fontos, hiszen a fogvatartottak mindennapi problémáit, kapcsolattartását ők intézik, a nevelési terveket ők készítik, ők győződhetnek meg a leginkább arról, hogy változott-e és ha igen, milyen módon a rájuk bízott fogvatartott. Fontosnak tartottuk a *pszichológusok* véleményének megismerését is, bár ők

mind a tököli börtönben, fiatalokkal dolgoznak. A felügyelők, nevelők és pszichológusok mellett azok attitűdjét is feltérképeztük, akik – bár nincs napi szintű, a fogvatartottak életében nélkülözhetetlen szerepük, mégis – kapcsolatban vannak velük, ami konfliktusokkal terhelt. Így a kutatásba bevontuk az ún. *egyéb állomány* tagjait is: a tanárt, a műhelyvezetőt, az ápolónőt, a letétkönyvelőt, a foglalkozási előadót, a szakmai koordinátort.

3. ábra: Az interjúkba bevont személyzeti állomány megoszlása

Az alábbi interjúvázlatot követtük a személyi állománnyal készült interjúk során:

- ▶ Beosztás
- ▶ Büntetés-végrehajtásban eltöltött évek száma
- ▶ Mi az eredeti szakmája?
- ▶ Családjában dolgozik-e más is hasonló területen, mit jelent neki a munkája?
- ▶ Viszony az elítéltekhez
- ▶ Elégedett-e sorsával?
- ▶ Személyisége: mennyire ellenkezik a büntetés-végrehajtás szabályrendszerével?
- ▶ A mediációhoz való hozzáállása
- ▶ A mediáció megítélése a büntetés-végrehajtáson belül

A mélyinterjúk során a vezetőkkel készített beszélgetésekhez képest **árnyaltabb képet kaptunk**. A személyi állomány tagjai közül sokan, főleg a felügyelők és néhányan az ún. egyéb állományi tagok közül, szkeptikusak voltak a **mediációval kapcsolatban**, sok esetben még nem is hallottak erről.⁵

⁵ Vö. Arthur Hartmann és mtsai tanulmányával a kötetben (a szerk.).

„Magát a mediációt egyáltalán nem tartom hasznosnak, nem látom benne az értelmet, kicsit idegen nekem.”

„Nem tudom elképzelni, hogy elősegíthetné a programot, mert sokkal inkább a pluszmunkát látom benne.”

„A börtönön belüli mediációt inkább csak fogvatartott–fogvatartott, illetve személyzetis és személyzetis közti konfliktusok esetében tartom hasznosnak, az áldozatok védelme érdekében nem javasolnám az elkövető–sértett mediációt.”

„Nem hiszem, hogy a mediáció alkalmas eszköz lehetne. Leginkább rab és rab között lehetne alkalmazni.”

„A mediációról nem hallottam. Nem tartom megfelelő lehetőségnek a mediációt, csak akkor, ha kisebb tételek ellopásáról, kisebb összetűzésekről van szó. Szerintem a nagyobb esetekben a sértettek zárkóznának el, nem lehetne leültetni őket beszélni.”

A megkérdezettek közül azok, akik ismerik a mediáció filozófiáját, eljárásrendjét, nyitottabbak voltak, látták a pozitív oldalát, hasznosságát.

„Elvileg a főiskolán kellett tanulni (nevet), de nálunk ilyen nem működik. Egyáltalán sem közöttünk, sem a fogvatartottak között... Mondjuk, én nagyon szívesen elvégeznék egy ilyen tanfolyamot, hogyha lenne rá lehetőség.”

„Ha jogszabályokkal lehetővé tennék, mindenképpen érdemes lenne, mivel el lehetne kerülni a börtönt kisebb bűncselekmények esetében.”

Az **elítéltekkel** kapcsolatban negatív tapasztalataikról, lesújtó véleményükről számoltak be, a személyiségük változását, jó útra térésüket elképzelhetetlennek tartotta az interjúalanyaink többsége.

„Akik ide bekerültek, azokon nehéz változtatni, hiszen már felnőtten kerültek ide. Nehéz így változtatni. Sokat számít a családi háttér, hányan kerültek börtönbe a rokonai közül. A barátai sokat számítanak, van-e gyereke, családos ember-e stb.”

„Van, aki megváltozik. A nagy része azonban visszaeső. Vannak, akik színészkednek mindössze. De van, amikor itt állnak össze későbbi kinti bűnözői karrierre: behúzzák egymást a csőbe.”

„Elméletet mindenképp tanulnak egymástól. Amitől függhet a kinti újbóli beilleszkedés: társaság, család, szakma.”

„Az elkövetők is elzárkózóak lehetnek, ugyanis nem érdekli őket, hogy mi történik, illetve kik a sértettek. Nem hiszem, hogy érdemben hatna az elkövetőkre, ha találkoznának a bűncselekményeik sértettjeivel. Ha hatna, akkor az első büntényesekre a leginkább. Ha a korábbi sértetteiknek fogadkoznának az elkövetők, akkor sem tartanák be.”

„Általában mindenki fogadkozik, hogy megváltozik, és soha többet nem jönnek vissza.”

„A fiatalkorúakat nehezebb kezelni. Több az energiájuk, vadabbak. Nem kaptak otthon nevelést, és emellett nagyon makacsok is. Amit tönkre lehet tenni, tönkre is tesznek.”

„Láttam már őszinte megbánást, de az alig 1-2 fő. A többség csak színészkedik. Sokan egyáltalán nem gondolják komolyan a fogadkozásaikat, és már a kinti bűnözői karrierükön gondolkoznak.”

A mélyinterjúkból egyértelműen kiderült, hogy azok, akik közvetlenül az elítéltekkel dolgoznak, a felügyelők és a nevelők, komoly stressznek vannak kitéve, sokakon érezhető volt a fásultság, a beletörődés, a megbecsültség hiánya miatt érzett kiábrándultság, erre is vezethető vissza a mediációtól való elzárkózás és az elítéltekről alkotott negatív kép. Sokan említették, hogy „ez is csak egy munka”, ugyanakkor volt olyan, aki az interjú során „zsiványoknak” nevezte a felügyeletére bízott fogvatartottakat. Az ún. egyéb kategóriába⁶ tartozó alanyok, valamint a fiatalabb állománytagok és a nők nyitottabbak, kevésbé elutasítóak voltak.

„A munka árnyoldala: a stressz. Nehéz bánni az elítéltekkel, nehéz rávenni őket valamire. Emellett sok a feljelentés. Nemrég a katonai ügyészségre került egy kollégám, amit nem tartottam jogosnak.”

„Nagyon pici szépségek vannak, és ezt tudni kell észrevenni. Voltam nagykorúaknál is, nem csak fiatakorúaknál, és volt egy nagykorú, aki az ablakból kiabált, amikor szabadult, hogy nevelőnő, köszönöm, hogy meghallgatott. Beteg volt a kicsi unokája, pár hónapos baba volt, és egyszer meghallgattam, sírva elmondta a problémáit. Ezek a kis pozitív visszajelzések, mikor megköszönik, meg hogy nem szeretnék visszajönni, mert úgy tekintek magára, mintha az anyám lett volna, és remélem, hogy hasznos volt, amit itt elmondott nekünk. De ez nagyon ritka.”

Szinte minden interjúalany kiemelte, hogy azok a fogvatartottak, akiknek kevés szabad idejük van, akik dolgoznak, rendszeres napi tevékenységük van, jobban betartják a szabályokat, kevésbé problémásak. Őket jobban lehet motiválni, jutalmazni. Az interjúalanyok többsége szerint a jutalommal a börtönben sokkal jobban lehet motiválni, mint a büntetéssel.

„Vannak, akiket nem érdekel az, hogy fogdára küldik. Ez mindössze egy kisebbség, a többséget el lehet tántorítani ezzel. Házon belül el lehet intézni ezeket a konfliktusokat rab és rab között. Volt már olyan eset, hogy rabot át kellett szállítani a viselkedése miatt.

„Sok a konfliktus a rab és a nevelő vagy az őr között. Sajnos, sokszor a fegyelmi lap sem elegendő megoldás. A rabok sokszor 'direkt cukkolják' az őreket. De vannak eseménytelen napok is, szemben az olyan napokkal, amikor rengeteg problémát kell megoldani egyszerre. A fegyelmi lap nem túlzottan hatékony motiváló eszköz. Sokak számára az elzárás sem az. A jutalmak annál inkább. Kis jutalmak is jelenthetnek jelentős motiváló tényezőt. A munka sokat számít: akik dolgoznak, nyugodtabbak, este elfáradnak, 'nem sántikálnak semmiben sem.'”

⁶ A Tökölön dolgozó tanárnő szerint kellő türelemmel, elszántsággal és eszközzel motiválni lehet az elkövetőket.

A **börtönmediációval** kapcsolatban nagy ellenállást tapasztaltunk, az interjúalanyok többsége elzárkózott ennek a lehetőségtől.

„A bv-n belüli konfliktusok megoldhatóak lennének rab és rab között. Őr és rab között nem lehetne, mivel ez azt jelentené, hogy az őrok elvesztik a becsületüket. Ha mindenképpen ez a rendszer működne, akkor kettejük között kellene, vagy egy külsős, nem bv-s mediátorral.”

„Jelenleg azonban nem teljesen megoldott a kapacitás a mediációra. Nem hiszem, hogy érdemben hatna az elkövetők lelkivilágára, de azért lehet némi hatása. Szerintem érdemes itt a börtönben is leültetni egymással őket. Ugyanakkor attól tartok, hogy az elkövetőket nem érdekelné a dolog, úgy tekintenék, hogy már megkapták a büntetésüket. Ám a sértettek oldaláról is bizonytalan a dolog: könnyen meglehet, hogy nem akarnának találkozni az egykori elkövetőkkel.”

„Csak olyan személy jó közvetítőnek, akit ismernek és tisztelnek. A jelenlegi alkalmazotti létszámmal szerintem amúgy sem lenne biztonságosan megoldható a mediáció. A fogvatartottak csak akkor őszinték, ha érdekük úgy diktálja, megbánást nem nagyon tanúsítanak. Vannak, akik nagyon fogadkoznak, új életet kezdenek, de nem nagyon jön össze nekik, főleg ott, ahol van más börtönviselt a családban.”

„A fogvatartottak között nem hiszem, de mondjuk egy-kettőnél megérne egy próbát a belső konfliktusok területén.”

„Van, aki szeretne bocsánatot kérni a sértettől, de nem tudom, hogy milyen hatással lenne rájuk. Vagy mit váltana ki. Igazából én csak a fiatalokból tudok kiindulni, mert náluk töltöttem több időt, ők sokszor fel sem fogják, hogy mit tettek, úgyhogy nem tudom. A nagykorúaknál szerintem ez kivitelezhetőbb lenne... Lehet, hogy egyszerűbb lenne, ha meg tudnák beszélni, csak nem tudom, hogy a sértett is hogy venné. Én nem biztos, hogy örülnék neki, ha odavinnének ahhoz a fickóhoz, aki mondjuk elvágta a nyakamat vagy megvert az utcán.”

A börtönmediáció alkalmazását a felügyelők/nevelők és a fogvatartottak közötti konfliktus esetében teljesen kizárták az interjúalanyok, ugyanakkor hangsúlyozták azt is, hogy néhány elítélt esetében valóban alkalmazható eszköz lehetne belső konfliktusok elrendezésekor.

2. Az elítéltekkel végzett vizsgálatok (2010, 2011)

Az elítéltek attitűdjének megismeréséhez több módszert is segítségül hívtunk. 2010-ben 200 fogvatartottal, 100 18 és 21 év közötti fiatallal és 100 felnőttel készült kérdőíves vizsgálat, valamint 60 fővel ez után mélyinterjúra is sor került.⁷ Mindkét módszerrel igyekeztünk alaposan körbejárni az egyéni hajlamosító tényezőket, a cselekményt, az áldozathoz fűződő viszonyt és az elítéltek lelki folyamatait, végül pedig nyitottságukat a mediációra.

7 Az eredményekről lásd Barabás Tünde tanulmányát.

Előzetes hipotézisünk szerint az elítéltek mediációban való részvételének készségét több tényező befolyásolja:

- ▶ Az elkövető személyisége, előélete
- ▶ Az áldozathoz való viszonya
- ▶ A cselekmény, amit elkövetett
- ▶ A kedvezményekhez jutás

A kutatásba bevont fogvatartottak kiválasztásának szempontjai: a tőköli és a balassagyarmati intézet elítélteit közül *azokat választottuk ki, akiknek (legutolsó) bűncselekménye nem halálos kimenetű volt, természetes személy volt a cselekmény sértettje, valamint jogerős ítéletüket töltik.* A kutatásban az elítéltek önként vettek részt. A kérdőíves vizsgálat esetében a *szisztematikus mintavételi* technikát alkalmaztuk, annak érdekében, hogy a minta reprezentatív legyen a két intézmény elítélteire. *Balassagyarmaton*, mivel hozzávetőlegesen 400 elítélt volt fogvatartva a vizsgálat időpontjában, minden negyedik elítéltet emeltük be a mintába. *Tökölön* az elítéltek esetében szinte mindenkit le kellett kérdeznünk, hiszen 100 főre volt szükségünk, és a lekérdezés idején alig volt több ennél a fogvatartotti létszám. Mindezek mellett néhány esetben torzult a minta: ha egy elítélt biztonsági kockázatot jelentett, ki kellett cserélni, és más elítéltet kellett bevonni.⁸

Összességében azt tapasztaltuk, hogy **az elítéltek nyitottak a mediációra**. Az elkövető személye, az áldozathoz és a cselekményhez való viszony olyan alapvető tényezői a mediációra való nyitottságnak, amelyek statisztikai értelemben is szignifikánsnak bizonyultak. Az életkor, az iskolai végzettség, a család hatása (a kapcsolat szorossága, a visszajelzés/retorzió a cselekmény kapcsán), a bűnösségérzet, illetve a cselekmény típusa és az áldozathoz fűződő viszony mind fontos tényezőknek bizonyultak.⁹

2011-ben az előző év eredményei alapján, a felállított elméleti modell megerősítése érdekében *8 fókuszcsoportban* (összesen 50 elítéltet bevonva) tovább elemeztük a fogvatartottak mediációhoz való hozzáállását, valamint célunk volt a 2010-es vizsgálat során feltárt, a mediációra hajlamosító tényezők vonatkozásában megmutatkozó bizonytalanságok tisztázása is.

A fókuszcsoportos beszélgetések árnyalták a kérdőíves és a mélyinterjú vizsgálat eredményeit.

A fókuszcsoportos vizsgálat során három témakört jártunk körül:

- ▶ Család
- ▶ Bűnösségérzet, megbánás
- ▶ Visszailleszkedés

8 A kiválasztás után mindenkiről egy adatlapot is kitöltöttünk. Az adatlapok azt a célt szolgálták, hogy megismerjük az elítélt interjúalanyok (mélyinterjú és kérdőíves megkérdezés alanyai) esetében a börtönök nyilvántartási rendszerében rájuk vonatkozó adatokat. Az adatlapokat a lekérdezett kérdőívekben szereplő válaszokkal összehasonlítva azt is megtudhattuk, hogy egy-egy elítélt mennyire adott őszi választ.

9 Erről lásd bővebben Barabás Tünde tanulmányát.

A vizsgált témák meghatározásakor az volt a szempont, hogy olyan kérdésekkel foglalkozzunk, amelyek a 2010-es vizsgálatokban kiemelt súlyt kaptak, de bizonyos pontokon nem kaptunk egyértelmű választ egy-egy részterület szerepére, jelentésére. Ilyen a család esetében a „megfelelő, szoros kötelék”, amely megjelenhet nagyon különböző értékrendszerek mellett, így szocializálhat bűnözésre, devianciára vagy társadalmi beilleszkedésre. A megbánás esetében a folyamat és ezen belül a vallás szerepe volt kérdéses, és a visszailleszkedés esetében is a folyamatra, illetve az érzet mélységére, az őszinte vagy konformista voltára voltunk kíváncsiak.

A témakörök kérdezésének sorrendje része volt a vizsgálat kísérleti jellegének. Fontos volt tisztázni, hogy mely kérdés ösztönzi a megkérdezetteket arra, hogy jobban részt vegyenek a beszélgetésben, mely az, amely érdektelen a számukra, és mely az, amelyik esetlegesen taszítja is a megkérdezetteket.

A fókuszcsoportos vizsgálatok résztvevőinek kiválasztásánál – a kérdőíves vizsgálathoz hasonlóan – az alábbi szempontokat vettük figyelembe: a fogvatartott természetes személy elleni bűncselekmény elkövetője legyen, jogerős ítéletét töltsen, amelynek már 80%-án (de legalább a felén) legyen túl (1-2 év legyen hátra), és ha van mód rá, olyan elítélt legyen, aki nem vett még részt hasonló foglalkozáson.

Mindkét intézetben 4–4 fókuszcsoportot szerveztünk. Az elítéltek és a válaszaik egymásra hatását több módon igyekeztünk kivédeni: változtattunk a kérdések és a válaszadás sorrendjén, valamint a parancsnoktól azt kértük, hogy ne homogén csoportokat állítsanak össze.

Az egyes csoportok esetében alkalmazott egyedi kiválasztási szabályok:

1. Balassagyarmaton:

- a. Az elítéltek belső informális hierarchiájában a legfelsőbb szinten lévő személyek („menők”)¹⁰
- b. A köztes helyzetű elítéltek közül egy olyan csoport, amelyben nem találhatók tréningeken részt vett személyek („konformcsoport”)
- c. A köztes helyzetű elítéltek közül olyanok, akik részt vettek személyiségfejlesztő stb. tréningeken (pl. a. Zákeus programban)
- d. Végül az általános szabályok tesztelésére egy kiválasztott zárka valamennyi fogvatartottja

2. Tökölön:

- a. Az elítéltek belső informális hierarchiájában a legfelsőbb szinten lévő személyek („menők”)
- b. Az elítéltek belső informális hierarchiájában a legalsó szinten lévő személyek („csicskák”)
- c. Köztes helyzetű elítéltek („konformcsoport”)
- d. Szabadulás előtt álló elítéltek

A 2010-es év kérdőíves és mélyinterjú vizsgálataihoz képest a fent említett befolyásoló tényezők más hangsúlyt kaptak a fókuszcsoportok alapján.

¹⁰ A rabhierarchiában betöltött szerepet a személyzet határozta meg.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések alapján az *áldozathoz fűződő kapcsolat* volt kiemelkedő, a *bűnösségérzet* sajnálatos módon szinte elenyésző.

1. táblázat: A 2010. és a 2011. évi kutatások súlypontjainak összehasonlítása

2010	2011
(1) a bűnösségérzet	kevésbé tűnt fontosnak, sokkal fontosabb a beilleszkedés
(2) az életkor	fontos, az érettebb korosztálynál a mediációra való hajlandóság erősebb
(3) az iskola (szakképzés, gimnázium)	a képzettség az intelligencia szempontjából is fontos lehet
(4) az áldozathoz fűződő kapcsolat	rendkívül fontos
(5) az elkövető áldozattá válása	[nem vizsgáltuk]
(6) a vallásosság	a pszichológus szerint fontos, kevés esetben merül fel, akik vállalják vallásukat, hajlamosabban a megbánásra

A balassagyarmati zárkacsoport alacsony intellektuális képességekkel rendelkező tagokból állt, ugyanakkor két olyan társtettes pár is bekerült ebbe a csoportba, akik egymást erősítették, amely sajnálatos módon rontotta a fókuszcsoporthatásait.¹¹

3. A sértettekkel végzett vizsgálatokról (2011)

Az eredeti kutatási terveink között nem szerepelt a sértetti oldal megkérdezése. 2011-ben mégis lehetőségünk nyílt arra, hogy vizsgálatunkba bevonjuk a sértetti oldalt is, bár sok nehézségbe ütköztünk az áldozati adatok megszerzése, toborzásuk és elérésük során.

Az áldozatokat részben lakossági fórumok, részben kérdőíves vizsgálat, részben pedig mélyinterjúk keretében szólítottuk meg, és az áldozattá válás körülményeiről, a lelki teheréről, a hatósági és más segítségéről, valamint a mediációban való részvételi hajlandóságukról kérdeztük.

3.1. Lakossági fórumok

„Nekünk is tennünk kell azért, hogy ne váljunk áldozattá.”¹²

2011 első negyedében két lakossági fórumot szerveztünk Budapest III. kerületében és Székesfehérváron.

¹¹ A fókuszcsoporthoz tartozó eredményeiről lásd bővebben Barabás Tünde tanulmányát.

¹² A székesfehérvári lakossági fórum egyik hozzászólója szerint.

A lakosság igényeinek minél alaposabb megismerése céljából lehetőséget biztosítottunk a települések képviselőinek arra, hogy felszólalhassanak a témával kapcsolatban, valamint a résztvevők oldaláról felmerült kérdésekre választ adhassanak.

Az előadók között voltak kriminológusok, szociológusok, pszichológusok, valamint a település képviselői, polgárőrök, rendőrök, közbiztonsági tanácsnokok. Az önkormányzat, amely mindkét helyszínen befogadja és részben társszervezője volt az eseménynek, tanácsnokkal képviseltette magát, míg a rendőrség több helyi vezetője is megjelent. Székesfehérváron megtisztelte jelenlétével az eseményt a város rendőrkapitánya is.

A fórum részeként a megjelent kutatók és egyéb szakemberek *informális keretek* között is rendelkezésre álltak, hogy a személyesebb lakossági kérdésekre is válaszoljanak.

A helyi és az országos médiában meghirdetett eseményekre Óbudán 10 áldozat, míg Székesfehérváron 15 jött el.

A témakörök összeállításakor az volt az elsődleges szempontunk, hogy megismerjük a résztvevők tapasztalatait, véleményeit saját településük közbiztonságáról, ezáltal felmérjük a lakosság igényeit, hiányosságait, illetve megosszák velünk saját eseteiket is.

A lakossági fórumokon az alábbi kérdéseket jártuk körül:

I. Biztonságérzet

- ▶ Mit lehetne tenni, hogy javuljon a közbiztonság?
- ▶ Lakókörnyezetén belül vannak-e olyan területek, ahol nem érzi biztonságban magát? Ha igen, hol?

II. Intézményi segítség

- ▶ Ismer-e áldozatsegítő szervezeteket?
- ▶ Ha igen és jelentkezett ilyen szervezetekhez, milyen segítséget kapott?
- ▶ Milyen jellegű segítséget várna el egy áldozatsegítő szervezettől?

III. Egyéni lelki, érzelmi folyamatok

- ▶ Mostanra maradt-e bármilyen negatív érzés, gondolat a bűncselekménnyel és az esetleges eljárással kapcsolatban?
- ▶ Mit tenne, hogy elkerülje az újbóli sértetté válást?
- ▶ Találkozna-e Ön az elkövetőjével, ha bocsánatkérést és jóvátételt ajánlana Önnek?

Óbuda, 2011. március 25.

„Jók a modern eszközök, de próbáljunk meg figyelni.”

Az óbudai lakossági fórumon főleg a biztonságérzettel kapcsolatos kérdések merültek fel.

A *térfigyelő kamerák* szerepe, funkciója a városrész életében kiemelkedő: 64 db térfigyelő kamera pásztázza a békásmegyeri lakótelep utcáit, aminek következtében a helyi bűnözés jelentősen (30–40%-kal) csökkent: ennek köszönhetően a kerületi rendőrállományt is jobban tudják mozgatni, át tudták csoportosítani a rendőröket a problémás helyekre.

A térfigyelő kamerák kiépítése és fenntartása jelentős kiadás, egy kamera évi fenntartása 2 millió Ft, mégis a helyi vezetők határozott szándéka a további kamerák kiépítése és fenntartása. Békásmegyeren vannak olyan lakásszövetkezetek, ahol a kültéri kamerák mellett lakóházon belüli kamerarendszert is kiépítettek saját költségen.

Az óbudai polgárőrség megújult az elmúlt években, sokkal hatékonyabb az együttműködés a kerületi rendőrökkel. Ezt a munkát jól kiegészítik a közterület-felügyelet munkatársainak új feladatai is, főleg – gyalog járőrözve – a graffitik és a szabálytalan parkolás ellen lépnek fel.

A beszélgetés tárgyat részben a közterületi, kisebb részben az épületeken belüli biztonsági kamerák, a parkolók, parkolási lehetőségek, a külterületek biztonsága és a lakossági, civil aktivitás szerepe, fogadtatása a hatóságok részéről, illetve ennek határai képezték.

A kamerarendszer a „biztonsági divat” része. Ahol megjelennek, ott az emberek „biztonságban” érzik magukat, ahol nem, ott nő a bizonytalanságérzet. Ennek egyes esetekben ugyanakkor reális alapja is lehet. A kamerák kihelyezését követően hirtelen, kimutatható módon csökkent a bűnözés. Problémának tűnik, hogy az üzemeltetésük ma egyetlen módon, rendőrségi felügyelet mellett lehetséges. Az alkalmazott megoldások azt jelentik, hogy sok esetben a kamerák haszna inkább szimbolikus, mert nincs megfelelő személyzet a tényleges, folyamatos figyelésre, ugyanakkor utólag sok minden visszakereshető. A tárolási idő is rövid, például a nyári időszakban természetes egységként jelentkező egy-két hetes nyaralási ciklusokat nem megfelelően fedi le.¹³

A fórum egyik tanulsága az volt, hogy a kamerák megjelenésénél, működtetésénél egyelőre nagyobb gondot okoz a kamerák hiánya.

Az áldozattá válás elkerülése érdekében komoly erőfeszítéseket tesznek a kerületben, sok egyéb mellett pl. két iskolában a helyi polgárőrség áldozatvédelmi programot indított a gyermekek áldozattá válásának megelőzése érdekében.

Székesfehérvár, 2011. április 1.

A fővárostól 60 km-re, még annak vonzáskörzetében lévő Székesfehérvár nagy átmenő forgalommal rendelkezik. A főváros közelsége mellett a Velencei-tó közelségét kell kiemelni, mint bűnözést vonzó faktort. Nagyon jelentős az átmenő forgalom a városban, amely az utazó bűnelkövetők „munkáját” könnyíti meg.

A fórumon többek között arra kerestünk választ, hogy milyen bűncselekmények zavarják leginkább az embereket, mennyire jellemző, hogy sértetté válnak a családok, milyen segítséget, támogatást kaphatnak az áldozatok és elégedettek-e ezzel, mire lenne még szükségük? Megkérdeztük a helybélieket arról, hogy lakóhelyük mely részeit tartják a legveszélyesebbnek és miért, illetve mit kellene szerintük megváltoztatni ahhoz, hogy biztonságosabbak legyenek a hétköznapiak.

A fehérvári fórum abban is különbözött az óbudaitól, hogy képviseltették magukat a helyi civilszervezetek is (gyermekvédelmi, hátrányos fiatalokkal foglalkozó, kisgyermek-

¹³ Így akit nyaralás alatt rabolnak ki, nem biztos, hogy hozzá tud jutni a szükséges információkhoz.

ket segítő egyesületek), akiknek komoly bűnmegelőző szerepük lehet. Jobban sikerült a toborzás, az esemény jobban vonzotta az érdeklődőket, sokkal izgalmasabb, eredményesebb volt ez a fórum. A hátrányos fiatalokkal foglalkozó egyesület vezetője kiemelte: *hiányoznak azok a közösségi terek, amelyek programokat, értelmes szabadidő-eltöltési lehetőséget kínálnának a fehérvári fiatalok számára.* Jelezte, hogy a nyitott tornatermek programjuk jól működik, a visszajelzések alapján a fiatalok élnek ezzel a lehetőséggel, és hálásak, ha történik valami.

A fórumon megtudtuk, az önkormányzat két milliárd forinttal támogatja a rendőrök munkáját, a helyi rendőrség képviselői fontosnak tartják, hogy székesfehérvári rendőrök teljesítsenek szolgálatot a városban, akik hely- és emberismerettel rendelkeznek.

A székesfehérvári fórumon másképpen merültek fel a biztonságra vonatkozó kérdések. Egyik oldalról magát a várost a legtöbb megjelent kifejezetten biztonságosnak találta. Ugyanakkor a szokásos nagyvárosi színterek (piac, bevásárlóközpontok, aluljárók, közlekedési csomópontok stb.) említése mellett határozott véleményként fogalmazódott meg, hogy tulajdonképpen a város bármely pontján bármikor bárki lehet bűncselekmény áldozata. Különösen így van ez a fiatalokkal, akik fiatalokból álló csoportok agressziójának vannak kitéve.

A résztvevők a rendőrséggel összességében elégedettek voltak, munkájukat, hozzáállásukat méltatták. A fórumon a rendőrség több osztálya is képviseltette magát, a Bűnmegelőzési Alosztály vezetője hangsúlyozta, „jó rendőrnek lenni Fehérváron”, kiemelte, hogy a feléjük mutatkozó bizalomért igyekeznek a jövőben is mindent megtenni, erősíteni azt, a közterületi jelenlét sűrítésével is. Célcsoportokat határoznak meg a hozzájuk tartozó prioritásokkal, feladatokkal együtt. Kiemelt feladatnak tartják a rendőri vezetők, hogy a vizsgálók empatikusan bánjanak a sértettekkel, egyes segítő civilszerveztek elérhetőségeit meg is adják a sértetteknek.

Ez azért is fontos, mert a sértetteknek támogatásra van szükségük, hiszen az egyik résztvevő szerint *„a legnagyobb baj az, hogy ezek lezáratlan kérdések”.* Éppen ezért – a hatóságok empátikus hozzáállása mellett – a mentális segítőkre, az általuk kínált lelki segítségre az áldozatok többségének nagy szüksége van. Ahogy az egyik résztvevő elmondta: egy mutogatós férfit jelentett fel, s ezután tanúként az eljárásban a bíró „tolakodó kérdéseire” válaszolnia kellett, emiatt szinte ő volt a „gonosz”, és sokáig attól félt, hogy az illető szabadulása után visszamegy és megkeresi őt. Ez az eset és a székesfehérvári fórum általában is azt bizonyította, hogy szükség van egy olyan jól működő, hatékony áldozatsegítő szervezetre, amely valóban képes segíteni az áldozatoknak az esetek feldolgozásában.

3.2. A sértettekkel végzett kérdőíves vizsgálat eredményeiről

A sértetti adatok megszerzésének nehézsége miatt a kérdőíves felmérést az *internet* segítségével végeztük el. Az Országos Kriminológiai Intézet honlapján egy linken (*Kérdőív a sértetté válásról*¹⁴) lehetősége volt minden érintettnek névtelenül kitölteni a kérdőívet, amelyben az áldozattá válásról, a lelki, anyagi következményekről, az áldozatok intézményi-hatósági támogatásáról próbáltunk többet megtudni.

14 <http://www.okri.hu/>

A kérdőív részei:

- ▶ Bűncselekmény
- ▶ Áldozat – segítség
- ▶ Tettes–áldozat viszony
- ▶ Mediáció
- ▶ Eljárás
- ▶ Anyagi, fizikai sérelmek
- ▶ Leleki folyamatok
- ▶ Személyes kérdések

Kutatásunk **nem tekinthető reprezentatívnak**, a mintát az internetes oldalra látogatók töltötték ki, egy sajtótájékoztató keretében tett felhívásunk alapján. A megadott válaszok tehát csupán tájékoztatóak, jelzésértékűek, azokról mélyebb, az összes sértettre vonatkozó összefüggés levonása kétséges, mindazonáltal az eddigi áldozatkutatások eredményeivel harmonizálnak.

A lakossági fórumokon 10 kérdőívet töltöttek ki a résztvevők, az online felületen 116 kérdőív érkezett be.

A végső elemzésben 79 kérdőívet dolgoztunk fel, tekintettel arra, hogy ennyit tartottunk feldolgozásra alkalmasnak, maximálisan teljesnek, összehasonlíthatónak a többi kérdőívvél.

Az eset körülményei

A megkérdezettek 57%-a részletezte a cselekmény körülményeit. Az összesen 52 bűncselekmény háromnegyede kisebb-nagyobb vagyon elleni cselekmény volt (lopás, rongálás, zsebtolvajlás, betöréses lopás, rablás, ill. annak kísérlete).

A személy elleni cselekmények között előfordult fenyegetés, kényszerítés, garázdaság, zaklatás, valamint fajtalankodás, nemi erőszak.

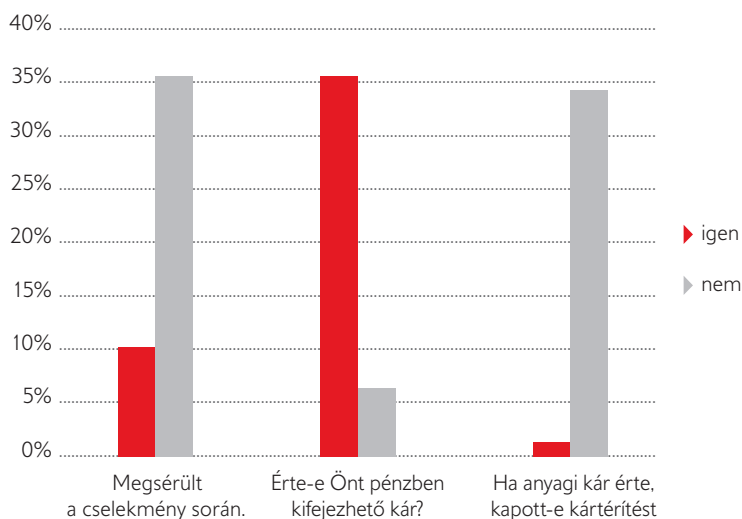
A cselekmények egy része a lakóhely közelében, az áldozatok otthonán kívül történt (15 eset, az említések 18%-a volt).

A sajtótájékoztató hatására gyakorlatilag az ország szinte valamennyi részéről érkeztek válaszok (a fővárosiak aránya 38% volt).

Sérülés, kár

A megkérdezettek közül 11-en állították, hogy testileg sérültek az említett cselekmény következtében és 37-en (47%), hogy anyagi kár érte őket. Az anyagi kár kompenzálására a megkérdezettek közül mindössze ketten jutottak végül kártérítéshez.

4. ábra: A cselekmény következtében bekövetkezett sérülés vagy kár

Forrás: LRMI

A kérdőívünket kitöltő, a cselekmény következtében anyagi kárt szenvedett 37 személy közül 8 áldozat lenne hajlandó lemondani az elkövető megbüntetéséről, ha az illető bocsánatot kérne tőle.

Segítség

A 79 értékelhető kérdőívet kitöltő személy közül 29-en, kb. a válaszadók egyharmada jelentette ki, hogy a vele történt bűncselekmény bekövetkezte után segítségre szorult. Közülük a legtöbben 24-en (83%) meg is kapták ezt a segítséget.

A megkérdezettek közül összességében 29-en gondolták úgy, hogy támogatásra szorultak (volna). Ők összességében 41 segítségsszükségletet említettek. A legtöbb igény (14 említés, 34%) lelki támogatás iránt merült fel, de jelentős (9 említés, 22%) volt az orvosi segítség iránti szükséglet. Ezek mellett számos anyagi és jogi támogatási igény is felmerült.

Ismertség – kapcsolat az elkövetővel

Az értékelt válaszok közül 17 esetben (22%) vált ismertté az elkövető, míg 30 esetben (38%) kaptunk egyértelműen negatív választ. E kérdés vonatkozásában ugyanakkor a nem egyértelmű pozitív válaszokat tekinthetjük elutasításnak, nemleges válasznak. A 17 személy közül, aki megtudta, hogy ki volt az elkövető, mindössze harmaduk (5 fő) ismerte korábban a tettest, és összességében 8 fő (10%) találkozott az elkövetővel a tettet követően.

A megkérdezettek közül 18-an (23%), vagyis negyedük-ötödük *haragszik* a mai napig az elkövetőre.

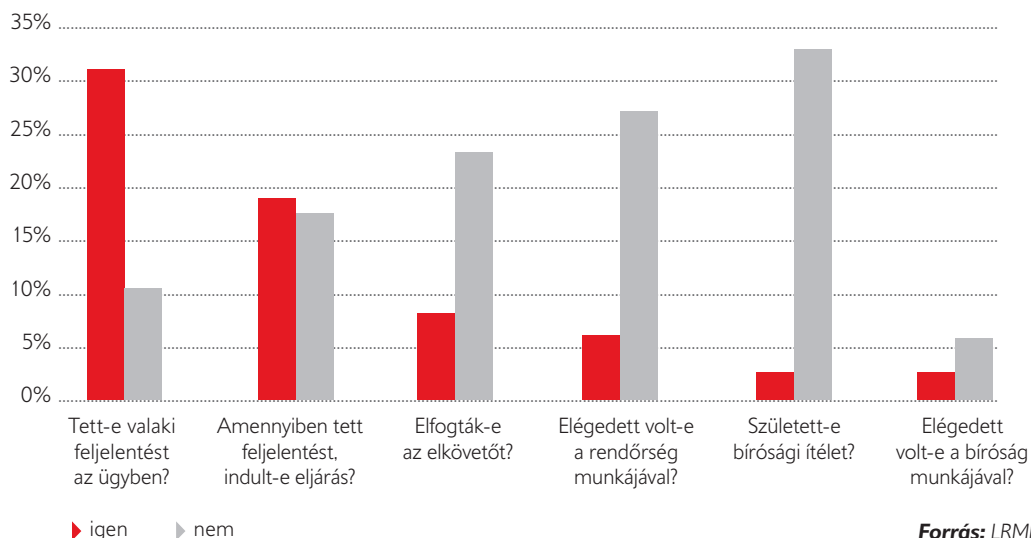
Egyetlenegy olyan esetről tudunk beszámolni, amikor a tettes bocsánatot kért az áldozatától.

A megkérdezettek közül 32-en állították, hogy tettek feljelentést, és 20-an, mintegy kétharmaduk, számolt be arról, hogy meg is indult az eljárás. Ezek közül 9 esetben fogták el a tettest.

A rendőrség munkájával kevesen voltak elégedettek (mindössze 7 válaszadó¹⁵), és négyszer többen, 28-an voltak azok, akik kifejezetten *elégedetlenek* voltak vele.

Bíróági ítélet két esetben született, és ketten említették, hogy elégedettek voltak a bíróság munkájával. Ez lényegében ötöde a bíróság elé került eseteknek.

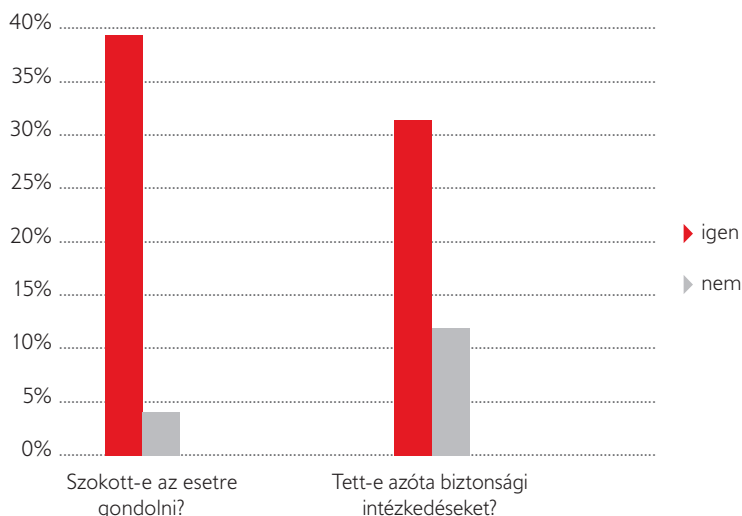
5. ábra: A hatósági eljárás és az elégedettség a hatóságok munkájával

Bár a cselekmények jelentős része régebben történt, a válaszadók többsége arról számolt be, hogy még mindig napi rendszerességgel gondol a történésre. Emellett a bűncselekmények másik következménye az volt, hogy szinte minden válaszadó valamilyen biztonsági intézkedést tett (pl. betörés után zár felszerelése, házőrző kutya beszerzése stb.).

15 Ami a feljelentést tevőknek mindössze negyedét, az összes megkérdezett 9%-át és a feljelentést tevők 22%-át jelenti.

6. ábra: Biztonságérzet ma

Forrás: LRMI

Megbocsátás és bocsánatkérés

A válaszadók elég elutasítóak voltak az elkövető bocsánatkérését illetően. Ahol nem volt anyagi kár, inkább elfogadnák a bocsánatkérést, mint ahol a bosszantó kellemetlenség mellett anyagi vonzata is volt a deliktumnak.

3.3. A sértettekkel készült mélyinterjúkról

A fogvatartottakhoz hasonlóan 12 esetben a sértettekkel is lehetőség nyílt mélyinterjúval színesíteni a vizsgálatunkat. A sértetti mélyinterjúkkal a mediáció iránti nyitottságukat, áldozattá válásuk körülményeit próbáltuk megismerni.

Az önként jelentkező interjúalanyok a lakossági fórumok résztvevői közül, a sajtótájékoztató eredményeképpen jelentkezők, illetve a személyes kapcsolatokkal elért személyek köréből kerültek ki.

A sértetti mélyinterjúk során az alábbi témaköröket említettük:

- ▶ A cselekmény leírása: meséljen arról, mi történt.
- ▶ Az elkövető személye: ismerték-e egymást, ha igen, milyen volt a viszonyuk?
- ▶ A cselekmény pszichológiai hatásmechanizmusa, a lelki folyamat feltérképezése az eltelt idő függvényében.
- ▶ Segítség a következmények feldolgozásában: kapott-e, kért-e, igénybe vett-e hatósági, intézményi, jóléti, orvosi támogatást?
- ▶ Mediációra való hajlandóság: milyen a viszonya ma az elkövetővel? Mennyire van igénye a történetek megismerésére?

A vizsgálat során az egyes eseteket három kérdés csomópontjában fogjuk kiértékelni.

- ▶ A cselekmény típusa
- ▶ A tettes és áldozat viszonya
- ▶ A cselekmény hatása az áldozatra

Az elkészült 12 interjú alanyai között férfiakat, nőket, időseket, fiatalokat és középkorúakat, alacsonyabb és magasabb státuszúakat egyaránt találhatunk. A cselekmények egy része régebben, mások a közelmúltban történtek. Maguk a cselekmények is meglehetősen változatosak voltak. A legtöbb eset betörés volt, de előfordult gázolás, zaklatás és kényszerítés is. A károk egyetlen esetben sem haladták meg az 1 millió forintot, továbbá egy esetben az áldozat hosszabb kórházi ápolásra szorult, igaz, részben magát tartotta hibásnak.

A 12 esetből mindössze két esetben nem volt rendőrségi eljárás. Ugyanakkor többen is említették, hogy csak az *első esetben fordultak a rendőrséghez, számos kisebb, közepes esetben már másodszor, harmadszor értelmetlennek találták, a látottak fényében*. Sokan – sajnálatos módon – kifejezetten *felszínesnek* találták a rendőrségi eljárást. Többen külön intézkedtek, hogy a rendőrség intenzívebben eljárjon a felderítésben. Külső, pszichológiai-lelki segítséget abban az egy esetben ajánlottak, amikor ez kiemelten indokolt volt¹⁶. Az empátiát és segítőkészséget jellemzően a rendőrök esetében emelték ki az interjúalanyok. Ennek jelentősége elsődleges, hiszen a rendőrség kerül kapcsolatba a legrövidebb időn belül és a legérzékenyebb állapotban az áldozattal, feléje mutatott hozzáállásuk pedig nagyban kihat arra, hogy az áldozatnak hogyan sikerül a későbbiekben feldolgoznia magát a bűncselekményt.

A hatóságokkal való elégedetlenség is hozzájárul ahhoz, hogy interjúalanyaink többségéből az eset *erős indulatokat* és bizonyos fokú *bizonytalanságot* váltott ki. Nőtt az áldozattól válástól való félelmük, gyanakvóbbakká, óvatosabbá váltak.

A legtöbb áldozat *dühös* az elkövetőre a magánszféra megsértése, az okozott kár stb. miatt. Az egyik interjúalany azt emelte ki, hogy az elkövető lényegesen kisebb előnyhöz jutott, mint amekkora kárt okozott. Voltak ugyanakkor olyan sértettek is, akiknél az általános (az elkövetőre általában) vagy a konkrét dolgokra (a cselekményre és annak előzményére) vonatkozó *kíváncsiság* dominál.

Több interjúalanynál megjelent a felelősség megosztása vagy akár átvállalása. Akik felelősnek érezték magukat, általában kevésbé elzárkózóak az elkövetővel szemben. Az elgázolt lány csak egy szóbeli bocsánatot szeretett volna kapni. Azok azonban, akik teljesen az elkövetőt teszik felelőssé a cselekményért, általában dühösek rá.

A mediáció vonatkozásban azt lehet elmondani: az általunk elért sértettek *nem zárkóznak el a mediációtól*. Ugyanakkor szinte senki *nem tenne erőfeszítéseket, hogy találkozzon az elkövetővel, de a megkérdezettek közül egy-kettőnek lenne olyan kérdése, amit szívesen feltenne*.

.....
16 Egy zaklatásos esetben.

Zárógondolatok

A MEREPS projekt keretében végzett kutatásaink során számos problémát meg kellett oldanunk. A büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottakkal végzett vizsgálatok speciálisak voltak. Figyelembe kellett venni a zárt rendszer sajátosságait és a biztonsági szempontokat (pl. a minta kiválasztása, a lekérdezések menete során). A sértetti oldal bevonása, elérése, noha nem szerepelt az eredeti terveinkben, mégis sikerült. A válaszokból – bár nem reprezentatív és általános módon, de – mégis értékes megállapításokat vonhatunk le.

Vizsgálatunk alapján a börtönmediáció a fogvatartott–börtönszemélyzet közötti konfliktus esetében – egyelőre – elképzelhetetlen és kivitelezhetetlen.

Vizsgálataink alapján a felnőtt korúaknál jobbak a mediáció esélyei, mint az általunk – több módszerrel is – vizsgált *fiatalkorúak* esetében. Nem mindenkinél, nem minden esetben alkalmazható a mediáció. Kellő körütekintéssel, pszichológiai tesztek segítségével, jól előkészített elítéltek esetében lehet csak a *sértettel való mediációt* megszervezni. Az általunk elért sértettek kíváncsiak, nyitottak lennének, ám semmilyen erőfeszítést nem tennének a mediáció előmozdítása érdekében. Így a támogatókra még nagyobb feladat hárulna. A mediációhoz értelmi és érzelmi felkészítésre szükség van, mind az elkövetői, mind az sértetti oldalon.

A fogvatartottak közötti konfliktusok esetében lehetne a leginkább, leggyorsabban bevezetni ezt a fajta eljárást, természetesen a kettős eljárás elkerülése, világos és jól körülhatárolt eljárásrend mellett.

Ebben kiemelten fontos a személyzet hozzáállása, hogy a mindennapi fogvatartotti konfliktusok feloldásában a resztoratív szemlélet gyökeret verjen. Az általunk megkérdezett állománybeli tagoknak komoly fenntartásaik vannak a mediációval szemben, nem utolsósorban azért, mert pluszmunkát, terhet ró rájuk. Akkor lehetséges mégis valóban általánossá tenni a mediáció eszközeinek alkalmazását, ha a személyzet több képzésen, érzékenyítésen vesz rész, és megértik, megérik ennek pozitív, a saját munkájukban is jelentkező hatását.¹⁷

Az egyik interjúalanyunk szerint azonban nem reménytelen a helyzet: „Vélhetően lesznek olyanok, akik ellenkezni fognak, mert nem látják a mediáció okozta előnyöket. Lehet, hogy azért, mert nem kellően adták át nekik az információkat, vagy csak azért, mert azt gondolják, hogy megint minden csak az elítéltekről szól, és nekik még pluszképzéseken is részt kell venniük, vagyis több időt igényel ez az egész folyamat, ami nem fog nekik megtérülni. Aki pedig teszi azt, amit a bv. előír, vagyis a dolgát, azzal nem lesz semmilyen gond. Ő együttműködő lesz.”

17 Természetesen a személyzet (vélt vagy valós) problémái (az anyagi megbecsültség hiánya, a stressz és a kiégés) túlmutatnak a projektünk és ezen tanulmány keretein, ugyanakkor ezek is nagy hatással vannak arra, hogy az állomány tagjai hogyan, milyen módon kezelik a felmerülő konfliktusokat. Erről bővebben lásd Szegő Dóra és Fellegi Borbála tanulmányát.

„MEGLÁTNÍ AZ EMBERT” – KONFLIKTUSKEZELÉS A BÖRTÖN FALAIN INNEN ÉS TÚL

Bevezetés

A tanulmány a 2009–2012 között zajló MEREPS (*Mediation and Restorative Justice in Prison Settings*) projekt keretében megvalósult akciókutatás tapasztalatait mutatja be. A MEREPS program volt az első magyarországi kísérlet a resztoratív eljárások büntetés-végrehajtásba (bv.) való intézményes bevezetésére³. A 2010 novembere és 2011 novembere között megvalósult akciókutatás keretében három területen, a zárkakonfliktusok, a családi kapcsolatok helyreállítása és az áldozati jóvátétel területén alkalmaztunk resztoratív technikákat.

A kísérlet célja az volt, hogy a helyreállító szemlélet magyarországi büntetés-végrehajtási intézményekben való alkalmazhatóságát tesztelje: hogyan vezethetők be a resztoratív alapelveket képviselő gyakorlatok a bv-be? Milyen intézményes, jogi és személyi feltételek támogatják és melyek a nehezítő, sajátos feltételek?

A tanulmány három fő részre osztható. Az első részben bemutatjuk a program szemléletét és az akciókutatás alapját képező elveket. Összefoglaljuk a kísérleti program előkészítésének és bevezetésének folyamatát, majd vázlatos képet adunk a magyar büntetés-végrehajtási és áldozatvédelmi intézményrendszer helyzetéről mint a helyreállító gyakorlatok bevezetésének terepéről. Ezután bemutatjuk a kísérlet során alkalmazott helyreállító dialógusok típusait, valamint áttekintjük a közvetítésbe bevont eseteket és a folyamatot végigkövető kutatás módszereit. A tanulmány második része a folyamatértékelés. Ennek keretében elemezzük a büntetés-végrehajtási intézetek intézményes adottságait és – a börtön személyzetére és a fogvatartottakra jellemző

1 Szegő Dóra: szociológus, kutató, Foresee Kutatócsoport, www.foresee.hu

2 Fellegi Borbála, PhD: ügyvezető, kriminológus kutató, Foresee Kutatócsoport, www.foresee.hu

3 Az elemzés a resztoratív, jóvátételi és helyreállító kifejezéseket egymás szinonimájaként kezeli, valamint a resztoratív eljárásokra használja a közvetítés, a mediáció és a facilitáció kifejezéseket.

– személyes attitűdöket, motivációkat, szociálpszichológiai dinamikákat, melyek meghatározták a helyreállító szemlélet bevezetésének folyamatát. A harmadik részben ajánlásokat fogalmazunk meg a program jövőjével kapcsolatban: hogyan vezethetők be helyreállító szemléletű programok a börtön mint speciális közeg adottságait figyelembe véve? Melyek azok az átgondolandó szempontok, amelyek hozzájárulhatnak a mostani és az ehhez hasonló programok hatékonyságához? Fő kérdéseink egyike, hogy a büntetés-végrehajtás keretei között hogyan lehet a helyreállító igazságszolgáltatás alapelveit konzisztensen képviselni. Melyek azok az elvek, amiket „adaptálnunk” kell a börtön kontextusához, és hogyan történik a resztoratív szakemberek és a börtön normarendszerének, életvilágának, értékrendjének egymáshoz való közelítése?

1. Akciókutatásunk alapelvei

A helyreállító igazságszolgáltatásra és az ehhez kapcsolódó módszerekre olyan folyamatként tekintünk, amelyek „elsődleges célja a szabályszegés vagy bűncselekmény elkövetése következtében kialakult kár helyreállítása. A módszerek alkalmazása során kiemelt hangsúly kerül arra, hogy a bűncselekmény által érintett személyek és közösségek tagjai közvetlenül is részt vegyenek a káreseményre adott válaszok (szankciók) kidolgozásában.” Cél, hogy a konfliktuskezelés során megjelenjenek az érintettek (áldozatok, elkövetők és a hozzájuk tartozó közösségek) mind anyagi, mind érzelmi szükségletei. (Fellegi, 2009: 55)

Programunk a resztoratív alapelvekre helyezi a hangsúlyt: az egyéves program részét képezi minden olyan, a fogvatartottak részvételével megvalósuló resztoratív találkozó, amely tudatosan a következő elvek mentén építkezik: a felek átfogó tájékoztatást kapnak az eljárás céljáról és kimenetelének lehetőségeiről. Ezt követően önkéntesen vesznek részt a nyílt és partneri kommunikációt facilitáló folyamatban, amelynek során azonos hangsúly kerül az áldozat(ok), az elkövető(k) és más érintettek (a közösség tagjai, hozzátartozók stb.) szükségleteire (érzelmi és anyagi szempontból egyaránt) és az elkövető aktív felelősségvállalására. Kiemelt célunk, hogy a felek között esetlegesen létrejövő megállapodás a közvetlenül érintettek minél szélesebb körének aktív részvételével szülessen. A párbeszéd célja, hogy feltárja a konfliktus körülményeit, az elkövetés okait, az eset érintettekre és környezetükre gyakorolt hatásait, a jóvátétel és a kapcsolatok helyreállításának lehetőségeit, a további konfliktusok megelőzésének feltételeit, valamint mindazon kötelezettségeket, amelyek ezt elősegítik (Fellegi, 2009: 55–56). Akciókutatásunkban, függetlenül attól, hogy kik voltak a részt vevő felek, illetve milyen ügy kapcsán valósult meg a helyreállító szemléletű beavatkozás, alapvetőnek tekintettük ezen elvek gyakorlatban való képviselését, míg a megvalósítás formái, módszerei az adottságok függvényében változtak.

A kísérlet során három különböző szemlélet találkozott: a resztoratív szakembereké, a büntetés-végrehajtásban dolgozóké és az elítélteké. Jóvátételi ügyek esetén a sértettek nézőpontrendszere is egy további dimenziót jelentett. Projektünk ezen perspektívák ötvözésének lehetőségeiről szolt. Az előkészítő munka és az ülések során arra törekedtünk, hogy megismertessük a bevont elítélteket, a személyzetet, az áldozatokat és az érintett közösségek tagjait a resztoratív megközelítéssel, és a helyreállító attitűdök kialakítására és hosszú távú alkalmazására ösztönözzük őket.

2. A resztoratív gyakorlatok bv-be való bevezetésének folyamata és a terep sajátosságai

2.1. A program előkészítése

A Magyarországon megvalósult kísérletet az Országos Kriminológiai Intézet által végzett helyzetfeltérképező attitűdkutatás készítette elő⁴. A resztoratív szemléletet és technikákat bevezető kísérleti program első lépése egy, dr. Marian Liebmann angol szakember által vezetett tréning volt, mely egy felnőtt és egy fiatalos bv. intézet személyzetének kb. 30 fős

4 Ennek célcsoportjáról és eredményeiről lásd Barabás Tünde és Windt Szandra tanulmányait a kötetben.

csoportja számára nyújtott mediátori alapképzést, és érzékenyített a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletére és alkalmazási módjaira. A módszertani alapok elsajátítása után különböző konfliktusokban közvetítői konferenciákat modelleztünk. Az elítélteket egy egynapos, az áldozati szempontokra érzékenyítő Zákeus program készítette fel a projektekre, 18 elítélt részvételével. A programot Katona Csilla, a Magyar Bűnmegelőzési és Börtönmissziós Alapítvány trénera vezette.

2.2. A MEREPS munkacsoport felállása és a fogvatartottak kiválasztása

A mediációs képzés résztvevőiből kiválasztásra került egy szűkebb kör, akik nyitottak voltak a MEREPS programban való együttműködésre, és akiket az intézetek vezetősége is alkalmasnak talált a feladatra. Végül a bevont személyzettel és a börtönvezetéssel együttműködve dolgoztuk ki a kísérleti program protokollját.

Programunkkal tehát nem a börtönközösség és a személyzet egészét céloztuk meg, hanem egy szűkebb körrel végeztünk intenzívebb szakmai és tanácsadói munkát. Ebből adódóan azok az esetek kerültek a látókörünkbe, amelyek a MEREPS munkacsoportban részt vevők hatáskörében voltak, vagy amikkel kollégáik megkeresték őket. Ennek az volt az előnye, hogy mind a személyzet, mind a fogvatartottak célzott és mély szemléletformálást és szakmai támogatást kaptak. Hátrányait elsősorban a fogvatartottak kapcsán éreztük: a Zákeus programban részt vett és a nevelők látókörében lévő szűkebb fogvatartotti körben kisebb volt az esély, hogy olyat találunk, akinél megjelennek a resztoratív motivációk és a sértett felé való valódi jóvátételi szándék. Ezen döntésünk lehetőséget adott az áldozati jóvátétel irányába mutató első lépésekre (az áldozattal kapcsolatos attitűdök feltérképezésére, a jóvátételi szándékot akadályozó tényezők megismerésére), de hozzájárult ahhoz, hogy kevesebb olyan eset került a program látóterébe, amelyben mevalósulhatott volna a sértettel történő biztonságos találkozás.

2.3. A program szemlélete és módszertani irányelvei

Ahogy korábban említettük, a program nem volt módszerspecifikus. Az elvek érvényesülését tartotta fontosnak, és ehhez különböző technikákat alkalmazott a börtön falain kívül és belül.

Ez lehetett facilitáció, resztoratív konferencia, családi döntéshozó csoport vagy különböző körmodellek. Azonban minden eljárás során fontosnak tartottuk, hogy az elkövető aktív felelősséget vállaljon tettéért, továbbá, hogy az érintettek minél szélesebb körét közvetlenül bevonja a párbeszédbe, és az üléseken minden érintett szereplő (elítéltek, elítéltek közössége, személyzet, áldozatok, család stb.) valós érzelmi és anyagi szükségletei jelenjenek meg. A börtön adottságaihoz és a folyamat során felmerülő igényekhez adaptálta a módszereket, az ülések típusát és kereteit.

Erre a „testreszabásra” példa, hogy amikor a munkacsoport az elítéltek részéről az ülésekkel kapcsolatban bizalmatlanságot, tartózkodást vagy manipulatív részvételt tapasztalt, megrendezett egy találkozót a zárkafelelősök számára. Ennek egyik célja az volt, hogy megismerje a zárkafelelősök helyreállító gyakorlatokkal kapcsolatos attitűdjeit, és tájéko-

zódjon arról, hogy melyek a börtöntársadalomban a zárkonfliktusok kezelésének bevett formái. Másfelől a zárkafelelősök egy olyan keretben kapjanak képet a resztoratív gyakorlatok lehetőségéről és céljairól, amelyet nem terhelnek a bv-beli kapcsolatok. Ezzel egyrészt segíthetjük őket annak felismerésében, hogyan támogathatják őket a helyreállító módszerek zárkafelelősi feladataik ellátásában, másrészt, így a börtöntársadalomba beágyazott személyeken, a zárkafelelősökön keresztül juthatott el a helyreállító gyakorlatokkal kapcsolatos információ az elítélti közösséghez.

2.4. A helyreállító szemléletű gyakorlatok helye a magyar büntetőeljárásban és -végrehajtásban

A resztoratív szemlélet és az áldozat–elkövető közötti közvetítői eljárások 2007-ben intézményesen is beépültek a büntetőeljárás folyamatába (Fellegi, 2009: 201). A büntetőügyi közvetítést hivatalosan a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium alá tartozó Igazságügyi Szolgálat Pártfogó Felügyelői Szolgálat látja el. A közvetítői eljárások büntetés-végrehajtásban való alkalmazása azonban még nagyon kezdeti szakaszban van. Az elmúlt években több, civilszervezetek együttműködésével megvalósuló program indult büntetés-végrehajtási intézetekben: konfliktuskezelési csoportok, felelősségvállalásra és áldozati szempontokra érzékenyítő tréningek, a szabaduló elítéltek reintegrációját elősegítő családi döntéshozó csoportkonferenciák, közösségi jóvátételi projektek. Közös bennük, hogy a fogvatartottak közötti, a fogvatartottak és a helyi közösség, vagy a fogvatartottak és áldozataik közötti kommunikációt facilitálják.⁵ Nélkülözik azonban az egységes elméleti és módszertani háttér. Egy részük a hagyományos resztoratív módszerekkel dolgozik, másik részük csak közvetve kapcsolható a helyreállító szemlélethez. Jellemzően egymástól elszigetelten és forráshiányosan működnek, fenntarthatóságuk nem megoldott (Fellegi, 2009: 212). Ha tehát országos szinten kívánjuk összegezni a helyzetet, azt mondhatjuk, hogy a pozitív példák ellenére kevés az elítélteket felelősségvállalásra, megbánásra és jóvátételre ösztönző, helyreállító igazságszolgáltatási program.

2.5. A sértett helye és szerepe a büntetőügyi folyamatban és az áldozatvédelmi rendszer

A magyar büntetőeljárás és végrehajtás intézményrendszerében az áldozati szempontok meglehetősen háttérbe szorulnak (Kiss, Velez, Garami szerk., 2009: 57; Fenyvesi, 2002). A büntetőeljárás a sértettet tanúként kezeli: szerepe, hogy a bürokratikus eljárás hivatalos kellékeként – a bűncselekmény körülményeinek feltárása érdekében – tanúskodjon, ami felveti a másodlagos viktimizáció esélyét (Fellegi, 2009: 239–241). Az elkövető-központú bírósági eljárásban rendkívül szűk teret kap a sértett érdekeinek képviselője. A legsúlyosabb bűncselekmények esetében is egyedül marad szükségleteivel, kérdéseivel. Az elkövető helyzetére vonatkozó információkhoz való hozzáférése erősen korlátozott. E kevés információ egyike, hogy az áldozat értesítést kap az elkövető szabadulásának időpontjáról.

5 Ezek közül a programok közül kiemelt jelentőségű a Belügyminisztérium által koordinált TÁMOP 5.6.2-es program, amelynek egyik alprogramja kimondottan a büntetés-végrehajtási intézményekből szabadultak társadalmi reintegrációját kívánja segíteni. (Forrás: <http://www.bunmegelozes.hu/index.html?pid=1724> [letöltve: 2011. nov. 7.]

Belátható, hogy megfelelő áldozatvédelmi infrastruktúra nélkül egy ilyen hivatalos levél hogyan hathat az áldozatra, akár évtizedekkel az áldozattá válás után.⁶

Magyarországon a sértetti jogokról szóló törvény⁷ tizenöt évvel túlélte a rendszerváltást. Már a kilencvenes években intenzív törekvés indult a sértett büntetőeljárásban elfoglalt helyének megreformálására. Ennek része volt a resztoratív igazságszolgáltatási lehetőségek bővítése, a sértett eljárásjogi helyzetét javító, új jogintézmények megalkotása – ezek egyike a resztoratív szemlélet irányába mutató közvetítői eljárás – és a sértett jogait védő jogi garanciák beépítése. A reformra nyomást gyakorolt a rendszerváltás kapcsán alapvetően megváltozott bűnözési helyzet: a bűnelkövetés ugrásszerű növekedése, struktúrájának megváltozása, a visszaesés és a felderítetlen bűnözés növekedése. A változást sürgették a sértett jogaival foglalkozó nemzetközi elvárások, egyezmények is. Ezekre reagálva a kilencvenes évek végén kiépült az áldozatok tájékoztatásával és támogatásával foglalkozó állami intézményrendszer, megalakult a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Igazságügyi Hivatalához tartozó Áldozatsegítő Szolgálat. Az áldozatok védelme kapcsán – összhangban a nemzetközi dokumentumokkal – a hangsúly a *tájékoztatásra* (az elkövető szabadulására vonatkozó információk és a kárenyhítési, egészségügyi, szociális információk átadása) és az *állami kompenzációra* került⁸. 2005 óta hatályos a jelenlegi törvény⁹, melynek értelmében a megyeszékhelyenként működő Áldozatsegítő Osztályok munkája a segítségnyújtás következő területeire terjed ki: a *tájékoztatásra, az érdekvégyesítés elősegítésére, az azonnali pénzügyi segélyre, a szakjogi segítségre és az állami kárenyhítésre*. Az 1999-es kormányrendelet nyomán a rendőrségen kialakították az országos áldozatvédelmi referensi hálózatot. A referensek feladata, hogy kapcsolatot tartsanak a nyomozati, vizsgálati és egyéb tevékenységet folytató rendőri egységekkel, elirányítsák az áldozatokat az áldozatsegítő szolgálathoz, valamint prevenciósfelvilágosító tevékenységet végezzenek az áldozattá válás megelőzésére.

Mindezek ellenére a kutatások tanúsága szerint (Sömjéni, Zséger, 2009: 91; Barabás, 2004) az áldozatok nagy része nem tud a meglévő áldozatsegítő szolgáltatások létéről, az érdekvégyesítés lehetőségeiről és formáiról. A 2007-es reprezentatív felmérések eredményei alapján Magyarországon a lakosság 30%-a tud arról, hogy létezik áldozatsegítő szolgáltatás, és a bűncselekmények áldozatainak kb. 5%-a került kapcsolatba az állami Áldozatsegítő Szolgálat valamilyen szolgáltatásával (ERÜBS, 2007; Kerecsi, Kó, 2008: 7). Az áldozat a legritkább esetben részesül anyagi kompenzációban.

A fentiekből jól látható, hogy a pszichológiai és egyéb, nem anyagi természetű segítségnyújtás a közelmúltig nem szerepelt az állami intézményes feladatok között. Ezt az állami intézményrendszerrel korábban kiépült, de jóval kisebb területi lefedettségű és jellemzően speciális áldozati körre fókuszáló civilszervezetek látták el.¹⁰ Az első állami törek-

6 Jelen tanulmány a sértett és áldozat kifejezéseket vegyesen használja. Az eljárásjogi kontextusban a sértett, a bűncselekmény hatását elemző részekben az áldozat kifejezés jelenik meg.

7 1973. évi I. törvény

8 A bűncselekmények áldozatai és hozzátartozói védelme, káruk megtérülése, enyhítése érdekében teendő jogalkotási feladatokról és egyéb intézkedésekről szóló 1074/1999. (VII. 7.) Korm.határozat.

9 2005. évi CXXXV. törvény

10 A Fehér Gyűrű Közhasznú Egyesület volt az első, a rendszerváltáskor létrejött áldozatsegítő szervezet.

vés egy 2008-as, a Fővárosi Áldozatsegítő Szolgálatnál kipróbálásra került pszichológiai segítségnyújtás volt. Ennek tapasztalatai alapján indult el az áldozatsegítő szolgálat minőségi fejlesztését, az áldozatok lelki megsegítését és a velük foglalkozó önkéntesek szakmai támogatását célzó intézményesítési kísérlet¹¹. A program keretében a Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Igazságügyi Szolgálatának Áldozatsegítő Osztályainál megjelenő bűncselekmények áldozatai számára történik pszichológiai segítségnyújtás: személyes formában az egyszeri találkozástól, a több ülést igénylő krízisintervención keresztül a hosszabb terápiás beavatkozásig, vagy terápiás csoportban az azonos problémával küzdő áldozatok esetén.¹²

2.6. Az áldozatvédelmi intézményrendszer viszonya a helyreállító igazságszolgáltatási programokhoz

A korábban már említett fogvatartotti attitűdök mellett az áldozatvédelmi intézményrendszer hiányosságai is nehezítik a helyreállító igazságszolgáltatási programok áldozati jóvátételi oldalának megvalósítását. A MEREPS program esetében a sértettekhez eljutni szinte lehetetlen volt, egyrészt a komplex áldozatvédelmi intézményrendszer hiánya, másrészt az adatvédelmi és jogszabályi korlátok miatt. Forrásként az eljárási iratokhoz, a vádirathoz és az ítéletkiadmányhoz fordulhattunk, az ezekhez való hozzájutásnak azonban szigorú korlátokat szabott a bürokrácia. Tisztázatlan jogi háttérrel szembesültünk arra vonatkozóan, hogy civil segítők mennyiben és milyen formában kaphatnak információt az áldozatról, és nem találtunk példát hasonló célú kapcsolatfelvételre. Ennek köszönhetően, bármennyire is alapelveként tekintettünk a sértettek és elkövetők azonos szintű bevonására, a gyakorlatban – legalábbis a börtönön kívüli áldozatokat tekintve – nem tudtuk kivitelezni az akciókutatás időszakában.

Hasonló programok esetén az adatokhoz való hozzáférés korlátai miatt kulcsfontosságú, hogy hivatalos, hatósági intézmény vállalja az áldozatsegítő intézményekkel való kapcsolatfelvételt.

Az áldozatvédelmi irodák pszichológiai segítségnyújtást végző részlegei segíthetnek az információadásban és az áldozatok resztoratív folyamatra való felkészítésében is. Követendő példa lehet a „Correctional Service of Canada” által kezelt önkéntes áldozati adatbázis. Az ezen önkéntesen *regisztráló áldozatok* információkat kapnak az elkövetőik személyes háttéréről és büntetésének alakulásáról, valamint az áldozat–elkövető mediáció lehetőségéről, és a büntetés-végrehajtásban resztoratív programot megvalósítók is eljuthatnak a bevonható áldozatokhoz.¹³

11 TÁMOP 5.6.2 kiemelt projekt, Áldozatsegítő szolgáltatások fejlesztése, 2011–2012. A MEREPS akciókutatás időszakában azonban még nem voltak elérhetők ezek az áldozatsegítői szolgáltatások.

12 www.tettprogram.hu

13 <http://www.victimfirst.gc.ca/serv/hrv-cev.html>; <http://www.csc-scc.gc.ca/text/rj/vom-eng.shtml>

2.7. A hazai büntetés-végrehajtás intézményi sajátosságai

A büntetés-végrehajtás természetéből adódik az erőteljesen bürokratikus és hierarchikus intézményi struktúra. A büntetés-végrehajtási intézetek legfontosabb problémái között fontos megemlíteni a túlterheltséget. A Helsinki Bizottság 2006-os jelentése szerint a magyar büntetés-végrehajtási intézményrendszerben egy nevelőre átlagosan 80–100 elítélt jut.¹⁴ A túlterheltség nem sajátosan magyar jelenség, azonban az ezzel összefüggő magas bebörtönzési arány különösen jellemző a volt szocialista országokra. A bebörtönzés tehát súlyosabb problémaként jelenik meg a kelet-közép-európai, mint a nyugat-európai országokban.¹⁵ A magas visszaesési ráta, az erőszakos bűncselekmények magas aránya, a börtönön belüli erőszak, a forráshiány, valamint a fogvatartottak reintegrációját segítő egyéb intézmények, segítő szolgálatok hiánya pedig tovább nehezíti a rendszer működését és az alternatív szankciókra való nyitottságot.¹⁶

Mindebből következően kevés intézmény nyitott a helyreállító szemléletű programok irányába. Megvalósításuk számos szemléletbeli és intézményes akadályba ütközik. Míg a resztoratív szakemberek a szemlélet és a módszer által meghatározott keretben gondolkodnak az elvekről és a módszerekről, addig a bv. speciális közeg, amelyben a szereplők bonyolult érdekvizonyokkal és „*egyedi kommunikációs stratégiákkal*” (Fliegauf, 2009: 343) rendelkeznek.

Az írott és íratlan szabályok, a személyzet esetében a bv-beli státusz és a parancsuralmi szerepelvárások (fegyelmezőeszközök, erősen szabályozott, büntető-jutalmazó szemléletű eljárásrutinok a konfliktusok kezelésére) olyan adottságok, amelyek nagyban meghatározzák azt, hogy hogyan viszonyulnak a helyreállító szemlélethez, esetünkben a MEREPS programhoz.

3. Módszerek, dialógustípusok és a projekt eseteinek összegző bemutatása

Az egyéves akciókutatás során *negyvenkilenc* elítéltet vontunk be helyreállító folyamatba, nyolc zárkakonfliktusban való közvetítésen, egy családi döntéshozó konferencián, egy Zákéus programon és az áldozati jóvátétel felé megtett első lépéseken keresztül. Az elítéltek bevonása több módon történt. A zárkakonfliktusok egy részénél fegyelmi cselekmény (rendszerint könnyű testi sértés) indokolta a resztoratív közvetítést, a fegyelmi eljárás mellett vagy annak alternatívájaként a börtönparancsnok ajánlotta fel a konfliktusban álló feleknek a helyreállító folyamatban való részvétel lehetőségét. Más esetekben szóváltás történt, és a fizikai agresszió megtörténte előtt rendeztük meg a konferenciát. A konfliktust legtöbb-

14 Magyar Helsinki Bizottság Jelentése (2006). Elérhető: http://helsinki.webdialog.hu/dokumentum/MHB_jelentes_BudapestiFB_2006.pdf
http://helsinki.hu/dokumentum/MHB_jelentes_Palhalma_2006.pdf

15 Az áldozat-elkövető mediáció kelet-közép-európai országokba történő bevezethetőségét vizsgáló tanulmány egyik szakértője „Gulág-mentalitásnak” nevezi azt a volt szocialista országokra jellemző hozzáállást, mely a törvényszegésre az alternatív büntetések helyett még mindig a minél hosszabb elzárást és a büntetés-végrehajtás kapacitásának növelését tekinti az egyetlen, adekvát válasznak (Fellegi, 2005. 67).

16 Bár az utógondozó pártfogó felügyelői szolgálat országosan elérhető, a magas esetszámokból következően, valamint a félutas házak, a munkalehetőségek és az egyéb segítő, mentális segítségnyújtó hálózat hiánya miatt a pártfogóknak nagyon nehéz körülmények között kell elősegíteniük az elítéltek sikeres reintegrációját.

ször az érintett felek jelezték a nevelőknek, akik felvetették számukra a facilitáció lehetőségét. A harmadik esetben a fogvatartott hallott a helyreállító gyakorlatokról, és a konfliktus kapcsán jelezte, hogy közvetítő eljárást szeretne.

Zárkakonfliktusokban elsődlegesen a resztoratív konferenciamódszert alkalmaztuk, amely során arra törekedtünk, hogy minél több érintett fél (zárvatársak, nevelő, családtagok, érintett közösség tagjai) együttesen tárja fel a konfliktus okait, következményeit, felelősségvonzatait, és közösen dolgozzanak ki megoldási javaslatokat a sérelmek feldolgozására. A családi döntéshozó csoportkonferenciát (CSDCS) egy elítélt büntetés-megszakítása kapcsán rendeztük meg. A CSDCS célja, hogy felkészítse az elítéltet, családját és helyi közösségét a közösen eltöltendő időre; felszínre hozza a felek vágyait, elvárásait, félelmeit, feltárja az erőforrások körét és a lehetséges konfliktusfelületeket. Továbbá forgatókönyvet dolgozzon ki az elítélt büntetésmegszakításának eltöltésére vagy szabadulása utáni beilleszkedésének segítésére (lakhatás, munkavállalás). A MEREPS esetében a börtönparancsnok tartotta szükségesnek a helyreállító módszer alkalmazását, mert a pártfogó által írt környeztetanulmány mellett egy személyesebb, mélyebb rálátást biztosító forrásból is szeretett volna információhoz jutni kockázatvállaló döntése – a tizenhat éve börtönben ülő fogvatartott hazaengedése – előtt. Ebben az esetben a CSDCS pozitív kimenetele kifejezetten hozzájárult ahhoz, hogy a bv. jóváhagyja az elítélt büntetésmegszakítási kérelmét.

Beavatkozásaink során olyan konstrukciót próbáltunk kidolgozni a facilitációra, amely a lehető legnagyobb esélyt adja a pártatlanság elvének érvényesülésére, ugyanakkor az alkalmazott gyakorlatok fenntarthatósága felé mutat. A kutatási időszak első felében a resztoratív üléseket két facilitátor vezette: egy bv-n kívüli, „civil” pszichológus (a „MEREPS-mentor”), Negrea Vidia,¹⁷ és a börtönszemélyzet egy tagja, facilitátor szerepben. A bv-s facilitátor egy „idegen” nevelő volt, akinek az érintett elítéltek nem a saját nevelési csoportjába tartoztak. Tehát ismerte és értette cselekvési mechanizmusait, de nem volt velük közvetlen, nevelői kapcsolatban. A párban való facilitáció kettős célt szolgált: a bv-s facilitátor a börtönviszonyokban való tájékozódásban segítette a civil facilitátort, a civil facilitátor pedig szemléletbeli-módszertani felkészültségével nyújtott szakmai támogatást a bv-s kolléga számára.

A külsős, MEREPS-mentornak nevezett civil szakember szerepe változott az egyéves időszak alatt. Az aktív társfacilitatori szerep fokozatosan háttértámogató és szupervíziós szereppé alakult, amint a bv. dolgozói már önállóan is le tudtak vezetni üléseket. A civil facilitátor visszavonulása azt a célt szolgálta, hogy a nevelők megtalálják a resztoratív gyakorlatok helyét a munkájukban, így a szemléletet és a módszereket a program lezárása után is alkalmazzák.

A folyamat fontos részét képezték a konferenciákat előkészítő és utánkövető ülések, valamint a „Támogatói csoportnak” nevezett szakmai munkacsoport összejövetelei, amelyeken a személyzet, a resztoratív szakemberek és a kutatók vettek részt. Ennek hármaskörű funkciója

17 A projektben a resztoratív szakértői oldalt képviselő Negrea Vidia facilitátor a Közösségi Szolgáltatások Alapítványának vezetője. Ő az egyik első pszichológus szakember, aki a kilencvenes évek végén hosszabb időt töltött Amerikában, és az International Institute for Restorative Practices keretei között sajátította el resztoratív gyakorlatokat.

volt: itt merültek fel a facilitációra javasolt esetek, és itt történt az ügyek utánkövetése. E körök teremtettek rendszeres keretet a resztoratív szakemberek és a börtönszemélyzet között, célokról, motivációkról, félelmekről, szerepkonfliktusokról szóló párbeszédnek is.

Esetek típusa	Eset-szám	Bevont elítéltek száma	Bevont elítéltek bűncselekmény-típusai	Első büntényesek aránya	Bevont támogató szereplők	A resztoratív eljárások típusa	Átlagos ráfordított óraszám esetenként		
							Előkészítés	Levezetés	Utánkövetés
Zárkakonfliktus	8	30	Emberölés, rablás, lopás, testi sértés, szemérem elleni erőszak, erőszakos közöszlész, közokirat-hamisítás, zsarolás	60%	Saját nevelő, MEREPS-mentor, bv-s facilitátor	Resztoratív konferencia Esetmegbeszélés	2	2	2
Családi kapcsolatok helyreállítása	1	1	Emberölés	100%	Családtagok, saját nevelő, MEREPS-mentor, bv-s facilitátor	Családi döntéshozó csoportkonferencia Esetmegbeszélő, támogatói csoport	8	2	2
Áldozati jóvátétel	4	18	Rablás, lopás, testi sértés, garázdaság	75%	Saját nevelő, MEREPS-mentor, bv-s facilitátor	Zákeus program Személyes beszélgetés	8 (egyszer)	8 (egyszer)	2

1. táblázat: A programba bevont esetek és az alkalmazott módszerek

4. Folyamatértékelés

A folyamatértékelés a resztoratív beavatkozásokon, az előkészítő és utánkövető szakmai munkacsoportokon és szupervíziós üléseken történt résztvevő megfigyelések, valamint az egyéves munkafolyamatban részt vevő bv-s és civil szereplőkkel és fogvatartottakkal készített interjúk tapasztalatain alapszik. A következő táblázat ezeket tekinti át.

2. táblázat: a folyamatértékelés szinterei és módszerei

Esemény	Folyamatkövetés típusa	Megfigyelések/ interjúk száma
Mediációs tréning	Résztvevő megfigyelés	3 nap
Szemléletformáló műhelyfoglalkozás a börtönszemélyzet és a társszakmák számára	Résztvevő megfigyelés	1 nap
Zákeus program	Résztvevő megfigyelés	1 nap
Resztoratív beavatkozások (előkészítő és érzékenyítő ülések, találkozások, konferenciák, CSDCS)	Résztvevő megfigyelés	15 alkalom
Támogatói csoport	Résztvevő megfigyelés	9 alkalom
Utánkövetés	Utánkövető interjúk a bv. személyzettel és a fogvatartottakkal	13 db

Az előkészítő szakmai műhely és a mediációs tréning tapasztalatai

A MEREPS programot egy egynapos műhelyfoglalkozás és egy háromnapos mediációs tréning készítette elő a büntetés-végrehajtási intézetek személyzete számára. A műhelyfoglalkozáson részt vett, közel negyven fő magját a felnőtt és fiatalkorú büntetés-végrehajtási intézet alkalmazottai adták (nevelők, biztonsági felügyelők, pszichológus, munkáltató, szakápoló stb.). Részt vettek ezen kívül a börtön életéhez kapcsolódó tanárok, pártfogók, a családsegítő és a gyámhivatal alkalmazottai, valamint néhány büntetőbíró és ügyész. A műhely egyik célja a programról való tájékoztatás volt, emellett ráhangolta a személyzetet a resztoratív megközelítésre. Emellett a MEREPS-stáb is benyomást kaphatott arról, hogy a börtönök dolgozói milyen információkkal rendelkeznek a helyreállító megközelítéssel kapcsolatban, milyen lehetőségeket látnak a mediációban, és ők hogy látják, miként egyeztethető össze a resztoratív szemlélet a börtönbeli munkakörükkel, szerepeikkel.

Az értékelő kérdőívekben a résztvevők pozitívan értékelték a résztvevők és a nézőpontok sokféleségét és a változatos háttérrel rendelkező munkatársak együttgondolkodásának lehetőségét, a műhely interaktivitását, a szituációs gyakorlatokat. A személyzet ugyanakkor gyakorlati eligazítást, módszertani kulcsokat is várt a műhelytől. A resztoratív technikák bv-ben való gyakorlati alkalmazhatóságát tekintve a résztvevők kérdésekkel és bizonytalansággal várták a tréninget.

A dr. Marian Liebmann által vezetett, háromnapos mediációs tréning ugyancsak elsődlegesen a szemléletre és nem egyes technikákra helyezte a hangsúlyt. Ez összhangban volt az egyéves munkafolyamattal, amelynek fókuszában a helyreállító szemléletmód és az elvek bevezetése állt. A börtönre mint speciális közegre való tekintettel a tréning nem kívánt „receptet” adni a megvalósításhoz, sokkal inkább szempontokat a mediáció testreszabásához, a helyi adottságok figyelembevételével. A koncepció a programra egy közös tanulási folyamatként tekintett, melynek során a MEREPS-stáb és a dolgozók közösen „csiszolják ki” a működőképes technikákat, és a börtön sajátosságaihoz igazítják a módszertani irányelveket.

A tréning szerepjátékai során a bv. dolgozói megtapasztalták a facilitátori és a bv-s szerepek közötti váltás nehézségét: *„hogyan melyik szerepünket tesszük előre, nem tudjuk. A bv-set vagy a mediátort”* (bv. dolgozó). Hamar felismerték és a párbeszéd tárgyává tették azt, hogy szakmai háttérüktől függően különbözőképpen viszonyulnak a facilitátori szerep kihívásaihoz. Egyes munkakörökből könnyebb a facilitátori szereppel azonosulni, másokkal jobban konfrontálódik ez a feladat. A facilitátor szerepét eleinte idegenkedés, a munkaköri szerepekbe való önironikus visszahelyezkedés kísérte: *„Na jó! Fegyelmi, fegyelmi! Ezt már nem bírom tovább!”* (bv. dolgozó) vagy: *„Mindenki szóhoz fog jutni. Feltéve, ha hagyjuk!”* (bv. dolgozó). Ugyanakkor visszajelzéseikben reagáltak a bv-s szerepbe való visszahelyezkedésre: *„Nehéz kilépni a bv-s szerepekből (...). A tanácsadás volt a legjellemzőbb hibánk a mediátori szerepben. De hát ez szakmai ártalom, hisz napi szinten ezt tesszük!”* (bv. dolgozó).

A tréning fordulópontját jelentette, amikor megváltozott a facilitátori szerephez való viszonyulás. Az ironizálást

felváltotta a tanult eszközök próbálgatása és megjelent a facilitátori feladatra való mélyebb reflexió is:

„Differenciálni kell, hogy az elkövetés pillanatában vagy később mit éreznek. Mert ez változik.” (bv. dolgozó)

„Közös pontokat, azonosságokat látok a bűncselekmény különböző feleinek érzéseiben és szükségleteiben.” (bv. dolgozó)

A tréninget értékelő kérdőívek pozitív visszajelzéseket fogalmaztak meg. A társaság 90%-a úgy értékelte, hogy sokat tanult a képzés során. A résztvevők kiemelték a tréning jól felépítettségét, a gyakorlat és az elmélet ideális arányát. A legtöbben Marian Liebmann tapasztalatait, a való életből vett eseteket és a páros gyakorlatokat tartották a tréning legfontosabb hozadékának.

A személyzet a tréning végén olyan javaslatokat is megfogalmazott a resztoratív gyakorlatok bv-ben való alkalmazására, melyek jó kiindulási alapot adtak a közös munka elkezdésére. Általános vélemény volt, hogy a nevelők a saját nevelési csoportjukba tartozó elítéltek között nem mediálnának. Fontosnak tartották, hogy az egyik facilitátor bv. dolgozó legyen – egyrészt a jogi környezet és az intézményi szabályzat ismerete miatt, másrészt az elítéltek kapcsolatrendszerére és érdekeire való nagyobb rálátás miatt. Sikeresnek értékeltük, hogy – mint azt visszajelzések is mutatták – az intenzív munka során a bv-s résztvevők látványos tanulási folyamaton mentek keresztül, és egy külföldi előadótól, tolmácsoláson keresztül fogadták be a szemléletet és a módszertani alapokat.

A bv. világára ugyanakkor a formális keretek és a pontosan definiált feladatok jellemzőek. A dolgozók nem az interaktív, a folyamat során kialakuló keretekre szocializálódtak. Ezzel lehet összefüggésben, hogy a tréningre való közvetlen visszajelzésekben megjelent néhány, az alkalmazással kapcsolatos kétség is.

A MEREPS-mentor szerint, noha rövid távon a kétségeket és a bizonytalanságot erősítette, a folyamat szempontjából ideális volt a tréningnek az az üzenete, hogy nem lesznek formális keretekhez és receptszerű leírásokhoz kötve. A szemléleti „beavatás” és a gyakorlati megvalósítás tág keretei támogatták a munkacsoporttal való későbbi munkát:

„Ez nagyon megkönnyítette az én fejemben annak az elképzelését, hogy hogyan fogják itt alkalmazni. Tehát mivel nem kimondottan mediációs képzés volt, hanem magának a szemléletnek a bemutatása, ezért megadott egy rugalmasságot. Tehát a formai követelmény hiánya lehetővé tette a szükségletek szerinti rugalmas alkalmazását a resztoratív szemléletnek.”
(MEREPS-mentor)

Az elítélteket érzékenyítő Zákeus program és utóélete

Az elítéltek számára egy egynapos Zákeus programot szerveztünk a MEREPS-ben való részvétel előkészítésére.¹⁸ A fogvatartottak önként jelentkeztek a csoportba. A program vezetője, Katona Csilla, a 26 főből személyes, attitűdfeltáró interjúkkal alakította ki a tizennyolc fős csoportot. A fogvatartottak a bibliai Zákeus történetét dolgozták fel. A cél a saját, az áldozat és az érintettek szükségleteinek, élethelyzetének feltárása és megértése volt.

Az elítélti vélemények a tagadástól és felelősségelhárítástól indultak: „Mivel a sértett sem foglalkozik velem, én miért foglalkozzak vele, hogy ő megbocsát-e nekem?” (10. elítélte) vagy: „Tízből egyszer fordul elő, hogy nem erőszakos cselekménnyel lelki kárt okozunk!” (11. elítélte), majd egyre inkább közeledtek a saját és mások helyzetének megértése felé: „A tettes lelki fájdalmat érez, ha belegondol, hogy mit csinált” (10. elítélte). „Nem mi vagyunk büntetve, hanem otthon a család.” (11. elítélte) A nap végére a program vezetői alapvető változást tapasztaltak az elítéltek hozzáállásában. A zárókör elítélte hozzáállásai arra utaltak, hogy jelentős előrelépés történt a felelősségvállalás és a jóvátétel felé: „A jóvátétel megnyugvás mind a két félnek.” (10. elítélte) „Új utat nyit egy ember felé, ha a felelősséget először fel tudjuk vállalni. (...) Megtudni, mi az indíték, az egy sértettnek nagyon nagy dolog.” (13. elítélte) „Ha nem teszünk semmit, akkor ez betemetődik, és nem tudják meg, hogy tudunk normális emberek lenni (...). Beletemetkezik a személyiségünkbe.” (14. elítélte)

¹⁸ A program az amerikai eredetű Sycamore Tree elnevezésű program magyar adaptációja és rövidített változata volt. A Sycamore Tree program eredetileg egy 5–8 hetes, börtönön belül lefolytatott képzés, amelynek keretében áldozatok elkövetőkkel (nem a saját elkövetőikkel) találkoznak, és a bűncselekmény hatásairól beszélgetnek, az általa okozott kárról, valamint a jóvátételről. (lásd bővebben: <http://www.prisonfellowship.org.uk/sycamore-tree.html> [letöltés: 2011. nov. 7.]

„Eddig bele sem gondoltam, hogy az, akinek kábítószert adtam el, az lehet, hogy otthonról lopta el a pénzt, ami félre volt téve gázszámlára. Megmozdult a lelkiismeretem.” (15. elítélt) „Soha nem boncolgatjuk ezeket a kérdéseket, csak azokat, hogy mit követtünk el, mennyi az ítéletünk, s hazamegyünk.” (15. elítélt) „Ha kibeszéljük a problémákat, kicsit könnyebb lesz.” (16. elítélt)

A Zákeus program ilyen elítélti megnyilvánulásokkal, a MEREPS-stáb és a bv. dolgozók részéről egyaránt nagy várakozásokkal zárult. A zárókör után a MEREPS-stáb tagjai elmondták, hogy a jövőben a program keretein belül lesz lehetőség a személyes jóvátételre. Nyolc fő jelentkezett, hogy érdekli az áldozattal való találkozás lehetősége. Néhány hét elteltével a MEREPS-mentor és egy nevelőnő személyes beszélgetéseket kezdett a jóvátételre nyitott fogvatartottakkal. A beszélgetések egybevágó tapasztalata az volt, hogy az elítéltek jóvátételi szándéka mögött egyéb érdekek is álltak: *„Olyan manipulációs szándékok és motivációk is voltak, amik számunkra teljesen idegenek voltak, hiszen nem a börtönkultúrával dolgoztunk idáig.”* – fogalmazott a MEREPS-mentor. A beszélgetések során volt olyan, aki egyik bűncselekményét nem is ismerte el. Volt, aki azért jelezte jóvátételi szándékát, hogy a beszélgetés során segíylekről, kedvezményeikről érdeklődjön. A legszélsőségebb történet Gyuri¹⁹ esete, aki még bocsánatkérő levelet is írt fiatalkorú áldozatának. Néhány héttel később egy zárkatársa önakasztási kísérletet követett el, amelyet Gyuri akadályozott meg. A feltárt körülmények és a zárkatársak valómásai azt valószínűsítették, hogy az esetet Gyuri rendezte meg, és korábbi büntetésmegszakítási kérelmének pozitív megtámogatását remélte tőle. Ez új kontextusba helyezte jóvátételi szándékát és bocsánatkérő levelét is.

Abban, hogy a Zákeus program közvetlen sikere ellenére a részt vevő elítélteket nem sikerült bevonnunk a munkába, más szempontok is szerepet játszhattak. A csoporthelyzet, a nevelők és civilek elvárásai erős nyomást tehettek az elítéltekre: *„Itt produkálni kellett valamit. A frusztráció csökkentése érdekében vállalt az elítélt olyasmit, amivel nem*

19 Az idézetekben használt nevek nem az érintettek valódi nevei. Gyuri 25 éves, első büntényes fogvatartott. 5 év 9 hónapos börtönbüntetését tölti rablás, lopás büntettségért. A Zákeus programban és az áldozati jóvátételi szándékot feltérképező személyes beszélgetésen vett részt.

biztos, hogy azonosult akkor. De a körülmények mégis úgy alakultak különböző okok miatt, hogy kezdett rájönni, hogy ez nem is olyan rossz. A Zákeusnál olyan intenzíven ment ez a keretben történő elvárás, hogy a végén extatikus állapotban akár mindenki mindent megbánt. És ez inkább nekünk szólt és nem róluk szólt.” – értékelte a helyzetet a MEREPS-mentor. Talán ennek tulajdonítható, hogy a hatás csak a mesterségesen létrehozott környezetben tudott érvényesülni, és nem volt hosszú távú. Ez a tapasztalat fontos tanulság volt számunkra az egyéves munkafolyamat alakításában.

A Gyuriban való csalódás alkalmas helyzet volt arra, hogy az arra adott reakciókban előjussanak a MEREPS-stáb és a nevelők szemlélete közti különbségek. Mint azt később a közös visszajelző körökön egyeztettük, a börtön dolgozói a civilek „naivitásával” szembesültek, a MEREPS-stáb pedig arról kapott pillanatképet, hogy a nevelőknek nehéz a resztoratív helyzetben félretenniük a fogvatartottakkal kapcsolatos tapasztalataikat: *„Egy nevelő nem tud negatívan csalódni az elítéltekben, mert eredendően nem alakít ki róluk pozitív véleményt.”* (1. nevelő) És kihívást jelent elrugaszkodni a büntetés és jutalmazás kultúrájában való működéstől. Kezdetben a nevelők a MEREPS programban való részvételt is a jutalmazás és büntetés eszköztárába illesztették. A facilitációs helyzetet jutalomnak tekintették, amelyet ki kell érdemelni: *„Gyuri bevédett elítélt státuszban volt a bv-ben, kiváltságai voltak. Átvert minket. A jóvátételi ügye felejtős, mert érdemtelenné vált rá, hogy foglalkozzunk vele.”* (1. nevelő) Ezt a nézőpontot kellett közös nevezőre hozni azzal, hogy a resztoratív szemlélet egyenlőségelvű és a közvetítésbe bevonódó felek belső igényeiből indul ki, a részvételi döntést az ő kezükbe teszi.

Az első, jóvátételi beszélgetésekből az is kiderült, hogy az elítéltek oldalán a jóvátételi szándék korlátja sokszor az elítéltek áldozati öndefiníciója. Az elítéltek bűncselekményhez való viszonyában meghatározóak voltak a semlegesítési technikák. Gyakran definiálták magukat áldozati szerepben, tagadták a felelősséget és a sérelemkozást (Sykes-Matza, 1957). Ez nehezítette a zárkakonfliktusokban való felelősségvállalást és távoli célá tette az áldozat felé való jóvátételt.

Ahogy a MEREPS-mentor fogalmazott: *„Évtizedek kellenek ahhoz, hogy tudatosuljon egy-egy belső konfliktus. Hogy a bűncselekmény hogy hatott a másikra. A másik iránti nyi-*

tottság, az hihetetlenül időigényes. És ezt nem lehet gyorsítani. (...) És a börtönben meg pláne nehezebb. Tehát az nehezíti ennek a szemléletnek a bevezetését, hogy ők maguk áldozatnak érzik magukat és azt akarják igazolni. Ha nem azt igazolják, akkor megőrülnek, hogy ők bűnösök. (...) Aki bekezdült oda vagy megpróbált elfelejteni mindent, vagy átalakítani a történetet a számára kedvező módon. És akkor jövünk mi, akik az áldozati jóvátétellel azt a rossz történetet hozzuk elő, amiben ő rossz döntést hozott, lebukott, és amelyikben önmagát amúgy is hibáztatja. Jövünk, hogy ezt a hibáját vállalja csak szépen föl.”

A Zákeus érzékenyítette a stábot az elítélti, nevelői és MEREPS-es gondolkodási keret különbözőségére, és arra ösztönzött, hogy megtegyük az első lépéseket a nézőpontok összehangolására.

4.1. Az intézményi környezet adottságai

a.) A börtön szabályrendszere, bürokratikus útjai, eljárásrutinjai és ezek hatása a projektek alakulására

A zárt intézmény jellegéhez kötődő, a szabályokhoz, a hierarchikus és túlbürokratizált működésmódhoz kapcsolódó adottságokról általánosságban kijelenthető, hogy inkább nehezítették a resztoratív technikák bevezetését, mintsem támogatták.

Ilyen intézményes adottságnak tekinthető az, hogy a bv-ben a konfliktusok minden típusának megvan a bevett büntetőjogi kezelésmódja, amelytől a rendszer nehezen tekint el. Egyes esetekben (pl. nyolc napon túl gyógyuló testi sértés) a törvény kötelez, nem kerülhető el a büntetőeljárás, enyhébb esetben fegyelmi eljárás indul. Ez utóbbi elrendeléséről a parancsnoknak van mérlegelési lehetősége. De akár büntető-, akár fegyelmi eljárás kezdődik, a folyamatok egymásra hatása miatt problémába ütközik a büntetőparadigma logikájára építő eljárások mellett a helyreállító folyamat párhuzamos elindítása. A továbbiakban néhány olyan szempont olvasható, amely a folyamatot nehezítő tényezőként merült fel.

Eljárásrutinok

Az egyik nevelő egy resztoratív beavatkozásba is bevont elítélt példáját hozta a bürokratikusan rendszerkorlátokra.²⁰

Fegyház és börtönös elítélt nem fér meg egy zárkában

A konferencia tárgya egy szlovák nemzetiségű elítélt zárkabeli beilleszkedése volt: a zárka problémája az volt, hogy az elítélt szlovák tv-csatornákat akart nézni a közös televízión, ő pedig azt viselte nehezen, hogy gúnyolták magyar akcentusáért. A konferenciának nem sikerült teljes mértékben feloldania a zárkán belüli konfliktusokat, és a fogvatartott új zárkába került, ahol újra ellentétek jöttek felszínre. Végül alternatív utat kezdeményezett bv-beli helyzetének javítására. A börtönben ülő másik szlovák elítélttel próbált közös zárkába kerülni. Arra hivatkozva, hogy zárkakonfliktusai oka nemzetiségük, a szlovák konzulig juttatták ügyüket, és támogatását kérték. A kezdeményezés mellé állt volna a bv. intézet is, azonban a közös zárkába helyezés egy jogszabály miatt meghiúsult. Az egyik elítélt fegyház, a másik börtön fokozatú – két különböző besorolású elítéltet egy zárkába tenni jogszabályellenes lett volna.

A bürokratikus eljárásrutin nemcsak formális gátakat teremt a resztoratív megoldásoknak, hanem a személyes dinamikák szintjén is akadályozhatja az alternatív utat. A börtönszemélyzet sok esetben követte a bevett eljárásokat, ezzel kijelölte a resztoratív út hatáskörét. Az egyik esetben a *biztonsági kockázatoktól való félelem* bizonytalanította el a MEREPS-ben részt vevő kollégákat, hogy a bevett, vagy a resztoratív utat kövessék-e. Ennek legjellemzőbb megnyilvánulása az volt, hogy a konferenciára vitt zárkakonfliktusok többségében a sikeres megállapodások megkötése után a konfliktusban álló felek nem kerültek vissza közös zárkájukba, ezáltal a megállapodás és az utánpótlás nem kapott tényleges súlyt. Ehelyett a konferencia után is az eljárásrutin, a *zárkából való elhelyezés* következett. A komolyabb, a tettelegesség veszélyét magában rejtő konfliktusoknál pedig már a konferencia előtt megtörtént a sértő fél elkülönítése:

„Nem merem felvállalni. Biztonsági kockázata van. Csak játsszuk el feléjük, hogy vissza fognak kerülni. Hogy lássuk a reakciót.” (2. nevelő)

²⁰ A szlovák fogvatartott 41 éves, első büntényes elítélt. Rablásért tölti 8 év 6 hónapos fegyházbüntetését. A konfliktusban álló további két zárkatárs szintén első büntényesek. Egyikük 37 éves, kábítószerrel való visszaéléseért tölti 5 év 10 hónapos büntetését. A másik fél 25 éves, rablásért és testi sértésért tölti 3 év 10 hónapos büntetését. A beavatkozás személyes előkészítő beszélgetések és egy zárkakonfliktust kezelő resztoratív konferencia volt, mely megállapodással zárult.

„Akármit mondanának, akármilyen meggyőzőek lennének, akkor sem merném felvállalni, hogy újra közös zárkába kerüljenek. Nem bízom bennük, hogy nem lesz gond.” (3. nevelő)

„Muszáj őket elkülöníteni verekedéskor. Senki nem fogja felvállalni, hogy további bűncselekmény legyen belőle. Gyorsan le kell reagálni, intézkedni kell.” (1. nevelő)

Ugyanakkor az utolsó csoportülésén a nevelők azt hangsúlyozták ki, hogy:

„Akkor sikeres egy mediáció, ha utána közös zárkában tudnak maradni. Ha biztonságban tudnak együtt maradni a konfliktus után is. És akkor a személyzetnek sem kell az áthelyezéssel foglalkoznia.” (1. nevelő)

A nevelők biztonsági kockázatoktól való félelmét enyhítheti, ha a közvetítő eljárásban részt nem vevő nevelőket, felügyelőket és a személyi állomány más tagjait is tájékoztatjuk a resztoratív eljárások eredményéről, a megállapodások tartalmáról. Ez egyrészt legitimebbé teszi a munkaszervezet felé, hogy a nevelő a resztoratív utat választotta, másrészt ezáltal szélesebb kör vehet részt az utánkövetésben, a felelősség nem egyedül a nevelőt terheli. És – az információval való ellátottság és a figyelem által – kisebb lesz az esélye az újabb rendbontásnak. Harmadrészt a facilitációba be nem vont dolgozók számára is megadjuk az esélyt, hogy újabb fejlemény esetén a resztoratív úthoz tereljük vissza a konfliktust és ne a megszokott, büntető keretbe. Ennek formáját és jelentőségét bővebben az ajánlások részénél tárgyaljuk.

A nevelőket erős *jogszábeli háttér* kötelezi az eljárásrutinokra és a facilitációnak még nincs szabályozott helye a börtönbeli konfliktuskezelési eljárások között – ez a helyzet ugyancsak a nevelői bizonytalanság forrása volt és a bevett konfliktuskezelési módszerek mellett szólt.

Erre volt példa egy zárkabeli lopás, amikor a zárkatagok nem akarták a tettes feljelentésével jogi útra terelni az ügyet, és a mediáció eszközével kívántak élni. De bizonyos értékű lopás büntetőeljárás-köteles, ezért a nevelő ellentmondásos helyzetbe került: a mediáció alkalmas megoldásnak ígérkezett a konfliktus feloldására, és a felek szándékai is ebbe az irányba mutattak. Ennek érdekében minél előbb meg kellett volna szerveznie a közvetítést, de a lopás körülményeinek felderítése előtt nem tudta, hogy kezdeményezhet-e resztoratív eljárást, vagy büntetőeljárást kell-e indítania.

Ezek a gátak erősen meghatározták és a kisebb horderejű konfliktusok felé vitték a helyreállító gyakorlatok mozgásterét. Nagyobb súlyú ügyek esetében pedig a parancsnok kínálta fel a fegyelmi eljárás alternatívájaként a mediáció lehetőségét az elítélteknek, amely motiválónak hathat az eljárásban való részvételre, azonban problémákat vethet fel a valódi önkéntesség és felelősségvállalás szempontjából.²¹

21 Minderről később, a resztoratív alapelvek biztosításáról szóló fejezetben is lesz szó.

Papírmunka

A nehezítő körülmények intézményes típusához tartozik a bv. túlbürokratizált adminisztrációja is, mely a túlzsúfolt magyar börtönökben rendkívül nehezen elvégezhető munkamennyiséget és állandó időhiányt ró a nevelőkre. Mindezek mellett kellett időt szakítaniuk a resztoratív technikákra:

„Többen vettek részt a képzésen, mégsem tud mindenki részt venni a havi összeüléseken. Egyéb szolgálati feladatok akadályozzák, hogy jelen legyen. A nevelőket nézve egyértelmű, hogy a nevelési csoportok magas létszáma annyi adminisztratív és szervezési feladatot ró rájuk, hogy nagyon megterhelő tud lenni, hogy a nyakukba van varrva egy ilyen időigényes feladat, mint a mediáció előkészítése, levezetése.” (bv. személyzeti tag)

„Lehetne minden zárkaközösségben találni esetet. De ez megint rendkívül időigényes. Mi, nevelők is hajlunk arra, hogy túllépjünk ezeken. Nem tudjuk azt megtenni, hogy 'mindent félreteszek', és egyből mediálok. Kellene erre egy külön munkakör.” (4. nevelő)

„Lehet, hogy belebotlom esetekbe, de annyi a munka, hogy képtelenség lebonyolítani.” (3. nevelő)

„Ti nem tudtok ezen változtani. Az lenne az optimális, ha nem lennének a napi feladataim, hanem várnám, hogy legyen mediáció.” (1. nevelő)

„Hol, meg mikor csináljuk? Ez gond. Amikor feljön a műszak a munkából, akkor mindenki egyszerre jön a dolgát intézni. Akkor jön a pénzügyes, a nyilvántartói csoportos, a nevelői meghallgatás. Akkor kell iskolába, egyéb foglalkozásokra küldeni. Mert a fogvatartottak ilyenkor elérhetők. És a nevelő meg a felügyelő amúgy is tíz felé szakad ilyenkor. A mediáció a tizenegyedik.” (4. nevelő)

Az intézet rendje

A bv. intézetben az idő a nevelők és az elítéltek számára egyaránt szigorúan szabályozott rendben telik. A resztoratív konferenciák természete nehezen egyeztethető össze az intézet napirendjével. Ez az összeütközés adott esetben veszélyeztetheti is az elítéltek biztonságát. Erre példa a következő eset, melyben egy nyolc fős zárkaközösség vett részt²².

Mi legyen az ebéddel a konferencia kellős közepén?

„A legutóbbi esetkor ebédidőben kb. a megbeszélés felénél tartottunk. Muszáj volt igazodni, felvenni az ebédet. Az intézet rendje roppant nehezíti ezt a körülményes, időigényes folya-

22 Jelen eset zárkaközössége előzetesesekből áll. Mindannyian az első fokú vagy a jogerős ítéletüket várják. Ebből adódóan a háttérük nagyon különböző. A vádak típusa és a várható ítéleteik széles skálán mozognak: lopástól az emberölésig, hatvan nap próbaidős fogháztól a tényleges életfogytiglanig. A resztoratív beavatkozás egy spontán megrendezett, reaktív kör volt. A kör megállapodással zárult, és különösen sikeresnek értékelhető, hogy együtt maradt a nyolc fős zárkaközösség.

matot. Kétszer bejött már a felügyelő, hogy most már nagyon kéne menni ebédelni. Megoldásnak azt találtuk, hogy egy fogvatartottat, aki már elmondta a maga verzióját, elküldtünk mindenki ebédjéért. A többieknek meg már kopogott a szemük az éhségtől – gondolhatjátok, mennyire koncentráltak még az ülésre.” (4. nevelő)

„Szünetet azért nem tarthattunk, mert egyrészt átértékelődnek a dolgok, átbeszéljük maguk között, ha visszakerülnek a zárkába. És az az átbeszélés, biztos lehetsz, hogy nem a resztoratív elvek mentén fog történni. És ha feszült állapotban, el nem varrva a szálakat mentek volna vissza a zárkába, akkor egy pici problémából egy nagyon nagyot tudtunk volna csinálni! Itt meg lett alázva az egyik fogvatartott. Nagyon kelemetlen dolgok derültek ki róla. Nem mertük volna félbeszakítva visszaengedni őket.” (2. nevelő)

„A megvádolt ember nem tudott még reagálni a vádakra. Benne maradt a reakció arra a sok negatívumra, ami ellene irányult.”

„Nem lehet itt elmediálgatni tízig, mert most jöttünk bele. Hétkor zárás van és létszámmellenőrzés.” (4. nevelő)

b.) A börtön munkaszervezete, kommunikációs utak, hatalmi játszmák és ezek hatása a projekt alakulására

Intézményes támogatás

A börtön hierarchikus munkaszervezete és a feladatkörök erőteljes szabályozottsága több szinten is kihatott a program alakulására.

Egyfelől kulcsszerep jutott a börtönparancsnok hozzáállásának: a parancsnoki támogatás meghatározta a személyzet nyitottságát és a program hatékonyságát a bv. intézetekben.

A MEREPS program esetében a felnőtt intézmény vezetője erőteljes, felülről jövő támogatást nyújtott a resztoratív gyakorlatoknak, amit jelképes gesztusokkal is kifejezett. Pl. az első támogatói csoportülésen megjelent, és süteményeket hozott a stáb számára: „Az első ülésünket ő indította el. Nagyon fontos volt neki, hogy jól érezzük magunkat. És ez azért volt számomra megnyugtató, mert egy hierarchizált rendszerben, attól tartottam korábban, hogy itt nagyon nehéz lesz.” – értékelte a MEREPS-mentor a parancsnok hozzáállásának és gesztusainak súlyát.

A felnőtt intézetben több, szabadulást előkészítő, személyiségfejlesztő, konfliktuskezelő program fut. Ezek az alternatív programok a börtön hosszú távú stratégiájába illeszkednek.

A parancsnok támogatja a resztoratív technikák rendszerszintű beépítését. Ahogy a programok koordinációjáért felelős vezető fogalmaz:

„Mi egy olyan bv. vagyunk, amelyik folyamatosan pályázik. (...) Az egyik irány a reintegrációs, szabadulásra felkészítő programok. Elemei, a konfliktuskezelő, kommunikációs, értékteljesítő csoportok mind azt szolgálják, hogy a részt vevő fogvatartottak személyiségében, gondolkodásmódjában, magatartásában változást próbáljanak elérni a trénerek. (...) Évek óta próbálunk azért tenni, hogy a konfliktuskezelő programelem bekerüljön a bv-s programokba. Úgy gondoljuk, hogy a fogvatartottak szabadulásra való előkészítését elősegíti az, ha megtanulják, hogy a konfliktushelyzeteket más formában is meg lehet oldani, mint ahogy ők ezt eddig szokták tenni. (...) Ha megnézem azt, hogy jelenleg milyen pályázati kiírások vannak, akkor egyre inkább az figyelhető meg, hogy a resztoratív módszerek bv. intézetben belüli, meg a fogvatartottak szabadulása utáni alkalmazása egy kicsit nagyobb teret kap, mint korábban kapott, akár a mediáció, akár a CSDCS alkalmazási lehetősége.”

A fiatalkorú bv. intézet esetében a parancsnok szorgalmazta néhány nevelő részvételét a MEREPS mediációs képzésen, és engedélyezte a projektben való közreműködésüket, azonban ennél aktívabban nem tudott részt venni az implementációban. Sokkal inkább a személyzetre bízta a képzés tapasztalatainak alkalmazását, és a folyamatot a személyzet visszajelzésein keresztül követte nyomon:

„Az ezredes úr több alkalommal is kikérte véleményemet a resztoratív eljárásokról, hiszen ő is lehetőséget lát benne.” (5. nevelő, fiatalkorúak bv. intézete)

Ebben az esetben kevésbé volt megfigyelhető a felülről jövő nyomás. Hangsúlyosabb szerepe volt a technikák bevezetésében a képzésben részt vett nevelők pozitív motivációinak és szándékainak. A képzés tapasztalatai alapján egy nevelő kezdte el alkalmazni a resztoratív módszereket a napi konfliktusmegoldás területén. Az eseti jelleggel megvalósított szupervízió és utánkövetés során azt tapasztaltuk, hogy a bevont nevelő látja helyét a resztoratív technikáknak a fiatalkorúak bv. intézetében, és elsősorban a kisebb súlyú fegyelmi vétségek esetében nyert pozitív tapasztalatot ezek alkalmazásáról. Ugyanakkor az is megerősítést nyert bennünk, hogy a *folyamatos és rendszerbe beágyazott szupervízió*nak kiemelkedő szerepe van a nevelők segítségével, módszertani fejlődésében, saját szerep-konfliktusaik leküzdésében és a resztorativitás elveinek elsajátításában, ennek hiányában pedig a resztoratív gyakorlatok hosszú távú beépíthetősége kérdésessé válhat.

Szakmai szerepkeresés

A makroszintű vezetői szándék mellett hatottak a folyamatra a munkaszervezetben dolgozó személyzet személyes motivációi, szerepkeresései és kompetenciaharcai, amelyek a rendszerben való helyükhöz és előbbrejutási szándékukhoz kapcsolódtak.

A felnőtt intézetben eredetileg a személyzet hét tagjával és a MEREPS-mentorral indult a havonta összeülő szakmai munkacsoport (támogatói csoport), amely a mediációra kerü-

lő esetek előkészítésének és utánkövetésének adott keretet. A csoportban voltak nevelők, biztonsági felügyelők és tisztek. A kör néhány hónap alatt leszűkült, négy nevelő lett állandó tag és egy biztonsági tiszt alkalmi résztvevő. Elmondásuk szerint ez arra vezethető vissza, hogy a bv. intézetben többféle, sokszor egymással ellentétes érdeknek kell együttélnie:

„[...] A miénk a büntetés-végrehajtási osztály, a felügyelők, biztonsági tisztek pedig a biztonsági osztályhoz tartoznak. A biztonsági osztály fő szempontja, hogy biztonság legyen, rend legyen, fegyelem legyen. Ezt folyamatos ellenőrzéssel, a zárkaajtók zárva tartásával, minél kevesebb programmal lehet biztosítani. Az ő szempontjukból minél több civil van bent az intézetben, az annál nagyobb rizikófaktor. A mi szempontunk meg az, hogy a fogvatartottak részére minél több lehetőséget biztosítsunk. Ez ütközőpont a személyi állományban.” (bv. személyzeti tag)

„A biztonsági részlegen más a feladat. A leírt protokollt be kell tartani. Egyféle fogvatartott van. Nem kell róla tudnunk semmit.” (A biztonsági osztályon dolgozó személyzeti tag)

Ezek a büntetés-végrehajtás összetett természetéből következő érdekellentétek tükröződtek a resztoratív gyakorlatokhoz való hozzáállásban és a csoportképződésben is.

A csoportban részt vevők számára a nyílt és partneri kommunikációt támogató helyreállító folyamat alkalmas keretet teremtett arra, hogy hatalmi játszmáik a megszokotthoz képest nyíltabban jelenjenek meg és kerüljenek lejátszásra.

Erre példa egy meghíúsult mediációs eset alakulása: a MEREPS programot koordináló bv-s osztályvezető szabadsága idejére megbízta az egyik – az addigi munkában kezdeményező – nevelőt, hogy figyeljen a mediációra alkalmas zárkakonfliktusokra, készítsen elő és szervezzen meg resztoratív konferenciát. Amikor esetet talált és a konferencia szervezésébe kezdett, konfliktusba került az egyik nevelővel:

„Nekünk, egyenruhásoknak itt a körleten be kell tartanunk a szolgálati utat. Először az o.vezetőnek kell jelenteni, ő pedig jelenti a parancsnoknak. Ami nem igényel parancsnoki döntést, abban ő dönt. (...) Az eset kapcsán a kolléga kifogásolta, hogy képzelem, hogy ezt a fogvatartottat akarom bevonni a mediációba, akinek ez meg az van a rovasán, pl. trágár szavakkal illetve a körlet vezető nevelőnőjét. Erről egyébként én nem tudtam.” (2. nevelő, interjúrészlet)

„Elég indulatosan mondtam, hogy ne vicceljél már, hogy ővele mediálni akarunk. Ő egy olyan fogvatartott, aki abból él odakint, hogy nagydarab, erős, és bevallása szerint amíg kurva van a világon, addig ő neki nem kell dolgoznia. A kurva egyenlő nő – ilyen mentalitása van. Ez volt az egyik, ami miatt kiakadtam, hogy vele akarunk mediálni! Azt gondolom, hogy ezzel a felfogással nem feltétlenül látja be a mediáció célját. Viszont van annyira dörzsölt, hogy tudja, hogy neki marha jó lesz, ha ebben benne van. Eszköz lett volna a kezében, hogy ő még arra is hajlandó, hogy leül mediálni! A másik ok meg, hogy a közvetlen főnökömet, a vezető nevelőnőt egyszer durván megsértette. (...) De azt

nem szeretném senkinek sem elfelejteni, hogy fogvatartott személyi állományt megsért. Ez nem bosszú, de én azt gondolom, hogy ha nem tartunk össze és nem figyelünk oda erre, akkor bármelyikünkkel bármikor megtörténhet.” (1. nevelő, interjúrészlet)

Ez a konfliktus megmutatja az információáramlás és az érdekekről, elvekről való egyeztetés fontosságát. Egyfelől betekintést enged abba, hogy a munkaszervezetbeli ütközetek hogyan hatottak a resztoratív folyamatra. Másrészt arra is utal, hogy a helyreállító szemlélet is hatott a szervezeti kultúrára: a nevelők saját konfliktusukat behozták a támogatói csoportba, ezzel esélyt teremtettek arra, hogy nyíltan egyeztessenek, kezeljék és feloldják a konfliktust.

Élni az erőforrásokkal

A szerepek erejét nemcsak a resztoratív csapaton belül tapasztaltuk meg, hanem a csoportba bekerülés nehézségében is. A börtönpszichológus személye körüli ellentmondásos helyzet szemléltette ezt. A nevelők szerepkonfliktusai kapcsán időről időre felmerült, hogy egy olyan személy lenne alkalmas a facilitátori szerepre, aki a börtönhöz tartozik, ezáltal jól tájékozódik a börtönviszonyok között, de mégis függetlenebb szereplő, aki nincs a fogvatartottakkal rendszeres kapcsolatban. Ezáltal nem fűződnek egymáshoz érdekeik, nem alanya a fogvatartotti játszmáknak, és könnyebben megvalósítja a pártatlanság elvét. Sokszor elhangzott, hogy a börtönpszichológus betöltheti ezt a szerepet, a nevelők mégsem tettek lépéseket, hogy bevonják a csapatba. A MEREPS-mentor javaslatára a pszichológus eljött egy támogatói csoportülésre. Ennek során megtapasztalhattuk a nevelőkhöz és a projekthez való viszonyát. Úgy tűnt, hogy nincs személyes kapcsolata a nevelőkkel, a projekttel kapcsolatban óvatos és passzív viszonyulást tapasztaltunk. Ennek ellenére a resztoratív ülés alkalmas keretet nyújtott számára a megnyílásra, a kollégákhoz való pár lépésnyi közeledésre és arra, hogy feladatot keressen maga számára a programban. Felvetette, hogy tájékozódhatna az új elítéltek jóvátelteli szándékáról az első pszichológusi beszélgetésen. Kifejezte azt a szándékát is, hogy részt venne resztoratív konferencián. A következőkben mégsem vonódott be az esetkezelésbe.

Utóbbi arra lehet példa, hogy nehéz megtalálni, összekötni a belső erőforrásokat ebben a hierarchikus munkakörnyezetben, aminek erősen szabályozott természetéhez társulnak a „bv. betegségek”: a túlterheltség és az időhiány. Mindez hatással van egy projekt alakulására és a rendszerbe való beépülésére.

Ugyanakkor a külső erőforrások, a civil résztvevők elfogadottsága sem magától értetődő bv-s szemszögből. Amikor az egyéb programokról beszélgettünk, többször előkerült, hogy kétségeik vannak a civilek fogvatartottak számára tartott foglalkozásaival kapcsolatban. Nem minden esetben tekintenek rájuk erőforrásként:

„Kívülről jönnek, nem értenek a bv. világához. Veszélyes, megalapozatlan is az elítéltekhez való közelerülésük.” (1. nevelő)

„Az a képzésen is szembetűnt és talán itt most is, hogy akik ezt a mediációt gyakorolják vagy aki ezt kitalálta, nem sokat tudott a börtön sajátos világáról. Ez nagyon szép meg

jó, csak nagy kérdés volt bennem, hogy ezt itt bent hogyan lehetne megoldani? (...) Valaki civil, már nem tudom, hogy ki volt, aranyosan mondta, hogy 'bekopogunk a zárkaajtón, hogy bejöhettünk-e'. – Ezen látszódott vagy éreztem én, hogy nincs képen. Ami nem biztos, hogy jó, nem biztos, hogy rossz. De abban biztos voltam, hogy ebben a formában, egy az egyben ezt nem lehet átvenni, ahogy a civil életben van. Változtatni kell a bv. sajátosságainak megfelelően.”(4. nevelő)

A MEREPS-mentor is átesett egy „beavatási időszakon”, és változáson ment keresztül a nevelők szemében. A MEREPS-stáb és a nevelők közötti munka is resztoratív elvek mentén történt, ezáltal teret adott a nevelői kritikáknak, kétségeknek.²³ Mint korábban említésre került, ez a keret nem kívülről behozott recepteket kínált, hanem egy kölcsönös alkalmazkodás koncepciójára épült, amelyben a nevelőket is szakértői szerepbe helyezte. A személyzet partner volt ebben a kölcsönös adaptációs folyamatban és a jó gyakorlatok közös kialakításában. Talán – a parancsnok támogatása mellett – ennek is köszönhető a MEREPS-mentor elfogadása és a különös bizalom a programmal szemben.

Információáramlás

Az egyéves munka közben tudatosult bennünk, hogy a MEREPS-szel párhuzamosan több olyan program is fut a bv-ben, amelyek kölcsönösen támogathatnák egymást. Például egy EU-s pályázati programban a fogvatartottak szabadulásra való felkészítésének keretében tartanak személyiségfejlesztő, önismereti és konfliktuskezelési foglalkozásokat. Ezek között a resztoratív szemléletű, hasonló projektek között nehéz a kapcsolatépítés. Ennek is vannak szabályozással kapcsolatos okai:

„Azt tudni kell, hogy a TÁMOP-os projektek abból a szempontból speciálisak, hogy egy fogvatartott csak egy TÁMOP-os projektbe vonható be. Ezek kritériumok. Két TÁMOP között pl. nem is lehet átfedés, bár lennének olyanok, akik ide-oda alkalmasak lennének. Se a pályázat lebonyolításában közreműködő szakemberek, se a fogvatartottak nem fedik egymást. Itt ez mindenképpen korlátozza az összekapcsolásnak.” (bv. személyzeti tag)

A napi feladatokon túl bejövő alternatív programokban együttműködnek külsős partnerekkel, de rendszerint nincs erőforrás a projektek bv-n belüli, külön szakmai vezetésére, menedzsmentjére. A programok szervezeti és adminisztrációs feladatait és az új lehetőségek felkutatását a munkatársak végzik, ami jelentős pluszmunkát jelent napi feladataik mellett. Egy civilszervezet is alakult az intézet személyi állományából, hogy minél hatékonyabban tudják kiaknázni a pályázati lehetőségeket. Érthető, hogy ebben a túlterhelt környezetben nehéz a programon belüli információáramlás biztosítása és a projektek közötti kapcsolat-teremtés.

23 A programba bevont kollégák a jelen tanulmányt is véleményezték a véglegesítés előtt.

4.2. Attitűdök, motivációk, szerepek – a részt vevő felek közötti szociálpszichológiai folyamatok és hatásuk a projektekre

a.) Szerepek, motivációk, attitűdök az elkövetői oldalon

Hátraarc a börtöntársadalomnak

Szociálpszichológiai szempontból a resztoratív technikák bevezetését támogatta minden olyan tényező, amely az elítélteket kimozdította a börtönközösségekben betöltött szerepeikből, ezen belül is a bv. informális státushierarchiájában betöltött pozíciójukból, kommunikációs stratégiáikból és állandósult konfliktusaikból. Azt tapasztaltuk, hogy azok az elítéltek, akiknek voltak a bv-n kívüli családi kapcsolataik, a szabadulás utáni konkrét céljaik, nagyobb fogékony-ságot mutattak a resztoratív szemléletre, és ezekkel a külső kapcsolatokkal összefüggésben kevésbé hatott rájuk a prizonizáció folyamata (Clemmer: 1940, 299; Winfree, 2002: 214).

Ezek a kapcsolatok jó esetben megvoltak, de egy-egy resztoratív konferencia hozadéka is lehet az, hogy újraépíti vagy megerősíti a külső kapcsolati szálakat.

Az erős családi kötelékek és a helyreállító szándék kapcsolataira, illetve a családi döntés-hozó csoportkonferencia hatására példa az a CSDCS, amelyre egy elítélt büntetésmegszakítása kapcsán került sor:

„Róbert viselkedésében nagy változások történtek a konferencia és a büntetésmegszakítás óta. Mintha kicserélték volna! Mimika lett az arcán. Terveket szó: beadta a kérelmét a következő megszakításra, és fiával közös asztalosvállalkozási ötletéről beszél. Azt is elárulta, hogy amikor korábban próbálkozott megszakítással, megígérte magának, hogy nem jön vissza. És most, hogy valóban sikerült, fel sem merült benne, hogy ne jönné vissza. A velem való kapcsolata is bizalmasabb lett. Nem a tárgyalóban, hanem a folyosón mondta el, hogy hűsvétra is megszakítási kérelmet ad be.” – értékelte a nevelő a konferenciával előkészített büntetésmegszakítás hatását.

A fenti és az érintett fogvatartottól származó következő idézet arra is példa, hogy nemcsak az érintett felek kapcsolataira, hanem közvetve az elítéltek és a nevelők kapcsolataira is hat a helyreállító folyamat:

„Mondta a feleségem, hogy kint volt a nevelő náluk. Meglepődtem ekkora segítő szándékon. Láttam a vezetőségen a segítőkészséget. Ez új élmény volt. A hétköznapiakban ezt nem tapasztalja meg az ember. (...) Úgy érzem, hogy a nevelő azóta pozitívabban áll a dolgaimhoz.” (1. elítélt)

A CSDCS-vel előkészített büntetésmegszakítás során az elítélt újraépítette a feleségével való, megszakadt kapcsolatát, és átértelmezte az ítéletből fennmaradt idejét, megerősítést nyertek szabadulás utáni céljai:

„Nem gondoltam volna, hogy kibékülünk. Azért bocsátottam meg a feleségemnek, mert otthon láttam, hogy a gyerekeim rajonganak értem, és úgy láttam, hogy ezt neki

köszönhetem. (...) Háromszor voltam kint azóta. Fel tudom újítani a házat apránként. Készítem itt bent a makettet, dísz tárgyat, kisbútort. A fiamnak lesz bizonyítványa, az ő nevén lesz a közös vállalkozás.” (1. elítélt)

A CSDCS során sokkal kevesebb nehézséggel szembesültünk, mint a zárkakonfliktusok kezelésére alkalmazott helyreállító üléseken.

A külső kapcsolatok erejének és a bv-beli kapcsolatoktól eltérő természetének tulajdonítottuk, hogy a MEREPS-stáb és a nevelők egyaránt magától értetődőnek érezték a – szabadulás vagy büntetésmegszakítás kapcsán megrendezett – CSDCS helyét és hasznát a bv-s környezetben.²⁴

Egyedi, bv-n belüli kapcsolatok

A helyreállító folyamatot támogatták az olyan, *bv-n belüli kapcsolatok* is, amelyek természete eltért a bv-re jellemző viszonyoktól. Más mintát követett, mint a fogvatartottak közötti hierarchikus kapcsolatok vagy a nevelő és elítélt közötti formális, alá-fölé rendeltségi viszony.

Mélyebb kapcsolatra lehet példa, ha a börtönben kialakul egy barátság – egyes elítéltek szerint ez nagyon ritka jelenség, mások szerint nem is létezik. Erre való tekintettel a *partneri kapcsolatok*at definiáltuk támogató körülményként.

A helyreállításra való törekvés forrása lehetett az is, ha két fogvatartott *földi* – azaz egy megyéből, tájegységből származtak; kint ismerték egymást vagy családjaik voltak kapcsolatban. Ez a tapasztalat is azt a feltételezésünket erősítette meg, hogy a bv-n kívüli egyéb kapcsolatok – más módon, mint a családi kötelékek – hatással vannak a resztoratív folyamatra. Két fogvatartott bv-n kívüli közös ismeretségei súlyt adtak a benti történéseknek. Növelték a sértések súlyát: „Nagy csapás ért, hogy a földim rám fogta, hogy megütöttem.” (7. elítélt) vagy: „A zárkatársaim előtt alázott meg egy földim.” (12. elítélt)

Ennek egyik oka lehet, hogy a *földiséghez* a szolidaritás érzése kapcsolódik, másrészt a kinti szálak miatt a benti konfliktusoknak kinti következményei lehetnek.

A börtönbeli kapcsolatok speciális, rendkívüli esete, ha egy elítélt és nevelője között személyes, bizalmi viszony alakul ki: egy esetben a nevelő azért alkalmazott helyreállító technikát, mert egy saját döntése nyomán keletkezett konfliktust kívánt feloldani. Megfogalmazása is mutatja az elítélttel való kapcsolata személyességét:

„Lelkiismeret-furdalást éreztem a fogvatartott felé, amiért rosszul döntöttem. Úgy helyeztem el átmenetileg az elítélt zárkájában még egy embert, hogy nem egyeztettem le vele. Hivatalosan nem kell egyeztetni. De Istvánnal van közös múltunk, történetünk. Ezért együttműködő félnek tekintem. A viszonyunkban az a gyakorlat, hogy elvárhatja tőlem, hogy kikérem a véleményét.” (4. nevelő)

²⁴ Az eset bővebb leírását lásd a jelen kötet esettanulmányai között.

Miután kirobbant a zárkalakó és a „vendég” elítélt között a konfliktus, a nevelő egy mindkét felet bevonó, irányított beszélgetésben keretet teremtett arra, hogy az elítéltek megfogalmazzák a helyzet kapcsán kialakult sérelmeiket és szükségleteiket. Az ülésnek volt egy másodlagos funkciója is: a nevelő és a fogvatartott közötti kapcsolat helyreállítása. Ez esetben a nyílt, partneri kommunikációt és a konfliktus rendezését azt tette lehetővé, hogy a nevelő a hétköznapiakban is – bizonyos értelemben – partnernek tekintette a fogvatartottat. Ezáltal könnyebb volt resztoratív keretek közé vinni a párbeszédet és bevonni egy harmadik felet.

Ha a helyreállító eljárásokban való motiváltság és az erkölcsi gondolkodás összefüggései felől nézzük ezt az esetet (Fellegi, 2007: 205–225), akkor azt mondhatjuk, hogy a gondolkodás egy magasabb erkölcsi szintre került a büntetés elkerülésétől, börtönbeli előnyök, kedvezmények szerzésétől (prekonvencionális szint) a nevelőnek való megfelelés irányába (konvencionális szint) (Kohlberg, 1971). Noha innen még hosszú út vezet odáig, hogy a felelősségvállalás, a szükségletkifejezés és a jóvátétel belső igénye megjelenjen, a MEREPS-mentor szerint ez jó lépés lehet az áldozat szükségleteinek megértése felé:

„Itt a nevelővel való viszonyban jelenik meg az empátia és a másik ember szempontjainak, igényeinek figyelembevétele. Ezen keresztül az elítélt rávezethető arra, hogy a zárkatársak szempontjait is tekintetbe vegye. És talán idővel arra is, hogy az áldozattal empátizáljon, az áldozat szempontjait tekintetbe vegye.”

Bv-s, „önjelölt” facilitátorok

A személyes kapcsolatok dinamikájához hasonló, támogató körülmény lehet, ha a börtönközösség egy tagja képvisel a saját, elítélti közösségében olyan kommunikációs utat, amelynek természete különbözik attól a merev alá-fölé rendeltségi viszonyok mentén létrejövő, zárt párbeszédtől, amely a börtöntársadalmat jellemzi. A zárkaközösségben, a körleten lehetnek olyan személyek, akik felülírják ezeket a mintákat, és a nyílt, partneri dialógusok felé viszik a kommunikációt.

Rendszerint a zárkafelelősök között találtunk ilyen szereplőket. A zárkafelelősökre bízott feladat a zárka tisztaságának és rendjének biztosítása. Ennek része az elítéltek közötti konfliktusokban való közvetítés – amit a zárkafelelősök saját elmondásuk alapján feladatuknak tekintenek. Saját megfogalmazásukban a „zárkaközösség harmóniáját fenntartani”, „hogy ne érezze úgy senki, hogy el van nyomva”, „egymás közt megbeszélni a konfliktust”, „egyenrangúan kezelni emberként a gyengéket, a fogyatékosokat”.

Vannak közöttük olyanok, akik a hatalmi pozíciójuk demonstrálásával, fenyegetéssel vagy a zárkából való kiközösítéssel érik el céljukat, és vannak, akik a resztoratív szemlélet elveihez tesznek lépéseket a börtönhétköznapiakban, az elítélttársadalomba beágyazott közvetítő szereplőkként.

E zárkabeli konfliktuskezelő akcióknak a nevelők csak egy töredékéről szereznek tudomást. A közvetítés egyik célja tehát, hogy a konfliktus ne váljon olyan súlyossá, amit a nevelő magától észlel, vagy amit biztonsági okokból jelenteni kell neki: „Lekezelni a konfliktust, hogy ne tudja meg a nevelő, a legutolsó dolog, hogy szólni a felügyeletnek” – jellemezte a helyzetet az egyik zárkafelelős. E börtönbeli közvetítő személyek felismerése és bevonása a MEREPS keretei között zajló közvetítő folyamatokba nehéz feladatot jelentett, de mindenképpen fontos és támogató körülmény volt. Az is e törekvés mellett szólt, hogy

a zárkafelelősöket érzékenyítő beszélgetésen többen kifejezték, hogy sokszor eszköztelennek érzik magukat, nincs kivel megbeszélni a problémáikat, és segítségre lenne szükségük a konfliktusok kezelésében:

„Van igény rá, de ezt úgy kéne, hogy egyenként végigbeszélni a problémáink típusait. Például, hogy akinek van kedvezménye, meg akinek nincs, azt nehéz nekünk kezelni. Mert egész más motivációik vannak. Akinek van kedvezménye, az nem beszél őszintén, akinek nincs, annak nincs veszténivalója, az bevállalós.” (7. elítélt)

„Sokszor az a baj, hogy a zárkafelelősök egymás között sem merik megbeszélni a problémákat.” (8. elítélt)

„Van olyan, akihez szakemberi segítség kellene. Én mint zárkafelelős, hiába próbálom kezelni.” (9. elítélt)

Az érdekközösség ereje

A börtönbeli szerephierarchiától való elrugaszkodás megvalósulhat azáltal is, hogy egy konfliktusban az érdekellentétek mellett az elítéltek felismernek egy szempontot, amely mentén *kialakul egy érdekközösség*. Erre volt példa egy konferencia, amin a konfliktus tárgya az egyik fél intim közeledése volt.²⁵ Zárvatársa elutasította ezt, és zavarta az, hogy társa nem tágít. Ebben az esetben a felek börtönközösség-beli dezintegrációja és kiszorítottság-érzése teremtett sorsközösséget a sértett és a sértő fél között. A facilitátorok erre a tényezőre építették fel a konferenciát, és született megállapodás:

„Egyikük sem akar elkerülni a zárkából. Zsolt azért nem akar, mert kölyökképző. Bántják a zsványok idegen zárkában. Géza azért nem akar elkerülni, mert meleg. Őt ezért bántják. Közös érdekük, hogy a jelenlegi zárkában maradhassanak. Ezért törekednek mindketten a megegyezésre.” (2. nevelő)

A kommunikáció természete

Az intézmény strukturális adottságainak az elítéltek oldalán is megvolt az analógiája. A fogvatartottak a felszínen a zárt intézmény által korlátozott, szigorú rend szerint élnek. Bv-beli elhelyezésüket, mozgásterüket a bűncselekményük típusa, bv-s múltjuk, fegyházi vagy börtönös besorolásuk, a különböző szigorítási szintek határozzák meg.

Ezzel párhuzamosan azonban létezik egy másik rendszer, a börtönközösség merev aláfölé rendeltségi viszonyokból álló, informális státushierarchiája (csicska, köcsög, vamzer stb.). Ahogy Fliegauf írja: „A börtönben egyes személyközi konfliktusok az együttélés szintjén

25 A zárkakonfliktus sértettje 22 éves, első büntényes, emberölésért tölti 8 év 6 hónapi fegyházbüntetését. Az intim közeledést tanúsító férfi 35 éves, első büntényes, szemérem elleni erőszakért tölti 6 év 6 hónapi fegyházbüntetését. A folyamatba támogató személyként bevonásra került még egy zárvatárs, aki megrontásért, erőszakos közöszlülésért tölti 10 éves fegyházbüntetését. A resztoratív beavatkozások keretében sor került előkészítő, személyes beszélgetésekre és a resztoratív konferenciára, amely megállapodással zárult. A felek visszakerültek a közös zárkába, majd miután a sértő fél jelezte, hogy megszegte a megállapodás egy pontját, a nevelő a sértett új zárkába helyezése mellett döntött. Ennek oka, hogy ő az alkalmazkodóbb, kevésbé problémás, „helyezhetőbb” fogvatartott.

állandósulnak. A rabok szerepeket vesznek fel, mert ezek által képesek az érdekeiket hatékonyan képviselni.” (2009: 344)

A fogvatartott túlélésének kulcsa ebben a kettős elvárásrendszerben való ügyes tájékozódás és lavírozás. Megfelelni a nevelői elvárásoknak és ezáltal kedvezményekhez jutni: büntetésmegszakítás, jó zárka, hamarabb szabadulás. Ugyanakkor megfelelni az elítélti közösség normájának is, amelyben fontos szerep jut a manipulációnak, a börtönközösségbeli történések eltitkolásának:

„A legtöbb elítélt próbálja alakítani az embernek a szépet, a jót. Aztán az egyik fülén be, a másikon ki. Valahogy így működnek a dolgok egy ilyen beszélgetésen. Aztán attól a perctől nem úgy működnek, ahogy kimegyek. Mondjuk, most visszamegyek, és kérdezik: Hol voltál, Palikám? Voltam ilyen beszélgetésen. Nem volt se eleje, se vége!” (2. elítélt)

Az elítéltek a stratégiai cselekvések rendszerében élnek. A börtönélet normája a szándékok és cselekedetek elrejtése, a konfliktusok (tiltott tárgyakkal való kereskedés, hitelezés, státuszdemonstráló enyhébb fizikai agresszió, nemi erőszak) zárkaajtón belüli rendezése. Nemcsak a nevelőkkel való kapcsolatokat, de az elítélttársak közötti kommunikációt is a zártság jellemzi. A börtönélet egyik alapszabálya, hogy ne bízz senkiben, és ne add ki magad. Mindez a resztoratív beavatkozás szempontjából nehezítő körülmény volt, és a kettős rendszerben való tájékozódás komoly feladat elé állította a MEREPS-stábot.

„Ha valaki nem nyílt, annak van egy oka. Ha beszélgetek valakivel, az illető egyből arra megy rá, hogy én kiforgatom, amit mond, felhasználom ellene. A nyíltság kevés emberben van meg itt a börtönben. Itt a börtönben egy mondás van: szép lehetsz, de okos nem. Okoskodni nem lehet.” (3. elítélt)

„A börtönben bizalomról beszélni..., hát, szerintem reménytelen. Itt tényleg, már elnézést, de egymás seggével szórakozunk valamilyen szinten. Soha nem tudhatjuk, hogy ha valamit akár én, akár a fogvatartott elmond, azt ki hogyan, hol használja fel ellenem. Nem feltétlenül mernek úgy megnyílni egymás előtt a fogvatartottak sem. Itt őszinteség meg bizalom nagyon kevés van. Ahhoz nagyon jól kellene együttállnia minden bolygónak, hogy két olyan elítélt kerüljön egymással szembe, hogy annyira megbízzanak egymásban, hogy tényleg maximális őszinteséggel merje felvállalni a problémáit.” (4. nevelő)

A konfliktuskezelés bevett útjai

A konfliktuskezelés bejáratott útjai is a stratégiai cselekvések és a kommunikáció zárt természetének logikáját követték. Sem a formális rendszer, sem a fogvatartotti közösség nem támogatta, sőt, formális és informális eszközökkel büntette a konfliktusok nyílt felvállalását.

A fogvatartotti közösség a felügyelet büntetőeszközeitől (fegyelmi, elkülönítés, büntetőeljárás stb.) tartott, ezért kiközösítéssel, leminősítéssel vagy egyéb szankciókkal büntette azt, aki megszegte a „szennyes elrejtésének” normáját. A zárkatársak szemében a felügyelet bevonása a konfliktusok kezelésébe besúgásnak minősült:

„Legtöbb esetben nem miattunk vannak csendben, nem nyílnak meg a mediáción, hanem egymástól tartanak, hogy ha gondot csinálnak, a zárka szankcionálja.” (1. nevelő)
„A fogvatartottak az apró konfliktusaikkal nem szeretnek a nevelőhöz szaladgálni. A börtöntársadalom elítéli azt. Azt tudja meg a nevelő, ami súlyos.” (2. nevelő)

„A legtöbb alkalommal e cselekmények elkövetése látens marad. A verekedésben, a fogvatartott-társ bántalmazásában megnyilvánuló fegyelmi vétségek elkövetése csak akkor kerül napvilágra, ha annak látható jele van, tehát sérülés észlelhető az egyénen. Ha ennek bármelyik ismérve hiányzik, csak elmondás alapján jut a tudomásunkra. Ennek valószínűsége szinte egyenlő a nullával. Amennyiben mégis egy fogvatartott arra vetemedik, hogy a bántalmazás tényét jelenti nevelőjének, társai kirekesztik, 'vamzernak' tekintik.” (5. nevelő)

„Itt az embernek nyelni kell, tűrni kell a sok hülyeséget. El kell nézni, ha van vesztenivalója. Nekem huszonnégy hónap kedvezményem van. Az ember nem fogja veszélyeztetni, hogy pattog, kiáll.” (4. elítélt)

„Itt nem robbanhat semmi. Ezért van az, hogy sokan visszaesnek egyből a szabadulás után. Mert itt rosszul kezelődnek az indulatok. Lenyeljük a dolgokat. Kint meg egy apró konfliktusra is robban a szikra.” (3. elítélt)

„Pista benn volt a zárkában. Láttam, hogy mi történt. De azért nem ajánlottam tanúnak, mert itt a börtönben nem szokás senkit bevonni semmibe, akit nem érint. Az bajba sodrásnak minősül.” (5. elítélt)

A konfliktusok nyílt felvállalását az is nehezítette, hogy a fogvatartottak közötti feszültségek egy része az intézeti rend által „tiltott zónát” érintett: a kávéhoz, cigarettához és a tiltott tárgyakhoz jutást, a hitelezést és az adósságok rendezését.

A javakhoz való hozzájutás feltétele volt a hierarchiabeli státusz folyamatos megerősítése. Ezek jelentették a napi szintű küzdelem fő területeit:

„Amikor én bekerültem ebbe a zárkába, a csicskáztatást megpróbáltam megszüntetni. Hogy például elvegyék a kávé, cigarettát a fiatal gyerekektől. Meg takarítson az, aki gyenge. Ez nem tetszett a többieknek. Ez volt az egyik. A másik meg, a konkrétum, hogy a zárka közösen vett fel kölcsönt is a kávéra, aminek törlesztését megosztottuk. Nem tudtuk fizetni, aztán rám fogták, hogy én vettem fel. Ezért tetettek fogdára és ebből lett a mediáció. De ezeket az üléseken nem merték ám elmondani.” (3. elítélt)

„Őszinte legyenek? Egy IFA-ra való kávé és cigaretta segítésé, hogy tovább maradjon egy hétnél a rend. Itt az az úr.” (2. elítélt)

A fiatalokúak bv. intézetében különösen jellemző a szexuális fegyelmi vétségek és bűncselekmények fel nem vállalása. Ennek okairól így nyilatkozott a nevelő:

„A szexuális bűncselekmények tekintetében a tudomásra jutás valószínűsége még kevesebb, hiszen a fiatalok között rendkívül nagy a szégyenérzet, és nagyon sokáig tűrnek a megszegés elkerülése miatt. (...) E bűncselekmény elkövetése miatt hivatalból indított büntetőeljárás során a sértett a megszegés miatt az esetek 95%-ában a bv. intézetben tett vallomását a rendőrségi kihallgatás során visszavonja.” (5. nevelő)

A konfliktuskezelés túlélést vagy előnyyszerzést szolgáló, bejáratott, elítélti technikái vagy a manipulációra, vagy a hierarchikus kapcsolatokra alapoztak. Könnyen belátható volt, hogy nehéz a nyílt és partneri kommunikáció elvével azonosulnia annak, aki túlélési stratégiáját egy ezzel ellentétes logikára építette.

Ezeket az elítélteket a közvetítő folyamat nehezen tudta kimozdítani stabil szerepeikből és cselekvési mintáikból:

„Aki kölcsönad egy embernek, az másoknak is ad kölcsönt. Ha az egyik hitele kapcsán történne egy megegyezés, azzal kockáztatná a többi adósával való üzletét. Ha egynek elengedi a tartozását, vagy haladékat ad, akkor a többinek miért nem? Ez csak további konfliktust szül. A kölcsönadók üzletszerűen élnek ebből. Hivatalos keresményeik többszörösét keresik meg illegálisan. Nem érdekük, hogy rendezzék ezeket a konfliktusokat.” (2. nevelő)

„Aki életében még asztal mellett nem beszélt meg semmit, mert olyan a kultúra, hogy ökölharc van és az erősebb kutya győz, ezeknek az embereknek nagyon furcsa lehet az a szituáció, hogy leülünk, és akkor elmondom neked, hogy figyelj, nem tetszik valami.” (4. nevelő)

„Az elbeszélgetések nem változtatnak semmit azokon, akik 15–20 éve így vannak. Vagy aki akár csak 7 éve ilyen. Nem lehet kivenni száz beszélgetéssel sem. Van, amiről nem beszél az ember. Úgyse változik. Úgyis így marad.” (3. elítélt)

A konfliktuskezelő technikák között gyakran előkerült a zárkából, a körletről vagy akár az intézetből való elhelyeztetés. A helyreállító folyamatot nehezítette, hogy az elítéltek rutinos megoldási sémája a helyzetekből való kilépés volt.

Ha nem sikerült kérvénnyel, akkor egyéb eszközökkel próbálták elérni. A nevelőkre való ráhatás széles skáláját tapasztaltuk:

„[...] Az emberekkel nem lehet itt normálisan szót érteni. Csak ha az ember fenyegetőzik vagy befalcol, akkor éri el a célját itt. Betagadja a kaját, a munkát, pengével vagdosza magát, vagy legvégső esetben van, aki pengét nyel.” (3. elítélt)

„Aki adós, az életvitel-szerűen űzi a kölcsönkérést. Megvannak a bejáratott stratégiái arra, hogy megússza a tartozását anélkül, hogy megadná. Betagadja a munkát, elbújik a fogdán, majd átkéreti magát egy másik intézetbe, és új életet kezd, az adósságát hátrahagyva.” (2. nevelő)

A szerep támogat vagy gátol – az informális börtöntársadalomnak való megfelelés kényszerei

Egyes beavatkozásokban az aktuális, behozott konfliktus és a konferencia alakulása leképezte a két elítélt között a hétköznapiakban fennálló hatalmi relációt. Vagy már konszenzussal érkeztek a felek, vagy a státushierarchiában magasabban lévő elítélt dominálta a kommunikációs helyzetet, a gyenge elítélt szükségletei nem kerültek felszínre. Azonosult a domináns fél verziójával vagy egyetértést színlelt. Nem derült fény arra, hogy vannak-e saját szükségletei. Erre volt példa egy könnyű testi sértéses eset, mely során a testi sértést elkövető elítélt kezdettől fogva áldozati és segítői szerepbe állította be magát, és a testi sértést manipulatív rágalmazásnak minősítette²⁶:

„Zoli gyenge idegi állapotban volt. Apja kórházba került. Nem kapott otthonról levelet. Feszült volt. A sógora meg másik zárkába került. Utána akart menni. Rám fogta, hogy megvertem. (...) Pedig csak játékosan vertem rá a fejére. Mondtam neki, hogy ilyeneket nem szabad kitalálni. Lehet, hogy más ember nem így állt volna hozzá, mint én, hogy nem haragszom rá, segítem, amiben tudom. (...) Mondták a többiek is, hogy nem szégyelled magad, hogy a Józsiáról ilyet terjesztesz? Tudjuk, hogy a sógorodhoz akartál átmenni másik zárkába!” (7. elítélt)

A sértett fél, aki a négy szemközti beszélgetésen még valódi ütésről számolt be, ami fájtn neki, a konferencián nem képviselte ezt, és nem hozott be a domináns elítélt verziójával ellentétes információkat: „Kettőt rávágott a fejemre, de lehet, hogy viccből csinálta, csak én magamra vettem akkor.” (8. elítélt) Álláspontjuk szinte azonos volt, végig konszenzust képviseltek. A sértett számára nagyobb volt az alárendelt szerepéből való kilépés börtönbeli következményeinek kockázata, mint az aktuális sérelmek, szükségletek kifejezésére való motiváció.

Ezzel ellentétes esetben az aktuális konfliktus tárgya veszélyeztette az elítélt börtöntársadalom-beli helyzetét. Erre volt példa az az eset, melyben a sértettet zárkatársa intim közeledése zavarta. A sértett fél attól tartott, hogy az azonos nemű kapcsolat gyanúja vetül rá a börtönközösségben, ezért ment bele a közvetítésbe:

„Zsolt attól fél, hogy a körleten azt hiszik, hogy Géza nemi kapcsolatban áll vele. Ezzel leértékeli őt az elítélttársak szemében, és rossz pozícióba hozza a börtönközösségben. Ezért jelezte nyíltan, hogy Géza testileg közeledik hozzá.” (4. nevelő)

Ez utóbbi esetben a facilitációs cél, a szükségletek kifejezése összhangban volt a sértett tágabb, börtönközösségbeli céljaival: a közeledéssel szembeni elutasítás demonstrációjával. De a konfliktus másik oldalán álló elítélt, az elkövető esetében éppen az intim közeledés nyílt felvállalása veszélyeztette börtönbeli státuszát. Ez vezetett ahhoz, hogy tagadásból indult a közvetítés, és lassan jutott el a megnyílásig:

²⁶ Ebben az esetben a zárkakonfliktus sértettje 23 éves, első büntényes elítélt, aki rablásért, kifosztásért, erőszakos közöszlészért tölti 9 éves börtönbüntetését. A könnyű testi sértést elkövető zárkatárs 41 éves, visszaeső elkövető. Testi sértésért és magánlaksértésért tölti 2 éves börtönbüntetését.

„Valószínű, hogy Géza le fogja tagadni ezeket a dolgokat. Fél a többi elítélttől. A minősítéstől.” (4. nevelő)

„Nekem volt egy rossz tulajdonságom, hogy figyelek mindenkit a zárkában. Ez zavarta őt. (...) Néztem a zárkában. De nem csak őt néztem, másokat is. (...) Anyukám engem úgy nevelt, hogy akinek tudsz, segíteni kell! (...) A finom lökdösődés az egy beivódott gesztus nálam. Kint is ezt csináltam, így kommunikáltam.” (13. elítélt)

„Jó, csináltam egy-két hülyeséget. Én voltam a kezdeményező. (...) Lehet, hogy Zsoltot jobban néztem, mint mást.” (13. elítélt)

Utóbbi esetek azt példázzák, amikor a börtöntársadalom-beli hatalmi reláció határozta meg a facilitációs helyzetet. Vagy a konkrét konfliktusban lévő domináns fél ráhatása, vagy egy általános, a börtönközösség szankciójától való félelem gátolta a szükségletek feltárását, a konfliktus nyílt felvállalását. A facilitáció során nagyon fontos volt tisztába kerülni a börtöntársadalmi érdekek bonyolult rendszerével, a szerepek hierarchikus hálózatával. Ehhez nyújtott segítséget a civil facilitátor számára a facilitátorszerepben lévő nevelő.

Támogató személy bevonása

Ha a konfliktus kényes természete, egy börtöntársadalom-beli hatalmi viszony vagy a börtöntársadalom szankcióitól való félelem akadályozta, hogy a sértett fél jelezze a konfliktust és utat nyisson a resztoratív konfliktuskezelés irányába, az esetben kulcsfontosságúak voltak azok a támogató személyek, akik segíthették a sértettet a konfliktus felvállalásában. A támogató személy jelentőségére is a legutóbbi eset volt példa. Első lépésként a sértett a munkáltatójához fordult segítségért zárkatársa zaklató közeledésével kapcsolatban. A munkáltató közvetítette a nevelő felé a problémát, és biztatta a sértettet, hogy írásban forduljon a nevelőhöz. Itt az volt a támogató szerep kulcsa, hogy a munkáltató kívülállt a mindennapi zárkaéleten. A téma kényessége miatt a fogvatartottnak nehéz lett volna közvetlenül a nevelőhöz fordulnia segítségért.

Félrecsúszott motivációk – a formális rendszernek való megfelelés kényszerei

A resztoratív folyamatot nehezítette az is, ha a konfliktusért járó büntetés elkerülése vagy egyéb előnyszerzés motiválta a fogvatartottakat a részvételben és nem a konfliktusban keletkezett szükségletek feltárása. Azaz: a formális rendszerelvárásoknak és a nevelőknek való megfelelés.

„Ha a fogvatartott be van vonva a mediációba, ő próbál úgy beszélni, hogy az jó legyen, amit mi elvárunk. Megoldódik a konfliktus, sikeresen befejeződik a mediáció. De nem vagyok benne biztos, hogy egyes esetekben nem manipulatív jelleggel vannak-e jelen. Volt, hogy azt sem zártam ki, hogy előre egyeztettek egymással, a mi hátunk mögött megbeszélték, hogy ki mit fog mondani.” (3. nevelő)

„Ez a megállapodás színlelt megállapodás. Ezzel mindannyian egyéértünk. Ezt az új ügyet, amit hoztam, már a nevelő megoldotta, elhelyezte őket másik zárkába. Már most puszipajtások, a mediáció nélkül is. Úgy ültünk le, hogy nem volt igazán fennálló probléma.” (2. nevelő)

„Ők is tisztában vannak vele, hogy a mediációnak sikeresnek kell lennie, hogy a fegyelmi megszüntetésre kerüljön. Előnyt szerezhetsz vele!” (3. nevelő)

A nevelők és a MEREPS-stáb számára a legnagyobb kihívást az jelentette, hogy a facilitációs párbeszéd az elítéltek számára ne a hétköznapi, személyzetet félrevezető stratégiai cselekvések sorába illeszkedjen. Valamilyen szinten megvalósuljon a konfliktusok valós okainak feltárása, az elkövetők felelősségvállalása, és a konfliktusban érintett felek valós sérelmei és szükségletei kerüljenek felszínre.

Ebben a törekvésben azt is megtapasztaltuk, hogy bv-s szemszögből milyen „veszélyeket” rejt magában, ha a resztoratív eljárás a konfliktusok mélyére néz, és a megállapodásban rögzített jóvátételi vállalások átírják az elítéltek informális státushierarchiáját. Ha a resztoratív beavatkozás felbolygatja a hierarchikus viszonyokat, annak a közvetítésen túlnyúló következményei lehetnek. Újabb, súlyosabb konfliktusok születhetnek, melyeket a nevelőknek kell kezelniük:

„Nem biztos, hogy célszerű belenyúlni a hierarchiába kívülről behozott eszközökkel. A csoportképződés kezdődhet előlről, és az villámlással kezdődik.” (1. nevelő)

Eredmény kontra folyamatorientáció – a motivációk áthangolásának útja

A helyreállító folyamat elítélti szerepekre, motivációkra, kapcsolatokra való hatását vizsgálva fontos hangsúlyozni a folyamatjellegét. A MEREPS munkacsoportban folyamatos párbeszéd tárgya volt, s újra és újra átértékelődött, hogy mi lehet a resztoratív beavatkozás eredménye és mi tekinthető sikernek.

Az elítéltek visszajelzései alapján a resztoratív ülések sokszor hatottak a zárkaközösség életére, és jellemzően ideiglenesen írták át a hierarchikus viszonyokat:

„Miután visszamentünk a mediáció után a zárkába, én leültettem a zárkatagokat, és végigbeszéltem velük, hogyan fogjuk betartani, amiben megállapodtunk, hogy emberiesen bánjanak egymással.” (2. elítélt)

„A zárkarendet elkészítettem. Ezen kívül nem volt hatása. (...) Vagyis egy hétig, ha volt hatása. Egy hétig emberiesen bántak az emberek, utána visszaállt minden. A kávé, cigarettán mentek a gondok megint.” (4. elítélt)

„A megállapodás után mondta a Sanyi, meglepődött azon, hogy mi a bajom vele. Egy ideig máshogy viselkedtek velem a zárkatársak. Tettek gesztusokat. Például Sanyi valahonnan szerzett kávé, és megkínált vele. Meg a nevelő mondta, hogy költözzek át Béla ágyára, amíg ő még a fogdán volt. Az jobb ágy, mert alsó, és fáj a derekam. Át is köl-

töztém. Aztán miután visszajött Béla, nem adtam ám vissza egyből az alsó ágyat. Aztán végül csak visszaadtam...” (6. elítélt)

A nevelők eleinte a konferenciák eredményében keresték a sikerkritériumokat. A bv. kézfogható eredményeket pártoló szemléletétől a folyamatorientációra való ráhangolódásban fontos volt a MEREPS-mentor szerepe, aki így összegezte azt az utat, amely során a nevelők megtapasztalták a folyamat fontosságát:

„Azt hiszem, hogy a büntetésmegszakításos eset pozitív kimenetele ösztönző hatású volt az egész folyamatra nézve. Azért, mert a többi esetben, főleg kezdetben, olyan nagy volt az elvárás a mediációs ülésekkel kapcsolatban, hogy a siker azzal fog járni, hogy akkor az összes probléma megoldódik! Ez akadály volt kezdetben. (...) Itt szemléletváltásnak kellett bekövetkeznie. Hogy nem feltétlenül a végeredmény a fontos, hanem maga a folyamat, mert a folyamat mennyi mindenfelé viheti el. Vagy amikor beérik, akkor fogják látni ennek az eredményét. Tehát akkor, amikor azt mondja a fogvatartott, hogy 'hát, úgyse tartottuk bel!' – vagy azt mondja a nevelő, hogy 'csak azért mondják, mert ott vagyunk és nekünk akarnak megfelelni' – ez mind igaz! De maga a folyamat, ami belsővé válik, maguk a reflexiók, a gondolatok, amelyek ezután keletkeznek és a kapcsolatok minőségének változása az, ami eredmény. Ezt kezdetben nem látták. Ezért kellett egy ilyen büntetésmegszakítás, ahol az eredmény nagyon gyors volt és látványos. Kimehett. És emlékszem, hogy milyen nagy lelkesedéssel olvasták a nevelők a család által írt levelet! Vagy a gyerek által küldött képet. (...) Tehát ezek voltak azok a momentumok, amikor már nem a konferencia eredményéből vonták le a tanulságot. (...) Ez nem volt akkor annyira tudatos. Mostanában kezdett tudatos lenni, hogy nem is az a fontos, hogy ott a végén mivel zárul, hanem hogy mi lesz utána. Ezért lett most, az utolsó alkalommal előtérbe hozva az utánkövetésnek a fontossága. Mert rájöttek, hogy itt a kapcsolatok változnak meg. És ha a resztoratív szemléletet nézem, akkor azt mondom, hogy ez a teljes siker. Mert itt rájönnek, hogy nem a papír, ami a két ember között születik, hanem a kapcsolatok helyreállítása történik, és az nem történhet egy alkalom alatt, hanem a további együttélésbeli döntések fogják adni a bizonyítékot.”

És így jelezték vissza a nevelők:

„Mediáció után, ha lemennek sétára és beszélgetnek, és előtte nem beszélgettek, azt már sikernek tekintem.” (2. nevelő)

„Ez a legutóbbi volt az első eset, ahol azt éreztem, hogy nem a mi elvárásunk miatt beszéltek pozitív dolgokról, hanem elmélyítette az ülést, hogy ők tényleg barátok voltak. Ez nemcsak a látszat kedvéért volt, hanem úgy éreztem, hogy itt az a lényeg, hogy ők ezután törekedni fognak arra, hogy jóban legyenek.” (3. nevelő)

Végül a nevelők a fogvatartottak resztoratív szemléletre hangolódásának első jeleit megtapasztalták, akár egy megállapodás megszegésében vagy egy közvetítés meghíúsulásában is. Erre példa a következő két eset:

A megállapodás megszegésének nyílt felvállalása is siker

A korábban már említett intim közeledéses eset megállapodásában lefektették, hogy a sértő fél milyen gesztusokra figyel oda az elkövetkező néhány hétben, és hogyan kerülje azt, amit a zárkatársa zaklatásnak él meg. Amennyiben nem sikerül betartani a vállalásokat, önként jelentkezik a nevelőnél, és kéri a zárkából való elhelyezését. Az utánkövetés egyes pontjait sikerült betartania: máskor ment ki a zárkából, kerülte a testi érintést. De történt egy, a megállapodásba ütköző dolog. Ekkor a sértő fél maga jelezte a nevelőnőnek a történeteket, és kérelmezte egy másik zárkába való áthelyezését – azaz meghíúsultak a megállapodásban foglalt vállalások, de a megállapodás szerint járt el a fogvatartott:

„[...] Észrevettem, hogy néz az ágyról az egyik délután. Nem sikerült betartani. Tv-t néztem délután, este kérdeztem, hogy mit tegyünk? Mondja meg, hogy miért nézett! Géza nem mondott semmit. Erre kérdeztem a többieket, hogy mit tegyünk? Végül nem kellett semmit, mert Géza magától jelezte a nevelőnőnek a történeteket.” (8. elítélt)

Ebben az esetben a nevelők azt tekintették a resztoratív szemlélet szempontjából sikernek, hogy az elkövető egy korábban szokatlan utat választott: még mielőtt újabb konfliktus lett volna, döntött, és jelezte a megállapodás megsértését. Jelzése súlyát növelte a kényes téma és az, hogy a nyílt felvállalással járó kockázatot, a börtönközösségbeli leminősítést a konferencia keretein túl újra bevállalta egy hétköznapi zárkahelyzetben is.

Ha az elítélti érdek gátolja a közvetítést, de kifejezésre kerül

Egy másik esetben egy, a konfliktus kezelésénél erősebb elítélti érdek miatt hiúsult meg a közvetítés. Egy zárkabeli lopás kapcsán elítélti szolidaritásból nem tettek feljelentést a tettes ellen, de a nyugodt együttélés nem állt helyre. Jelezték a problémát a nevelőnek, hogy segítsen a feljelentés helyett alternatív megoldást találni. Az elkövető a nevelői meghallgatáson először nem ismerte be tettét, mert tartott a büntetőeljárástól. Amikor a nevelő felhozta a medi-

áció lehetőségét, végül felelősséget vállalt tettéért. Három zárkatárs vállalta a mediációt, a negyedik elutasította, és továbbra is a tettes zárkából való elhelyezését követelte. Ennek oka közeli szabadulása volt. A mediáció a tettes zárkában maradásának esélyét vetette fel. A szabaduló elítélt számára a közös zárkában maradás egy esetleges újabb lopást, konfliktus kitörését és közvetve saját szabadulásának veszélyét rejtette magában. Ragaszkodott hozzá, hogy a tettes elkerüljön a zárkából, ellenkező esetben – a többi zárkalakó döntése ellenében – feljelentést kezdeményezett volna. Itt abban nyilvánultak meg a resztoratív szemlélethez való közeledés első jelei, hogy az előkészítés során nyíltan kifejezésre jutottak a fogvatartotti érdekek, szükségletek.

b.) Szerepek, motivációk, attitűdök a személyzet oldalán

Segítő motivációk

A börtön személyzetével kapcsolatban is elmondható, hogy minden olyan körülmény támogatja a helyreállító folyamatot, amely a nevelőket a bevett nevelői feladatoktól és a hozzájuk kapcsolódó szerepelvárásoktól való elrugaszkodásra ösztönözte. Ezt a szerepet betölthették olyan pozitív motivációs elemek, mint a *szakmai kihívás, a szemlélet és a módszer iránti érdeklődés*.

A programban részt vevő nevelők jellemzően harmincas éveikben jártak, nem régóta dolgoztak nevelőként. A nehézségeken való felülemelkedés, a rendszer korlátainak megreformálására való motiváció jellemezte őket. A csoport öt aktív résztvevőjéből hárman a munka mellett felsőfokú oktatási intézményben tanultak, ahol tovább- vagy átképezték magukat. Életkoruk, bv-történetük és céljaik együtt alkothatták a MEREPS programban való részvétel motivációs hátterét.

„Akik maradtak, közel állnak még ahhoz az időszakhoz, amikor a szakmai fejlődésükre teszik a hangsúlyt. Gyakorlatilag olyan emberek, akik szakmai fejlődésük szempontjából még nagyon aktívak, ambiciózusak.” – értékelte a MEREPS-mentor. A programban részt vevők kevésbé konzerválódtak nevelői szerepeikben és feladataikban. Szerepet játszhatott a szakmai kompetenciák megélésének és megerősítésének vágya, a kiemelkedés vágya és annak jelentősége, hogy az alkotó, újíto dolgozó szerepében jelenjenek meg akár a saját maguk szemében, akár a feletteseik felé.

„Ilyet nem éltem meg, még nem is nagyon hallottam, hogy egy nevelő kimegy a családhoz, a hozzátartozókhoz. Ez olyan szinten új dolog volt bv-sként, hogy ez tényleg emlékezetes volt.” (4. nevelő)

Többen megfogalmazták, hogy a nevelői státusz „tanulópénznek”, ugródeszkának számít a bv. világában. A bv-ben úttörőnek számító gyakorlatokban való részvétel és a resztoratív szemlélet elsajátítása is szakmai előmeneteli törekvéseik része lehet:

„[...] Paradigmaváltás van a bv-n belül, ami intenzíven hat a bv. dolgozókra és erősen megosztja őket. Vagy nagyon érdekli őket a resztoratív megközelítés, vagy élesen elutasítják. Én úgy látom, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás felé visz az út, és szeretek ott lenni az új dolgoknál.” (1. nevelő)

A szupervízió mint – nem csak a resztoratív folyamatot segítő – szükséglet

A helyreállító gyakorlatok alkalmazását támogatta az is, ha a nevelők előnyét érezték annak, hogy a fogvatartottakkal a megszokottnál személyesebb kapcsolatba kerülnek, és a napi rutintól eltérő feladatot végezhetnek. Ha felismerték, hogy a facilitációs helyzetek és a nevelői szerepből való kilépés lehetőség, mely ellensúlya lehet az adminisztrációval túlterhelt és személytelen napi rutinnak.

A támogatói csoport mint szupervíziós helyzet, a nevelők számára talán még fontosabb – a kiegészítés ellen védő – eleme volt a programnak, mint maguk a resztoratív beavatkozások. Erre utal az is, hogy a támogatói ülésen a resztoratív folyamatokhoz nem kapcsolódó problémák is megjelentek.

„Jó volt, hogy a nehézségeket megbeszéltük, nemcsak a saját érzéseidet tudtad, hanem kiderültek a többieké is. Ilyen helyzet a bv-ben ritkán van, és ez szerintem nekünk sokat adott.” (2. nevelő)

„Feldobódtam a visszajelzésektől. Megint valami újat csináltunk akaratlanul – ami valahol le van írva és működik. Hiányoznak bent ezek a megbeszélések, hogy lássuk, halljuk, hogy ki mit gondol. Több szupervízió kéne. Remélem, hogy pozitív hozadéka lesz annak, ami még lesz a program keretében.” (4. nevelő)

„[A MEREPS-mentor] biztos háttérrel ad, nem hagy magunkra. Nekem ez egy támpont a munkám során.” (3. nevelő)

Félrecsúszott motivációk – a formális rendszernek és a nevelői szerepnek való megfelelés kényszerei

A program elején felmerült annak a veszélye, hogy egyes esetekben a nevelőknél is megjelennek olyan attitűdelemek, amik elterelik a motivációt a resztoratív úttól. Ez összefüggésben volt a nevelők 80–100 fős nevelési csoportjaival és nehezen elvégezhető feladatmennyiségével. Megjelent a „gyorsan és könnyen essünk túl rajta” kísértése, a – korábban már említett – kézzelfogható eredményre törekvés és a „papírforma-megállapodások” gyártása. Félő volt, hogy egyes esetekben elvész a folyamat mélysége. Emellett beazonosítottunk további két attitűdtípust: a bv-s rendszer nevelői szerephez kapcsolódó elvárásaiból kialakult „nehogy konfliktus legyen” attitűdöt és a „nyomozó” attitűdöt:

„Derüljön ki az igazság, az indítékok. Hogy ki tette, miért tette és mit tett pontosan.” (1. nevelő)

„Nehéz elcsígni az előzményeket – de ha ezeket mediáljuk le, akkor nem fájulnak el a dolgok. Az lehetne egy cél, hogy a súlyos konfliktus előzményeit kapjuk el.” (2. nevelő)

„Nem gondoltam, hogy ez a szerepváltás lesz nekem a legkönnyebb. Az elején még, amikor tisztázni akartam mindig mindent.” (1. nevelő)

Az idézett interjúrészlet szóhasználatából („lemediáljuk”, „elkapjuk”, „tisztázni akartam”) is érzékelhető az az út, amit a nevelőknek meg kellett tenniük, amikor ezeket a technikákat alkalmazni kezdték. A támogatói csoportülések teret adtak arra, hogy a MEREPS-mentor támogatásával reflektáljanak ezekre az attitűdökre, és ne kerüljenek túlsúlyba a folyamat során.

A partneri párbeszéd

Komoly kihívást jelentett a nevelői szerepkonfliktusokkal való megküzdés, a nevelői nézőpontból való kilépés.

„A fölérendeltségi viszonyból mellérendeltségi viszonyba kerülni nem olyan könnyű. Amikor te is megszokod, hogy évek óta az van, amit te mondasz, az a helyes. A helyes utat próbálsz nekik megmutatni, meg megkövetelni is tőlük. Ez a megkövetelés hirtelen kicsúszik a kezedből, és az ő kezükbe rakod.” (2. nevelő)

Ennek a feladatnak a nehézsége miatt vetettük el, hogy a nevelő saját nevelési csoportjába tartozó fogvatartottak között facilitáljon. A resztoratív konferenciákon rendszerint az elítéltek saját nevelője is részt vett. A konfliktusra a facilitátoroknál teljesebben rálátó támogató szerepében volt jelen. A két szerep különbözőségének lényege, hogy a támogató gondolatainak, szükségleteinek helyük van a konferencián. Ezáltal a közvetítésbe bekerülhetnek a nevelési célú vagy a megállapodás komolyságát, betarthatóságát segítő gondolatok, javaslatok is. Például ha a nevelő nevelői szerepben van jelen a konferencián, akkor hangot adhat az irányú kétségeinek, hogy a felek őszinték-e a párbeszédben.

A nevelők számára más módon, de egyaránt nehézséget jelentett a konferencián facilitátori szerepben és nevelőként való részvétel. Visszajelzéseik alapján a facilitátori szerep valamekkora „védettséget” jelentett. Ha nevelőként voltak jelen, nehezebb volt „átvészelni” a partneri, informális kommunikációs helyzetet és ennek kellékeit (az egy körben ülést, a keresztnéven szólítást). Erre példa az egyik első eset, amikor a konferencián a nevelő mellett támogató személyként vett részt egy zárkatárs is, aki a konfliktust kívülről szemlélte:

„Ezt a szerepet nekem még szoknom kell. Nem tudom keresztnévén szólítani az elítéltet. A helyzetet az is nehezítette számomra, hogy nagyon közel kellett ülnöm a fogvatartotthoz, egy körben. Nem tudtam, hogy milyen gesztusaim lehetnek. Hogy most merjek-e mosolyogni? Bátorítóan nézni? (...) Mennyire folyhatok bele, vagy kell-e belefolynom? Nem találtam a helyemet vagy a szerepemet. Mindezt fokozta, hogy úgy éreztem, egy szerepbe kerültem Balázssal, mindkettőnknek a konfliktus feloldását kell segítenünk támogató jelenléttel, javaslatokkal.” (4. nevelő)

Másrészről nevelőként partneri helyzetbe kerülve a fogvatartottakkal, megvolt annak a veszélye is, hogy egy ponton a felszínre kerül saját emberi oldaluk, ami veszélyeztetheti nevelői te-kintélyüket, a nevelői szerepben való legitimációjukat. Erre volt példa a következő párbeszéd:

Elítélt: „Azért nem akarom, hogy visszakerüljön a zárkánkba, mert nem akarom, hogy szóbeszéd legyen a szinten, hogy visszakerült hozzád, miután megütötted? Hogyhogy? Nekünk azt mondta, hogy fél tőled! Ez mindkettőnknek kellemetlen lenne, a nevelőnő-nek és nekem is.”

Nevelő: „Egy pillanat! Magyarázza már meg, hogy érti, hogy nekem kellemetlenséget okozna, ha visszahelyezném?”

Elítélt: „Úgy, hogy az, ha szóbeszéd van a szinten, vagy ha verekedés van, az kellemetlen a nevelőnőnek.”

Nevelő: „Téved! Ha két elítélt között konfliktus van, az nem az én problémám. Abban az értelemben, hogy engem nem ez fog minősíteni. Engem ezért nem fognak felelősségre vonni.”

A facilitatori szerep másfajta kihívások elé állította a nevelőket. A helyreállító szándékkal, s a facilitatori és a nevelői szerep szétválasztásával párhuzamosan megjelent a nevelői szerepbe való visszalépés nehézsége. Nem magától értetődő az elítéltek mögött „meglátni az embert”, majd visszavenni a nevelői egyenruhát. Ki kellett találni, hogy a nevelői feladat és a resztoratív feladat hogyan érvényesülhet párhuzamosan:

„Nevelőként anyjának, apjának, testvérének, barátjának kell lennie a fogvatartottnak. Ugyanúgy kell, hogy legyél a főnöke, igazgatója, munkáltatója. Ezek túlzások, végletek. De komplex egy nevelő–fogvatartott viszony. Nehéz az nekem is, a fogvatartottnak is, hogy beállok mediátornak. Lehet, hogy előtte levő nap fegyelmet adok ugyanannak, és másnap bizalommal, pártatlanul forduljunk egymás felé. Nehéz, hogy ne legyen benne, hogy a nevelőtől függ az életem. Ha támogat, megkapom a kedvezményt, ha nem támogat, nem kapom. Nem lehet attól eltekinteni, hogy kinek kitől függ a sorsa.” (4. nevelő)

„Hiába mondod, hogy facilitátor vagy, meg ott van a civil facilitátor is. Most is, a fogva-tartott végig nevelőurazott. Végig a nevelő úrhoz beszélt! Lehet, hogy most nem nevelői szerepben van, de ha felmegyünk, akkor már nevelő lesz!” (2. nevelő)

A két szerep összeegyeztetésének nehézségei miatt kezdetben volt példa arra, hogy faci-litatori szerepben a nevelő szerepzavarba került, és visszalépett nevelői szerepébe:

„A zárka nyugalma szempontjából sokkal célravezetőbb lenne, ha kommunikálná a konfliktusait” – mondta facilitátor szerepben egy nevelő.

Vagy: „Ha meg nincs kávé, cigaretta, akkor kell erősnek lenni! A maguk érdeke, hogy kibőjtöljék, mert ha hitelt vesznek fel, az egy a kettőbe megy, a visszafizetés, és konfliktust generál! Csak rosszul jönnek ki belőle!” (3. nevelő)

„A legnehezebb nekem a nevelői attitűd félretétele. A megoldások szájbaadását kiküszöbölni. Hogy ne mi mondjuk meg, hogy mi legyen.” (2. nevelő)

Ilyen esetekben volt fontos a társfacilitátor pszichológus korrigáló-támogató beavatkozása, hogy a nevelőt visszavezesse a facilitátor szerepbe, és a facilitálás valóban a felek által hozott konfliktusokról és szükségletekről szóljon.

A pártatlanság

A nevelők resztoratív folyamatban való részvételére hatottak a fogvatartottakkal kapcsolatos korábbi, sokszor negatív tapasztalataik és az ezekre alapozott *bizalmatlanság*. Ők is megfogalmazták, hogy talán a pártatlanság számukra a legnehezebben elsajátítható resztoratív elv. Egyes esetekben a a konkrét konfliktustól független bizalmatlanságot fejeztek ki:

„Nem tudok negatívan csalódni egy elítéltnben, mert eredendően nem gondolok senkiről jót. Ezért csak pozitívan tudok csalódni.” (1. nevelő)

Más esetekben a helyreállító folyamatba bevont elítéltek valamelyikével szemben volt nehéz elfogulatlannak lenni:

„Zsolt stratégiailag fontos pont a nevelő számára. Mert egyenes és együttműködő a börtön személyzetével.” (Bv. személyzeti tag)

„Ő bevédett fogvatartott. Odafigyelünk rá, mert fiatal korából és személyiségéből adódóan alakítható még.” (4. nevelő)

A nevelő *bizalmatlansága* és *korábbi tapasztalatai* a resztoratív szakemberekhez képest egyes esetekben támogathatták is a folyamatot. Például ha rávilágítottak arra, hogy a párbeszéd tárgyát képező konfliktus álkonfliktus, vagy létező a konfliktus, de az elítéltek a közvetítő párbeszédet eszközként használják egyéb, bv-beli érdekeik képviselésére: fegyelmi büntetés elkerülésére, zárkából való elkerülésre, kérelmeik pozitív elbírálására:

„A külsős facilitátor nincs tisztában az elítéltek közötti erőviszonyokkal. És a dominánsabb elítélt rá akarja erőltetni az akarátát a gyengébbre, pozícióját megerősíteni a facilitáció által. Ilyenkor az áldozat védelmére szolgál a nevelő jelenléte.” (2. nevelő)

Ezekben az esetekben a konferencián facilitáló nevelő szerepe volt, hogy segítse a börtönközösség-beli tájékozódást, rávilágítson az elítéltek közötti kapcsolat természetére, rejtett érdekeikre. Ez segített abban, hogy a felek valós szükségletei kerüljenek felszínre. Ugyanakkor a facilitátorként bevonódó nevelőnek tudatosítani kellett a felekkel szembeni pozitív–negatív elfogultságait ahhoz, hogy biztosítható legyen a resztorativitás, és a közvetítés kimenetelét a fogvatartotti szándékok, szükségletek dominálják. Ezt támogatta az is, hogy a konferenciák nagy részében nem az elítéltek saját nevelője közvetített – a facilitáló nevelőnek nem voltak a fogvatartottakhoz kapcsolódó konkrét nevelési céljai.

Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy – bár a resztoratív ülésen nem szerencsés, ha a facilitátor visszacsúszik „nevelői” szerepébe – az nagyban segítheti a fenntarthatóságot, ha a helyreállító gyakorlatok és szemlélet (a partneri kommunikáció, a felelősségvállalás és a szükségletek felvállalásának kultúrája) beépül a nevelői munkába, megjelenik a nevelők és az elítéltek közötti párbeszédben.

Ennek esélyére példa a következő idézet is:

„Ha azt látják, hogy neked más eszköz is van a kezeden, és mégsem azzal élsz! Megírhatnád a fegyelmi lapot, elhelyezhetnéd máshova, elkezdhetnéd zárkát ellenőrizni – és mégis a mediációs utat választod, az szimpatikus lehet a fogvatartottnak.”(1. nevelő)

Problémát az jelenthet, ha a resztoratív eljárás bekerül a „büntetés–jutalmazás” skálán mozgó folyamatok világába. Más szóval, ha az ülés jobb helyzetbe hoz egyes fogvatartottakat, míg másokat háttérbe szorít, vagy a bizalom erősödése következtében felszínre kerülő információk a büntetőeszközök alkalmazásában segítik a nevelőt.

A következő eset egyszerre példa arra, hogy a sikeres resztoratív beavatkozás hogyan építheti a nevelő és az elítélt kapcsolatát, és arra, hogy ez a helyzet milyen veszélyeket rejt magában. Azt is szemlélteti, hogy a büntetés–jutalmazás keretből való kilépés egyaránt nehéz a nevelő és a fogvatartott számára.

Hol a resztoratív beavatkozás helye a büntetésre–jutalmazásra épülő rendszerben?

A konfliktus tárgya a zárkaablakon bekiabált trágár megjegyzés volt, amivel az egyik fogvatartott zárkatársai előtt alázza meg a másikat. Másnap a nevelő által kezdeményezett, spon-tán közvetítés keretében megegyeztek abban, hogy a sértett zárkatársai előtt kér bocsánatot a tettes fél. A bocsánatkérés megtörtént. Ezzel egy időben egy értékes tárgy tűnt el a kör-leten. Az előző konfliktus sértettje jutalmazásnak ítélte meg a resztoratív helyzetet, és viszont akarta jutalmazni a nevelőt: jelentkezett nála, hogy a mediáción tanúsított emberségét meghálálva elárulja, hol van elrejtve a tárgy és ki lopta el. A veszély itt abban rejlett, hogy egyfelől a resztoratív folya-matban kiépült bizalom hatására jutott a nevelő olyan infor-mációkhoz, amik közvetve hozzájárultak egy másik fogva-tartott, a tettes lelepleződéséhez és büntetéséhez. Másfelől a bizalom kiépülése nyomán történt információadás és an-nak eltitkolása az elítélttársak felé azt a veszélyt is felvetette, hogy a helyreállító folyamat az elítéltek és a nevelők közötti stratégiai játszmák részévé válik. Ezt a helyzetet oldhatja, ha a nevelő a további fejleményeket is resztoratív keretbe illeszti: a lopás tettesével is helyreállító utat kezdeményez, és ezáltal nem kerül sor a büntetésre, sokkal inkább az érintettek kö-zötti párbeszédre, egy esetleges jóvátételi megállapodásra.

	A resztoratív folyamatot támogató körülmények		A resztoratív folyamatot nehezítő körülmények	
	börtönszemélyzet	elítéltek	börtönszemélyzet	elítéltek
Intézményes keret – szabá- ratív korlátok			a konfliktusok kezelésének bevett, büntető paradigmára építő gyakor- latai, eljárásrutinjai a bv. bonyolult, túlbürokratizált adminisztrációja	a börtön formális szabályrendsze- rébe ütköző súlyosabb cselekmé- nyek, pl.: az elítélt olyasmit követ el, ami büntetőeljárás-köteles a bv. szigorú intézményi rendje, pl.: az elítéltet a resztoratív folyamat alatt szállítják el
Nyílt motivációk, érdekek	a szemlélet és a módszer iránti érdeklődés szakmai sikerélmény, kompetencia megélése részvétel a bv-ben új, kísérleti programban folyamatorientáció	a kapcsolatok helyreállítására való szándék jóvátételi szándék	a fegyelmi cselekmény elkerülése a rend fenntartása materiális eredményesszemszlét	
Látens motivációk, érdekek	a bv-ben való előmenetel újító, reformer szerep	hamarabb szabadulás nevelőnek való tetszés, megfelelés a börtönközösség-beli előnytelen szerepből való kimozdulás	a „gyorsan és könnyen úszuk meg”, a „csak nehogy konfliktus legyen” vagy a „nyomozó” attitűdök előtérbe kerülése	formális előnyszerzés a bv-ben: - kedvezmények pozitív elbíráása - fegyelmi elkerülése - büntetésmegszakításra való lehetőség a börtönközösség-beli előnyös pozíciók megtartása

Személyes félélmek			félelem a nevelői szerepben való legitimitás, tekintély elvesztésétől félelem az elítélttel való partneri kommunikációs helyzettől félelem az elítélt emberi oldalának meglátásától és a személyességtől tartás a biztonsági kockázatoktól az elítélttel szembeni sztereotípiák, bizalmatlanság	a börtönközösség-beli előnyös szerep elvesztése az őszinte beszédétől való félelem a börtönközösség-beli hierarchia miatt a konfliktusok felvállalásának, bv-s következményeitől való félelem a zárkaközösség szankcióitól való félelem a nevelővel szembeni sztereotípiák, bizalmatlanság
Formális szerepekhez való viszony	nevelői és facilitátori szerepek szétválasztására való képesség		parancsuralmi szerepelvárások szerint való viselkedés (tényfeltárás, rendfenntartás, helyreállítás kényszerei) a szerepek szétválasztására való képtelenség, nevelői szerepáthallások facilitátori szerepben	a nevelők vélt elvárása szerint való viselkedés, hierarchikus kommunikáció

	A resztoratív folyamatot támogató körülmények		A resztoratív folyamatot nehezítő körülmények	
	börtönszemélyzet	elítéltek	börtönszemélyzet	elítéltek
Informális szerepekhez, kapcsolatokhoz való viszony	„anyai”, „apai”, „testvéri”, „mentori” jellegű bizalmas szerepek egyes elítéltekkel szemben - a közös múlt, az elítéltekkel való kapcsolat személyessége	- családi és egyéb, bv-n kívüli kapcsolatok, földiség - az elítéltek által elfogadott, konfliktusokban való közvetítői szerep - partneri kapcsolatok a bv-ben - közös múlt, a nevelővel való kapcsolat személyessége - a konfliktusban álló felek érdekközössége		- a börtönközösség-beli informális státuszhierarchia nem teszi lehetővé a partneri kommunikációt, ehelyett alá-föle rendelt párbeszéd a státusznak megfelelően - a börtönerkölcs, „íratlan szabályai” nem teszik lehetővé a bevonódást, pl.: besúgónak minősül az, aki a személyzettel párbeszédbe kezd
A siker fogalma	Az érintettek szükségleteinek, a konfliktus okainak és felelősségvonzatainak feltárása megtörtént, megoldási javaslat született.		Felszínes megállapodás született, amely mögött a felvázolt egyéb érdekek állnak.	

3. táblázat: A resztoratívítást támogató és nehezítő körülmények a börtönben

5. A resztoratív technikák beépülésének első lépései

Az egyéves folyamat során a nevelők azonosították azokat a területeket, ahol a resztoratív elemek korábban is jelen voltak a napi munkájuk során:

„Mediálunk itt mindennap. Nemcsak mi, hanem akár egy jó vezető, egy főnök is a civil életben, egy felügyelő vagy nevelő is mediál. Csak gyorsabban és célirányosabban rendezi a dolgokat.” (4. nevelő)

„Mindennapos dolgot végeztünk, és közben kiderül, hogy mediáltunk” (1. nevelő)

Egyre tudatosabban kezdték használni a resztoratív technikákat, beépíteni a konfliktuskezelés eszköztárába. A hosszú távú alkalmazás érdekében a MEREPS-stáb is egyre inkább facilitálta ezt. Annál is inkább, mert a tapasztalatok alapján a nevelők számára az önállóan levezetett eseteik adtak valódi sikerélményt, az ott szerzett élmények voltak a legmeghatározóbbak a helyreállító szemlélethez való viszonyuk alakulásában.

„A fogvatartottak közötti konfliktuskezelésben rugalmasabb vagyok. Rutinosabb. Nem próbálom mereven megoldani a dolgokat. Jobban meghallgatom a nézőpontjaikat. Olyan nevelőkollégához képest, aki ebben nem vett részt, nem próbálom annyira erőből megoldani a dolgokat. Direkt módon – kialakult gyakorlat szerint. Kisebb szituációknál, pl. kevésbé helyezem el másik zárkában, inkább próbálom megoldani.” (2. nevelő)

„Megint valami újat csináltunk akaratlanul – ami valahol le van írva és működik.” (4. nevelő)

Ugyanakkor fontos volt az önállóan levezetett esetek szupervíziója a támogatói csoport keretében, hogy a gyakorlatok nevelői munkába való beépülése a resztoratív elvek mentén történjen, és a „gyorsaság”, „célirányosság” ne az elvek rovására menjen. Az egyéves munkafolyamat végén a nevelők öt esetben önállóan facilitáltak. Ezek között volt olyan ügy, ahol a saját nevelő egyedül alkalmazott resztoratív elemeket az elítéltek közötti konfliktus kezelésében, és volt olyan, ahol a nevelőtárs facilitátorként való bevonásával, resztoratív konferenciakereteket teremtve alkalmazták a helyreállító technikákat. Ezek egyikében a nevelők önálló módszertani újítással is éltek. A MEREPS-mentor így reflektált a történetekre:

„Az előkészület ebben az esetben nem arról szólt, hogy jóvátételben gondolkodjon az elkövető, hanem, hogy belássa, hogy probléma van. Reaktív resztoratív kört vezettetek le. Ezt kell csinálni abban az esetben, amikor valakinek nincs belátása. Ráéreztetek, hogy az elkövetőt kell utoljára meghallgatni. És a többiek nyomatékositják benne, hogy gond van. A csoportot használják arra, hogy a másíknak korlátokat szabjanak.”

„Ráéreztetek arra is, hogy a szegyenfaktorral dolgoztatok. Megszegyenített helyzetbe került az illető, amivel nagyon nehéz dolgozni. A stigmatizáló szegyent felváltotta a re-integráló szegyen. Az első a rázúdító. Ha akkor tartottatok volna szünetet, akkor megbélyegzett maradt volna, nagyon nehéz lett volna reintegrálni. De lehetősége lett arra, hogy valamit csináljon, vállaljon dolgokat, ezáltal reintegrálja a szegyent.”

Az attitűdök alakulásának egyik látványos példája volt, amikor a munkafolyamat vége felé közeledve a vezetőség felkérte az egyik nevelőt, hogy egy belső képzésen számoljon be a személyi állomány kb. negyven fős csoportjának az egy év tapasztalatairól, a helyreállító szemléletről és a gyakorlatok bv-be történő bevezethetőségéről. A nevelő végig részt vett a támogatói csoport ülésein, a közös gondolkodásban, de nem facilitált, és a nevelői szerepből való kilépéssel szemben ambivalens volt. Az előadásra történő készülés során választhatta volna azt az utat is, hogy jegyzetei és a mediációs kézikönyv alapján objektíven, távolságot tartva prezentálja a módszert és a szemléletet. Ehelyett egy nagyon személyes utat választott:

„Arra gondoltam, hogy nem praktikus információkat kell itt átadnom, hanem megérteni az utamat. Én végigjártam egy utat. Attól tartottam, hogy meg tudom-e mutatni nekik, hogy mi zajlott bennem. Azon gondolkodtam, hogy tud ez hiteles lenni a kollégák felé? Hogy megértsek a kontextust. (...) Ez úgy alakult ki bennem, ahogy készültem. Úgy gondoltam végig én is, hogy mi az értéke a szemléletnek számomra.” (4. nevelő)

Ahogy a nevelő elmondta, a kollégák egy részénél (a saját kezdeti hozzáállásához hasonlóan) kételkedéssel, értetlenséggel és néhol ellenséges attitűddel találkozott („virtuális kések a hátunkban”). Rávilágított arra is, hogy a munkaszervezetben a – bv-s gyakorlatokkal sok szempontból szembenálló – helyreállító szemlélettel való azonosulás hasonlóan nehéz lépés, mint a facilitátori szerep felvállalása nevelőként.

6. Ajánlások

Az implementációra vonatkozó ajánlások egyrészt a MEREPS-stáb, másrészt a folyamatban részt vevő bv-s személyzet szakmai munkacsoportokban és utánkövető interjúkban megfogalmazott gondolatait összegzik. Vannak olyan kérdések, amelyekben nem született konszenzus – ezek kapcsán felvetjük a dilemmát és a lehetséges megoldásokat.

Azzal kapcsolatban kívánunk iránymutatást adni, hogy hogyan végezzünk resztoratív szemléletű gyakorlatokat a börtön mint speciális közeg adottságait figyelembe véve. A ki? hogyan? és hol? kérdések megválaszolása után a fejezet végén táblázat rendszerezi a helyreállító szemléletű beavatkozást támogató körülményeket és praktikus lépéseket, valamint a resztoratív elveket veszélyeztető kihívásokat, amelyek hatékony kezelése hozzájárulhat a hasonló szemléletű programok sikeréhez.

6.1. Ki végezze a resztoratív beavatkozást?

A zárkakonfliktusok, a családi kapcsolatok helyreállítása és az áldozati jóvátétel területén alkalmazott resztoratív beavatkozások összetett feladatsort alkotnak. Ennek része az *elkövetők, az áldozatok és a személyzet szemléletformálása, a mediációra alkalmas esetek felkutatása és jelzése, az esetek kiválasztása, valamint a resztoratív ülések előkészítését, levezetését és utánkövetését facilitáló csapat koordinációja. Annak érdekében, hogy a helyreállító gyakorlatok jól tudjanak működni, fontos, hogy pontosan tisztázzuk a feladatköröket: ki végez, mit és hogyan?*

a.) Áldozati jóvátétel

Az egyéves folyamat tapasztalatai alapján az áldozattal való találkozásra és a jóvátételre nyitott fogvatartottakhoz és sértetteikhez való eljutás az egyik legnehezebb feladat. Ennek hatékony és felelős ellátásához külön bv-s feladatkör létrehozása szükséges (hasonlóan a belgiumi modellhez²⁷). A feladatkör része az elítéltek és a személyzet szemléletformálása, jóvátételi szándékának feltérképezése, az esetek kiválasztása, a sértettek felkutatása és felkészítése, az áldozatsegítő intézményekkel való kapcsolatfelvétel és a velük való együttműködés.

E folyamatban nagy hangsúlyt kell fektetni az áldozat védelmére és a másodlagos viktimizáció elkerülésére. Ezért a szemléletformálás és a közvetlen előkészítő folyamat addig tart, ameddig biztossá válik, hogy valódi jóvátételi szándékkal állunk szemben a fogvatartotti oldalon, és kizárhatók a büntetéselkerülés, a rendszernek való megfelelés és egyéb előny-szerzés motivációi, vagy bármilyen szempont, amely az áldozat számára esetleg további sérüléseket eredményezhet.

Ugyanakkor a zárkakonfliktusok resztoratív kezelése – amennyiben a fogvatartottat a felelősségvállalásra és mások szükségleteinek belátására ösztönzi – előlépcsője lehet az áldozat felé történő jóvátételnek is.

b.) Zárkakonfliktusokban való közvetítés és a családi kapcsolatok helyreállítása

A szakmai munkacsoportban folyamatosan változtak az azzal kapcsolatos vélemények, hogy milyen facilitátori felállás lenne a legalkalmasabb a resztoratív beavatkozások levezetésére. Abban végig konszenzus volt, hogy *a resztoratív szakmai tudás és a bv-s tudás egyaránt szükséges feltétele a szakmailag megalapozott közvetítésnek.* Kell egy ember, aki a resztoratív hátteret képviseli, és kell egy bv-s szereplő, aki átlátja a fogvatartottak hierarchikus kapcsolatait, céljait, ugyanakkor képviseli a „belső rendet” is, valamint biztosítja, hogy az esetek levezetése és a megállapodások az intézet rendjével és a jogszabályokkal egyaránt összhangban legyenek.

A civil facilitátor elfogadottsága a közegben

A resztoratív szakmai háttérrel rendelkező civil facilitátor szempontjából fontos szempont a bv-s elfogadottság, amit részben a vezetőség támogatása, részben a folyamatos, resztoratív szemléletű közös munka biztosíthat, melynek során a civil „beletanul” a börtön világába, a bv-s kollégák pedig elsajátítják a helyreállító szemléletet és technikákat.

A bv-s facilitátor facilitátorként való elfogadottsága

Tapasztalataink szerint a *pártatlanság* és az egyenrangú *partnerség* nehezen megvalósítható célok abban az esetben, ha a fogvatartottak saját nevelője jár el facilitátori szerepben. *A facilitátori szerepre alkalmas bv-s szereplő lehet a börtönpszichológus vagy egy bv. által „kinevelt” facilitátor, egykori nevelő, aki ismeri a bv. világát, de a fogvatartottakkal nincs aktuális alá-fölé rendeltségi viszonyban, és nem fűződnek egymáshoz közvetlen érdekeik.* Fontos, hogy az előkészítés és a beavatkozás során különválnak a nevelői és a facilitátori szerepek és kompetenciák, és ez egyértelműen megjelenjen a közvetítésben érintett felek felé.

27 A belgiumi gyakorlatokról lásd Ivo Aertsen jelen kötetben megjelent írását.

A bv. személyzetének egybehangzó véleménye szerint külön facilitátori státusz létrehozása az ideális megoldás – ezáltal a resztoratív eljárás megkönnyíti a munkát, és nem extra terhet ró az időhiánnyal küzdő személyi állományra.

A nevelő szerepe

A resztoratív beavatkozáson a saját nevelő *nevelőként* vesz részt. Ez egyszerre előnyös, és problémákat is felvet. A nevelő látja át a fogvatartottak hierarchikus kapcsolatait, biztosítja, hogy a státushierarchiában hatalmi pozícióban lévő elítéltek ne dominálják a párbeszédet. A saját nevelő segíti, hogy a megállapodás reális és betartható legyen az elítéltek hétköznapijaiban. Ő felel a fogvatartottak büntetéséért–jutalmazásáért is. Ha az a cél, hogy a konfliktusok egy részét a büntető–jutalmazó szemlélet alternatívájaként resztoratív eszközökkel kezeljük, akkor elengedhetetlen a nevelő partnersége. A folyamat resztoratív módon történő utánkövetésében is ő a kulcsszereplő.

Ugyanakkor a nevelő jelenléte a fogvatartottak számára erőteljesen megnehezíti azt, hogy partneri helyzetet éljenek meg, és felveti a nevelői elvárásoknak való megfelelést, a motivációk elcsúszását a konfliktusért járó büntetés elkerülésére és egyéb előnyszerzés irányába. Ezeket is fontos szem előtt tartani a közvetítés során.

6.2. Hogyan történjen a beavatkozás?

Eljárás-protokoll

A jóvátételi beavatkozások hatékonysága, a személyzet kezdeményezőkéssége és biztonságérzetének növelése érdekében célszerű, ha az intézet kialakít egy helyreállító eljárásokat érintő protokollt. Ez irányt mutat a börtön személyzetéből és civil szereplőkből felépülő resztoratív munkacsoport számára arra vonatkozóan, hogy ki milyen típusú, súlyú ügyekben és milyen módon viheti resztoratív útra a konfliktusok kezelését. Lefekteti a feladatmegosztásra és a felelősségkörökre vonatkozó irányelveket, azt, hogy ki végzi a resztoratív folyamat egy-egy szakaszát: a szemléletformálást, az esetek felkutatását és kiválasztását, a beavatkozásokhoz kapcsolódó szervezési feladatokat. Továbbá leírja és átláthatóvá teszi a resztoratív módszerek *jogi környezethez, a büntetés-végrehajtási intézet eljárásrendjéhez és a bevett büntetőeszközhöz* való viszonyát.

Ez segíti, hogy a resztoratív beavatkozás az eljárásrutinok bevett alternatívája legyen, és összeegyeztethető legyen az intézet szigorú biztonsági előírásaival, kötött napirendjével. A világos protokoll azt is elősegíti, hogy minél hamarabb – az indulatok és érzések kifejezésekor – kerüljön sor a konfliktusok kezelésére.

A büntető szemléletű eljárásokhoz való viszony

Az önkéntes szándék és a resztoratív motivációk kialakulása szempontjából egyaránt fontos a helyreállító eljárás fegyelmi eljáráshoz és egyéb büntetőszankciókhoz való viszonya. **A közvetítést célszerű a büntető és jutalmazó eszközöktől – amennyire csak lehet – függetleníteni.** Fontos, hogy a resztoratív ülésen születő megállapodás ne járjon a fegyelmi eljárás automatikus megszüntetésével vagy a fenytetés enyhítésével. Az elv érvényesítésének másik oldala, hogy a konfliktus felvállalása minél kevésbé járjon a büntetőszankciók veszélyével: a resztoratív eljárásba bekerülő új információk alapján a rendszer ne élhessen büntetőszankciókkal. **A hangsúly a megállapodást követő folyamaton és annak utánkövetésén legyen, a megállapodás betartásán és a felelősségvállalás tettekben való kifejezésén.**

Ugyanakkor, éppen abból adódóan, hogy a mediációs folyamat nem illeszkedik a büntetés–jutalmazás rendszerébe, és nincs büntetőjogi következménye, a folyamat súlytalanná válhat a fogvatartottak számára. **Ezért fontos olyan eszközökkel élni, amelyek megalapozzák az elítéltek elköteleződését, felelősségérzetét, növelik a folyamat és a megállapodás komolyságát.** A folyamat súlyát növelheti a fogvatartottak számára, ha nagy hangsúlyt kap az utánkövetés, amelynek rendszeres és a megállapodásban meghatározott formában célszerű történnie, valamint ha a megállapodás konkrét és ellenőrizhető elemeket tartalmaz.

Minél inkább törekedni kell arra, hogy megállapodás megszületése esetén az eredetileg egy zárkában lévő felek továbbra is egy zárkában maradjanak. Ezáltal nyer valódi kifizási lehetőséget a resztoratív eljárás és súlyt a megállapodás. A resztoratív szemlélet beépülésével hosszú távú cél lehet, hogy akár fegyelmi cselekmény után is – sikeres megállapodás esetén – lehetőségük legyen a feleknek egy zárkában maradni.

Fórumok

Tájékoztató és az információcsere rendszeres fóruma

A resztoratív folyamatok szempontjából nagyon hasznos, ha létrejön a bv. dolgozók minél szélesebb körét és a civileket integráló rendszeres, nyitott fórum, amely az elítéltek kapcsolatairól, konfliktusfelületeiről való nyílt tájékoztatót segíti. Ez egyfelől teret ad a konkrét esetek előkészítése kapcsán a minél több forrásból való információszerzésnek, ezáltal segíti a pártatlanságot és az objektivitást, a támogató személyek felkutatását és bevonását. Másfelől lehetővé teszi a bv. dolgozók minél szélesebb körének tájékoztatását (felügyelők, munkáltatók, pszichológus) az esetek alakulásáról. A tájékoztatás legitimé teszi a resztoratív folyamatot a munkaszervezetben. Elősegíti, hogy az utánkövetés – a legszélesebb értelemben – resztoratív szemlélet szerint történjen, a felelősség ne egyedül a nevelőt terhelje, és a későbbi fejlemények is a munkacsoport látókörébe kerüljenek. Mindez pedig közvetve hozzájárul a resztoratív szemlélet bv-ben való elterjedéséhez és elfogadtatásához is.

A visszacsatolás fóruma

Fontos egy, a konkrét esetek utánkövetésének és a facilitátorok szupervíziójának teret adó másik fórum megteremtése is (lásd a MEREPS program „támogatói csoportja”), ahol a konkrét esetekben részt vevő személyzeti és civil tagok egyeztetnek az egyes esetekről,

valamint a stábben felmerülő szakmai kérdésekről, dilemmákról és szükségletekről. A szupervíziós ülések segítenek a nevelői és facilitátori szerep és kompetenciák szétválasztásában is. A felnőtt és a fiatalkorúak bv. intézetével való együttműködés tapasztalatai alapján úgy látjuk, hogy a bv-k erőteljesen szabályozott és túlterhelt munkarendje miatt nagyon fontos, hogy a külsőket bevonó szakmai párbeszédnek és szupervízióknak előre meghatározott és pontosan lefektetett kerete és ritmusa legyen. A csupán eseti jelleggel megvalósuló segítségnyújtás a rendszerkorlátok (idő- és kapacitáshiány, az intézet napirendje) miatt nehezen kivitelezhető, és nem hatékony.

Az előkészítő beszélgetések szerepe

A konferenciát előkészítő, a felekkel történő négy szemközti megbeszéléseken elhangzott információk kulcsfontosságúak a közvetítés szempontjából. Ezek célja, hogy feltárják a felek attitűdjeit, előítéleteit és felkészítsék a feleket a konferenciára. A resztoratív közvetítést akkor lehet létrehozni, ha az előkészítés során látszik a közeledési attitűd, a feleknél megjelennek a resztoratív motivációk, és a facilitátorok látnak esélyt a közös nevezőre. Gyakori az a helyzet, hogy a felek a személyes egyeztetésen kifejezik sérelmeiket, szükségleteiket, vagy felelősséget vállalnak tettükért, de a resztoratív konferencián nem teszik meg ugyanezt. Annak érdekében, hogy a felek által a személyes egyeztetésen képviselt álláspontok, információk bekerüljenek a konferencia menetébe, ezeken a beszélgetéseken tisztázni kell, hogy mi az az információ, amit nyilvánosan is vállalnak. Páros facilitálás esetén a személyes egyeztetések tartalmának az eljáró facilitátorok számára közös tudássá kell válnia, hogy elakadás esetén segíteni tudják a folyamatot.

Minél inkább a konfliktus gyökerénél – megelőzőként

Törekedni kell arra, hogy a resztoratív eszközöket zárkakonfliktusok kezelésében minél inkább megelőzési szándékkal alkalmazzák. A konfliktusokat próbáljuk minél korábbi szakaszban tetten érni, amikor még nem történt szankcionálható tettlegesség. Ezáltal nagyobb esély lesz a felek valódi önkéntes részvételére és resztoratív motivációira. Ha a súlyos konfliktus előzményeinél tereljük resztoratív útra az esetet, akkor még nem lépnek működésbe a bv. automatikus konfliktuskezelési eszközei: a fegyelmi eljárás, a külön zárkába helyezés, az elkülönítés, súlyos esetben a büntetőeljárás. Így az eljárásról döntő személy (pl. parancsnok) hatalmi pozíciója nem játszik szerepet a bevonódásban. Az elítéltek oldalán pedig nem helyezik háttérbe a resztoratív motivációkat a büntetés elkerülésére, a fegyelmi eljárás megszüntetésére vagy egyéb előnyyszerzésre irányuló szándékok.

Minél hamarabb – az azonnali közvetítés szerepe

Ha már kirobbant konfliktusról van szó, akkor minél hamarabb sor kerül a közvetítésre, annál nagyobb esély van az önkéntes részvételre, a szükségletek feltárására és a konfliktus felvállalására. Ekkor még az érzések, indulatok dominálják a helyzetet, és a felek konfliktussal kapcsolatos szükségleteit nem írják felül az egyéb, bv-beli motivációk, félelmek, megfelelési kényszerek. Az azonnali közvetítés mellett szól az is, hogy így elkerülhetőek a részvétel

„taktikus szándékai”, és kevésbé lépnek működésbe a bevett informális konfliktuskezelési rutinok is: a hatalmi játszmák lejátszása és a hierarchiabeli szerepek megerősítése.

A helyszín szerepe

A resztoratív beavatkozás semleges terepen legyen, ahol a lehető legkevésbé képeződnek le a hatalmi viszonyok.

A támogató kapcsolati és kommunikációs minták felkutatásának szerepe

A bizalom, az őszinteség, a nyílt kommunikáció nehezen tetten érhető minták a bv. világában. Voltak olyan nevelői és fogvatartotti vélemények, amelyek szerint ezek a fogalmak nincsenek jelen, mások szerint át kell értelmezni a civilélet-beli jelentésüket. A resztoratív folyamatot segíti, ha a stáb keresi azokat a börtönbeli és börtönön kívüli kapcsolatokat, kommunikációs mintákat és szándékokat, amelyekben tetten érhető a helyreállító folyamat szempontjából fontos értékek. Ezekre a – szemlélet elveivel összhangban lévő – mintákra és az ezeket képviselő börtönbeli szereplőkre lehet építeni a resztoratív folyamat során.

E resztoratív minták nagyobb valószínűséggel találhatók meg a bv-n kívüli, családi és más közösségi kapcsolatokban, mint a börtönön belüliekben. A helyreállító értékekkel való azonosulást támogatja, ha a fogvatartottnak vannak szabadulás utáni céljai, melyek a civil kapcsolatokra építenek.

De őszinte kötődések fellelhetők a fogvatartottak közötti *partneri kapcsolatokban, az egy helyről származás, a közös bv-s múlt vagy az érdekközösség teremtette szolidaritásban*. A resztoratív folyamatot támogatja az is, ha a nevelővel vagy a személyi állomány más tagjával van „közös múltja” a fogvatartottnak, ami miatt kapcsolatukat jellemzi egyfajta személyesség, kölcsönös együttműködési szándék.

A támogató személyek bevonásának szerepe

Fontos feladat a támogató személyek felkutatása és becsatornázása a folyamatba (akár a fogvatartottak, akár a személyzet köréből), amely növeli az érintett felek biztonságérzetét, az elköteleződés, a konfliktus felvállalása és a megnyílás esélyét. Egyes esetekben ezek a támogató személyek spontán kerülnek be a folyamatba, ők azok, akik először tájékozódnak a konfliktusról, és a resztoratív út felé terelik azokat.

A folyamatjelleg szerepe

Ahhoz, hogy a pártatlanság, az önkéntes részvétel, a bizalomra alapozott, nyílt kommunikáció, a valós szükségletek feltárására irányuló motiváció, a felelősségvállalás és a jóvátételi szándék megjelenjenek, a legfontosabb, hogy egy helyreállító szemléletű folyamat egymásra épülő találkozások hosszú sorozata legyen, és ne egymástól független, eseti, pontszerű beavatkozásokat jelentsen. Fontos, hogy egy-egy konfliktus utóélete és a feleket érintő további konfliktushelyzetek is – lehetőség szerint – resztoratív útra terelődjenek.

A börtönközösség normarendszere, a hierarchikus kapcsolatok és a stratégiai cselekvésekre alapozott konfliktuskezelési technikák erős beágyazottsága miatt egy-egy resztoratív beavatkozás csak *ideiglenes változtatásra* képes. Még ha meg is tapasztalják benne a part-

neri kommunikációra és felelősségvállalásra épülő konfliktuskezelés mintáit, nem tud hosszú távú, gyökeres változást elérni a fogvatartottak attitűdjeiben. Ezért különösen fontos a *folyamatépítés*.

A zárkakonfliktusokban való közvetítés, a családi kapcsolatok helyreállítása és az áldozat felé történő jóvátétel tekinthetők a szemléletformálás egymásra épülő lépcsőinek. A zárkakonfliktusok resztoratív kezelésének közvetett célja, hogy a bűncselekmény áldozatának szempontjaira érzékenyítsen, és a közvetlen jóvátételt készítse elő.

A hasonló szemléletű bv-s programok (személyiségfejlesztés, konfliktuskezelés, reintegráció-előkészítés) közötti tapasztalatcsere, információáramlás is hozzájárulhat a folyamatjelleghez, és egymás hatását erősíthetik.

4. táblázat: A resztoratív elvek érvényesülése az eljárás során

Resztoratív elv	Létező támogató körülmények a bv-ben	Veszélyek	Ajánlások
Önkéntes részvétel valódi biztosítása minden résztvevő számára.		Ha a bv. előírja vagy „automatizmus” teszi az elítéltek bevonását a folyamatba, az veszélyezteti a valós döntési helyzetet. Ha a bevonó személy (pl. parancsnok) hatalmi pozíciója megjelenik a bevonásban. Ha a konfliktus felvállalása és a facilitációba bekerülő információk alapján a rendszer büntetőszankciókkal él. Ha működésbe lépnek a bv. rutinszerű konfliktuskezelési eszközei: a fegyelmi eljárás, a külön zárkába helyezés, az elkülönítés, súlyos esetben a büntetőeljárás. Mindez a hatalomnak való megfelelés irányába mutat, a büntetés kiváltására, a fegyelmi eljárás megszüntetésére való szándékokat helyezi előtérbe. Ha a resztoratív folyamat súlytalanává válik, amiért nincs büntetőjogi következménye. Ha az elítéltet akadályozza a partneri kommunikációban az, hogy nevelőnek tekintti a facilitátort. Ha a nevelő nevelési szándékkal van jelen a párbeszédben. Ha a státuszhierarchiában hatalmi pozícióban lévő elítéltek dominálják a párbeszédet, és akadályozzák a gyengébb elítélteket a nyílt kommunikációban.	ÁLTALÁNOS Az áldozatok eléréséhez szükséges hivatalos, hatósági kapcsolatfelvétel az áldozatsegítő társintézményekkel. Eljárásprotokoll kidolgozása. Az információáramlás, tájékoztatás, egyeztetés nyílt fórumának megteremtése. Az utánkövetés és szupervízió fórumának megteremtése. A hasonló szemléletű bv-s programok (személyiségfejlesztés, konfliktuskezelés, reintegráció-előkészítés) összekapcsolása. ELŐKÉSZÍTÉS A konfliktust minél korábbi szakaszban tetten érni, megelőzés jelleggel. Támogató személyeket bevonni. Resztoratív szemlélet elveivel harmonizáló kommunikációs, kapcsolati minták felkutatása, ezekre való építkezés. A felek attitűdjeinek, előítéleteinek feltárása. A resztoratív közvetítést akkor kell létrehozni, ha az előkészítés során látszik a közeledési attitűd.
Az elítéltek a konfliktus felvállalásában és megoldásában legyenek motiváltak. Megjelenjenek a resztoratív motivációk: ▶ Bizalom ▶ Partneri, nyílt kommunikáció ▶ Szükségletek kifejezése ▶ Felelősségvállalás ▶ Jóvátételi szándék	Resztoratív szemlélet elveivel harmonizáló kommunikációs, kapcsolati minták. Fogvatartottak közötti szolidaritás. Forrása lehet: – érdekközösség – hasonló személyes háttér (földiség, bűncselekmény, bv-státusz hasonló-sága) A facilitátor kellő önismertete, amely lehetővé teszi szerepeinek szétválasztását. A börtöntársadalom hierarchiájának ismerete, a gyengébb pozíciójú résztvevők segítése a folyamatban, az egyensúly biztosítása.		

Resztoratív elv	Létező támogató körülmények a bv-ben	Veszélyek	Ajánlások
			– A konfliktusban minél előbbi közvetítés, amíg az érzések, indulatok a felszínen vannak. – A resztoratív beavatkozás függetlenítése a bv-s büntetőeljárásoktól. – A resztoratív eljárás semleges terepen történő levezetése, ahol nem jelennek meg a hatalmi viszonyok. – A nevelői és facilitátori szerep és kompetenciák szétválasztása, ezek egyértelmű kommunikációja a felek felé. – Élni az elköteleződést, felelősségvállalást meg alapozó alternatív eszközökkel. – Törekedni arra, hogy a megállapodások a felek valós szükségleteit tükrözzék. – Törekedni arra, hogy a felek egy zárkában maradjanak a megállapodás megszületése esetén. Ezáltal a resztoratív eljárásnak legyen valódi kifizetése, a megállapodás betartásának súlya.
A megállapodás sikerét a felek a valós sérelmek és szükségletek feltárásában, a jóvátétel eszközeinek megfogalmazásában látják.		Ha a megállapodás sikerét a személyzet és/vagy az eltértek a fegyelmi eljárás vagy az újabb fegyelmi cselekmény elkerülésében látják. Ha az utánkövetés a kontroll gyakorlásának újabb eszköze.	UTÁNKÖVETÉS A resztoratív ülésen születő megállapodás ne járjon a fegyelmi eljárás automatikus megszüntetésével vagy a fenyítés enyhítésével. A hangsúly a megállapodást követő folyamaton és annak utánkövetésén legyen, a megállapodás betartásán és a felelősségvállalás tettekben való kifejezésén. Az utánkövetés a felek által önkéntesen hozott megállapodás közös ellenőrzése, amelyet minden fél érdekének tekint.

Zárszó

Visszatekintve az egyéves munkára, úgy látjuk, hogy nagy és tiszteletre méltó az a lépés, amit a bv. hat fős személyzeti köre a vezetőség támogatásával megtett. A mediációs tréningben befogadták a resztoratív nézőpontot, amely sok szempontból eltér a bv. büntetésre és jutalmazásra alapozó világtól. Vállalkoztak arra, hogy egy folyamatos, közös munka során helyet teremtsenek az időt és összpontosított figyelmet igénylő resztoratív gyakorlatoknak saját napirendjükben, amelyet egyébként szigorú kötöttségek és túlsúfoltság jellemez.

A kísérlet keretében egyszerre végezték a szemléletformálást, a kiválasztást, az eset-előkészítést, az esetlevezetést és az utánkövetést összetett feladatait, amelyekre a bejáratott gyakorlatokban sokszor külön munkaerőt alkalmaznak. És ami talán a legnehezebb, a facilitátori feladatot összegegyeztették hivatásos szerepükkel.

Ez rugalmas, informális és a személyességet sem nélkülöző formában, „tükröt tartó” keretek között történt, amely ugyancsak újszerű kihívást jelenthetett a bv-s környezetben dolgozó csoportnak. Az együttgondolkodás során szembesülni kellett a nehézségekkel is, felismerni a rendszer által meghatározott intézményes, attitűdbeli és szerep adta korlátokat. Ebben a folyamatban a nyitottság, a munkatársakba és a MEREPS-stádba vetett bizalom és a személyes bátorság tette lehetővé, hogy miután felismerték ezeket a korlátokat, megoldásokat keressenek a nehézségekre, és sokszor át is ugorják azokat. Ezen a ponton, elemzésünk lezárásában szeretnénk minden részt vevő kollégának és fogvatartottnak ismételtlen megköszönni nyitottságukat, bizalmukat, valamint azt a rengeteg időt és energiát, amit a kollégák a MEREPS programba fektettek. Köszönet és elismerés illeti továbbá a részt vevő bv-k parancsnokait és vezetőit rugalmasságukért és folyamatos támogatásukért, amely lehetővé tette, hogy mindez megvalósuljon.

Teljes körű összegzés helyett néhány gondolatot ragadunk ki: a program közvetlen eredménye, hogy a részt vevő személyzeti kör alternatív eszközöket kapott a konfliktuskezeléshez, bizonyos helyzetekben megtapasztalhatta, hogy ezek az eszközök képesek segíteni, és már a program folyamata során elkezdte ezeket a technikákat saját arcára formálva beépíteni a napi munkába.

Reméljük, hogy az őszinte kommunikáció és a felelősségvállalásra alapozó konfliktuskezelés kultúráján keresztül a személyzet és a fogvatartottak kölcsönösen vethettek egy-egy pillantást egymás „emberi” arcára: egyaránt megtapasztalhatták a felvállalás nehézségét és az ebben rejlő lehetőségeket.

Különösen fontosnak tartjuk a folyamatnak azt a részét, amely a fogvatartottak szabadulás utáni életére készített fel, azaz a családdal és a szélesebb közösséggel való kapcsolatok megerősítésén és újraépítésén dolgozott. Eszközöket keresett a visszailleszkedés problémáiról való közös gondolkodásra és az első lépések megtételére. Mind a bv-s szakemberek, mind a bevont fogvatartottak és családtagjaik számára láthatóvá vált, hogy a börtönből való szabadulás az egyik legfontosabb pont, ahol a bv-s szakértelem még segíteni tudja a beilleszkedést. A szabadulás számos kérdést és konfliktushelyzetet vet fel, amelynek kezelése kulcsfontosságú, ahogy az is, hogy az érintett családok minél nagyobb szerepet kaphassanak a szabaduló fogvatartott újbóli befogadásában – saját lehetőségeikkel, módjukon, erőforrásaikkal és kérdéseik mentén. Hiszen a fogvatartott az esetek nagy részében

egy idő után mindeképpen szabadul. Az pedig, hogy visszatér-e a börtön falai közé, már nem a bv-n, hanem a családi és helyi közösség megtartóképességén és készségén fog múlni.

A MEREPS program arra is gyakorlati lehetőséget kívánt teremteni, hogy a bv. dolgozók képet kapjanak: a resztoratív elvek és gyakorlatok miként segíthetik a sikeresebb szabadulást és integrációt, hogyan alakítható ki a párbeszéd a fogvatartott és az őt körülvevő közösség között, és mindebbe hogyan tudna bekapcsolódni a személyzet még a büntetés letöltése alatt.

A konfliktuskezelésen túlmutató eredmény, hogy a MEREPS program által teremtett fórumokon elkezdődött a saját munkára való reflexió. A bv. dolgozói megtapasztalhatták, hogy hogyan segíti a munkát és védhet a kiégés ellen egy olyan fórum, amelyen lehetőség van a dilemmákról, a „hibákról”, az elakadásokról való közös gondolkodásra és szupervízióra. Úgy gondoljuk, hogy ha a programunk nem mozgósít mást, mint egy hasonló, rendszeres fórum létrehozását, amely a program által képviselt alapelvek szellemében teremt alkalmat az együttgondolkodásra, a bv. intézetek már azzal egy fontos eszközt kaphatnak a kezükbe. A nevelők is megfogalmazták visszajelzéseikben, hogy a program egyik fő hozadéka az egymás munkájába való nagyobb betekintés volt számukra:

„Rálátást kaptam arra, hogy a kollégák hogyan kezelnek helyzeteket, mik a konfliktuskezelési módszereik. A mostani körülmények között luxus az, ha két nevelő van egy szinten, így nincs rálátásunk a másik munkájára. Sokat tanultam tőlük.” (2. nevelő)

Hogy ezt maguk is mennyire fontosnak tartják, azt illusztrálja az egyik nevelő zárszava:

„Menejetelek még sok helyre, mert rengeteg bv-ben szükség lenne ilyen programokra.” (1. nevelő)

Mindemellett a fórum abban is segíthette a munkatársakat, hogy hinni tudjanak a – napi kihívásokat tartalmazó – személyzeti munkájuk fontosságában és saját maguk kompetenciájában. Mindez pedig nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a fogvatartást és szabadulást követően az elkövetők találjanak alternatívát a sérelemokozó cselekményekre, és felismerjék saját felelősségüket kapcsolataik helyreállításában, valamint a normakövető út megtalálásában.

A MEDIÁCIÓ ALKALMAZÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A BÜNTETÉS- VÉGREHAJTÁS TERÜLETÉN AZ ÜGYÉSZ SZEMÉVEL

A mediáció hagyományosan olyan diverziós technika, amelyet a büntetőbíróság ítéletének meghozataláig alkalmaznak a büntetőeljárás és a büntetés-végrehajtás káros hatásainak csökkentése, illetőleg elkerülése érdekében. Van-e helye ennek a módszernek Magyarországon a büntetés-végrehajtás fázisában, s ha igen, milyen gyakorlati megoldásokban érdemes gondolkodnunk? E tanulmány alapvetően ezekre a kérdésekre keresi a választ.

A büntetés-végrehajtásban alkalmazott mediáció még meglehetősen gyerekcipőben jár szerte a világon. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R (99) 19. számú Ajánlása Mellékletének II. 4. pontja ugyan azt tartalmazza, hogy a sértett–elkövető közötti mediációt a büntetőeljárás valamennyi szakaszában elérhetővé kell tenni, ebből azonban nem vezethető le a büntetés-végrehajtási mediáció „nemzetközi szintű ajánlottsága”. Ugyanígy nem ró az uniós tagállamokra kötelezettséget a büntetés-végrehajtás tekintetében az Európai Unió Tanácsának 2001/220/IB kerethatározata sem.²

A jogerős ítélet megszületése után alkalmazott közvetítői eljárásból kevesebb előny származhat, mint a büntetőeljárás alatt indított mediációból (az eljárási költségek, illetőleg bizonyos mértékben a végrehajtási költségek már felmerültek, a büntetőeljárásban közreműködő hatóságok leterheltsége nem csökkent, a szabadságvesztés káros hatásai már érvényesültek stb.). Praktikus megfontolások alapján ennek ellenére a közvetítői eljárás nem elhanyagolható előnyökkel járhat a büntetés-végrehajtás, elsősorban a szabadságvesztés végrehajtása során. Elsőként célszerű megvizsgálni e

¹ Dr. Szűcs András: ügyész, Legfőbb Ügyészség

² A jogtudomány képviselőinek véleménye ugyan megoszlik abban a tekintetben, hogy a büntetés-végrehajtás a büntetőeljárás részének tekinthető-e vagy sem, de a nemzetközi jogban a büntetés-végrehajtást nem vonják a közvetítői eljárásra vonatkozó nemzetközi jogi dokumentumokban szereplő „büntetőeljárás” fogalma alá.

körben a mediáció alkalmazhatóságát olyan súlyú bűncselekmények miatt kiszabott szabadságvesztést töltők esetén, amely eseteknek az elbírálása során a társadalom nem tud eltekinteni a szabadságelvonás alkalmazásától. A büntetés-végrehajtás szakaszában is indokolt lehetőséget teremteni arra, hogy a sértettek és a fogvatartottak között személyes találkozók jöhessenek létre még akkor is, amikor az már semmilyen formában nem befolyásolja a kiszabott büntetést. A közvetítői eljárás folyamata, az elkövető és a sértett közötti találkozó egyes elemei (megértés, megismerés, megbánás, megbocsátás stb.) pozitív hatással lehetnek az elkövetőre és az áldozatra egyaránt. Emellett meg kell említeni a fogvatartottak egymás közötti, valamint a fogvatartottak és a börtönszemélyzet között kialakult konfliktusokat, amelyeknek a közvetítői eljárásban történő kezelése nagyban hozzájárulhat az e konfliktusokból adódó problémák csökkentéséhez.³

Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a szabadságvesztés végrehajtása során a jóvátétel (és a mediáció is) kombinálható pl. a feltételes szabadságra bocsátással is.⁴ A közvetítői eljárás során vállalt jóvátétel teljesítése lehet pl. a feltételes szabadon bocsátás feltétele. Ilyen esetben tehát még a bűncselekménnyel okozott kár is megtérülhet (és a kiszabott büntetés is módosulhat).

A fogvatartottak egymás közötti, valamint a fogvatartottak és a börtönszemélyzet tagjai közötti mediáció összekapcsolható a fogvatartottakkal szemben folytatott fegyelmi eljárásokkal, illetőleg az annak kapcsán kiszabott szankciók végrehajtásával. A sikeres mediáció eredményezheti a fegyelmi eljárás megszüntetését vagy a fegyelmi eljárásban kiszabott szankciók törlését, esetleg enyhítését.

Kétségtelen, hogy a büntetések köréből a szabadságvesztés az, amelynél a leginkább kézenfekvőnek tűnik a resztoratív szemlélet érvényesítése, de elvileg nem tekinthetjük a mediációt kizártnak más büntetések esetében sem.

3 Lásd Fellegi Borbála: Út a megbékéléshez. Budapest, 2009: 211.

4 Lásd Hans-Jörg Albrecht: Kriminologische Perspektiven der Schadenwiedergutmachung. In: Neue Wege der Schadenwiedergutmachung im Strafrecht. Freiburg, 1990, Band 18: 43-89.

A mediáció (közvetítói eljárás) hatályos jogi szabályozása Magyarországon

Büntetőügyekben mediáció (közvetítói eljárás) alkalmazására Magyarországon 2007. január 1-jétől van lehetőség. A közvetítói eljárásra vonatkozó jogi szabályozást alapvetően a büntetőeljárásról szóló törvény, valamint a Büntető Törvénykönyvet módosító 2006. évi LI. törvény, illetőleg a büntetőügyekben alkalmazható közvetítói tevékenységről szóló 2006. évi CXIII. törvény (a továbbiakban: Köztv.) teremtette meg. Ehelyütt nem tekintem céloknak a teljes jogszabályi háttér bemutatását és részletes elemzését, csupán a vonatkozó joganyag azon elemeit kívánom kiemelni, amelyek a büntetés-végrehajtásban alkalmazható tettes–áldozat mediáció szabályozására vonatkozó javaslataim megfogalmazásánál relevanciával bírnak.

A Btk. 36. §-a az elkövető „tevékeny megbánása” esetén a törvényben meghatározott feltételek teljesülésekor kisebb tárgyi súlyú bűncselekmények (háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűntett) tekintetében előírja a büntetőeljárás megszüntetését, illetőleg nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények (ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűntett) vonatkozásában lehetővé teszi a büntetés korlátlan enyhítését. A törvény szövegéből kitűnően tevékeny megbánásról akkor beszélhetünk, ha az elkövető a bűncselekmény elkövetését a vádemelés időpontjáig beismeri, és közvetítói eljárás keretében a sértett által elfogadott módon és mértékben a bűncselekménnyel okozott sérelmet jóvátette.

A jogalkotó a tevékeny megbánásra vonatkozó rendelkezések alkalmazását több esetre nézve kizárta, így pl. nincs helye a Btk. 36. §-a alapján a büntetőeljárás megszüntetésének vagy a büntetés korlátlan enyhítésének a többszörös és a különös visszaeső elkövetők vonatkozásában, illetőleg akkor sem, ha a bűncselekményt a terhelt bünszervezetben követte el.

A Köztv. 2. §-ának (1) bekezdése alapján a közvetítói eljárás egy olyan konfliktust kezelő processzus, amelynek célja, hogy a büntetőeljárást lefolytató bíróságtól, illetőleg ügyésztől független, harmadik személy (közvetítő) bevonásával – a sértett és a terhelt közötti konfliktus rendezésének megoldását tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő – írásbeli megállapodás jöjjön létre. Ebből a részletes definícióból különösen kiemelésre érdemes az a célkitűzés, hogy a közvetítói eljárás során létrejövő megállapodásnak nemcsak a kárjóvátételre, hanem egyúttal a terhelt jogkövető magatartásának előidézésére is irányulnia kell.⁵

A hatályos jogi szabályozásnak szintén sarkalatos elemei, hogy közvetítói eljárásnak csak a terhelt és a sértett önkéntes hozzájárulása esetén van helye, valamint a felek ezen eljárásban kötött minden megállapodásának önkéntességen kell alapulnia.⁶

5 Ezt egyébiránt a Be. 221/A. §-ának (2) bekezdése is a közvetítói eljárás egyik céljaként jelöli meg.

6 Lásd a Köztv. 7. §-ának (1) bekezdését.

A mediáció jelenlegi lehetőségei a hazai büntetés-végrehajtásban

Magyarországon – az Európában általában tapasztalható helyzethez hasonlóan – nincsenek megteremtve a büntetés-végrehajtásban folytatott mediáció feltételei. Amíg azonban az írott jog léte az Egyesült Királyságban nem szükséges feltétele a jogfejlődésnek, a sztrikt legalitás talaján álló kontinentális jogok közé tartozó magyar jogban a jogi szabályozás hiánya akadályát képezi egy új jogintézmény meghonosodásának és kiteljesedésének. A magyar büntetés-végrehajtás jelenlegi helyzetét, lehetőségeit ismerve elkövető és áldozat közötti mediációt lefolytatni – megfelelő jogszabályi háttér hiányában – csak meglehetősen nagy nehézségek árán lehet, és az ilyen jellegű próbálkozások sikeres kimenetele is igen kétséges.

A jogszabályi háttér nélkülözése ellenére hazánkban a közelmúltban kísérleti börtönmediációs program zajlott az ún. MEREPS⁷ projekt keretében. (A MEREPS nemzetközi környezete kiváló lehetőséget teremt arra, hogy a témában nagyobb tapasztalattal rendelkező országok kiértékeljék gyakorlatukat és meghatározzák a jövőbeli fejlődés irányát, ugyanakkor segíthet Magyarországnak a jól működő gyakorlatok és a sztenderdizálható eljárások megismerésében és átvételében.⁸) A program – felismerve a jelenlegi realitásokat – a bv. intézeteken belüli konfliktuskezelésre, illetőleg a konfliktusok elmélyülésének megelőzésére korlátozódott, egyik legnagyobb hozadéka pedig annak bizonyítása volt, hogy mind a börtönszemélyzet, mind a fogvatartottak részéről van kifejezett igény a továbblépésre, amelynek feltétele a börtönmediációt támogató jogszabályi környezet megteremtése.

A hazai jogi szabályozás áttekintése kapcsán meg kell állapítanunk, hogy jelenleg a két érintett fél (elkövető–sértett) közötti kapcsolatfelvétel is akadályokba ütközhet, főként akkor, ha azt a szabadságvesztést töltő elítélt kezdeményezi.⁹ Az elítélt általában nem ismeri a sértett lakcímét, ezért először azt kell megtudnia. Ezt a jelenlegi szabályozás szerint úgy próbálhatja megtenni, hogy az első fokon eljáró bíróságtól a sértett – személyes adatait tartalmazó – tanúkénti kihallgatásáról készült jegyzőkönyvről másolat kiadását kéri¹⁰ (az a hatályos szabályozás alapján fel sem merülhet, hogy a jegyzőkönyvmásolatot kívülről harmadik személy kérésére neki küldje meg a bíróság). Abban az esetben azonban, ha az érintett tanú adatainak zárt kezelését rendelték el, ez a próbálkozás nem vezethet eredményre, mert ilyenkor a büntetőeljárásban részt vevőknek a tanú személyi adatait tartalmazó iratról csak olyan másolat adható, amely a tanú személyi adatait nem tartalmazza.¹¹ (Nyilvánvaló, hogy a különösen védett és a tanúvédelmi programban részt vevő sértett-tanú lakóhelyét az elítélt szintén nem ismerheti meg.) Tekintettel arra, hogy az említett eseteken kívül a terhelt a nyomozás befejezését követően a nyomozás iratai közül a tanúvallomásról készült jegyzőkönyvet is teljes terjedelemben megismerheti¹², nehéz lenne az első fokon

7 Mediation and Restorative Justice in Prison Settings (Mediáció és helyreállító igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban).

8 Lásd Barabás A. Tünde–Fellegi Borbála–Windt Szandra (szerk.): Konfliktuskezelés elítéltekkel. Kézikönyv a mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazhatóságáról a büntetés-végrehajtásban. Budapest, 2010: 8.

9 Lásd Szegő Dóra és Fellegi Borbála tanulmányát

10 Be. 70/B. §-ának (10) bekezdése.

11 Be. 96. §-ának (3) bekezdése.

12 Be. 193. §-ának (1) bekezdése.

eljárás bíróságnak a másolat kiadásának megtagadását megindokolni.¹³ Ezen túlmenően azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy utolsó tanúvallomásának megtételét követően a sértett el is költözhetett korábbi lakóhelyéről, így a másolat kiadása ellenére is előfordulhat, hogy a kapcsolatfelvétel meghiúsul.

Ha a sértett kíván érintkezésbe lépni a végrehajtandó szabadságvesztést töltő elkövetővel, ezt csak egy közvetítő személy segítségével teheti meg, a kapcsolat létrejöttéhez ugyanis szükség van arra, hogy az elítélt felvetesse a sértettet a bv. intézet által engedélyezett kapcsolattartói közé.

A jelenleg hatályos jogszabályi rendelkezéseknek megfelelően a sértett és a felek között közvetítő harmadik személy (mediátor) a szabadságvesztését töltő elkövetővel a bv. intézet falain belül csak látogatói minőségben találkozhat. A látogatásra vonatkozó szabályok meglehetősen szigorúak, és nyilvánvalóan hátráltatják a mediációs folyamatot.

Az elítélt havonta legalább egyszer fogadhat látogatót.¹⁴ A látogatás időpontját és a látogatás időtartamát – legalább 30 percben – a bv. intézet parancsnoka határozza meg, ez az időtartam kérelemre legfeljebb 30 perccel meghosszabbítható.¹⁵ A látogató az elítélttel csak az erre kijelölt helyiségben beszélhet, a beszélgetés pedig ellenőrizhető.¹⁶

További problémát jelent az, hogy az elítéltek nehezen motiválhatók a mediációban való részvételre, hiszen nincs olyan „állam által biztosított kedvezmény”, amely őket jóvátételre, illetőleg a sértettekkel való megegyezésre ösztönözné.

Javaslatok a büntetés-végrehajtási mediáció hazai megvalósítására

A büntetés-végrehajtási mediációra vonatkozó hazai szabályozás kialakítása során célszerű lenne a büntetőeljárásban alkalmazott közvetítői eljárás szabályrendszeréhez hasonló jogi környezetet létrehozni. Függetlenül ugyanis attól, hogy a szabadságvesztés alternatíváját a büntetőeljárás vagy a büntetés-végrehajtás területén kívánjuk megteremteni, ésszerű ugyanazt a jogintézményt ugyanazon jogrendszeren belül azonos elvek szerint működtetni. Így pl. a közvetítői eljárás célja a büntetés-végrehajtási szakaszban sem lehet más, mint hogy a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartását elősegítse.

A mediáció alkalmazását a büntetés-végrehajtás szakaszában is indokolt lenne bizonyos korlátok közé szorítani. A személy elleni, a közlekedési és a vagyon elleni bűncselekmények köre a jogerősen elítéltekkel kapcsolatban is alkalmasnak tűnik. A Be.-ben szereplő büntetési tétellel kapcsolatos korláttól¹⁷ azonban érdemes lenne eltekinteni, figyelembe véve, hogy Nyugat-Európában a súlyos bűncselekmények elkövetőinél alkalmazzák sikeresen

13 A Be. 70/B. §-ának (6) és (10) bekezdései, valamint a Be. 60. §-ának (1) bekezdése alapján a másolat kiadása csak akkor korlátozható, ha az az emberi méltóságot, az érintettek személyiségi jogait, illetőleg a kegyeleti jogot sértene, vagy azáltal a magánéletre vonatkozó adatok szükségtelenül nyilvánosságra kerülnének.

14 Bv. tvr. 36. §-a (1) bekezdésének c) pontja.

15 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 89. §-ának (1) –(2) bekezdései.

16 44/2007. (IX. 19.) IM rendelet 9. §-ának (4) bekezdése.

17 A Be. 221/A. §-ának (1) bekezdése szerint az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt indult büntetőeljárásban van helye közvetítői eljárásnak.

a mediációt, s nem beszélve arról, hogy pl. a közvetítői eljárás jelenlegi szabályozásában szereplő ötéves limit bevezetése nagyon leszűkítené a mediációnak a szabadságvesztést töltők körében való alkalmazhatóságát. Emellett az is e korlát eltörlése mellett szól, hogy a büntetés-végrehajtási mediáció folyamánként (legalábbis a végrehajtandó szabadságvesztésnél) az állam alapvetően nem mond le büntető igényének érvényesítéséről (nincs tehát súlyos ellentét a resztorativitás és a büntető igény érvényesítése között). Azokat az elítélteket célszerűnek tűnik praktikus megfontolásból kizárni a büntetés-végrehajtási mediációból, akiknek hibájából a közvetítői eljárás – bármely ügyben, a tágabb értelemben vett büntetőeljárás bármely szakaszában – korábban már megghiúsult. Ezeknél a mediációban való részvételre méltatlanná vált terhelteknél ugyanis nyilvánvalóan az átlagosnál jóval nagyobb a kudarccs veszélye.

A büntetés-végrehajtási mediáció esetében is alapvető fontosságúnak kell tekinteni az önkéntességet, és ebben a közvetítői eljárásban is arra kellene törekedni, hogy az elítélt és a sértett között egy olyan megállapodás jöjjön létre, amely az elítélt tevékeny megbánását megalapozza. A bűncselekmény elkövetésének az elismerése természetesen szintén alapfeltétel, hiszen nélküle megbánásról nem is beszélhetünk.

Tekintettel arra, hogy a szűkebb értelemben vett büntetőeljárás ekkor már lezárult, a közvetítői eljárás hivatalból történő megindításának (valamely büntetőeljárásban eljáró hatóság által) nem igazán lenne létjogosultsága. Célszerűnek tartanám ezért egy olyan konstrukció bevezetését, amelyben a közvetítői eljárás megindítását a sértett, az elítélt, illetőleg ez utóbbi személy védője kérelmezhetné.

A közvetítői eljárás megindítása tárgyában való döntéshozatalt egy olyan személyhez (szervezethez) lenne célszerű telepíteni, aki (amely) kellő szakértelemmel és alkotmányos legitimitációval rendelkezik az ilyen jellegű kérdések eldöntéséhez. Erre a feladatra – ugyanúgy, mint az elítélt és a sértett közötti megegyezés esetleges büntetés-végrehajtási jogi konzekvenciáinak levonására – a legalkalmasabbnak a büntetés-végrehajtási bírót (a továbbiakban bv. bíró) tartom. A büntetőeljárás befejezését követően e döntések meghozatalára csak a bíróság lehet jogosult, kizárólag a bíróság rendelkezik olyan alkotmányos legitimitációval, amelynek birtokában a jogerős ítélet tartalmát aggálytalanul megváltoztathatja. A büntetések végrehajtása alatt jelentkező bírói teendőket Magyarországon általában a bv. bíró látja el, kézenfekvőnek tűnik, hogy az elítélt és a sértett között létrejött megállapodás végrehajtási jogi következményeit is ez a bíró határozza meg.

Nagyon fontos kérdés, hogy az állam a jóvátételért „cserébe” mit kínálhat fel az elítélt részére. Elvileg elképzelhető pl. egy olyan „puha verzió”, hogy a már nyújtott vagy ígért jóvátételt a bv. bíró köteles figyelembe venni az elítélt feltételes szabadságra bocsátása tárgyában hozott döntése során.¹⁸ Annak az eldöntésénél, hogy az elítélt feltételes szabadságra bocsátható-e vagy sem, az egyik megítélendő körülmény az, hogy az elítéltben a törvénytisztelő életmód folytatására irányuló készség¹⁹ kialakult-e. Ha a felek között a ter-

18 Annak egyébként most sincs jogi akadálya, hogy a bv. bíró a sértettnek nyújtott jóvátételt vagy a sértett és az elkövető erről szóló megállapodását mérlegelési körébe vonja.

19 Lásd a Btk. 47. §-ának (1) bekezdését.

helt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő megállapodás jön létre²⁰ elvileg megalapozottabban lehet arra következtetni, hogy az elítéltnél kialakult a törvényisztelő életmód iránti készség, és egyúttal arra is, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető (vagyis az elítélt feltételes szabadságra bocsátható). Ezzel a megoldással „csak” az a probléma, hogy a feltételes szabadságra bocsátás jelenlegi konstrukciója mellett az elítéltnél nem kell különösebb aktivitást kifejtenie ahhoz, hogy feltételes szabadságra bocsás-sák. A feltételes kedvezmény eléréséhez elegendő a passzív szabálykövetés (kifogástalan magatartás), az elítélt tehát a jelenlegi struktúrában nem lenne kellően érdekelt az általa elkövetett bűncselekmény okozta sérelem orvoslásában.

Tekintettel erre, jóval hatékonyabban működne egy olyan megoldás, amelyben az elítélt a sértettel kötött megállapodásban szereplő jóvátétel (tipikusan az okozott kár megtérítése) nyújtása esetén az általános szabályok által meghatározottnál korábban mehetne feltételes szabadságra²¹ Figyelembe véve azt a körülményt, hogy az elítéltnél a büntetés-végrehajtási intézet falai között korlátozottak a lehetőségei a jóvátétel megvalósítására, megfontolandó lehet az az elképzelés, hogy az elítélt a jóvátétel megalapozottnak tűnő ígéréssel hagyhassa el feltételesan a bv. intézetet. Ha az elítélt jóvátételi ígérését a sértettel kötött megállapodás-nak megfelelően nem teljesíti, a bv. bíró a feltételes szabadságot megszüntetné.²²

A feltételes szabadsággal kombinált mediáció viszonylag különösebb nehézségek nélkül beleilleszthető lenne a hatályos magyar büntetés-végrehajtási jogba. Joggal merül fel az a kérdés, hogy mi történjék azokkal a sértett sérelmének jóvátételére hajlandó, végrehajtható szabadságvesztésre ítélttel, akiknek a feltételes szabadságra bocsátását az ítéelő bíróság vagy a bv. bíró a Btk.-ban meghatározott valamely ok megléte miatt kizárta? A büntetés-végrehajtási jog jelenleg fennálló dogmatikai rendszere mellett e személyi körnek a büntetés-végrehajtási mediációban való részvételre történő hatékony motiválása nehezebben valósítható meg. Azt ugyanis nehéz megindokolni, hogy akit a bíróság a feltételes szabadság kedvezményéből a szabadságvesztés letöltésének megkezdése előtt kizárt (többször azért, mert eleve érdemtelennek találtatott a feltételes szabadságra), később mégis feltételes szabadságra bocsátható. Ezen az ellentmondáson az sem segítene, ha a feltételes szabadságra bocsátást „átkeresztelnénk”, pl. a „büntetés tartamának feltételhez kötött csökkentésére”. Az ilyen elítéltek esetében szóba jöhet esetleg a szabadságvesztés fokozatának az enyhítése, de természetesen csak akkor, ha a fokozatváltoztatásnak egyébként nincs törvényi akadálya.²³ A megállapodás nem teljesítése esetén a bv. bíró – kvázi szankcióként – korábbi, enyhébb végrehajtási fokozatot kijelölő határozatát hatályon kívül helyezhetné.

20 Lásd a Köztv. 2. §-ának (1) bekezdését.

21 Így pl. fegyház fokozatban a büntetés háromnegyedének, börtön fokozatban a büntetés kétharmadának, fogház fokozatban a büntetés felének a letöltése után szabadulhatna feltételesan az elítélt. Ez egyúttal azzal az előnnyel is járna, hogy csökkennének a büntetés végrehajtásának költségei.

22 Természetesen a bv. bíró vagy a perbíróság a feltételes szabadságot akkor is megszüntethetné, illetőleg megszüntetné, ha annak egyéb törvényi oka állna fenn.

23 Ennek azonban igen nagy hátránya, hogy az elítélt a bv. intézetben marad, így jóval kisebb az esély a jóvátételre.

A bv. bírósági sajátos feltételes szabadságra bocsátással, illetőleg fokozatváltoztatással kapcsolatos eljárásában az ügyész és a védő létjogosultsága nem kérdéses, szerepük pedig az általános szabályok alapján könnyen körvonalazható, hiszen ugyanazokkal az eszközökkel (indítvány, fellebbezés stb.) élhetnek, mint a bv. bírósági egyéb ilyen tárgyú eljárásaiban. A feltételes szabadság megszüntetésével kapcsolatos speciális eljárásban emellett – a bv. bírósági jelenleg is létező erre irányuló eljárásához²⁴ hasonlóan – esetlegesen felmerülhet az ügy bírósági elé kerülésének ügyész indítványhoz kötöttsége.

A végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt és a sértett közötti mediáció legkönnyebben az elítéltet fogvatartó bv. intézetben folytatható le. Ahhoz azonban, hogy a közvetítő a bv. intézetben megfelelően teljesíthesse feladatát, őt hivatalos vagy szolgálati ügyben eljáró személlyé lenne célszerű minősíteni, és a bv. intézetbe bejutás, valamint az elítélttel való érintkezés vonatkozásában a mediációban részt vevő sértett részére is speciális jogállást kellene biztosítani.²⁵

Nem elképzelhetetlen az sem, hogy a büntetés-végrehajtási mediáció nemcsak a szabadságvesztés, de más büntetőjogi szankciók esetében is alkalmazhatóvá váljon. Így pl. a közérdekű munka helyébe, egy eredményes közvetítői eljárást követően, a sértett részére végzett munka léphetne jóvátétel gyanánt, a sértett anyagi kárának a megtérítése pedig eredményezhetné a pénzbüntetés egészének vagy meghatározott részének elengedését. Az ehhez hasonló gondolatok egyébiránt nem egészen új keletűek, a tudományos szakirodalomban már korábban is találkozhattunk a pénzbüntetés jóvátételi célú felhasználására vonatkozó javaslatokkal,²⁶ de előfordul már a hatályos jogi szabályozásban is jóvátételi szempontokat érvényesítő gyakorlati megoldás.²⁷

A mediációt kiválóan lehetne hasznosítani a fogvatartottakkal szemben folytatott fegyelmi eljárásokkal, illetőleg az azokban kiszabott szankciók végrehajtásával összefüggésben. Az ilyen mediáció gyakorlati jelentőségét növeli, hogy hozzájárulhat ahhoz, hogy a fogvatartottak nyilvántartási anyagába ne kerüljenek be (vagy onnan kikerüljenek) olyan fegyelmi fenytések, amelyek később akadályt képezhetnének a fogvatartottak feltételes szabadságra bocsátásának vagy egyéb kedvezmények részükre történő megadásának. Amíg a szabadságvesztésen kívüli büntetésekkel kapcsolatban lefolytatott mediációt lezáró határozat meghozatalára – a már említett okok alapján – a bv. bírósági lenne a legalkalmasabb, a relatíve kisebb jelentőségű fegyelmi ügyekben alkalmazott mediáció tekintetében ezt a feladatot a bv. intézet is elláthatja, a bv. intézet határozata elleni bv. bírósági fordulás lehetőségét azonban – törvényességi és emberi jogi szempontok érvényesítése érdekében – célszerű lenne biztosítani.

24 Lásd a Bv. tv. 9. §-át.

25 Ehhez jelenleg a büntetés-végrehajtási szervek területére történő be- és kilépés, valamint a büntetés-végrehajtási szervek területén tartózkodás részletes szabályairól szóló 44/2007. (IX. 19.) IRM rendeletet kellene megfelelően módosítani.

26 Lásd pl.: Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 1999: 89.

27 A svájci büntetőtörvény szerint az elítélt által fizetett pénzbüntetés, az elkobzott tárgyak és vagyoni értékek, amelyek az államot illetik, a sértett javára kártalanításra felhasználhatók (Barabás A. Tünde [2004]: i. m., 89.).

A büntetés-végrehajtásban érvényesülő közvetítői eljárással kapcsolatos speciális szabályokat (így pl. a bv. bíró hatáskörére vonatkozó rendelkezéseket) a Bv. Kódexben²⁸ lenne célszerű elhelyezni. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a Köztv. bizonyos, a Bv. Kódex által meghatározott rendelkezéseit (pl. a közvetítő eljárás célja, a közvetítőre vonatkozó egyes rendelkezések stb.) ne lehetne ebben az eljárásban is alkalmazni. A fegyelmi ügyekben lefolytatott mediáció részletszabályai értelemszerűen a büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottak fegyelmi felelősségéről szóló 11/1996. (X. 15.) IM rendeletben is helyet kaphatnának.

Zárógondolatok

A büntetés-végrehajtási mediáció intézménye még nem terjedt el széles körben a világon, és az is vitathatatlan, hogy kisebb eredményekkel kecsegtet, mint a büntetőeljárásban alkalmazott változata. Kevés példa áll előttünk, de a nyugat-európai megoldások tanulmányozása mellett a hazai kísérleti tapasztalatokra is érdemes odafigyelni. Kontinentális jogrendszerünk jellegzetességeire tekintettel Magyarországon alapvetően a „belga út” járható, tehát a büntetés-végrehajtási mediáció csak megfelelő jogszabályi háttér megteremtése esetén képzelhető el úgy, hogy ennek során figyelemmel vagyunk a hazai sajátosságokra is.

A büntetés-végrehajtási mediáció nem kizárólagos üdvöztető módszer (mint ahogy a mediáció általában vagy a resztoratív igazságszolgáltatás sem az), alkalmazása önmagában nyilvánvalóan nem oldja meg végérvényesen a tradicionális büntetés-végrehajtással kapcsolatban felmerülő problémákat. Nem szabad azonban lemondanunk egy olyan eszközről, amely haszonnal szolgálhat az elkövetőnek, a sértettnek, az államnak és a társadalomnak egyaránt.

28 A legjobb megoldás az lenne, ha ezek az előírások egy új büntetés-végrehajtási törvényben lennének megtalálhatók.

Anglia

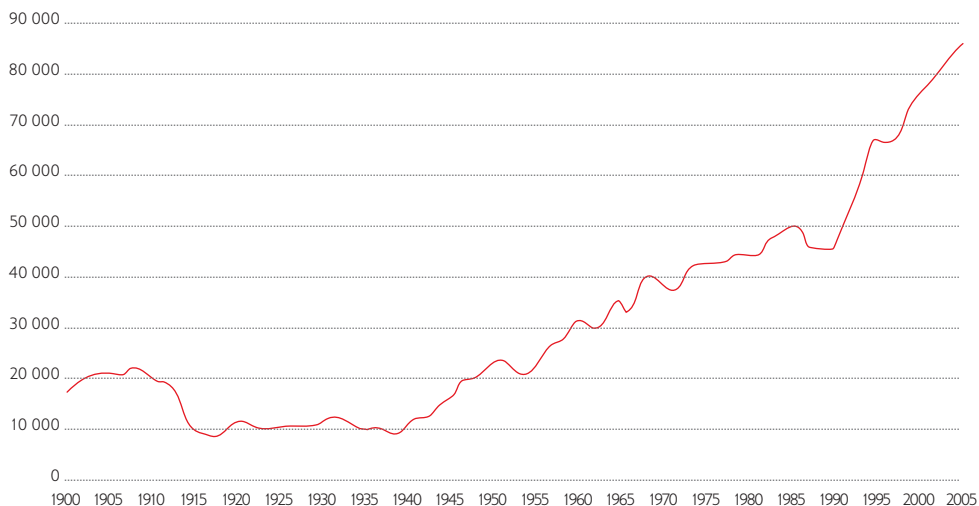
A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ALKALMAZÁSA A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN. FOGVATARTOTT FIATALOKKAL KAPCSOLATOS ALTERNATÍV MEGOLDÁSOK

Bevezetés

2010 októberében Angliában és Walesben összesen 85 494 személy töltötte börtönbüntetését. Ez a szám – amely már most is 2150 hellyel haladja meg a börtönök teljes befogadóképességét – a következő választásokig várhatóan 94 ezerre nő (Berman, 2010, 1). Anglia és Wales területén összesen 139 fegyház, börtön, zárt és nyitott büntetés-végrehajtási intézet, fiatalok-rúak büntetés-végrehajtási intézete (21 évnél fiatalabbak számára) és előzetesház működik².

Nem különösebben biztatóak a fiatal fogvatartottak³ számára vonatkozó adatok sem. 2010 szeptemberében 1637 fiatalkorút (15–17 év) tartottak fogva börtönben, míg 273 gyermek (12–15 év) magánkézben lévő javítóintézetben, 160 pedig a helyi hatóságok által üzemeltetett gyermekotthonban volt. Emellett 10 114 fiatal felnőtt (18–21 év) volt börtönben (Berman, 2010: 7). 2009-ben a Büntetés-végrehajtási Statisztika szerint az Egyesült Királyságban 151 fogvatartott jutott 100 ezer emberre, ami Spanyolország után a második legmagasabb arány Nyugat-Európában (Igazságügyi Minisztérium, 2009). Az 1. ábra a fogvatartottak számának változását mutatja 1987 és 2007 között.

1. ábra: Fogvatartottak számával kapcsolatos statisztikák, Anglia és Wales, 1900–2009 (IM, 2008)

- 1 Theo Gavrielides, PhD: alapító és igazgató, Independent Academic Research Studies, www.iars.org.uk
- 2 A legtöbb börtön állami kézben van, üzemeltetésüket a Nemzeti Büntetés-végrehajtási Szolgálat (National Offender Management Service, NOMS) végzi. Angliában és Walesben összesen 11 börtön van magánkézben.
- 3 Angliában és Walesben a fiatal fogvatartottak kategóriájába a 15 és 21 év közöttiek tartoznak, akik a következő két csoportba sorolhatók: 15–17 éves fiatalok-rúak és 18 évnél idősebb fiatal felnőttek. A fiatal felnőttek közé a 18–20 évesek tartoznak, valamint azok a 21 évesek, akik ítéletük kihirdetésekor legfeljebb 20 évesek voltak, és még nem sorolták át őket a felnőttek közé.

A nyugat-európai országok közül Angliában és Walesben a legmagasabb (148) a 100 ezer emberre jutó fogvatartottak száma (lásd a 2. ábrát). Világviszonylatban Anglia és Wales a 10. helyet foglalja el, a fogvatartottak aránya a népességhez viszonyítva az Egyesült Államokban a legmagasabb (International Centre for Prison Studies, 2010).

2. ábra: Fogvatartottak száma Nyugat-Európában (Walmsley, 2009)

Ország	Börtön-népesség	Börtönnépesség/100 ezer fő	Börtönök kihasználtsága (%)	Ítéletre váró fogvatartottak (%)
ANGLIA/WALES	80 002	148	112,7	16,4
NÉMETORSZÁG	77 166	94	96,5	17,1
SPANYOLORSZÁG	63 991	144	129,5	23,5
OLASZORSZÁG	61 721	104	131,5	35,9
FRANCIAORSZÁG	52 009	85	109,9	31,5
HOLLANDIA	21 013	128	95,6	30,0
PORTUGÁLIA	12 765	120	103,7	23,8
BELGIUM	9 597	91	110,6	37,2
AUSZTRIA	8 766	105	107,2	22,6
SVÉDORSZÁG	7 450	82	102,7	20,3
SKÓCIA	6 872	134	107,5	21,0
SVÁJC	6 111	83	93,4	39,0
FINNORSZÁG	3 954	75	112,4	11,6
NORVÉGIA	3 048	66	92,1	15,9
ÉSZAK-ÍRORSZÁG	1 375	79	91,5	37,4

Az Igazságügyi Minisztérium 2010-es adatai szerint a szabadságvesztéssel sújtott elkövetők visszaesési aránya⁴ más elkövetői csoportokhoz viszonyítva magas. Míg a visszaesési arány az összes csoport figyelembevételével 40%, a szabadságvesztéssel sújtott elkövetők visszaesési aránya megközelíti az 50%-ot, ami azt jelenti, hogy szabadulásukat követően a fogvatartottak kb. fele újra elkövet valamilyen bűncselekményt (IM, 2010b). A 3. ábra azt mutatja, hogy 1989 és 2007 között a szabadságvesztésre ítélt 10–17 évesek száma alig több mint 2000-ről közel 8000-re nőtt.

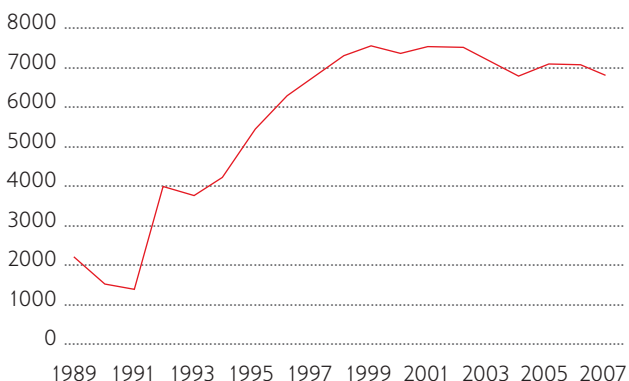
⁴ Azok a korábbi fogvatartottak tartoznak ebbe a csoportba, akik a szabadon engedésüket követő egy éven belül újra bűncselekményt követtek el.

Az Igazságügyi Minisztérium szerint Angliában és Walesben alapvetően két tényezőre vezethető vissza a fogvatartottak számának növekedése (1996–2009): egyrészt a jogszabályok „szigorúbb büntetéseket követelnek meg”, másrészt pedig „összességében súlyosabb ügyek kerülnek a bíróságok elé” (IM, 2009b). Az 1. függelék néhány főbb törvényt sorol fel, amelyek érintették az Angliában és Walesben

fogvatartottak számát 1996 és 2009 között.

2010 júniusában az Egyesült Királyság új koalíciós kormányának igazságügyi minisztere határozott támadást intézett az előző húsz évet jellemző – az újságírók szavaival élve – „viktoriánus, rács-mögé-minden-bűnözővel börtönkultúra” ellen (Travis, 2010). „Azzal, hogy egyre több embert zárunk be és egyre hosszabb időre, valójában csak azt érjük el, hogy számos bűnöző még rosszabbá válik, miközben képtelenek vagyunk biztosítani a társadalom védelmét” – mondta az igazságügyi miniszter 2010 júniusában egy, a Centre for Crime and Justice Studies központban tartott beszédében.

2010 decemberében az Egyesült Királyság koalíciós kormánya kiadta a „Breaking the Cycle” című Zöld Könyvét, amelyben alapvető reformokat helyezett kilátásba a felnőtt és fiatal elkövetők büntetésének filozófiájával és gyakorlatával kapcsolatban. Ez a konzultáció a dokumentum eredményeképpen született javaslatokat ismertette, melyek célja a bűnelkövetés ördögi körének megszakítása és a társadalom védelme az elkövetők büntetését és rehabilitációját hatékonyabban szolgáló módszerek révén, valamint a büntetési keretrendszer reformján keresztül. A következő mondatok a miniszter előszavából származnak: „Rengeteg tennivalónk van a büntető igazságszolgáltatás területén, melynek reformjára égető szükség van... Egyszerűbbé tesszük a jogszabályokat, és csökkentjük feleslegesen nagy számukat... Jóval nagyobb hangsúlyt helyezünk az áldozatok kompenzációjára... Azt hiszem, kijelenthetjük, hogy ezek a reformok radikálisak, de megvalósíthatók” (IM, 2010, 2). A kriminológusok, sőt bármely józanul gondolkodó állampolgár számára a Zöld Könyv felvetései cseppet sem meglepőek. Olyan pénzügyi körülmények között, amelyek szükségessé teszik a közszolgáltatások csökkentését, szinte törvényszerű a jogszabályok reformja. A büntetési filozófia és gyakorlat felülvizsgálatának tényleges okaitól függetlenül a fenti fejlemények egyedülálló alkalmat kínálnak arra is, hogy felülvizsgáljuk a modern társadalmak renddel és közbiztonsággal kapcsolatos társadalmi szerződését.

3. ábra: Szabadságvesztésre ítélt 10–17 évesek száma 1989 és 2007 között (Hagel, 2005)

Ez a tanulmány egy hároméves felmérés eredményeit mutatja be, mely a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazását vizsgálta a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában⁵. A projekt különböző kvalitatív kutatási módszereket alkalmazott, valamint magában foglalta a vonatkozó szakirodalom tanulmányozását is.

A kutatás alapfeltevései és hipotézisei a Fiatalkorúakkal Foglalkozó Igazságszolgáltatási Bizottság (Youth Justice Board – YJB)⁶ „Helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában” című 2004-es jelentésén alapultak. A YJB jelentése meghatározta a fogvatartó létesítményekben zajló resztoratív programok körét, valamint feltérképezte a követendő gyakorlatokat. A 2004-es jelentés emellett azt is igyekezett felmérni, milyen mértékben befolyásolják a resztoratív gyakorlatok a fogvatartó létesítményekben alkalmazott rezsimeket és programokat. A YJB jelentése többek között az alábbi következtetéseket vonta le az eredmények alapján: „Bár a kutatási eredmények szerint a helyreállító igazságszolgáltatás módszerei hatékonyak lehetnek a fiatalokkal végzett közösségi munkában, azzal kapcsolatban, hogy büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartott fiatalok esetén is eredményesen alkalmazhatók-e, csak kevés – bár annál biztatóbb – bizonyíték áll rendelkezésünkre. Vannak ugyan elszigetelt példák a követendő gyakorlatokra, ...de nincs egyetértés azzal kapcsolatban, hogy mit is jelent a helyreállító igazságszolgáltatás, és központi irányelvek sincsenek az alkalmazásával kapcsolatban. Célszerű lenne elindítani egy projektet, ...amely feltérképezné a különböző resztoratív megoldásokban rejlő potenciált” (YJB, 2004, 6).

A kevés bizonyíték, az alkalmazott gyakorlatok következtelen értékelése, valamint annak ellenére, hogy „jelenleg ritkán alkalmaznak resztoratív megoldásokat fiatalkorúakat fogvatartó létesítményekben” (YJB, 2004: 5), a 2004-es jelentés azt javasolta, hogy „a YJB dolgozzon ki egy stratégiát a helyreállító igazságszolgáltatás fogvatartott fiatalokkal történő alkalmazásával kapcsolatban”. A jelentés arra is javaslatot tett, hogy a börtönök személyezte számára induljanak képzési programok a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban, valamint szükségesnek tartotta megfelelő protokollok és iránymutatás kidolgozását a börtönigazgatók számára (Williams, 2004: 191).

Ennek megfelelően a YJB 2006-ban közreadta „A helyreállító igazságszolgáltatás fejlesztése” című cselekvési tervét, azzal a céllal, hogy „bővítse a fiatal fogvatartottakkal al-

5 Angliában és Walesben a szabadságelvönással büntetett fiatal elkövetőkre (10–17 éves kor az ítélet kihirdetésének idején) leggyakrabban fogvatartást és átnevelést rónak ki büntetésként. A 2003 évi Büntető igazságszolgáltatásról szóló törvény 226. és 228. paragrafusának megfelelően a fiatal elkövetőkre hosszabb, határozott vagy határozatlan idejű büntetés is kiróható. A fiatalok fogvatartására három különböző típusú létesítményt alkalmaz a rendszer: (1) Javító-nevelő intézetek – ezek a létesítmények 17 évnél nem idősebb elkövetők elhelyezésére szolgálnak. Magáncégek üzemeltetik őket szerződésben rögzített feltételek alapján. (2) Gyermekotthonok – ezekben a létesítményekben jellemzően 12 és 14 év közötti elkövetőket, 16 évnél nem idősebb lányokat, valamint kiszolgáltatottnak ítélt 15–16 éves fiúkat helyeznek el. Az otthonokat a helyi hatóságok gyermekvédelmi szolgálata kezeli, melyek tevékenységét az Egészségügyi Minisztérium és az Oktatási Minisztérium felügyeli. (3) Fiatalkorúakat fogvatartó börtönök. A 15–21 éves fiatalok elhelyezésére szolgáló börtönök egy részét a büntetés-végrehajtás kezeli, míg más létesítmények magánkézben vannak. A börtönökben 17 évnél fiatalabb lányok nem helyezhetők el.

6 Az Angliában és Walesben működő Fiatalkorúakkal Foglalkozó Igazságszolgáltatási Bizottság egy minisztériumoktól függetlenül működő köztestület. A szervezet a fiatalok ellen hozott ítéleteket és intézkedéseket ellenőrzi, és igyekszik megelőzni, hogy a 18 évnél fiatalabbak bűncselekményt kövessenek el vagy visszaessenek.

kalmazott resztoratív gyakorlatok körét, és továbbfejlessze e gyakorlatokat” (YJB, 2006: 3). „A fiatalkorúakat fogvatartó létesítményekben a resztoratív gyakorlatok az elkövetőkre kirótt büntetés részeként alkalmazhatók. A javítóintézetek és az őrzött gyermekotthonok hasonló kontextusban alkalmazhatnák a resztoratív gyakorlatokat.” A jelentés rendkívül fontosnak tartotta a jelenleg alkalmazott resztoratív gyakorlatok további felülvizsgálatát egy olyan stratégia támogatása érdekében, melynek célja „a helyreállító igazságszolgáltatás elfogadottságának növelése a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában érintett főbb helyi és nemzetközi partnerek, valamint más érdekelték körében”. A stratégia „támogatná a fogvatartottak kezelését célzó megközelítéseket, valamint azt is, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás részét képezze a büntetéseknek és intézkedéseknek” (YJB, 2006: 6).

Kutatásunk eredményei azt sugallják, hogy négy évvel a YJB cselekvési tervének közvétele után még mindig nem áll rendelkezésre egy következetes és mérhető modell a resztoratív módszer büntetés-végrehajtásban való alkalmazására vonatkozóan⁷. A tanulmánynak nem célja annak vizsgálata, hogy ennek milyen döntéshozatali, politikai és egyéb okai vannak⁸. Nem célja továbbá az sem, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás mellett vagy ellen érveljen. A szerző szerint a resztoratív szemlélettel foglalkozó kutatóknak nem a helyreállító igazságszolgáltatás paradigmájának magasabbrendűségére, hanem sokkal inkább arra kellene helyezniük a hangsúlyt, hogy mely resztoratív gyakorlatok alkalmazhatók hatékonyan és milyen körülmények között. (Gavrielides, 2008). Gavrielides amellet is érvelt, hogy „bár a helyreállító igazságszolgáltatás már nem pusztán 'idealista elképzelés', de nem is nyújt megoldást a büntető igazságszolgáltatás minden problémájára” (Gavrielides, 2007: 9).

A tanulmány három célkitűzést kíván megvalósítani. Először is igyekszik naprakész információkkal szolgálni a fiatal elkövetők büntetés-végrehajtásában és általában a börtönökben alkalmazott resztoratív gyakorlatokról. Mivel a kutatás középpontjában a helyreállító igazságszolgáltatás fiatalok körében történő alkalmazásának vizsgálata állt, nem korlátozhattuk kutatásunkat a büntetés-végrehajtásra. Ezért egyebek mellett megvizsgáltuk az alkalmazott gyakorlatok klasszifikációjával, meghatározásával és értelmezésével kapcsolatos kérdésköröket is. Kísérletet tettünk az alkalmazott gyakorlatok feltérképezésére is, abban a reményben, hogy az általunk kidolgozott klasszifikációs rendszer használható lesz a tényleges gyakorlatok és valós körülmények kontextusában.

Másodszor, a tanulmány kritikus szemlélettel igyekszik áttekinteni a jelenleg alkalmazott resztoratív gyakorlatokat annak meghatározása érdekében, hogy milyen mértékben befolyásolják ezek a megoldások a büntetés-végrehajtási intézetekben alkalmazott rezsimeket és programokat. A létesítményekben dolgozó szakemberek által elmondottak alapján felmérjük, milyen hatással vannak a resztoratív módszerek az elkövetőkre, az áldozatokra,

7 A YJB 2006-ban elfogadott Fogvatartottak Viselkedésének Kezeléséről Szóló Szabálygyűjtemény (Behaviour Management Code for the Secure Estate) sokak számára bizonyíték arra, hogy a szervezet elkötelezetten igyekszik elfogadtatni, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás hatékony megközelítés, ennek megfelelően az intézményeknek célszerű lenne alkalmazniuk.

8 2010 októberében a kormány bejelentette, hogy a YJB megszűnik, hatáskörét pedig az Igazságügyi Minisztérium veszi át.

az intézményekre és a közösségre. A tanulmány a resztoratív gyakorlatok alkalmazásának költség-haszon elemzésére is kísérletet tesz.

Harmadszor pedig – a YJB 2004-es, a fiatalok büntetés-végrehajtásában alkalmazott resztoratív stratégiára vonatkozó javaslatainak tükrében – megvizsgáljuk a resztoratív szemléletben rejlő potenciált, valamint a módszer alkalmazhatóságát a büntetés-végrehajtásban és azon kívül. A terepen gyűjtött információk arra is lehetőséget nyújtanak, hogy a javaslatokat az aktuális szakpolitikai keretrendszer, a várható jogszabályi változások és az intézményi infrastruktúra kontextusában helyezzük el. A tanulmány a resztoratív stratégia alkalmazását akadályozó és elősegítő tényezőkre is felhívja a figyelmet.

A projekt háttere és a kutatás módszertana

Ez a tanulmány az Independent Academic Research Studies (IARS) kutatóintézet által az Egyesült Királyságban lebonyolított MEREPS kutatás eredményeit ismerteti. A tanulmány korábban bemutatott három célkitűzése összhangban van az Egyesült Királyságban lebonyolított kutatás alapvető céljaival.

A projekt kutatási stratégiájának tekintetében a kvalitatív módszer alkalmazása tűnt a leginkább megfelelőnek. A kutatásnak nem volt célja az, hogy kvantitatív értékelést adjon a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásáról a büntetés-végrehajtásban, amelynek oka többek között: a korlátozott mintavételi lehetőségek, a minta változása, az egyértelmű és világos definíciók hiánya, a létesítményekbe való bejutás nehézsége, az eredmények következetes értékelésének nehézsége, valamint titoktartási és etikai problémák (lásd Marshall és Merry, 1990: 20, Gavrielides, 2007: 173).

Az is a kvalitatív módszer alkalmazása mellett szólt, hogy a kérdések elsődleges célja a válaszadók elgondolkodtatása volt; annak lehetővé tétele, hogy gondolatairól, elképzeléseiről, reményeiről és félelmeiről beszéljen, amire a kvalitatív keret adott teret. Másrészt a kutatás jellegéből adódóan fennállt a lehetősége annak, hogy a kutatási folyamat közben az adatok alapján újabb kérdések merülnek fel, amelyek kezelését egy előre meghatározott, merev elméleti keretrendszer alkalmazása nem tette volna lehetővé.

A különböző kvalitatív módszereket alkalmazó kutatási program kialakítása során alapvető cél volt, hogy az eredmények a lehető legpontosabbak legyenek. A kutatás nem véletlenszerű, hanem ún. szakértői (megítélésen alapuló) mintavételt alkalmazott. Ezért rendkívül fontos volt, hogy figyelembe vegyük a módszer korlátait. Bryman például arra figyelmeztet, hogy az eljárás során nyert adatok önmagukban nem használhatók általános következtetések levonására. Mint mondja, az információk „mindössze képet adnak arról, hogyan gondolkodik és vélekedik a minta a vizsgált kérdéskörökről” (Bryman, 2004: 100). Ám ezek a validitással és általánosítással kapcsolatos korlátok kevésbé jelentenek problémát a kvalitatív kutatásoknál, mint a kvantitatív módszertanok esetén⁹.

9 A kvalitatív kutatás nem annyira statisztikai, mint inkább elméleti mintavételre törekszik. Bryman szerint „A kvalitatív kutatások során a szakértői mintavétel sokkal inkább összhangban van az elméleti mintavétellel” (2004: 102).

Shaw szerint a nem valószínűségi mintavételi eljárást alkalmazó vizsgálatok nem azt kívánják kideríteni, hogy a népesség hány százaléka ad egy bizonyos választ a feltett kérdésre, hanem azt, hogy milyen skálán mozognak a lehetséges válaszok (Shaw, 1999). Ennél is fontosabb, hogy Shipman szerint a nem valószínűségi minta által adott válaszok alapján levont általános következtetésekkel kapcsolatos kockázatok csökkenthetők, ha az adatokat a szakirodalomban szereplő információkkal kombinálva elemzik. Ez az összegyűjtött információk „háromszögelésével” valószínűsíthető meg (Bryman, 2004; Shipman, 1997). Bryman szerint a háromszögelés egy olyan folyamat, melynek során „egy adott kutatási stratégia keretében használt módszerrel (pl. kérdőívek) nyert eredményeket összevetjük egy másik kutatási stratégia keretében alkalmazott módszerrel (pl. interjúk) nyert adatokkal” (2004: 454)¹⁰. Elfogadva azt a tényt, hogy az eredmények szubjektív, személyes véleményeket tükröznek, és nem értelmezhetők általános igazságként, a projekt a háromszögelés módszerével igyekezett ellensúlyozni az alkalmazott mintavételi módszertan korlátait.

Ennek jegyében a projekt a szakirodalom áttekintésével kezdődött. Ezt követte a hivatalos kezdés egy háromnapos szakértői szeminárium formájában, amelyre Londonban került sor 2009 novemberében. Az IARS, valamint a Prison Reform Trust, a NACRO, a Southwark Youth Offending Team, a London Probation, Dr. Martin Wright, valamint a Resztoratív Szakemberek Jegyzékének szervezésében lebonyolított workshopokon 13 magyar büntető igazságszolgáltatási szakember vett részt (börtönigazgatók, pártfogó felügyelők, bírák, ügyészek és kutatók) (lásd Gavrielides, 2011). A workshopok eredményeit összevetettük a szakirodalomból származó adatokkal, ezt követően került sor a kvalitatív kutatás lebonyolítására, amelynek keretében munkatársaink 20 büntönigazgatóval, resztoratív szakemberrel, szakpolitikussal és kutatóval készítettek mélyinterjút (lásd 1. táblázat). A terepmunka magában foglalta az alkalmazott resztoratív gyakorlatok megfigyelését is, valamint öt mélyinterjút olyan fiatal fogvatartottakkal, akik részt vettek már valamilyen resztoratív programban.

10 A háromszögelés eredményével kapcsolatban Guion a következőt mondja: „A háromszögelés olyan módszer, melynek segítségével kvalitatív kutatást végző szakemberek eredményeik validitását ellenőrzik (Guion, 2002: 1). A validitás a kvalitatív kutatásban azt jelenti, hogy egy vizsgálat eredményei „igazak” és „biztosak” (Guion, 2002). Guion megjegyzi, hogy az „igaz” alatt azt kell értenünk, hogy „az eredmények pontosan tükrözik a valós helyzetet”, míg a „biztos” jelentése: „az eredményeket alátámasztják a bizonyítékok” (vagyis a bizonyítékok kellő súlyúak ahhoz, hogy alátámasszák a következtetéseket) (Guion, 2002: 1). Deacon és szerzőtársai szerint „a háromszögelést egyre gyakrabban alkalmazzák kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokból származó adatok összevetésére is” (Deacon és szerzőtársai, 1998: 47).

INTERJÚALANY	SZAKTERÜLET
Grendoni és Spring Hill-i börtön, börtönigazgató (visszavonult)	börtönigazgatás, helyreállító igazságszolgáltatás
Hull Egyetem, kutatási igazgató, MA-képzés helyreállító igazságszolgáltatásból	helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos kutatások, akadémiai munka
Prison Reform Trust, kutatási vezető	börtönigazgatás, resztoratív irányelvek
Youth Justice Board, büntetés-végrehajtási igazgató	börtönigazgatás, helyreállító igazságszolgáltatás
Association of RJ Practitioners (Resztoratív Szakemberek Szövetsége)	resztoratív gyakorlatok
Hewell börtön, National Offender Management Service, resztoratív menedzser	börtönigazgatás, helyreállító igazságszolgáltatás
Lambeth Mediációs Szolgálat, mediátor	helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos kutatások, akadémiai munka
Prison Fellowship International, az Amerikai Zákeus Program (Sycamore Tree Programme), programigazgató (visszavonult)	szakpolitikus
West Midland Pártfogó Felügyeleti Szolgálat, áldozat-elkövető mediáció-fejlesztési menedzser	resztoratív gyakorlatok
Youth Justice Board, az igazgatótanács tagja	fiatalkorúak igazságszolgáltatásával kapcsolatos irányelvek
Safer London Foundation, igazgató (visszavonult)	büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos irányelvek
NACRO, szakpolitikai vezető	büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos irányelvek
European Forum for RJ, ügyvezető igazgató	kutatás, resztoratív irányelvek
Centre for Justice and Reconciliation at Prison Fellowship International, ügyvezető igazgató	kutatás, resztoratív irányelvek, akadémiai munka
Független resztoratív tréner és kutató	a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos kutatás, értékelés és képzés
Belügyminisztérium, antiszociális viselkedéssel és fiatalkori bűnözéssel foglalkozó osztály	fiatalkorúak igazságszolgáltatásával kapcsolatos irányelvek
Southwark Mediációs Központ, projektmenedzser	resztoratív gyakorlatok
Open University, egyetemi tanár	fiatalkorúak igazságszolgáltatásával kapcsolatos irányelvek
London Probation, projektmenedzser	resztoratív gyakorlatok
Metropolitan Police Service, főfelügyelő	büntető igazságszolgáltatási szakember

1. táblázat: A projekt során megkérdezett interjúalanyok profilja

Az egyesült királyságbeli kutatás egy félnapos szakértői szemináriummal zárult, amelyre Londonban került sor 2010 novemberében. A szemináriumot az IARS és az Open University szervezte¹¹. A rendezvényen összesen negyven, a helyreállító igazságszolgáltatás, a szakpolitika és a büntető igazságszolgáltatás területén tevékenykedő szakember vett részt. A résztvevők között voltak köztisztviselők, pl. az Igazságügyi Minisztérium, a Nemzeti Büntetés-végrehajtási Szolgálat (National Offender Management Service, NOMS), a Belügyminisztérium, a Youth Justice Board (Fiatalok Igazságügyi Tanácsa), az Equality and Human Rights Commission and Probation (Bizottság az Egyenlőségért és Emberi Jogokért és a Pártfogói Szolgálat); független szervezetek, mint a Prison Reform Trust (Börtön-reformért Alapítvány), a Resztoratív Igazságszolgáltatási Tanács, valamint áldozatsegítő szervezetek, közösségi resztoratív megoldásokat alkalmazó szervezetek, pl. a Southwark Mediációs Szolgálat; továbbá a mediatori főiskola és pl. a Hewell börtön személyzetének képviselői. A közös munkában a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó egyetemi oktatók és kutatók is részt vettek.¹²

1. Helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása a büntetés-végrehajtásban

1.1. Meghatározások és kategóriák

A kutatások szerint a „helyreállító igazságszolgáltatás” kifejezés az 1970-es években jelent meg először a büntető igazságszolgáltatási szakirodalomban és gyakorlatokban¹³. Van Ness és Strong (1997: 24) szerint a kifejezést Albert Eglash használta először 1977-ben (Eglash, 1977), de később, 2010-ben Skelton (2005) kutatását idézik, amely szerint az 1977-ben megjelent cikk Eglash 1958 és '59 között publikált cikksorozatának egy újra kiadott darabja¹⁴.

Annak ellenére, hogy számos definíció és tanulmány született már a helyreállító igazságszolgáltatás jelentésével kapcsolatban, a koncepciót a mai napig nem sikerült egyértelműen meghatározni (lásd Mackay, 2002; Johnstone, 2002; Gavrielides, 2008; Artinopoulou, 2010a). A jelen kutatás Gavrielides definícióját használta. „A helyreállító igazságszolgáltatás egy **etosz**, amely gyakorlati célokat szolgál, köztük az **okozott sérelem jóvátételét** az érintett felek közötti (közvetlen vagy közvetett) **találkozó**, valamint egy önkéntes alapon zajló és őszinte dialóguson alapuló, a kölcsönös megértést célzó folyamat révén” (Gavrielides, 2007: 139). A tanulmány szerzője szerint „a helyreállító igazságszolgáltatás új szemlélettel közelíti a konfliktusok értelmezését és kezelését, de megtartja a hagyományos rendszerek rehabilitációval kapcsolatos céljainak egy részét” (Gavrielides, 2007: 139).

11 <http://www.iars.org.uk/content/drawing-together-research-policy-and-practice-restorative-justice-0>

12 A szakértői szemináriumról készült tanulmány a következő oldalról tölthető le: http://iars.org.uk/sites/default/files/RJ%20Seminar%20Nov%202010%20report_Final.pdf

13 A helyreállító igazságszolgáltatás első modern alkalmazására Ontarióban (Kanada) került sor, ahol 1998-ban egy Yantzi nevű pártfogó felügyelő áldozat–elkövető békéltető program indítását kezdeményezte.

14 Skelton vizsgálata szerint Eglash forrása Heinz Horst Schrey 1955-ben megjelent „The Biblical Doctrine of Justice and the Law” című könyve volt, amely eredetileg német nyelven jelent meg, és csak később fordították le angolra.

Gavrielides tágan értelmezi az „etosz” fogalmát. „A helyreállító igazságszolgáltatás nem pusztán elmélet és nem is csak gyakorlat, hanem mindkettő egyszerre. Egy etosz, egy élet-szemlélet. Az élet, az interperszonális kapcsolatok újszerű értelmezése, valamint egy módszer, amely sajátos prioritásokat határoz meg azzal kapcsolatban, hogy mi igazán fontos az együttélés megtanulása során” (Gavrielides, 2007: 139). Braithwaite (1996) és McCold (2000) értelmezésében a resztoratív etosz a következő alapelveken nyugszik: az áldozat sérelmének jóvátétele, az elkövető felelősségvállalása és a támogató közösség kialakítása. McCold szerint azok a folyamatok, amelyek nem fordítanak figyelmet mindhárom alapelv/célkitűzés megvalósítására, csak részben vezetnek resztoratív eredményekhez. Ehhez hasonlóan Daly (2002) szerint a helyreállító igazságszolgáltatás „...hangsúlyt helyez arra, hogyan éli meg az áldozat a büntetőeljárást” (7. oldal), továbbá minden érintett felet bevon a büntetett, annak hatásaival és a jóvátétel lehetséges módjaival kapcsolatos párbeszédbe. A döntéshozatalban – mondja Daly – igazságügyi szakembereknek és civileknek egyaránt szerepet kell játszaniuk.

Egy gyakorlati megoldás csak abban az esetben nevezhető teljes mértékben resztoratívnak, ha a helyreállító igazságszolgáltatás Gavrielides által definiált etosza, valamint a Braithwaite és McCold által megfogalmazott alapelvek jól meghatározható eredményekhez vezetnek. Fiatalok esetén a YJB szerint ezek az eredmények a következők:

- ▶ „az áldozat elégedettsége – enyhül a félelme, és úgy érzi, hogy megfelelően kárpótolták az őt ért sérelemért;
- ▶ a fiatal elkövető aktív szerepvállalása – a fiatal belátja tettének következményeit, lehetőséget kap arra, hogy jóvátegye az általa okozott sérelmet, és partner egy terv kialakításában, melynek révén újra beilleszkedhet a közösségbe;
- ▶ közösségi kohézió erősödése – a társadalom igazságszolgáltatási rendszerrel kapcsolatos bizalmának megerősítése” (Youth Justice Board, 2008).

Szintén sokan próbálkoztak már azzal, hogy osztályozzák a börtönökben alkalmazott resztoratív gyakorlatokat (lásd Immarigeon, 1994; Liebmann, 2004; Edgar és Newell, 2006; Van Ness, 2007; Dhami és szerzőtársai, 2009). E próbálkozások eredményeit alapvetően meghatározta többek között az, hogy milyen szervezet bonyolította le az adott programot (Immarigeon, 1994), milyen célkitűzései voltak a programnak (Van Ness, 2007), milyen mértékben vonta be a program a vizsgálatba az érintett feleket (Newell, 2002), illetve milyen hatással volt a program a börtön szervezetére és kultúrájára (Johnstone, 2007).

Az ebben a témakörben született legfrissebb tanulmány öt tág kategóriába sorolja a börtönökben alkalmazott resztoratív gyakorlatokat (Dhami és szerzőtársai, 2009: 438). Az első kategóriába tartoznak a „bűnelkövető magatartással kapcsolatos programok”, pl. „Az erőszak alternatívái” workshopok. Ezeken a foglalkozásokon önkéntes alapon vesznek részt a fogvatartottak, de nincsenek jelen áldozatok (Bitel és Edgar, 1998). A második csoportba „az áldozat érzéseinek és szempontjainak megértését célzó programok” tartoznak, pl. a Prison Fellowship által indított Sycamore Tree projekt¹⁵ (Prison Fellowship,

¹⁵ A program Magyarországon Zákeus program néven ismert (a szerk.).

1999). Ezekben a programokban önkéntes alapon vesznek részt a fogvatartottak, akiknek lehetőségük van arra, hogy (közvetlenül vagy közvetve) kommunikáljanak „az áldozatokat helyettesítő személyekkel”¹⁶. A programok rendszerint csoportos foglalkozások keretében zajlanak, és nem foglalnak magukban a jóvátételt célzó konkrét tevékenységeket, de lehetőséget kínálnak a résztvevők számára arra, hogy versek, levelek vagy valamilyen kézművesmunka formájában szimbolikusan kifejezzék megbánásukat. A harmadik csoportba a „közérdekű munka programok” tartoznak, amelyek a közösségben végzett munkán keresztül igyekeznek fejleszteni a fogvatartottak készségeit, ami azon túl, hogy előnyös a közösség számára, későbbi elhelyezkedési és beilleszkedési esélyeiket is javítja (Carey, 1998). Ezek a programok – amelyeket gyakran alkalmaznak a brit börtönökben – nem foglalnak magukban kapcsolattartást az áldozattal (Liebmann, 2007). A negyedik kategóriába az „áldozat–elkövető mediáció” tartozik, melynek keretében (közvetve vagy közvetlenül) találkozik az áldozat és a fogvatartott. Az utolsó csoportba azok a börtönök tartoznak, amelyek átfogó resztoratív programot alkalmaznak. Ezek a létesítmények a gyakorlati megoldások alkalmazása mellett a helyreállító igazságszolgáltatás teljes filozófiáját is magukévá tették, és ennek jegyében dolgozták ki irányelveiket, eljárásrendjeiket, orientációs programjaikat, valamint a bentlakók közötti erőszakoskodás megelőzésével, a személyzet és a bentlakók közötti konfliktusok kezelésével, a faji, etnikai kérdések kezelésével, illetve az újrabeilleszkedés támogatásával és a szabadon bocsátással kapcsolatos stratégiáikat (Robert és Peters, 2002). A 2. táblázat a fent bemutatott öt kategória főbb jellemzőit ismerteti.

2. táblázat: Börtönökben alkalmazott resztoratív programok kategóriái

BÖRTÖNÖKBEN ALKALMAZOTT RESZTORATÍV PROGRAMOK KATEGÓRIÁI	FŐBB JELLEMZŐK
1. Bűnelkövető magatartással kapcsolatos programok	Az elkövető nem találkozik az áldozattal; nincs közvetlen jóvátétel.
2. Az áldozatok szempontjainak és érzéseinek megértését célzó programok	Az elkövető találkozik hasonló bűncselekmény áldozatával; nincs közvetlen jóvátétel.
3. Közérdekű munka programok	Az elkövető nem találkozik az áldozattal; nincs közvetlen jóvátétel.
4. Áldozat–elkövető mediáció (közvetlen vagy közvetett)	Az elkövető találkozik az áldozattal; közvetlen jóvátételre is sor kerül.
5. Átfogó resztoratív rendszert alkalmazó börtönök	Az elkövető találkozik az áldozattal; közvetlen jóvátételre is sor kerül.

A szerző definíciója alapján a fenti kategóriák közül csak kettő minősül resztoratív jellegűnek (az áldozat–elkövető mediáció és az átfogó resztoratív rendszert alkalmazó börtönök), az első három kategóriában ugyanis sem közvetlenül, sem közvetve nem találkoznak a felek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás egyes támogatói szerint tágabban kellene értelmezni a helyreállító igazságszolgáltatás fogalmát. Például

¹⁶ Olyan személyek, akik hasonló büntetett áldozatai voltak, mint amelyet a fogvatartott elkövetett.

Bazemore és Walgrave (1999) szerint a helyreállító igazságszolgáltatás „minden olyan tevékenységet magában foglal, amely a bűncselekmény által okozott sérelmek jóvátételén keresztül kíván igazságot szolgáltatni” (48. oldal). Ez a tanulmány nem követi ezt a felfogást.

1.2. Helyreállító igazságszolgáltatás kontra „börtönkultúra”: barátok vagy ellenségek?

A resztoratív szemlélet támogatói és ellenzői körében egyaránt intenzív viták zajlanak azzal kapcsolatban, hogy a resztoratív filozófia összeegyeztethető-e a fogvatartás gyakorlatával. Ezzel függ össze az is, hogy néhány megkérdézett nem szívesen vett részt a felmérésben, arra hivatkozva, hogy részvételük egy börtönben zajló projektben árthat a helyreállító igazságszolgáltatás ügyének. Úgy gondoljuk, hogy ez az aggodalom a helyreállító igazságszolgáltatás alapelveiben és történetében gyökerezik. Amikor a '70-es évek elején megszületett a helyreállító igazságszolgáltatás fogalma, az új szemlélet támogatói – pl. Cantor (1976), Christie (1978), Barnett (1977), Thorvaldson (1978) és Zehr (1990) – úgy vélekedtek, hogy a resztoratív filozófia szinte minden tekintetben „éles ellentétben áll” a büntető igazságszolgáltatás hagyományos rendszerével. Cantor (1976) például amellett érvelt, hogy az elkövetőkkel való „civilizáltabb” bánásmód érdekében büntetőjogi ügyekben is minden esetben a polgári jogi eljárásokat kellene alkalmazni, vagyis meg kellene szüntetni a büntetőjogot.

Barnett a „paradigmaváltás” szükségességét hangsúlyozta (1977)¹⁷, paradigma alatt pedig a következőt értette: „Adott tudomány területén elért eredmény, amely meghatározza az adott területtel kapcsolatban felmerülő legitim problémákat és kutatási módszereket” (1977). Barnett szerint „egy régi paradigma válságának lehetünk tanúi”¹⁸, és „ez a válság egy új paradigma, a helyreállításra épülő igazságszolgáltatás bevezetésével oldható meg” (1977: 280). Christie¹⁹ szerint nem könnyű meghatározni, hogy egy társadalom mit enged meg és mit nem, és „a felelősség mértékének kérdése gyakran egyáltalán nem jelenik meg a törvényekben” (Christie szerint az állam „ellopta” az állampolgárok közötti konfliktusokat, és ezzel megfosztotta a társadalmat a „norma-klasszifikáció” lehetőségétől (5. oldal).

A helyreállító igazságszolgáltatás radikális koncepcióként való bemutatásától azt remélték a filozófia támogatói, hogy így sikerül vonzóvá tenniük az új szemléletet az arról semmit nem tudó írók és politikusok számára. Miután azonban a kezdeti izgalom alábbhagyott, és a helyreállító igazságszolgáltatás az innováció fázisából továbblépett a megvalósítás fázisába, támogatói (pl. Braithwaite, 1999) annak szükségességét kezdték hangsúlyozni, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás értékeit és gyakorlatait kombinálni kell a büntető igazságszolgáltatás hagyományaival, gyakorlatával és filozófiájával.

17 Lásd John Hagelgel közösen írt cikkét (1977), amelyben a büntetőjog eltörlését és polgári joggal való helyettesítést szorgalmazták. Érvelésük szerint a „helyreállítás” új paradigmát képvisel az igazságszolgáltatásban, amelyet célszerű lenne előnyben részesítenie a büntető igazságszolgáltatásnak (Barnett és Hagel, 1977).

18 A paradigmaváltással kapcsolatban az egyik legnagyobb hatású könyv Kuhn munkája (1970), amelyben a szerző kifejti, hogy a paradigmaváltás minden esetben forradalmi változásokat hoz a világról alkotott képünkben. Ami előidézik egy ilyen helyzetet, az a „paradigmaválság”.

19 Nils Christie-t az „informális igazságszolgáltatás” egyik fő szószólójának tartják. A „Conflicts as Property” (A konfliktus mint tulajdon) című írása után publikálta „Limits to Pain” (A fájdalom korlátai) című cikkét, amelyben a „konfliktusok ellopása” és a büntetés alkalmazása közötti kapcsolatot boncolgatja (Christie, 1978).

A resztoratív szemlélet keményvonalas hívei azonban továbbra is azon a véleményen vannak, hogy a resztoratív gyakorlatoknak a hagyományos büntető igazságszolgáltatás keretein – ideértve a börtönöket is – kívül kell működniük. Vannak, akik szerint ha a resztoratív rendszert integráljuk a hagyományos büntető filozófiába, egyes resztoratív gyakorlatok csak alternatív megoldásként fognak működni, míg mások marginalizálódnak, sőt, akár fokozatosan ki is szorulnak a gyakorlatból (lásd Edgar és Newell, 2006, Gavrielides, 2008, Dhami és szerzőtársai, 2009). A jelen kutatás válaszadói közül a legkritikusabb véleményt egy vezető resztoratív szakember fogalmazta meg: „Komoly aggályaim vannak nemcsak a resztoratív gyakorlatok, hanem bármilyen humánus gyakorlat börtönökben történő alkalmazásával kapcsolatban, mivel ez könnyen azt a gondolatot ébresztheti a társadalomban és a fogvatartottakban, hogy a börtön nem is olyan rossz hely”. Majd így folytatta: „Azonban realistiként úgy gondolom, hogy nem szabad megfosztanunk az elkövetőket és az áldozatokat attól a lehetőségtől, hogy találkozzanak, ha erre mindkét fél részéről igény van”.

Különösen látványosan jelenik meg ez a feszültség a resztoratív szemlélet támogatói között, ahol számos félreértéshez és nézetkülönbséghez vezetett. Emellett gyakorivá vált a resztoratív szemlélet és a büntető igazságszolgáltatási rendszer közötti különbségek és hasonlóságok elbagatellizálása vagy éppen eltúlzása. Idetartozik az a jelenség is, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás számos támogatója hajlamos megfelekedni arról, hogy a büntető igazságszolgáltatás resztoratív elemeket is magában foglal (pl. az áldozatra gyakorolt hatások átgondolása az elítélttel, a köz érdekében végzett munka, áldozatok kompenzációja).

Ennél is fontosabb, hogy – mint arra Johnstone (2007) rámutat – a helyreállító igazságszolgáltatás támogatói nem sok sikert értek el atekintetben, hogy a resztoratív megoldásokat a börtönbüntetés alternatívájaként alkalmazzák a hatóságok. A remélt lehetőségekkel kapcsolatos elméleti párbeszéd és egy vélt potenciál hangoztatása azonban nem segíti a megfelelő modellek és irányelvek kidolgozását. Ehhez hasonlóan Immarigeon szerint (2004: 144) „a resztoratív megoldásokat nagyon ritkán alkalmazzák börtönbüntetés helyett... Az adatok szerint Új-Zélandon néha előfordul ilyen megoldás, de ez alig több a semminél”.

Az EU MEREPS projektje, melynek keretében kutatási programunkat lebonyolítottuk, tényként fogadja el, hogy a szabadságvesztés kiváltása resztoratív megoldásokkal rövid távon nem reális elképzelés.

Ezért a MEREPS más kutatási programokkal és kampányokkal együttműködve inkább olyan kísérleti projektekre koncentrál, amelyek azt vizsgálják, alkalmazhatók-e a resztoratív alapelvek a büntetés-végrehajtásban²⁰.

Azonban azt is látnunk kell, hogy a resztoratív gyakorlatok büntetés-végrehajtásban történő alkalmazásával kapcsolatos szkepticizmus nemcsak a resztoratív szemlélet keményvonalas híveinek és a börtönbüntetés eltörlését támogatók idealista elképzeléseiből

20 További információkért lásd Van Ness (2007), Guidoni (2003), valamint Robert és Peters (2003) írásait. Az egyesült királyságbeli programokkal kapcsolatban lásd Stern (2005), Edgar és Newell (2006) és Liebmann (2007) írásait.

adódik. Guidoni szerint (2003) a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének beépítése egy büntetésalapú társadalmi intézmény – például egy börtön – működésébe komoly filozófiai problémákat vet fel.

Például egy kétéves vizsgálat (2001–2003) kapcsán, melynek célja egy, a turini (Olaszország) börtönben lebonyolított resztoratív program (*A Bridge Towards New Horizons*) értékelése volt, a szakemberek az alábbi következtetésre jutottak: „A helyreállító igazságszolgáltatás nem hangolható össze a büntetés ideológiájával és gyakorlatával, amennyiben a büntetést a bűnelkövetőkre a bíróság által, meghatározott szabályok szerint és garanciák mellett kirótt negatív szankcióként értelmezzük” (Guidoni, 2003: 57). Guidoni szerint a resztoratív gyakorlatok börtönökben történő alkalmazásában rejlő lehetőségek vizsgálata előtt alaposan végig kell gondolnunk a következő két kérdést filozófiai szempontból: Maga a helyreállító igazságszolgáltatás értelmezhető-e büntetésként? Vannak-e közös jellemzői a rehabilitációval és a megtorlással?

Hasonló szellemben teszi fel Gavrielides (2005: 87) a következő kérdést: „A helyreállító igazságszolgáltatás egy elméleti megközelítés, vagy egy alternatív eszköz a büntető igazságszolgáltatási rendszerben?” Különösen érdekes a helyreállító igazságszolgáltatás és a büntetés viszonyával kapcsolatos, rendkívül intenzív vita. Daly például büntetésként értelmezi a helyreállító igazságszolgáltatást, mivel az kötelezettségeket ró az elkövetőre (Daly, 2000). Ugyanakkor McCold (1999) elveti a kényszerítő intézkedések alkalmazását a resztoratív folyamat keretében, mivel ezáltal a resztoratív gyakorlat büntető jellegűvé válna. Marshall (1996) szerint nem mindig van mód a kényszerítő intézkedések elkerülésére, ezért célszerű megfontolni azok létjogosultságát. Ezeket azonban a büntető igazságszolgáltatási rendszeren keresztül kell érvényesíteni. Érvelése szerint ez az a pont, ahol a helyreállító igazságszolgáltatás feladata véget ér, innentől a hagyományos rendszernek kell kezelnie a helyzetet.

Az egyszerűség kedvéért két csoportba soroljuk a szakirodalomban a helyreállító igazságszolgáltatás és a büntetés közötti viszonytal kapcsolatban megjelent véleményeket, és ezeket egy harmadik kategóriával egészítjük ki (Gavrielides, 2005).

Az első csoportba tartozó vélemények szerint a resztoratív megoldások semmilyen értelemben nem lehetnek büntető jellegűek (Wright, 1996), ezért alkalmazásuk nem „öncélú”, hanem magasabb rendű célt szolgál (Walgrave és Bazemore, 1999: 146). A második csoport álláspontja szerint a helyreállító igazságszolgáltatás nem „a büntetés alternatívája”, hanem „alternatív büntetési forma” (Duff, 1992). A tanulmány szerzője egy új típusú büntetésfelfogást vezet be. Szerinte a gyakorlatban kétféle büntetés/(poene/ποινή/ fájdalom) létezik. „Az első, amelyet *konkrétan megtapasztalunk* egy büntetőeljárás következményeként, a büntetés paradigmáján alapul. A második, amelyet *normatív formában* tapasztalunk meg egy resztoratív folyamat során, nem sokban kötődik a megtorláshoz és más büntetési teóriákhoz.” Ezt a típust „resztoratív büntetésnek” nevezi (Gavrielides, 2005: 91). Érvelése szerint attól függetlenül, hogy a resztoratív megoldások büntető jellegét tagadó kritikusok, vagyis az első csoport álláspontját vagy a resztoratív gyakorlatokat alternatív büntetés-ként értelmező második csoport nézeteit fogadjuk el, be kell látnunk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nem büntetés, és nem is kíván az lenni, legalábbis abban a formában biztosan nem, ahogy a büntetés fogalmát a büntető igazságszolgáltatás rendszerében ér-

telmezzük. „A resztoratív büntetés célja az okozott sérelem jóvátétele. Az elrettentés tehát (általában vagy konkrétan) üdvözlendő mellékhatás lehet, de nem szerepel a resztoratív megoldások elsődleges céljai között, ahogy a megtorlás sem.” (Gavrielides, 2005: 93)²¹

A tanulmány resztoratív büntetéssel kapcsolatos gondolatmenete szerint a börtön, valamint a helyreállító igazságszolgáltatás értékei és céljai egyáltalán nem összeegyeztethetetlenek. Bár nem fogadja el, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás büntetés abban az értelemben, ahogy azt a büntető igazságszolgáltatásban használjuk, a resztoratív büntetés kontextusában az elrettentést pozitív mellékhatásnak tekinti. Mind az utilitárius, mind pedig a libertánus gondolkodók szerint az elrettentés a bebörtönzés elsődleges céljai között is szerepel. A resztoratív büntetés azonban fájdalmat is magában foglal, és súlyos következményekkel jár az érintett felekre nézve.

Valójában a resztoratív büntetés célkitűzései hasonlóak a börtönbüntetés céljaihoz, ezért a két rendszer nem összeegyeztethetetlen. Persze a kritika értékes eszköz, mivel lehetővé teszi számunkra a börtönbüntetés azon vonatkozásainak feltérképezését, amelyek ütköznek a helyreállító igazságszolgáltatás etoszával (Johnstone, 2007). Johnstone-hoz hasonlóan e tanulmány szerzője is egyetért azzal, hogy a börtönkörnyezet és a helyreállító igazságszolgáltatás etosza két külön világ. Mint megjegyzi, „valójában társadalmunk számos vonatkozása és a helyreállító igazságszolgáltatás etosza között is hatalmas szakadék tátong” (20. oldal). Ezen a ponton azonban meg kell jegyeznünk, hogy a resztoratív gyakorlatokat mégis alkalmazzák közösségi környezetben.

Ezek után levontuk azt a következtetést, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás és a börtönbüntetéssel kapcsolatos stratégiák alkalmazhatók párhuzamosan, és alkalmasak arra, hogy egymást kiegészítve hozzájáruljanak a bűncselekmények számának csökkentéséhez és a bűnmegelőzéshez, például az elrettentés (ez mindkettőre jellemző), az elzárás (a bebörtönzés eszközével) és a jóvátétel (a resztoratív alapelv) révén.

1.3. A helyreállító igazságszolgáltatás – elmélet kontra gyakorlat: a helyreállító igazságszolgáltatás etoszáinak megőrzése

A megkérdezettek egyetértettek abban, hogy az általuk ismert resztoratív gyakorlatoknak nem sok közük volt a helyreállító igazságszolgáltatás normatív értelmezéséhez. Például a megkérdezett börtönigazgatók/börtönszemélyzet és resztoratív szakemberek/támogatók szerint a börtönökben alkalmazott resztoratív gyakorlatok szinte teljesen észrevétlenül zajlanak, gyakran még azok sincsenek egészen tisztában azzal, mit csinálnak, akik alkalmazzák őket. „A börtönszemélyzet általában nincs tudatában annak, hogy éppen valamilyen resztoratív gyakorlatot alkalmaz” – mondta egy szakpolitikus. Mint azt az egyik szakember megjegyezte: „A börtönökben alkalmazott resztoratív gyakorlatok azonosítása, mérése és bevezetése során az egyik legnagyobb problémát az jelenti, hogy a fiatal fogvatartottak és a börtönszemélyzet mindennapi rutinjában nagyon nehéz különálló gyakorlatként vagy jelenséggként tetten érni a resztoratív megoldásokat. Amikor egy fiatalokorúakat fogvatartó létesítmény fogékonyságot mutat a resztoratív gyakorlatok bevezetésére, akkor az általában

21 Marshall büntetésértelmezése (2001) összhangban van Gavrielides álláspontjával (2001).

apró részletekben mutatkozik meg..., nevelő céllal, a pszichológiai támogatás eszközeként, vagy a fiatal és az érintett közösség sérelmeinek enyhítésére.” Ez a tapasztalat összecseng számos szerző véleményével, akik felhívják a figyelmet arra, hogy veszélyes dolog egy gyakorlatot resztoratívnak minősíteni pusztán a megfelelő finanszírozás vagy értékelés biztosítása érdekében (lásd Roche, 2003; Zehr, 2005; Gavrielides, 2007).

Néhány megkérdezett szakember szerint, akik nyitottak voltak egy következetes és jól felépített resztoratív modell alkalmazására börtönkörnyezetben, fennáll annak a veszélye, hogy a resztoratív alapelveket túlságosan leszűkítve valósítják majd meg a gyakorlatban.

„A helyreállító igazságszolgáltatás szűkített alkalmazása nem teszi lehetővé, hogy megvalósítsuk azokat a tájékoztatási és más előkészítő fázisokat, amelyek nélkülözhetetlenek a későbbi találkozások sikeréhez” – mondta az egyik interjúalany. A megkérdezett szakemberek és börtönszemélyzet kiemelte a fiatalok fokozott érzékenységet, sérülékenységet és kiszolgáltatottságot is. Néhány megkérdezett példával is illusztrálta, milyen félelmek vannak ezeknek a fiataloknak nemcsak a környezetükkel, hanem a társadalommal és áldozatukkal kapcsolatban is. Egy fiatal fogvatartott, aki részt vett egy resztoratív programban, arról mesélt, mennyire megrémült, amikor először felvetették neki annak lehetőségét, hogy találkozhatna áldozatával. Elmondta, hogy többször is megkérdezte az őrköt, rendesen átvizsgálták-e az áldozat táskáját, és biztosan nincs-e benne fegyver, mivel attól félt, hogy áldozata bosszút akar állni rajta.

Egy megkérdezett pszichológus kiemelte, hogy rendkívül fontos a remény és bizalom felébresztése és ápolása a resztoratív programokban részt vevő fiatalokban. Szintén hangsúlyozták a válaszadók azon készségek fejlesztésének és egy olyan attitűd kialakításának fontosságát ezekben a fiatalokban, amelyek később lehetővé teszik számukra, hogy a lehető legnagyobb mértékben beilleszkedjenek a társadalomba.

Összességében az interjúalanyok egy olyan resztoratív modell alkalmazását tartották célszerűnek, amely elég rugalmas ahhoz, hogy a fiatal elkövetők nevelési, pszichológiai és egyéb szükségleteit lefedje, ugyanakkor alkalmas a resztoratív szemlélet alapvető értékeinek és etosának megőrzésére.

1.4. „Felkészítő” és „megvalósító” típusú resztoratív programok börtönökben

Az interjúalanyok nem tartották praktikusnak a fenti osztályozást (2. táblázat). Az egyik megkérdezett például a következőt mondta: „Nem tartom igazán pontosnak ezt az öt kategóriát; mennyire resztoratív jellegűek a bűnelkövető magatartással kapcsolatos programok vagy a közérdekű munka?” Egy másik válaszadó szerint: „Ez a tipológia hasznos lehet..., de csak tudományos szempontból. A helyreállító igazságszolgáltatás gyakorlati alkalmazása szempontjából nem hiszem, hogy nagy segítséget jelent”. „A helyreállító igazságszolgáltatás középpontjában az elkövető által okozott sérelem áll... Hol jelenik meg a sérelem jóvátétele a bűnelkövető magatartással kapcsolatos programokban?” Egy másik válaszadó pedig a következő kérdést tette fel: „Lehetőséget nyújtanak-e az elkövető és az áldozat találkozására 'Az erőszak alternatívái' programok?”

A megkérdezettek többsége egyetértett abban, hogy a börtönökben jelenleg alkalmazott gyakorlatok két csoportba, a „felkészítő” és a „megvalósító” programok kategóriájába sorolhatók.

Kutatási eredményeink szerint a felkészítő gyakorlatok csoportjába tartoznak azok a megoldások, amelyek csak az egyik féllel foglalkoznak (pl. bűnelkövető magatartással kapcsolatos programok, az áldozat érzéseinek és szempontjainak megértését szolgáló programok, valamint a közérdekű munka). Ezek a gyakorlatok resztoratív *célzatúak*, de nem feltétlenül vezetnek resztoratív *eredményekhez*. A megvalósító típusú gyakorlatok csoportjába azok a megoldások tartoznak, amelyek az áldozat és az elkövető (közvetlen vagy közvetett) találkozását is magukban foglalják (áldozat–elkövető mediáció, valamint az átfogó resztoratív rendszert alkalmazó börtönök). A megvalósító gyakorlatok csoportjába csak olyan program tartozhat, amelynek célja valamilyen resztoratív eredmény elérése; az pedig, hogy ez sikerül-e vagy sem, nem fontos a klasszifikáció szempontjából.

A börtönökben alkalmazott resztoratív gyakorlatok csoportosításának pontosítása érdekében felnőtt és fiatalkorú elkövetőkkel a világ különböző részein megvalósított számos programot elemeztünk (lásd 3. táblázat)²². Mivel a jelen tanulmány terjedelmi okok miatt nem vállalkozhat az egyes gyakorlatok részletes bemutatására, az alábbiakban megadunk néhány információforrást, ahol az érdeklők további részleteket tudhatnak meg a programokkal kapcsolatban. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy az alábbi programok saját megítélésük szerint minősülnek resztoratívnak. A resztoratív gyakorlatok definíciójával kapcsolatos bizonytalanságokat részletesen tárgyalja a jelen tanulmány.

22 A börtönökben alkalmazott resztoratív programok átfogó ismertetését lásd: Francis, 2001; Liebmann és Braithwaite, 1999.

3. táblázat: A börtönökben zajló resztoratív projektekkel kapcsolatos aktuális információk

NÉV	ORSZÁG	FIATAL EL- KÖVETŐK/ FELNŐTTEK	KATEGÓRIA
Sycamore Tree program ^a	Ausztrália, Bolívia, Kajmán-szigetek, Kolumbia, Észak-Mariana-szigetek, Costa Rica, Anglia és Wales, Guam, Hongkong, Magyarország, Kazahsztán, Új-Zéland, Hollandia, Észak-Írország, Palau, Fülöp-szigetek, Ruanda, Skócia, Salamon-szigetek, Dél-Afrika, USA, Zambia	Mindkettő	Felkészítő
SORI projekt ^b	Anglia és Wales (főleg a cardiffi börtön)	Mindkettő	Felkészítő
Hope Prison Ministry ^c	Dél-Afrika	Felnőttek	Felkészítő
Bridges to Life ^d	Texas, USA	Felnőttek	Felkészítő
Közösségi alapú mediáció	Példák az Egyesült Királyságból: REMEDI (Dél-Yorkshire), Kent Mediation, Thames Valley Statutory Adult Restoration Service (STARS), West Yorkshire Mediation	Felnőttek	Megvalósító
Pártfogói alapú mediáció	Példák az Egyesült Királyságból: West Midlands, Kent, Avon és Somerset	Mindkettő	Megvalósító
Fiatal elkövetőket segítő csoportok által bonyolított mediáció	Példák az Egyesült Királyságból: Leeds, Swindon, Torbay, South Devon, Lancaster, Cookham Wood	Fiatal elkövetők	Megvalósító
Áldozat-elkövető párbeszéd programok ^e	USA (24 állam), Kanada (Langley, Brit Kolumbia)	Mindkettő	Megvalósító
Prisons Transformation projekt ^f	Dél-Afrika	Felnőttek	Megvalósító
Büntetés-végrehajtás keretében zajló mediáció ^g	Ausztrália, Új-Dél-Wales	Felnőttek	Megvalósító
Phoenix Zululand ^h	Zuluföld	Felnőttek	Megvalósító
AMICUS fiatal női elkövetőket támogató resztoratív program ⁱ	USA, Minnesotai Büntetés-végrehajtási Intézet	Felnőttek	Megvalósító
Resztoratív konferencia ^j	UK, Medway Javítóintézet	Fiatal elkövetők	Megvalósító
Resztoratív ítélethozatal ^k	Egyesült Királyság: Brixton, Bullingdon és Grendon (férfiak), Swinfen Hall (mindkettő), Cornton Vale (felnőtt nők), Ashfield, Brinsford, Huntercombe, Cookham Wood (fiatal férfiak), New Hall (fiatal nők)	Mindkettő	Felkészítő

- a. 2009 Sycamore Tree/Prison Fellowship International: www.pfcjr.org; magyarul: Zákeus program (a szerk.)
- b. Lásd SORI projekt (Supporting Offenders through Restoration Inside), Igazságügyi Minisztérium: clifford.grimason@hmps.gsi.gov.uk (a program eredeti változatát a Cardiff Prison Chaplaincy dolgozta ki).
- c. Lásd Hope Prison Ministry, Cape Town, Dél-Afrika: www.hopepm.org/restore.htm
- d. Lásd Bridges to Life, Texas: www.bridgestolife.org
- e. Lásd: Umbreit és szerzőtársai, 2003.
- f. Lásd www.ccr.org.za/images/stories/pdfs/CCRAR_0708_pt2.pdf, 52-4. oldal
- g. Lásd www.dcs.nsw.gov.au/offender_management/restorative_justice/newsletters/201002.pdf
- h. Lásd www.phoenix-zululand.org
- i. Lásd www.corr.state.mn.us/rj/documents/RJactivities2007.pdf
- j. Elsősorban börtönön belüli konfliktusok és terrorizálással kapcsolatos incidensek kezelésére alkalmazzák.
- k. Elsősorban börtönön belüli incidensek, például testi sértések és lopások kezelésére alkalmazzák.

NÉV	ORSZÁG	FIATAL EL- KÖVETŐK/ FELNÖTTEK	KATEGÓRIA
Communities of Restoration (APAC) ^l	Argentína, Ausztrália, Belize, Bolívia, Brazília, Bulgária, Chile, Costa Rica, Ecuador, Németország, Magyarország, Lettország, Új-Zéland, Norvégia, Szingapúr, USA	Mindkettő	Felkészítő
Kainos közösségi program ^m	Anglia és Wales (The Verne, Swaleside és Stocken börtönök)	Felnőttek	Felkészítő
Prison Therapeutic Community Programme	Anglia és Wales (Grendon börtön)	Felnőttek	Felkészítő
Az erőszak alternatívái program (Alternatives to Violence Programme) ⁿ	Afrikai Nagy Tavak Program, Angola, Örményország, Ausztrália, Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Bosznia-Hercegovina, Brazília, Nagy-Britannia, Burundi, Kanada, Kolumbia, Kongó, Costa Rica, Horvátország, Kuba, Dominikai Köztársaság, Ecuador, Grúzia, Németország, Haiti, Hongkong, India, Indonézia, Ingusföld, Írország, Japán, Jordánia, Kenya, Litvánia, Macedónia, Magyarország, Mexikó, Namíbia, Nepál, Hollandia, Új-Zéland, Nicaragua, Nigéria, Oroszország, Ruanda, Szingapúr, Dél-Afrika, Spanyolország, Szudán, Tanzánia, Tonga, Uganda, Ukrajna, USA, Zimbabwe	Felnőttek	Felkészítő
Resztoratív igazságszolgáltatás a börtönökben ^o	Belgium (Leuven Central, Hoogstraten School Centre, Leuven Hulp)	Mindkettő	Megvalósító
Bridge Towards New Horizons	Olaszország (turini börtön)	Felnőttek	Megvalósító
Anne Frank börtönprojekt ^p	UK (Holloway, Durham, Highpoint, Oakhill STC, Peterborough, Highdown, Wakefield, Cookham Wood, Bullingdon, Werrington, Swaleside, Stanford Hill, Gartree, Edmunds Hill, Carlford és Newhall börtönök)	Mindkettő	Felkészítő
Börtönben lebonyolított mediáció és konferencia ^r	Egyesült Királyság (36 börtön)	Felnőttek	Megvalósító
Forgiveness projekt ^s	Egyesült Királyság (7 börtön): High Down, Guys Marsh, Featherstone, Wandsworth, ashfieldi fiatalokúak büntetés-végrehajtási intézete, Parc fiatalokúak büntetés-végrehajtási intézete és börtön, doncasteri börtön, Blantyre House (újra-beilleszkedés támogatása), Huntercombe)	Mindkettő	Felkészítő

l. 2009-es országlista: www.pfcjr.org

m. Lásd www.kainoscommunity.com

n. 2009-es országlista, a brit példákat lásd: www.avpbritain.org.uk; a nemzetközi példákat lásd: www.avpinternational.org

o. A program részletes ismertetését lásd: Aertsen és Peters, 1998, Newell, 2002a,b,c.

p. Az Anna Frank Alap szervezésében, lásd <http://www.annefrank.org.uk/node/50>

r. A Belügyminisztérium resztoratív gyakorlatokat feltérképező programja (2005) alapján. A listában nem szereplő egyéb projektek: Az inside out alap (felkészítő), Victim Impact Groups a bristoli börtönben (felkészítő), a Manchester Adult RJ projekt (felkészítő), a kormány által finanszírozott projekt a Bullingdon és a Thames Valley börtönökben, a kormány által finanszírozott CONNECT projekt (25 börtönben), Wetherby fiatalokúak bv. intézete (felkészítő).

s. Lásd <http://theforgivenessproject.com/projects/prisons/>

1.5. Összefoglalás, következtetések

A resztoratív gyakorlatok büntetés-végrehajtásban történő alkalmazásával kapcsolatos következtetéseink megfogalmazása során ügyelnünk kell arra, hogy ne ébresszünk irreális elvárásokat a módszerrel kapcsolatban. A szakirodalom és kutatásunk eredményei egyaránt arra utalnak, hogy a resztoratív gyakorlatok osztályozását úgy kell megoldani, hogy az összhangban legyen a helyreállító igazságszolgáltatás felfogásának folyamatosan fejlődő természetével.

Összefoglalva tehát arra a következtetésre jutottunk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás és a börtönkörnyezet nem szükségszerűen összeegyeztethetetlen fogalmak, ahogy arra több kutató is rámutat (Guidoni, 2003).

Ez a felvetés természetesen további viták tárgyát képezheti.

A tanulmány a „resztoratív büntetés” gondolatát is támogatja, és elutasítja azt a vélekedést, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás kizárólag abolicionista koncepcióként értelmezhető. Ezért a tanulmány készítése során olyan kutatási programok és kampányok eredményeit is felhasználtuk, amelyek annak vizsgálatát célozzák, hogy alkalmazhatók-e a resztoratív alapelvek a büntetés-végrehajtásban.

Kutatásunk eredményei arra utalnak, hogy célszerű lenne tágabban klasszifikálni a börtönökben alkalmazott resztoratív gyakorlatokat. Sor került az alkalmazott resztoratív programok feltérképezésére, a programokat két csoportba, a „felkészítő” és a „megvalósító” megoldások kategóriájába soroltuk. Az első csoport célja az áldozat és az elkövető felkészítése arra, hogy resztoratív keretek között rendezzék konfliktusukat (pl. egy későbbi találkozó során), míg a második csoportba tartozó programok közvetlenül vagy közvetve resztoratív célok elérésére törekednek. Azonban mind a felkészítő, mind a megvalósító programoknak a resztoratív etoszon kell alapulniuk.

Végül pedig vizsgálatunk eredményei arra utalnak, hogy a resztoratív gyakorlatok nehezen megfogható természete és azok *ad hoc* jellegű megvalósítása miatt jelentős különbség van a resztoratív hatású és a resztoratívnak mondott gyakorlatok között.

Ennek eredményeképpen – a gyakorlatok teljes körű feltérképezését célzó erőfeszítések ellenére – valószínű, hogy számos hatékony resztoratív megoldás elkerülte a figyelmünket. Az, hogy ezek a programok hivatalosan nem „resztoratív” programként futnak, nem jelenti azt, hogy nem is resztoratív jellegűek. Ez természetesen újabb vizsgálandó kérdéskört jelent a helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó kutatók számára. Azok a programok ugyanis, amelyek hivatalosan nem resztoratív szemléletűek, nagy valószínűséggel elkerülnek a kutatók figyelmét, és sem értékelésükre, sem elemzésükre nem kerül sor. Szintén számos kérdés merül fel a következetes megvalósítással, a kockázatkezeléssel és a minőség-ellenőrzéssel kapcsolatban.

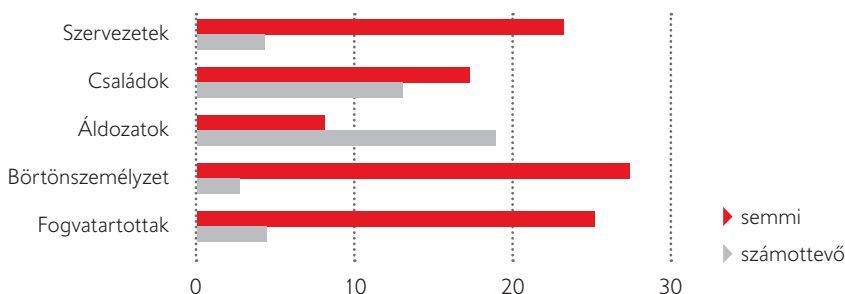
2. A helyreállító igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtásban történő alkalmazásának kritikai szemléletű áttekintése

Bármely alkalmazott gyakorlat kritikus szemléletű értékelése során feltételezzük, hogy annak kidolgozása és megvalósítása bizonyos mértékben következetesen történt. Szintén feltételezzük, hogy kellő mennyiségű megbízható információ áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy érdemben véleményt alkothassunk a gyakorlatról. Emellett tényként fogadjuk el, hogy az elérhető információforrások/tanulmányok kimerítőek, és kellőképpen felkeltették a finanszírozók és a kutatók érdeklődését ahhoz, hogy használható tudományos eredményeket produkáljanak.

Azonban – mint már említettük – a resztoratív gyakorlatok megvalósítására jellemző a következetlenség. Az interjúalanyok hangsúlyozták, hogy a börtönszemélyzet gyakran úgy valósít meg resztoratív programokat (főleg felkészítő típusúakat), hogy nem is tudják, hogy resztoratív projektről van szó, és nem is kaptak képzést ezzel kapcsolatban. Arra is többen felhívták a figyelmet, hogy egyelőre folyamatban van az azzal kapcsolatos tapasztalatok gyűjtése, hogy a resztoratív gyakorlatok hatékonyan alkalmazhatók-e a büntetés-végrehajtásban. Ez a vélemény összhangban van a szakirodalommal (lásd Francis, 2001; Curry és szerzőtársai, 2004; Johnstone, 2007). Továbbá – mint azt a gyakorlatok feltérképezésére irányuló programok, köztük a jelen tanulmány kapcsán elvégzett vizsgálat is tanúsítja – „jelenleg alig van példa resztoratív beavatkozásra a fiatalkorúakat fogvatartó létesítményekben és a börtönökben általában” (Williams, 2004, 191). A fenti szempontokat figyelembe véve ez a fejezet a rendelkezésre álló információkat vizsgálja meg, és a projekt kvalitatív eredményeit is figyelembe véve kritikai szemléletű véleményt próbál alkotni a főbb kérdéskörökről.

2.1. Helyreállító igazságszolgáltatás – a jó hír

Az „RJ in Prisons” („Resztoratív igazságszolgáltatás a börtönökben”) projekt, amelyre három egyesült királyságbeli börtönben (Bristol, Norwich és Winchester) került sor, pozitív eredményeket hozott. A kormány által finanszírozott értékelés, amely olyan kulcsfontosságú indikátorokat vizsgált, mint az elkövetőkre, az áldozatokra, a közösségre és a fogvatartottakra gyakorolt hatás, rendkívül biztató eredményekről számolt be. A projekt kapcsán Edgar a következőt emelte ki: „Némi fantáziával és sok bátorsággal elérhető lenne, hogy a börtönök a resztoratív gyakorlatok természetes közegévé váljanak” (Edgar, 1999: 6–7). Szintén a programmal kapcsolatban Newell (lásd 4. ábra) a következőt mondta: „Különbösen fontos, hogy a Resztoratív Börtönök projektben részt vevő börtönszemélyzet hozzáállása a folyamat során megváltozott” (Newell, 2002c: 22).

4. ábra: A Resztoratív igazságszolgáltatás börtönökben projekt: az érintettek gyakorolt hatása
(Newell, 2002c)

Hasonlóan pozitív eredményeket hozott a 24 texasi börtönben lebonyolított „Bridges to Life” („Hidak az élethez”) projekt (lásd 3. táblázat). A programban részt vevő 9267 fogvatartott közül 3602 szabadult, közülük 587 (16,3%) került később újra börtönbe²³ (Bridges to Life, 2010). A Bridges to Life programban részt vevő szakemberek szerint a projekt elérte célját: 20% alá csökkent a visszaesők aránya a szabadulást követő hároméves időtartamon vizsgálva.

A „Communities of Restoration Projects” (APAC), amely olyan börtönközösségek kialakítását célozza, melyekben a börtönök teljes működése a resztoratív szemléletre épül²⁴, azt eredményezte, hogy a programban részt vevők között a visszaesők aránya mindössze 16% az általában jellemző 50–60%-hoz képest²⁵ (Liebmann, 2007). A minnesotai női bv. intézet (lásd 3. táblázat) szakemberei szerint az elkövetők kifejezetten nagy arányban látták be, hogy felelősséggel tartoznak az általuk okozott sérelmekért, és hogy ezeket a sérelmeket valamilyen formában jóvá kell tenniük (Liebmann és Braithwaite, 1999). A grendoni börtönben (Anglia) lebonyolított projekt (lásd 3. táblázat) eredményei szerint az áldozatok és az elkövetők egyaránt elégedettek voltak a resztoratív folyamatokkal és azok hatásaival (Liebmann és Braithwaite, 1999; Zehr, 1994). Liebmann és Braithwaite hasonlóan ígéretes eredményekről számoltak be a Gratesford bv. intézetben (Pennsylvania) és a Washington State Reformatory intézetben lebonyolított programokkal kapcsolatban (Liebmann és Braithwaite, 1999). Fenntartásokkal ugyan, de Guidoni is pozitív eredményekről nyilatkozott a turini börtönben (Olaszország) megvalósított „Bridge Towards New Horizons” („Hidak új látóhatárok felé”) projekt kapcsán (2003: 66): „Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a börtönökben alkalmazott resztoratív gyakorlatok pozitív hatásokat produkálnak, pl. humánusabb és demokratikus feltételeket teremtenek, fejlesztik és javítják a fogvatartottak

23 Az 587 személy 10,2%-a új ítélet nyomán, 6,1%-a technikai szabályszegés, 39%-a pedig erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt került újra börtönbe.

24 Az APAC különböző módszerek kombinációját alkalmazza, pl. közösségi készségeket fejlesztő programok, közvetlen és közvetett találkozók és megbeszélések, csoportmunka, a közösségi élettel kapcsolatos ismeretek elsajátítása. Az APAC a portugál elnevezésből képzett betűszó.

25 Lásd Communities of Restoration, www.pfcjr.org

kapcsolatát a társadalommal, és lehetővé teszik, hogy az elkövetők nagyobb felelősséget érezzenek tetteikkel kapcsolatban.”

Aertsen és Peters (1998), valamint Newell (2002c) szintén rendkívül biztató eredményekről számolt be a Belgiumban megvalósult „RJ in Prisons” („Resztoratív igazságszolgáltatás a börtönökben”) projekt kapcsán, melynek eredményeként megszületett a résztoratív tanácsadói munkakör.²⁶ A belgiumi projekt eredményeit pozitívan értékelte Biermans és D'Hoop (2001), Regelbrugge és Dufrain (2002), valamint Robert és Peters (2003) is. Szintén érdekes eredményeket produkált a 3. táblázatban jelzett kanadai projekt (Grande Cache intézet, Alberta) Immarigeon (1996), valamint Umbreit és szerzőtársai (1999) által végzett értékelése.

A Sycamore Tree program²⁷ sikeréről számoltak be a 2004-ben elvégzett értékelésben részt vevő szakemberek is (lásd 3. táblázat). A 2188 fogvatartottól a CRIME-PICS II kérdőív alkalmazásával begyűjtött adatok értékelése szerint a kísérleti projektben részt vevő elkövetők áldozatok iránti empátiája fejlődött a projekt két éves időtartama alatt. Az értékelés arra is fényt derített, hogy statisztikailag szignifikáns mértékben változott a résztvevők bűnelkövetéshez való hozzáállása (Prison Fellowship, 2004). Az értékelést 2009-ben, 5007 fogvatartott részvételével, ugyanazon módszertan alkalmazásával megismételték. A teljes minta jelentős mértékű pozitív változást mutatott a Crime-Pics II öt pszichometriai indikátorát tekintve. A statisztikai elemzés szerint ezek a pozitív változások a programban való részvételnek köszönhetők. Érdekes módon az attitűdbeli pozitív változások minden csoportnál – férfiaknál, nőknél, felnőtteknél és fiataloknál egyaránt – és minden intézménytípusnál megfigyelhetők voltak (Prison Fellowship, 2009).

A rochesteri fiataikorúakat fogvatartó büntetés-végrehajtási intézet arról számolt be, hogy az áldozatok félelme és haragja enyhült, miután találkoztak az elkövetővel (Launay és Murray, 1989). Ezzel párhuzamosan a fiatal elkövetők jobban megértették áldozatuk érzéseit és azt, hogy milyen következményei voltak tettüknek (Launay és Murray, 1989). A fiatal fogvatartottak körében végzett ausztráliai kutatás szerint „jelentősen csökkent az erőszakos bűncselekményt elkövetők visszaesési aránya (éves szinten 38/100 értékkel) és kismértékben nőtt az ittas vezető által elkövetett bűncselekmények száma (éves szinten 6 bűncselekmény/ 100 elkövető értékkel)” (Sherman, Strang és Woods, 2000: 3). Nugent és szerzőtársai (2001) szintén azt állapították meg, hogy a mediációs programokban részt vevő gyermekek és kamaszok a későbbiekben ritkábban követnek el vétséget. Renshaw és Powell a következő idézetet közli egy áldozattól, aki egy mediációs program keretében személyesen találkozott a fiatal elkövetővel: „Sokat segített az, hogy találkozhattam vele; most már képes vagyok lezárni ezt az ügyet és továbblépni” (2001).

A felmérésünkben részt vevő, a börtönökben alkalmazott résztoratív gyakorlatokkal kapcsolatban tapasztalattal rendelkező interjúalanyok példákön keresztül világították meg, milyen pozitív eredményeket hozhat a résztoratív megoldások alkalmazása (lásd 4. táblázat).

26 Lásd Ivo Aertsen cikke a jelen kötetben

27 Hazánkban Zákeus program néven ismert. Lásd erről bővebben itt: http://www.bortontarsasag.hu/mtb/mtb_programjaink.html, ill. Szegő Dóra és Fellegi Borbála tanulmányát.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy többségük szerint ezek az eredmények nem érhetők el más típusú gyakorlattal vagy szemlélettel. Az egyik szakember például a következőt mondta:

„Szinte egész életemben börtönben dolgoztam. A szorongás és a félelem megakadályozza, hogy ezek a fiatalok reménykedjenek abban, hogy jóra fordulnak a dolgok, azzal kapcsolatban pedig egyáltalán nem motiváltak, hogy másokért tegyenek valamit. Ha lehetőséget akarunk adni nekik a változásra, olyan folyamatot kell alkalmaznunk, amely teljesen átformálja őket. Csak úgy segíthetünk nekik abban, hogy megbirkózzanak a helyzetükkel, ha a börtönök nem csak a büntetésről szólnak. A rendszernek reményt kell adnia nekik és megfelelő készségeket..., segítenie kell nekik abban, hogy megváltozzon a hozzáállásuk, tanítania kell őket, és igen, néha szakmát is kell adnia a kezükbe. Eddig egyetlen olyan megoldással találkoztam, amely képes mindezeket biztosítani, ezáltal pedig életüket átformálni, ez pedig a helyreállító igazságszolgáltatás.”

Egy másik szakember így nyilatkozott:

„A helyreállító igazságszolgáltatás nemcsak a konfliktusról és a bűncselekményekről szól, hanem a pszichológiai segítségről, a tanulásról és az egyéni fejlődésről is..., ezért működik jól fiatal elkövetőknél. Nem mondom, hogy minden fiatal fogvatartott esetében alkalmazható a helyreállító igazságszolgáltatás, de azok, akiknek szükségük van egyfajta pszichológiai áttörésre, a helyreállító igazságszolgáltatás segíthet abban, hogy újra kifejllessék magukban azt az empátikus készséget, amelytől a világ megfosztotta őket.”

Egy harmadik válaszadó szerint:

„Ha egy fiatalban kifejlődik a megértés, akkor a részvét és az érzelmi érettség is megjelenik. Ezek hiánya erőszakos cselekedetekhez vezet, és nem is meglepő, hogy a fogvatartott fiatalok legtöbbje nem rendelkezik érzelmi intelligenciával, nem képes empátiára, és nem tud egészségesen viszonyulni környezetéhez. A felek közötti párbeszédben és a helyreállító igazságszolgáltatásban határozottan megvan a lehetőség arra, hogy változtasson ezen a helyzeten.”

A helyreállító igazságszolgáltatás fiatal fogvatartottakkal kapcsolatos alkalmazásának elő-
nyei kutatási eredményeink, valamint a szakirodalommal (Umbreit, 2001) végzett három-
szögelés eredményeképpen az alábbiak szerint összegezhetők:

4. táblázat: A resztoratív gyakorlatok alkalmazásának előnyei fiatalkorú fogvatartottak esetén

Az áldozatok szempontjából	Az áldozatok lehetőséget kapnak arra, hogy feltegyék a „miért éppen én” kérdést, megértsék a történeteket, elmondják, milyen hatással voltak rájuk az események, és megkönnyebbüljenek azáltal, hogy kiadhatták magukból gondolataikat és érzéseiket.
Az áldozatok szempontjából	Enyhül az áldozatok félelme és gyakran haragjuk is.
Az áldozatok szempontjából	Lehetőséget kapnak arra, hogy lezárják magukban a történeteket, és tovább- lépjenek.
A fiatal elkövetők szempontjából	A fiatal elkövetők lehetőséget kapnak arra, hogy kifejezzék megbánásukat és elmondják, hogy igyekeznek megváltozni.
A fiatal elkövetők szempontjából	Megváltoznak a tettük hatásaival kapcsolatos elképzeléseik, mélyebb önis- meretre tehetnek szert, és ennek eredményeként kevésbé valószínű, hogy később bűncselekményt követnek el.
A fiatal elkövetők szempontjából	Megkönnyebbülést jelenthet számukra az, hogy segíthetnek az áldozaton.
A közösség szempontjából	A közösség lehetőséget kap arra, hogy részt vegyen a helyi közösséget érintő konfliktus rendezésében (ezáltal „saját tulajdonaként” kezelheti azt); szerepet vállalhat a kidolgozott megoldások és elterelő stratégiák megva- lósításában.

2.2. Helyreállító igazságszolgáltatás – a rossz hír

A resztoratív megoldások bevezetését a büntetés-végrehajtásban jelentős akadályok nehe-
zítik. Mind a terepmunka során tapasztaltak, mind a rendelkezésre álló egyéb információk
azt mutatják, hogy az akadályok a finanszírozási problémáktól egészen a börtönök légkö-
rét alapvetően meghatározó büntető/megtorló szemléletig terjednek.

Zehr (1994) főleg a börtönszemélyzet ellenállására és bizalmatlanságára fókuszálva
foglalta össze az akadályokat, kiemelve a biztonsági aggályokat, azt, hogy csak a fogvatar-
tottak egy része vehet részt a programokban, valamint az információ hiányát. Bár erősen
támogatta a resztoratív megoldások bevezetését a börtönökben, Newell (2001) őszintén
beszélt az akadályokról, például arról, mennyire „nehéz feladat összeegyeztetni a helyreál-
lító igazságszolgáltatás alapvető értékeit a börtönökben uralkodó szabályokkal és rendsze-
rekkel” (4. oldal).

Bár minden interjúalanyunk jó gondolatnak tartotta és támogatta a resztoratív gya-
korlatok bevezetését a büntetés-végrehajtásban, az általuk felsorolt akadályok alapján úgy
tűnik, lelkesedésük nagyon törekeny. Sőt, néhány általuk jelzett akadály olyannyira struk-
turális jellegű, ami már felveti a kérdést, egyáltalán alkalmazható-e következetesen a hely-
reállító igazságszolgáltatás börtönkörnyezetben. Guidoni szerint a strukturális akadályok
„két különböző, akár egymással szemben álló szankcionálási mód – a resztoratív megoldás
és a börtön mint totális intézmény – ütközéséből” adódnak (2003: 62). Szerinte (2006)
a következő hat strukturális akadály nehezíti a helyreállító igazságszolgáltatás sikeres alkal-
mazását a büntetés-végrehajtásban:

- ▶ „Ütközés a börtönkultúrával”: a börtönök fegyelmezésre épülő rendje alapvetően meghatározza a fogvatartottak mindennapi életét, és távol tartja őket attól a világtól, amelybe a resztoratív szemlélet szerint be kellene lépniük, és amelyen keresztül kapcsolatba léphetnének áldozatukkal és a közösséggel.
- ▶ „Az énképpel kapcsolatos belső konfliktus”: a börtönkultúra lerombolja a fogvatartottak énképét és elnyomja személyiségüket, ez viszont alapvetően ütközik a helyreállító igazságszolgáltatás azon céljával, hogy segítsen a fogvatartottaknak újra felépíteni énképüket és személyiségüket.
- ▶ „Erőszakmentes konfliktuskezelés kontra fegyelmezés”: az alapvetően jellemző erőszakos közeg, valamint a szigorú fegyelmező irányelvek miatt gyakorlatilag lehetetlen a békés konfliktusrendezés alkalmazása börtönkörnyezetben.
- ▶ „Különbség a deklarált és az érzékelt célok között”: a fogvatartottak és a börtönszemélyzet elsődlegesen saját, instrumentális érdekeiket tartják szem előtt a resztoratív programokban, ebből adódóan „az önkéntes alapú és őszinte dialógus és részvétel” (Gavrielides, 2007) nem valósulhat meg.
- ▶ „Az autonómia hiánya”: a börtönök szigorú hierarchiára épülő és tekintélyelvű működése nem teszi lehetővé, hogy a fogvatartottak autonóm módon közreműködjenek a resztoratív folyamatokban, pedig ez elengedhetetlen feltétele a módszer sikerének.
- ▶ „A börtönökben uralkodó körülmények”: a börtönökben uralkodó kegyetlen körülmények miatt a fogvatartottak gyakran nem tudnak kellőképpen foglalkozni az általuk okozott sérelemmel, tudván, hogy áldozataik valószínűleg sokkal jobb körülmények között élnek, mint ők.

Guidoni szerint ez az ütközés „ambivalens érzéseket keltett a fogvatartottakban, a börtönszemélyzetben, a külső résztvevőkben, az önkéntesekben és az egyetemi kutatócsoport tagjaiban”. A következőképpen összegzi a problémát: „Ezek az ambivalens érzések meghatározó szerepet játszottak a projekt intézményesítését célzó erőfeszítések kudarcában” (62. oldal). Az 5. táblázat a kutatásunk során meghatározott akadályokat foglalja össze. Eredményeink kiegészítik a már említett kutatók által feltérképezett problémákat és kihívásokat.

5. táblázat: A resztoratív gyakorlatok alkalmazásának akadályai a büntetés-végrehajtásban

Nehézség	Felelős
Az áldozat és az elkövető közötti erőegyensúly hiánya a börtönökben uralkodó körülmények miatt (lásd még Francis, 2001).	Felek
A fiataloké vagy intézeté helye – ha a fiatal elkövetőket otthonuktól/az áldozat lakhelyétől távol tartják fogva, nagymértékben megnehezíti a közvetlen mediáció megszervezését.	Felek/bv. rendszer
Nem áll rendelkezésre elegendő személyzet és anyagi forrás a resztoratív programok alkalmazására.	Bv. rendszer
Nem biztosított a mediációs programok finanszírozása.	Független resztoratív szolgálatok
Az indirekt mediáció és a levélírás módszerének alkalmazása következtelen, mivel nincs meghatározott időkorlát, és nem állnak rendelkezésre dedikált erőforrások, valamint utánkövető eljárások és kilépési stratégiák (lásd még Curry és szerzőtársai, 2004).	Bv. rendszer

Nehézség	Felelős
A jóvátételt célzó megoldások gyakran kívül esnek a resztoratív rendszer keretein (pl. javító-nevelő terv vagy büntetés részét képezik, vagy az intézményen belül okozott károkhoz kapcsolódnak); ritkán fordul elő, hogy a jóvátételre a fiatal elkövető által önként és tudatosan hozott döntés eredményeképpen kerül sor.	Bv. rendszer
A börtönszemélyzet nem kap megfelelő képzést, és nincs tisztában a resztoratív alapelvekkel.	Bv. rendszer
Nem léteznek hivatalos irányelvek a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásával kapcsolatban fiatal elkövetők esetén.	Bv. rendszer
Nem áll rendelkezésre a megfelelő infrastruktúra ahhoz, hogy a börtönszemélyzet kapcsolatot tartson a pártfogó felügyelőkkel vagy a Fiatal Elkövetőket Segítő Csoportokkal (FECS) (Youth Offending Team).	Bv. rendszer
Az egyébként is túlszűfolt börtönökben más feladatok élveznek prioritást.	Bv. rendszer
Nem állnak rendelkezésre azok az adatok és belső értékelő struktúrák, amelyek lehetővé tennék a resztoratív gyakorlatok belső értékelését és auditálását.	Bv. rendszer
Nem elég hatékony a követendő gyakorlatokkal kapcsolatos információk megosztása; a kísérleti projektek elszigetelten működnek és rövidiek.	Bv. rendszer
Biztonsági aggályok, a fiatal elkövetőkkel kapcsolatos „óvadéki információs programok” és a „dedikált támogató személyzet programok” változó szabályozása (lásd még Eadie és Williams, 1994).	Bv. rendszer
A területi alapú működése és izolált jellege.	Bv. rendszer
Túlságosan bonyolult és hosszadalmas bürokratikus folyamatok – pl. a bűnügyi nyilvántartási rendszerben az elkövetővel kapcsolatban szereplő adatok ellenőrzése, valamint annak engedélyezése, hogy az elkövető felvegye a kapcsolatot egy FECS-csoporttal.	Bv. rendszer
A fiatalkorúak bv. intézeteire erősen jellemző a fiatalok szigorú felügyelete szabadon bocsátásuk előtt és után egyaránt; a létesítmények hagyományosan nem teszik lehetővé, hogy az elkövető találkozzon az áldozattal.	Bv. rendszer
A fiatalok jellemzően rövid időszakot töltenek börtönben, így azonban nincs elegendő idő a resztoratív programok felépítésére és lebonyolítására.	Bv. rendszer
Egyes resztoratív módszerek túlzott dominanciája (pl. konferencia).	Bv. rendszer
A fogvatartott fiatalok mindennapi élete kaotikus, önbecsülésük gyenge, és pszichológiai, valamint más szakértői segítségre van szükségük ahhoz, hogy a resztoratív gyakorlatok sikeresen alkalmazhatók legyenek.	Elkövető/bv. rendszer
A helyreállító igazságszolgáltatás nem kap megfelelő mértékű központi támogatást.	Bv. rendszer
A politika és a társadalom – jellemzően a koncepcióról alkotott téves elképzelések miatt – nehezen fogadja el a resztoratív filozófiát, mivel az „túlságosan enyhe megoldást” jelent.	Társadalom
Megfelelően működő „jóvátételi alap” hiánya, amely lehetővé tenné az elkövetők számára, hogy különböző tevékenységek révén jóvátegyék az áldozatnak és a közösségnek általuk okozott sérelmet.	Elkövető
A resztoratív paradigma komoly kihívás elé állítja az elkövetőket, mivel felelősséget kell vállalniuk tetteikért és életükért; ezért a resztoratív találkozó előtt fel kell készíteni őket, amihez megfelelő gyakorlatokra, valamint szaktudásra, biztosítókra, időre, erőforrásokra és elkötelezettségre van szükség.	Bv. rendszer
Kevés tájékoztató anyag érhető el a börtönökben.	Bv. rendszer
Nem áll rendelkezésre elegendő dedikált erőforrás a resztoratív programok megvalósítására fiatalokat fogvatartó létesítményekben.	Bv. rendszer
A börtönszemélyzetnek nem áll rendelkezésére útmutatás és kidolgozott eljárásrend az áldozatokkal való kapcsolatfelvételle vonatkozóan.	Bv. rendszer
A börtönszeméllyzettel kapcsolatban alapvetően egy kemény, „maszkulin” kép alakul ki a fiatalokban, ebből adódóan nem igazán alkalmasak egy független mediátor szerepkör betöltésére a resztoratív folyamatok során.	Bv. rendszer

Nehézség	Felelős
Problémát okoz a börtönszemélyzet számára, hogy egyszerre kell ellátniuk a fogvatartottak őrzésének és mentorálásának feladatát.	Bv. rendszer
Nem áll rendelkezésre megfelelő irányelvi háttér és útmutatás a helyreállító igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtásban történő alkalmazására vonatkozóan.	Bv. rendszer/ állam
Nincs egyetértés a helyreállító igazságszolgáltatás alapelveivel kapcsolatban.	Resztoratív mozgalom
Az áldozatok és családtagjaik számára nem állnak rendelkezésre megfelelő tájékoztató anyagok.	Bv. rendszer/ állam/ áldozatsegítő csoportok
A resztoratív filozófia és a börtönkultúra közötti ütközés (lásd még Guidoni, 2003).	Bv. rendszer
A börtönökben uralkodó körülmények, az egyenlőség hiánya, klikkek, bandák.	Bv. rendszer
Konfliktusok a börtönökben (a fogvatartottak között, valamint a fogvatartottak és a börtönszemélyzet között).	Bv. rendszer
A helyreállító igazságszolgáltatás deklarált és érzékelt céljai közötti ütközés, pl. amikor egy elkövető nem őszinte megbánásból vesz részt a programban, hanem azért, hogy ezáltal „jó pontokat szerezzen”.	Bv. rendszer/ resztoratív szakemberek

2.3. A helyreállító igazságszolgáltatás költség-haszon elemzése

A jelenlegi nehéz gazdasági körülmények között különösen indokolt, hogy elvégezzük a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásának költség-haszon elemzését.

A helyreállító igazságszolgáltatás pénzügyi megvalósíthatóságával és racionalitásával kapcsolatban nagyon kevés információ áll rendelkezésünkre, és még inkább igaz ez a börtönökben történő alkalmazásra vonatkozóan (lásd Sherman és Strang, 2007; Matrix Evidence, 2009; Victim Support, 2010).

Ezzel szemben a fogvatartással kapcsolatban részletes adatok állnak rendelkezésünkre (Justice Committee, 2010). Az Igazságügyi Minisztérium 9,5 milliárd font éves költségvetésből gazdálkodik (2010-es adat). Egy elkövető fogvatartása évente 41 000 fontba kerül (112,32 font/nap²⁸). Ez azt jelenti, hogy a jelenleg fogvatartott 85 076 személy ellátása évente összesen 3,49 milliárd fontba kerül. A Belügyminisztérium statisztikai adatai szerint 146 000 fontba kerül egyetlen elkövető bírósági eljárása és ellátása a börtönben egy éven keresztül (Prison Reform Trust, 2010).

Egy fiatal fogvatartott ellátása 140 000 fontba²⁹ kerül évente (100 000 közvetlen költség és 40 000 indirekt költség a szabadulást követően) (Knuutila, 2010). A YJB költségvetésének 2/3-át, vagyis évente kb. 300 millió fontot fordít a börtönök működtetésére, míg a megelőzésre fordított összeg a szervezet költségvetésének mindössze 10%-át teszi ki (Youth Justice Board, 2009). Ennél is aggasztóbb, hogy a YJB szerint az infláció, valamint a közművek és az élelmiszerek folyamatosan emelkedő ára miatt a fogvatartás költségei akkor is nőni fognak, ha a fogvatartottak száma változatlan marad (lásd 6. táblázat).

28) Kb. 38 413 Ft/nap

29) 47 880 000 Ft-ba

6. táblázat: Egy börtönfőhely átlagos költsége az Egyesült Királyságban
(Hansard, 2009. február 3., 1176W oszlop)

Év	Egy főhelyre jutó költség	
2010/11	41 000 font	14 555 000 Ft
2007/08	39 000 font	13 845 000 Ft
2006/07	37 500 font	13 312 500 Ft
2005/06	36 500 font	12 957 500 Ft
2004/05	34 500 font	12 247 500 Ft
2003/04	33 000 font	11 715 000 Ft

A New Economics Foundation 2010-es jelentése szerint: „A statisztikák alapján egy 17 évesen elítélt fiatal szabadulása után további 145 bűncselekményt követ el. Ezek 1,7%-a súlyos bűncselekmény (emberölés, szexuális támadás, súlyos erőszakos bűncselekmény). A becslések szerint a börtönbüntetés 3,9%-kal növeli a további bűncselekmények elkövetésének valószínűségét, ami átlagosan kb. 5,5 további bűncselekményt jelent.” (Knuutila, 2010: 40)

Az igazságügyi miniszter egy 2010 júniusában tett nyilatkozata szerint a börtönbüntetés „költséges és hatástalan módszer, amely a tapasztalatok alapján nem alkalmas arra, hogy a bűnelkövetőket törvénytisztelő állampolgárokká formálja át” (Travis 2010: 1). Emellett jelezte, hogy az új kormány erőfeszítéseket tesz olyan új, költséghatékonyabb megoldások kidolgozására, amelyek alkalmasak a visszaesések számának csökkentésére és az igazságszolgáltatás hatékony működtetésére.

Mielőtt megpróbálnánk következtetéseket levonni vagy elkezdennénk a helyreállító igazságszolgáltatás költség-haszon elemzését, meg kell határoznunk, milyen költségelemekben gondolkozunk és milyen előnyöket, hasznokat kívánunk figyelembe venni. Az ezzel kapcsolatban született néhány tanulmány egyike a Matrix Evidence által 2002-ben összeállított „*Fiatal felnőtt elkövetők ellen hozott büntetőintézkedések gazdasági elemzése*” című jelentés. A jelentés a következő költségelemek alkalmazását javasolta:

- ▶ **Elterelés költségei:** a fiatal elkövetők büntető igazságszolgáltatási rendszertől való elterelésének vagy a rendszeren belül más csatornák felé terelésének költségei.
- ▶ **Alternatív büntetések költségei:** börtönbüntetés helyett közösségi szankciók, illetve közösségi szankciók helyett resztoratív konferencia alkalmazásának költségei.
- ▶ **A visszaesés csökkenésének gazdasági hatásai a büntetés letöltésének ideje alatt és azt követően:** egy bűncselekmény gazdasági hatásai a következőkkel kapcsolatos költségekre terjednek ki: a büntető igazságszolgáltatási rendszer működtetése, az áldozat egészségügyi kezelése, az áldozat bűncselekmény miatt elszenvedett anyagi vesztesége, valamint az áldozat által elszenvedett fájdalom. Nem tartozik ide a bűnügyi nyilvántartásba vételből adódó bevételkiesés (Matrix Evidence, 2009: 3).

A helyreállító igazságszolgáltatás „kriminál-ökonometriájának” vizsgálata során az alapvető gazdaságtani elmélettel vontunk párhuzamot, mely szerint egy termék vagy szolgáltatás ára (költség) befolyásolja, hogy az emberek (a szolgáltatás felhasználói) milyen mennyiségben vásárolják az adott terméket vagy szolgáltatást. A rendelkezésre álló – egyelőre nagyon kevés – információ arra utal, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás által a visszaesési rátára

gyakorolt hatás révén biztató mértékű megtakarítás érhető el; a visszaesők által elkövetett bűncselekmények évente mintegy 11 milliárd font kárt okoznak a társadalomnak (Prison Reform Working Group, 2009), miközben a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásával kapcsolatban felmerülő minden egyes font költség 9 font³⁰ megtakarítást produkál (Shapland és szerzőtársai, 2008). A Victim Support szerint „ha a resztoratív megoldások lehetőségét minden áldozatnak felajánlanák, akit kiraboltak, akihez betörtek vagy aki ellen erőszakos bűncselekményt követtek el, és ügyében az elkövető bűnösnek vallotta magát (ez kb. 75 000 áldozatot jelent), a büntető igazságszolgáltatási rendszer – a visszaesések számának csökkenéséből adódóan – két év alatt legalább 185 millió fontot takaríthatna meg” (2010: 29). Az 5. és 6. táblázat a Victim Support börtönökkel kapcsolatos szolgáltatásokról készített 2010-es jelentésének eredményeit foglalja össze.

5. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatás költség-haszon elemzése (Victim Support, 2010: 29)

1. táblázat: Költségmegtakarítás olyan esetekben, amikor egy áldozatnak, aki ellen betörést, rablást vagy testi sértést követtek el, felajánlják a resztoratív megoldást							
Elkövetők száma	Resztoratív megoldások száma (40%)	A büntető igazságszolgáltatási rendszer nettó megtakarítása 2 év alatt	Rendőrség	Börtönök	Jogsegélyszolgáltatás	Az egészségügyi ellátórendszer nettó megtakarítása	Közvetlenül pénzre nem váltható nettó megtakarítás
75 000	29 000	£ 185 M	£ 65 M	£ 56 M	£ 14 M	£ 55 M	£ 741 M

A Victim Support/Restorative Justice Council által készített modell alapján

6. ábra: A büntetés-végrehajtásban alkalmazott helyreállító igazságszolgáltatás költség-haszon elemzése (Victim Support 2010: 29)

2. táblázat: : Költségmegtakarítás olyan esetekben, amikor börtönbüntetés helyett a resztoratív konferencia módszerét alkalmazzák			
	Letöltendő börtönbüntéstől elterelt elkövetők száma	„Megtakarított” börtönférőhelyek száma egy év alatt	A börtönrendszer megtakarítása az elterelésnek köszönhetően
ÖSSZESEN	6 540	11 000	£ 410 M
Személy elleni erőszakos bűncselekmény	3 000	4 400	£ 166 M
Betöréses lopás	2 300	3 300	£ 124 M
Rablás	1 200	3 200	£ 120 M

A Victim Support/Restorative Justice Council által készített modell alapján

A Matrix Evidence szerint (2009) a resztoratív gyakorlatok alkalmazása „tíz év alatt valószínűleg több mint 1 milliárd font nettó nyereséget produkálna”. A jelentés azt a következtetést vonja le, hogy a fiatal elkövetők elterelése a közösségi szankcióktól a tárgyalási szakaszt

30) 3078 Ft

megelőző fázisban lebonyolított resztoratív konferenciaprogramokhoz – az elkövetők teljes életére vetítve – összesen közel 275 millió font megtakarítást jelentene a társadalom számára (7050 font/elkövető³¹). A program bevezetésének költségei már az első évben megtérülnének, és két kormányzati ciklus (10 év) alatt a társadalom több mint 1 milliárd fontot takarítana meg (2009).

Bár az interjúalanyok közül többen is hoztak fel saját példát a börtönökben alkalmazott resztoratív programok költség-haszon elemzésével kapcsolatban, egyetlen válaszadó sem tudott statisztikai adatokkal szolgálni. A megkérdezettek által bemutatott esettanulmányok többségének középpontjában az állt, hogy mennyivel kevesebb időt igényelnek a fiatal elkövetőkkel kapcsolatos folyamatok a resztoratív rendszerben, mint a hagyományos büntető igazságszolgáltatás keretében. Az időt mint költségelemet a szakirodalom is említi. Például az Association of Chief Police Officers (ACPO) 2010-ben készült, resztoratív gyakorlatokkal kapcsolatos felmérése szerint a Hertfordshire-i rendőrség az „utcai resztoratív módszerek alkalmazásával” mindössze 36 percet töltött egy-egy enyhébb bűncselekmény kezelésével, míg ugyanez az adat megrovás kibocsátása esetén 5 óra 38 perc volt. Költségek tekintetében ez 15,95 fontot³² jelent a resztoratív gyakorlat és 149,79 fontot³³ a megrovás esetén. Hasonló arányú megtakarításról számolt be a Cheshire-i rendőrség (20,21 font kontra 157,09 font³⁴) (Cheshire Operation Quest 2, 2009). Összességében a rendelkezésre álló kevés pénzügyi adat biztató, de továbbra is problémát jelent az objektív, megbízható kutatási adatok hiánya.

Bár egyre inkább úgy tűnik, hogy a bűncselekmények resztoratív szemléletű kezelése gazdasági előnyökkel is jár, a kutatás eredményei szerint egy pusztán erre épülő érvelés hosszú távon káros hatású lehet. Például a megkérdezett szakértők egyetértettek abban, hogy fennáll a veszélye annak, hogy a kormányok gyors megoldásként vezetnek be a resztoratív gyakorlatokat, hosszú távú stratégia nélkül és irreális elvárásokkal.

A kormányra nyilvánvalóan egyre nagyobb nyomás nehezedik a tekintetben, hogy csökkentse a börtönök fenntartásával és a visszaeséssel kapcsolatos költségeket. Ráadásul számos kritika merült fel azzal kapcsolatban, ahogy a kormány ezt a költségcsökkentést a gyakorlatban megvalósítja. Például a Képviselőház Igazságügyi Bizottsága a következő nyilatkozatot tette: „Súlyos aggályaink vannak a börtönökkel és a pártfogói szolgálattal kapcsolatos megtakarítások gyakorlati hatásait illetően, amelyek egyértelműen aláássák a két terület fejlesztését célzó törekvéseket. Sem a börtönök, sem a pártfogói szolgálat nem képes lépést tartani a rendszerbe belépő elkövetők számának növekedésével. Az nem fenntartható megoldás, ha a további börtönférőhelyeket és a megnövekedett számú pártfogói ügyeket hosszú távon a hatékonyság rovására elért megtakarításokból kívánjuk finanszírozni” (2010: 10).

A terepen végzett kutatás a szociálpolitika és a büntető igazságszolgáltatás reformja mögött megbúvó okokkal kapcsolatban is aggasztó tényeket tárt fel. Például minden meg-

31) 2 411 100 Ft

32) 5455 Ft

33) 51 228 Ft

34) 6912 Ft kontra 53 724 Ft

kérdezett szakpolitikus és az interjúalanyok többsége is utalt arra, hogy a kormány korábban elkötelezte magát a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos nemzeti stratégia kidolgozása mellett. A beszélgetések hangulatát a csalódottság és a szkepticizmus határozta meg. A megkérdezettek hivatkoztak például a Belügyminisztérium által 2003-ban kibocsátott munkaanyagra, amely a kormány resztoratív stratégiájával foglalkozott (Belügyminisztérium, 2003). Az akkoriban tett ígérek és a témával kapcsolatos intenzív párbeszéd nagy reményeket ébresztett a helyreállító igazságszolgáltatás támogatóiban (Gavrielides, 2003). Ám nem sokkal a stratégiavázlat publikálása után – a szervezetek és magánszemélyek által szolgáltatott nagyszámú bizonyíték ellenére – a kormányzat elvesztette lendületét és érdeklődését a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban. A Belügyminisztérium helyreállító igazságszolgáltatással foglalkozó részlegét megszüntették, és a kidolgozott stratégiában megfogalmazott ajánlások többségét nem véglegesítették.

2010-ben a következő nyilatkozatot tette az Igazságügyi Bizottság (2010: 12): „Meglepve látjuk, milyen óvatosan közelít a kormány a helyreállító igazságszolgáltatás kérdésköréhez, de üdvözljük elkötelezettségét a terület stratégiai kezelése iránt. Felkérjük az Igazságügyi Minisztériumot, hogy késedelem nélkül tegyen lépéseket a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásának szorgalmazása, valamint annak érdekében, hogy még a kormányzati ciklus vége előtt bevezessen egy teljeskörűen finanszírozott stratégiát, amely országos szinten elérhetővé teszi az áldozatok számára a resztoratív gyakorlatokat.”

3. A helyreállító igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtásban történő alkalmazására vonatkozó stratégia

2006-ban a YJB közreadta „*A helyreállító igazságszolgáltatás fejlesztése*” című cselekvési tervét, azzal a céllal, hogy „bővítse a fiatal fogvatartottakkal kapcsolatban alkalmazott resztoratív gyakorlatok körét, és továbbfejlessze e gyakorlatokat” (Youth Justice Board, 2006: 3). Ezt a célt a YJB egy olyan nemzeti stratégia révén kívánta elérni, amely „népszerűsíti a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazását a kulcsfontosságú helyi és országos partnerek, valamint a fiatalkorúkkal foglalkozó igazságszolgáltatás területén tevékenykedő érdekeltek között. A stratégia támogatná a fogvatartottak közösségének kezelését célzó megközelítéseket, valamint azt is, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás részét képezze a lehetséges büntetéseknek és intézkedéseknek” (6. oldal). Ezzel párhuzamosan az elkövetőkkel foglalkozó országos szolgálat (NOMS) jelenleg a helyreállító igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtásban történő alkalmazásában rejlő általános lehetőségeket vizsgálja.

A helyreállító igazságszolgáltatás pillanatnyilag nagyon távol van attól, hogy intézményesített vagy akár elfogadott hivatalos megoldást jelentsen az igazságszolgáltatási rendszer számára. Szükség van a NOMS által elfogadott nemzeti stratégia kidolgozására. Egyesek szerint minden szükséges adat és bizonyíték rendelkezésre áll egy ilyen stratégia kidolgozásához. Sherman és Strang szerint például „a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban jóval több biztató adat és bizonyíték áll rendelkezésünkre, mint számos más, korábban bevezetett irányelv esetén. A helyreállító igazságszolgáltatás készen áll a szélesebb körű alkalmazásra” (2007: 4). Ahogy azt ez a tanulmány is alátámasztja, továbbra is problémát jelent, hogy a resztoratív gyakorlatok alkalmazása következetlen, tartalmuk pedig nem

megfelelően definiált. Az Egyesült Királyság koalíciós kormányának resztoratív megoldások iránt tanúsított érdeklődése kiváló alkalmat nyújt a helyreállító szemléletű igazságszolgáltatás ügyének előmozdítására.³⁵

Korábban már elfogadtuk, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás és a börtönkörnyezet összeegyeztethetők, és annak ellenére, hogy két különböző szemléletet képviselnek, kiegészíthetik egymást. Jelenleg számos különböző típusú, természetű és minőségű resztoratív gyakorlatot alkalmaznak a büntetés-végrehajtásban – felmerül a kérdés, hogy egy esetleges stratégiának bővítenie vagy támogatnia kell-e ezeket a gyakorlatokat.

A legfontosabb kérdés, amelyre a resztoratív személet híveinek hamarosan választ kell találniuk, az, hogy mi álljon erőfeszítéseik középpontjában: annak elérése, hogy a resztoratív gyakorlatok központi szerepet játszanak az igazságszolgáltatási rendszerben, vagy a resztoratív szakemberek támogatásához szükséges infrastruktúra fejlesztése.

A helyreállító igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtásban történő alkalmazásával kapcsolatos stratégia kidolgozásakor egyetértésre kell jutni azzal kapcsolatban, hogy a források felhasználása során az infrastruktúra fejlesztése vagy a helyreállító igazságszolgáltatás új területeken történő bevezetése élvezzen előnyt. A jelenlegi gazdasági körülmények között a két célkitűzés nem valósítható meg egyszerre.

A helyreállító igazságszolgáltatás börtönökben történő alkalmazásával kapcsolatos adatok folyamatosan gyűlnek, a kutatási programok biztató eredményekről számolnak be (lásd Jacobson és Gibbs, 2009; Solomon és Alen, 2009). Ezek az eredmények nem hagyhatók figyelmen kívül. Óvatosan kell azonban eljárni azon tényezők értékelése során, amelyek lehetővé teszik, hogy a resztoratív gyakorlatok egy alapvetően eltérő szemléletű közegben is működjenek.

Az alkalmazott resztoratív gyakorlatok jellegét alapvetően meghatározza, hogy az adott környezetben mennyire ismert a resztoratív szemlélet, milyen szándékok állnak az alkalmazás mögött, milyen akadályok nehezítik a rendszer működtetését, és milyen kultúrába illeszkedik a resztoratív program.

A gyakorlatok minősége nagy szórást mutat és a folyamatok végeredménye is rendkívül változó. A resztoratív stratégia kidolgozása során elengedhetetlen a rendszer alkalmazását támogató és akadályozó tényezők alapos vizsgálata.

3.1. A folyamatot támogató és akadályozó tényezők

A tanulmány korábbi részében már bemutattunk egy részletes listát, amely a szakirodalom által feltérképezett és kutatásunk során feltárt akadályokat foglalta össze. Ezek az akadályok könnyen azt az érzést kelthetik, hogy a resztoratív gyakorlatok nem alkalmazhatók börtön-

35 A „Breaking the Cycle” című Zöld Könyv (Igazságügyi Minisztérium, 2010a) és az Igazságügyi Minisztérium konzultációs anyaga a resztoratív szakemberek jegyzékével kapcsolatban (Igazságügyi Minisztérium, 2010b) a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetését akadályozó tényezők felszámolását célzó erőfeszítéseket tükrözik.

környezetben. Az akadályokkal kapcsolatos kérdéseink még azokat az interjúalanyokat is elbizonytalanították, akik egyébként lelkes támogatói a resztoratív szemléletnek.

Azonban a program előrehaladtával megfigyeléseink és az elkövetőkkel készített mély-interjúk nyomán változott a kép, olyannyira, hogy végső következtetésünk nem egyezik Guidoni álláspontjával.

Mint hamarosan kifejtjük, eredményeink szerint a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazását nehezítő tényezők jellemzően nem strukturális természetűek, hanem inkább gyakorlati jellegűek.

Kutatásunk során szinte egyáltalán nem találkoztunk olyan intézményi ellenállással, valamint a helyreállító igazságszolgáltatás börtönökben történő alkalmazhatóságával kapcsolatos olyan filozófiai aggályokkal, mint amilyeneket Guidoni (2003), Immarigeon (1999) és mások említenek. Interjúalanyaink – ideértve a YJB-t is – nemcsak támogatták a helyreállító igazságszolgáltatás börtönökben történő alkalmazásának gondolatát, hanem kifejezetten elkötelezték magukat mellette.

Ez az eredmény összecseng Williams (2004) megállapításával: „Ennél is érdekesebb volt... az, ahogy számos kulcsfontosságú szereplő reagált a helyreállító igazságszolgáltatás fiatalokat fogvatartó létesítményekben történő alkalmazásának egondolatára. A kutatási eredmények szerint... gyakorlatilag minden érdekelt jó ötletnek tartja a resztoratív szemlélet alkalmazásának mérlegelését, és nemcsak a fiatalokkal közvetlenül végzett munka, hanem átfogó resztoratív rezsim alkalmazására vonatkozó kísérletek tekintetében is” (192). Williams a brinsfordi projektet hozta fel példaként, amelynek során „egyedülálló módon minden akadályt sikerült leküzdeni” (2004: 195).

Bár Guidoninak igaza van abban, hogy az általa vizsgált Turin projekt nem produkált meggyőző és tartós resztoratív eredményeket, az az általános következtetése, hogy a resztoratív gyakorlatok nem alkalmazhatók a büntetés-végrehajtásban, három okból sem állja meg a helyét. Először is Guidoni elemzése abból indul ki, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás csak intézményesített formában működhet³⁶. Szerinte „ezek az ambivalens érzések meghatározó szerepet játszottak a projekt intézményesítését célzó erőfeszítések kudarcában” (2003: 62).

Kutatási eredményeink és a szakirodalom szerint a resztoratív szakemberek közül csak kevesen gondolják úgy, hogy egy nap sor kerül a helyreállító igazságszolgáltatás „intézményesítésére” (Johnstone, 2007; Gavrielides, 2008). Sőt, néhány, közösségi programokban dolgozó resztoratív szakember kifejezetten kerülendő megoldásnak tartotta a helyreállító igazságszolgáltatás intézményesítését. Hangsúlyozták például annak fontosságát, hogy a gyakorlat közösségi alapú legyen, vagy legalábbis részt vegyen benne a közösség egy képviselője (Wright, 1996).

36 Guidoni nem határozta meg pontosan, mit ért „intézményesítés” alatt, de valószínűleg a helyreállító igazságszolgáltatás intézményekben, például börtönökben történő bevezetésére utal, szemben a helyreállító igazságszolgáltatás közösségi alkalmazásával, valamint az ad hoc jellegű kísérleti projektekkel. Ezt a logikát követve „beágyazás” alatt Gavrielides (2008) a helyreállító igazságszolgáltatás integrálását érti egy szervezet kultúrájába és mindennapi működésébe.

Másodszor, úgy tűnik, Guidoni a helyreállító igazságszolgáltatás csak egy lehetséges jövőképét fogadja el. Ez az elképzelés még a '70-es években született, és főleg az abolicionista mozgalomhoz köthető (Kuhn, 1970). Guidini olyan módszernek tekinti a helyreállító igazságszolgáltatást, amely teljesen szemben áll a büntető igazságszolgáltatással, és nem veszi figyelembe a „resztoratív büntetés” lehetőségét, következésképpen elveti a „resztoratív paradigmát”. Ennek illusztrálására Stan Cohen *Peace Crimes* című művéből idéz: „A börtönrendszer lényege... nem változtatható meg.... Vagy teljesen megszüntetjük az intézményt, vagy megtartjuk, és elfogadjuk mindazt az ellentmondást és paradoxont, amelyet a reformkísérletek eredményeznek” (441–442. oldal).

Végül pedig Guidoni téved, amikor azt gondolja, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás minden támogatója elveti azt a lehetőséget, hogy az a visszaesési arány csökkentésére és a fogvatartottak számának csökkentésére is alkalmas. Guidoni a következőt mondja: „Nem látom, hogyan csökkenthetné a fogvatartottak számát a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása, és ez a szemlélet támogatóinak céljai között sem szerepel” (65. oldal). A helyreállító igazságszolgáltatás számos támogatója cáfolná ezt a véleményt, főleg annak fényében, hogy a szakirodalma következetesen azon az állásponton van, hogy a resztoratív gyakorlatok középpontjában nem kizárólag az áldozat és a közösség áll, hanem a módszer az elkövetővel kapcsolatban is szeretne konkrét célokat elérni, különösen a reintegráció tekintetében (lásd Edgar és Newell, 2006; Gavrielides, 2008; Artinopoulou, 2010).

Mint arra Williams (2004) és mások (lásd Liebmann, 2007; Newell, 2002b) is rámutatnak, a fenti akadályok ellenére – ideértve esetenként a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos ismeretek teljes hiányát is – a börtönök személyzete alapvetően pozitívan viszonyul a resztoratív gyakorlatok alkalmazásához, legalábbis abban az esetben, ha azok bevezetése megfelelően történik.

„A helyreállító igazságszolgáltatás olyan lehetőségeket kínál, amelyek elérhetetlenek a hagyományos büntető igazságszolgáltatás keretein belül” – mondta egy megkérdezett szakpolitikus. Mint azt egyik kutató megjegyezte: „Hogyan értethetnénk meg a fiatal elkövetőkkel tetteik következményeit, ha nem párbeszéd útján és egy olyan folyamaton keresztül, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy felelősséget vállaljanak tetteikért?” „Az áldozatok korántsem vágnak annyira a bosszúra, ahogy azt a média és a politikusok gondolják..., csak szeretnék megérteni, mi történt velük és miért, és – főleg fiatal elkövetők esetén – szeretnék látni, hogy az elkövető részt vesz egy olyan folyamatban, amely átformálja, ami azzal a megnyugtató tudattal tölti el az áldozatot, hogy az az ember nem fog több bűncselekményt elkövetni sem ellene, sem más ellen... Szeretnék, ha meghallgatná őket valaki” – tette hozzá egy szakember.

Emerson (2009), a Thames Valley Resztoratív Szolgálatának munkatársa szerint a börtönök különösen alkalmasak áldozat-elkövető mediáció lebonyolítására súlyos bűncselekmények esetén, mivel az áldozat biztonságban érzi magát, és bepillantást nyerhet abba, hogyan élnek a fogvatartottak a börtönben. Ez a környezet kiváló lehetőséget kínál az

őszinte párbeszédre. Curry és szerzőtársai a következőt jegyzi meg ezzel kapcsolatban: „A fogvatartó létesítmények személyzete jellemzően szimpatizál a resztoratív gyakorlatok kísérleti alkalmazásával fiatal elkövetők esetén” (2004: 4). Williams szerint: „Különösen érdekes... volt az, ahogy számos kulcsfontosságú érintett reagált a resztoratív gyakorlatok fogvatartott fiatalokkal történő alkalmazásának gondolatára” (2004: 191).

A projekt keretében lebonyolított elsődleges és másodlagos kutatás eredményei szintén azt mutatták (lásd 3. táblázat), hogy megfelelő számú követendő gyakorlat áll rendelkezésünkre mind a közösségi, mind a börtönökben történő alkalmazás tekintetében ahhoz, hogy modelleket dolgozzunk ki, amelyek alkalmazását egy kidolgozott stratégián keresztül szorgalmazhatnánk. Mint azt az egyik interjúalany megjegyezte: „Túlléptünk a kísérleti fázison..., bár nekünk, gyakorlati szakembereknek, javítanunk kell a gyakorlatok dokumentálásának és értékelésének minőségén. A következő lépés a kutatási programokkal kombinált, szélesebb körű alkalmazás”.

A megkérdezettek azt is kiemelték, hogy az erős partnerségi kapcsolatok nagyban hozzájárulhatnak a helyreállító igazságszolgáltatás sikeres és eredményes alkalmazásához a bűntetés-végrehajtásban.

A terepen végzett munka eredményei azt mutatják, hogy a jogszabályi és pénzügyi támogatás hiánya ellenére már évek óta működnek ilyen partneri kapcsolatok. A partneri együttműködés szerepét a resztoratív gyakorlatok alkalmazásában a szakirodalom is hangsúlyozza. Emerson (2009) szerint a helyreállító igazságszolgáltatás börtönökben történő alkalmazásának első arany szabálya a hatékony partnerségi kapcsolatok kialakítása, a második pedig az, hogy a börtönszemélyzet önmagában nem képes eredményesen működtetni a resztoratív folyamatokat.

A helyreállító igazságszolgáltatás börtönökben történő alkalmazását célzó stratégia kidolgozása során mindenképpen meg kell vizsgálni a már működő partnerségi kapcsolatokat, és modelleket kell kidolgozni helyi, regionális és országos konzorciumok felállítására. Sokat segíthet a működő partneri együttműködések tanulságainak, problémáinak és sikereinek elemzése, miközben nem szabad megfeledkezni arról, hogy a helyi közösségek igényei eltérőek lehetnek. Megfigyeléseink szerint erről a resztoratív gyakorlatok bevezetését támogató tényezőről alig közöl információt a szakirodalom, és dokumentált eredményekkel sem rendelkezünk. A partneri együttműködés hatásait csak a gyakorló szakemberek ismerik, az ezzel kapcsolatos információk informálisan terjednek.

Nem szabad alábecsülnünk azt a rendkívüli szaktudást sem, amelyet a helyreállító igazságszolgáltatás területén tevékenykedő elméleti és gyakorlati szakemberek felhalmoztak. A megkérdezett szakemberek felhívták a figyelmet arra, hogy ehhez a szaktudáshoz ráadásul elkötelezettség és lelkesedés társul. A börtönök személyzete jellemzően keveset tud a helyreállító igazságszolgáltatásról, de számos lehetőség kínálkozik képzésükre és felkészítésükre. Karitatív szervezetek, közösségi szervezetek és egyetemek már most is kínálnak ingyenes vagy minimális részvételi díj ellenében látogatható készségfejlesztő programokat.

Szintén fontos és rendelkezésre álló – bár mind ez idáig ki nem használt – támogató tényező, hogy a szabályozó hatóságok szakemberei és az auditorok részt vehetnek a resztoratív gyakorlatok börtönökben történő bevezetésének külső és belső ellenőrzésében. Egy megkérdezett börtönigazgató kiemelte, hogy az Ofsted, amely a Zárt Képzési Központok (Secure Training Centre, STC) ellenőrzését végzi, valamint a Her Majesty's Inspectorate of Prisons (HMIP), amely a fiatalokat fogvatartó létesítmények ellenőrzéséért felel, részt vehetne a folyamatban, és biztosíthatná a börtönökben bevezetett resztoratív stratégia következetes értékelését és megvalósítását. A vélekedések szerint ez a támogató tényező lehetővé tenné azon problémák elkerülését, amelyek abból adódnak, hogy sokan nem ismerik vagy nem támogatják a resztoratív filozófiát és etoszt. „Ha elmondjuk nekik, hogy milyen eredményeket kell elérniük és hogy ezek hogyan járulnak hozzá a resztoratív folyamatok sikeréhez, már kevésbé játszik fontos szerepet az, hogy mennyire ismerik és támogatják a resztoratív szemléletet.” A belső értékelő eszközök fejlesztése és auditálása nem igényli új struktúrák kidolgozását, hiszen ezek a feladatok egyszerűen megoldhatók az ellenőrzéssel kapcsolatban már létező standardok és folyamatok alkalmazásával.

3.2. Stratégia kidolgozása, központi témák

A helyreállító igazságszolgáltatás börtönökbe történő bevezetését célzó stratégia kidolgozásához és megvalósításához a megkérdezettek szerint szakértelemre, jelentős forrásokra és hosszú távú elkötelezettségre lesz szükség. Minden jó szándék ellenére a YJB nem dolgozta ki a stratégiára vonatkozó terveit, és ez egy olyan lecke, amelyet nem hagyhat figyelmen kívül a NOMS és a jelenlegi politika. Szintén figyelembe kell venni a legutóbbi intézményi változásokat, valamint az aktuális lehetőségeket és kihívásokat, különösen annak tekintetében, hogy a YJB hamarosan megszűnik (Képviselőház Közigazgatási Vizsgáló Bizottsága, 2011)³⁷.

A stratégia kialakításával kapcsolatban a jelenlegi jogszabálytervezetek egyedülálló lehetőséget kínálnak az adatgyűjtésre és -elemzésre. A megkérdezettek felhívták a figyelmet arra, hogy a tervezés során figyelembe kell venni a rendelkezésre álló adatokat is. Ez a tanulmány átfogóan összegzi a témával kapcsolatban elérhető információkat, de szükség lesz az eddigieknél célzottabb adatgyűjtésre is. Ennek során a helyreállító igazságszolgáltatás helyi karakterét és képlékeny jellegét is figyelembe kell venni. „Egy túl sok megkötést alkalmazó stratégia kudarcra van ítélve” – mondta az egyik interjúalany. Érdemes figyelni arra, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás karaktere formálható, rugalmas, továbbá arra, hogy a resztoratív gyakorlatok számos különböző formában valósulhatnak meg. A megkérdezett szakemberek felhívták a figyelmet arra, hogy – a fentebb leírtaknak megfelelően – ügyelni kell a resztoratív etosz megőrzésére; minden más cél csak ez után következhet. Továbbá minden megkérdezett egyetértett abban, hogy a resztoratív stratégia eredményességéhez nem törvényi vagy jogszabályi keretekre, hanem sokkal inkább a pártok támogatására és hosszú távú elkötelezettségre van szükség.

37 2010-es programja keretében a kormány összesen 901, minisztériumok által finanszírozott köztestületet vizsgált meg, melyek nem foglaltak magukban végrehajtó hatóságokat. A vizsgálat eredményeképpen 192 testület szűnik meg, köztük a YJB, amely egy 12–18 hónapos átállási időszakot követően beolvad az Igazságügyi Minisztériumba (Képviselőház Közigazgatási Vizsgáló Bizottsága, 2011).

Valamennyi megkérdezett szakember és a kutatók egy része is egyetértett abban, hogy a stratégia kialakítása és megvalósítása során egy alulról felfelé irányuló struktúrára és a helyreállító igazságszolgáltatás közösségi jellegére kell építeni.

A stratégia sikere azon múlik, hogy a szakembereket milyen mértékben vonják be a folyamatba, tették hozzá.

Elhangzott az is, hogy problémát okozhat, ha a stratégia nem veszi figyelembe a helyreállító igazságszolgáltatás és a büntető igazságszolgáltatásban jelenleg alkalmazott gyakorlatok kapcsolatát. Az egyik megkérdezett a következőképpen fogalmazott: „Alaposan át kell gondolni azt, hogy pontosan hogyan fog illeszkedni a jelenlegi rendszerbe a helyreállító igazságszolgáltatás anélkül, hogy egyszerűen a meglévő stratégia egyik eszközévé válna. Úgy gondolom, hogy ennek feltérképezéséhez jelentős mértékű kutatómunkára lesz szükség. De épp ilyen fontos a már létező kutatási eredmények fokozott figyelembevétele.”

Az interjúk ezen részében gyakran merült fel a szakképzés és a standardok kérdése is. Például a megkérdezettek azt javasolták, hogy a stratégia foglaljon magában rendelkezéseket a minimális követelményekkel, a helyreállító igazságszolgáltatás koncepcionális keretével, a resztoratív szakemberekkel szembeni szakmai kritériumokkal, valamint a közvetlen és indirekt találkozókon részt vevő felek biztosítókaival kapcsolatban.

Szinte minden megkérdezett kiemelte azt, hogy a megvalósítás során mindenképpen ügyelni kell a helyreállító igazságszolgáltatás etoszára és értékrendjének megőrzésére.

Felmerültek aggályok azzal kapcsolatban, hogy az alapelvek sérülhetnek, például finanszírozási megkötések és előre meghatározott prioritások miatt. Az egyik szakember erről a következőt mondta: „Amikor a kormány pénzt ad valakinek, attól többé-kevésbé elvárja, hogy a kormány céljait és elképzeléseit képviselje, ez pedig befolyásolja a resztoratív értékek és eredmények mérésének módját”. Az interjúalanyok kiemelték, hogy a resztoratív gyakorlatok hasznossága a börtönökben csak abban az esetben igazolható, vagyis a szükséges anyagi háttér csak abban az esetben biztosítható, ha utilitárius vagy gazdasági szempontból sikerül vonzóvá tenni a megoldást. Ez a következők bizonyítását igényli: (a) a resztoratív gyakorlatok csökkentik a bírósági esetek, a fogvatartottak és a visszaesések számát; és (b) növelik a helyreállítással rendezett esetek számát és az áldozatok, valamint az elkövetők elégedettségét.

Az interjúalanyok szerint ha a resztoratív projektek finanszírozása továbbra is a fenti két kritérium alapján történik, valószínű, hogy alapelvei és értékei torzulni fognak, és beolvadnak a hagyományos büntető igazságszolgáltatási rendszer megtorló és utilitárius rendszerébe. A megkérdezettek nagy része úgy vélte, hogy az utilitárius és megtorló célkitűzések dominanciája a büntető igazságszolgáltatási rendszerben, valamint az, hogy a resztoratív gyakorlatoknak csak másodlagos szerep jut, egy olyan – a koncepció számára reménytelen – helyzetet eredményez, amelyben a resztoratív megközelítésnek a legtöbb szakpolitikus és politikus által preferált „törvény és rend” mélyen gyökerező alapjával kell felvennie a versenyt. A kidolgozandó stratégiának ezzel a veszéllyel is számolnia kell. Néhány megkérdezett felvetett lehetséges megoldásokat a probléma kezelésével kapcsolatban.

a.) A félreértések és tévhitek kezelése

A resztoratív gyakorlatoknak, valamint értékelésüknek és kutatásuknak a finanszírozása a megfigyelések szerint részben attól függ, mely gyakorlatokat kezelik a finanszírozók és az érdekeltek „resztoratívként”. Mint azt az egyik interjúalany megjegyezte: „.....a helyreállító igazságszolgáltatás koncepcióját nem könnyű megérteni és elfogadni, ezért nem könnyű rövid idő alatt átadni a koncepcióval kapcsolatos ismereteket”. A megkérdezettek szerint a finanszírozók gyakran:

- ▶ azt gondolják, hogy a resztoratív gyakorlat és a resztoratív szakemberek ellenséggént tekintenek a büntető igazságszolgáltatási rendszerre – sőt, vannak, akik szerint a resztoratív koncepció bevezetésének célja az igazságszolgáltatási rendszer alapvető átalakítása;
- ▶ vallási nézetekkel hozzák összefüggésbe a helyreállító igazságszolgáltatást;
- ▶ összekeverik a helyreállító igazságszolgáltatás fogalmát konkrét gyakorlatokkal, például az áldozat–elkövető mediációval;
- ▶ azt gondolják, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás mint „új” koncepció támogatása valószínűleg túl sok kockázattal és erőfeszítéssel jár;
- ▶ radikális koncepcióként fogják fel a helyreállító igazságszolgáltatást; és
- ▶ azt gondolják, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás túlságosan „puha” irányzat, ezért alkalmazása csak enyhébb bűncselekmények és fiatal elkövetők esetén lenne célszerű.

Kutatásunk eredményei összecsengenek a szakirodalomban ismertetett következtetésekkel. Például Wilcox és Hoyle szerint: „A finanszírozó testületeknek konkrétabban meg kellene határozniuk, hogy milyen jellegű megoldásokat támogatnak, ellenkező esetben fennáll a veszélye annak, hogy nem resztoratív tevékenységeket is finanszíroznak. Gyakran fordul elő, hogy a ténylegesen megvalósított tevékenység eltér a pályázatban megjelölt célkitűzésektől, amit az is jelez, hogy a megoldások több mint fele csak közösségi jóvátétellel vagy az áldozatok érzéseinek és szempontjainak megértésével volt kapcsolatos” (2004: 54).

b.) Az áldozat kontra az elkövető finanszírozása: a középút

A terepmunka eredményei azt mutatják, hogy a resztoratív programok finanszírozása attól is függ, hogy melyik felet részesíti előnyben a program a támogatás szempontjából. A resztoratív szemlélet minden érintett támogatását egyformán fontosnak tartja. Előfordulhat azonban, hogy egy resztoratív program nem részesülhet az elkövetők rehabilitációjára allokált forrásokból. Ehhez hasonlóan, az áldozattámogató programok szempontjából a helyreállító igazságszolgáltatás olyan megoldásnak tűnhet, amely inkább az elkövetőt támogatja, ezért kifejezetten veszélyes lehet az áldozat felől nézve. A terepen végzett kutatás eredményei azt mutatják, hogy a resztoratív módszerek támogatása során az összes érintett fél érdekeit figyelembe kell venni.

c.) *Források „eltérítése”: a különbségek felismerése*

Mivel nem létezik olyan szabályozó testület, amely a resztoratív gyakorlatok minőségének ellenőrzésével foglalkozna, a finanszírozók számára problémát jelent annak eldöntése, hogy egy-egy konkrét gyakorlat a resztoratív koncepció alapvető értékeire épül-e. A finanszírozók nem resztoratív szakemberek, ezért nem is várható el tőlük, hogy különbséget tegyenek a ténylegesen és a látszólag resztoratív gyakorlatok között.

Az egyik interjúalany szavaival élve:

„...A 'resztoratív' címkét ma sok olyan dologra alkalmazzák, amelyek valójában egyik érintett szempontjából sem resztoratívak. Ennek számos oka van, például a pénz... Vannak, akik resztoratívnak tüntetnek fel egy büntető szemléletű programot pusztán azért, hogy megkapják a támogatást, ezzel azonban elvonják a forrásokat a ténylegesen resztoratív programoktól.”

A kutatás során arra is fény derült, hogy a finanszírozó testületek időkorlátokat és a teljesítményértékelést szolgáló célokat határoznak meg a programok számára, ez azonban veszélyeztetheti azok megfelelő működését. Az interjúalanyok arra is felhívták a figyelmet, hogy az értékelést a program lebonyolítása után megfelelően hosszú időintervallumban kell lebonyolítani, ami lehetővé teszi a visszaesések vizsgálatát is. Fontos, hogy a finanszírozási megállapodásnak részét képezze az a feltétel, hogy azok együttműködésen alapuló programokat támogassanak. Az egyik megkérdezett a következőt mondta: „A források megszerzését nehezíti, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás hosszú távon produkál eredményeket... Különösen igaz ez kormányzati pénzek esetén, amelyek a támogatás legnagyobb részét teszik ki. A finanszírozók általában szeretnék minél hamarabb eredményeket látni, ezért hajlamosak a resztoratív gyakorlatokat 'gyors megoldásként' kezelni; ez azonban gyakran csalódáshoz és félreértéshez vezet azzal kapcsolatban, hogy valójában mi a helyreállító igazságszolgáltatás lényege, és milyen eredményeket tesz lehetővé”. Egy másik interjúalany a következőképpen érvelt: „A potenciális támogató testületek továbbra is ragaszkodni fognak ahhoz, hogy valamilyen módon mérjük a sikert vagy a kudarcot egy reálisan meghatározott időtartamon belül, csak hogy ez szinte biztosan rövidebb lesz annál, mint amennyi időre egy stabil és hatékony operatív stratégia kidolgozásához szükség van... Ahelyett, hogy tudományos feltételekkel, 'rendesen' elvégeznék a gyakorlatok értékelését, a kutatók kénytelenek olyan vizsgálati módszereket kidolgozni, amelyek a sikerre koncentrálnak, miközben figyelembe veszik a tényleges körülményeket is.”

Ha előre akarunk lépni a resztoratív programok eredményeinek értékelése terén, a forrásokat sokkal inkább olyan alaposan megtervezett projektekre kell fordítani, amelyek egyértelműen meghatározott célokkal és módszerekkel rendelkeznek. A programoknak az első pillanattól kezdve magukban kell foglalniuk az értékelést.

A terepen végzett kutatás eredményei azt mutatják, hogy a kidolgozandó stratégiának finanszírozási tervet is magában kell foglalnia, amelynek:

- ▶ tartalmaznia kell a resztoratív gyakorlatok alapvető standardjainak listáját. A lista megkönnyítené új programok kidolgozását és a meglévők értékelését;

- ▶ tartalmaznia kell egy ellenőrzőlistát, amelyet a finanszírozók az értékelés és a monitorozás során felhasználhatnak; és
- ▶ tartalmaznia kell integrált teljesítményértékelő és minőségellenőrző megoldásokat, amelyeket a programoknak az első pillanattól kezdve alkalmazniuk kellene, az adott program értékeivel összhangban.

3.3. A stratégia megvalósítása: a nyitott piac modell

A megkérdezettek szinte kivétel nélkül egyetértettek abban, hogy támogatni és ösztönözni kell a nyitott piac/partnerségi modell alkalmazását. Ez a definíció az önkéntes, közösségi és civil testületek, valamint az állami hatóságok együttműködését jelenti a resztoratív gyakorlatok kidolgozása, megvalósítása és értékelése során.

Szemináriumunkra mindegyik szektorból érkeztek résztvevők, akiknek lehetőségük volt gondolataik megvitatására (Gavrielides, 2011).

Határozott egyetértés volt azzal kapcsolatban, hogy – bár szükség van a büntetés-végrehajtásban dolgozók ismereteinek és kapacitásának bővítésére – a resztoratív gyakorlatok megvalósításába minden érdekeltet be kell vonni. Néhány szakember külön kiemelte, hogy fokozottan ügyelni kell a helyreállító igazságszolgáltatás alulról felfelé építkező és közösség-centrikus jellegének megőrzésére.

Szinte minden interjúalany hangsúlyozta, milyen fontos szerepet játszik az önkéntes és a civil szektor a resztoratív mozgalom előmozdításában, valamint abban, hogy az érintettek tényleges lehetőséget kapjanak az aktív közreműködésre, és érezzék, hogy a közösséghez tartoznak. Ez a vélemény összhangban van a kormány „Nagy társadalom” (Big Society) programjával³⁸. Az ebben a szektorban tevékenykedő szervezetek segíthetnek megőrizni az egyensúlyt a közösségi csoportok között, amelyek gyakran azt érzik, hogy elszigeteltek, és sem a közszolgálatok, sem a kormány nem foglalkozik velük. Többen szóvá tették, hogy a szektor segít kommunikációs csatornák kialakításában magánszemélyek és kormányzati testületek között, valamint nagyobb beleszólást biztosít a kisebbségi csoportok számára az irányelvek, törvények és jogszabályok kidolgozásába.

Ez egyrészt jelentős rugalmasságot biztosít a resztoratív programok kidolgozása és irányítása terén, másrészt azonban számos problémát vet fel, amelyeket a stratégia kidolgozása során figyelembe kell venni. Például néhány szakember felhívta a figyelmet arra, hogy az önkéntes csoportok gyakran forráshiányban szenvednek, ráadásul a statisztikusok, a büntető igazságszolgáltatásban dolgozó tisztviselők és a kormányzati testületek jellemzően nem tekintik őket olyan tényezőnek, amely érdemben hozzájárulhat a bűnmegelőzéshez.

38 Az Egyesült Királyság koalíciós kormányának 2010-ben elfogadott, kulcsfontosságú politikája. A cél „olyan körülmények megteremtése, amelyek nagyobb befolyást biztosítanak a helyi közösségek számára, ezáltal hozzájárulnak egy 'nagy társadalom' létrehozásához, amely az emberek kezébe adja az eddig a politikusok által gyakorolt hatalmat”. A Downing Street 10 weboldala, 2010. május 18.

Továbbá az önkéntes tevékenységek jellemzően helyi szinten zajlanak, és gyakran a társadalom leginkább kiszolgáltatott csoportjain kívánnak segíteni.

A helyreállító igazságszolgáltatás börtönökben történő bevezetését célzó nemzeti stratégia kidolgozása során nagyon komolyan kell venni a tevékenységek helyi jellegét és az ezzel kapcsolatos szempontokat. A partnerként, szolgáltatóként vagy érdekvédőként tevékenykedő önkéntes szervezetek ideális helyzetben vannak ahhoz, hogy együttműködjenek a helyi hatóságokkal olyan lokális célok elérése érdekében, mint az életminőség és a szolgáltatások fejlesztése, valamint a helyi közösség kohéziójának erősítése.

Az interjúalanyok szerint a büntető igazságszolgáltatási szervek nem mindig működnek együtt megfelelően az önkéntes és a civil szektor képviselőivel. A kutatás azt is feltárta, hogy a börtönök személyzete és vezetése nem sokat tud az önkéntes szervezetek tevékenységéről, és nem lelkesednek az önkéntes mediátorok alkalmazásának gondolatáért. A stratégia kidolgozása során azt is figyelembe kell venni, hogy a helyi irányító testületek és stratégiai rendszerek egyre nagyobb mértékben támaszkodnak az önkéntes és a civil szektorra a bűnmegelőzés terén kitűzött célok elérése érdekében.

A statisztikai adatok szerint az emberek jobban bíznak az önkéntes és a civil szektorban tevékenykedő szervezetekben, mint más szektorok képviselőiben, különösen a bűnmegelőzés terén (Clinks, 2009).

3.4. Előkészítés makro- és mikroszinten

A resztoratív stratégia következetes és sikeres alkalmazásához a büntetés-végrehajtásban feltétlenül szükség van egy jelentős forrásokat megmozgató, hosszú távú befektetési programra, amely mikro- (szakértők és a helyreállító igazságszolgáltatás támogatói) és makro- (a bűncselekmények által érintettek, a média, a társadalom) szinten egyaránt alkalmas a rendszer alkalmazásának előkészítésére.

Mikroszinten a resztoratív mozgalomnak megegyezésre kell jutnia a helyreállító igazságszolgáltatás meghatározásával kapcsolatban. Szükség van egy koncepcionális keretrendszer kidolgozására és annak független szabályozására.

A felmérés során kapott válaszok szerint pusztán a resztoratív *alapelvek* összegzése valószínűleg nem lesz elég olyan paraméterek meghatározásához, amelyek alapján kidolgozható a koncepcionális keretrendszer. Az interjúalanyok részletesen elemezték azokat a tényezőket, amelyek szerintük a jelenleg alkalmazott nemzeti és nemzetközi alapelvek nehéz megvalósíthatóságának irányába mutattak. – Arra a következtetésre jutottak, hogy – bár az alapelveket rögzítő listák hasznosak lehetnek, sajnos fokozhatják a zűrzavart és a bizonytalanságot. A megkérdezettek ezért inkább egy olyan lista összeállítását javasolták, amely a vonatkozó *standardokat* tartalmazza. A standardok összeállítása során a nyílt pár-

beszéd alkalmazása lenne célszerű, melyben a közösség és a szakma különböző területeinek képviselői egyaránt részt vennének.

A *standardokat*³⁹ és az *alapelveket*⁴⁰ összefoglaló lista között az az alapvető különbség, hogy az előbbi azt a minimális szintet határozza meg, amelyet a gyakorlati és elméleti szakembereknek teljesíteniük kell (ennél azonban jobban is teljesíthetnek). Mint azt az egyik interjúalany megjegyezte: „Az is elképzelhető, hogy végső soron terminológiai problémával állunk szemben, vagyis a lényeg a „standard” és az „alapelv” jelentése közötti különbség. A standard egy szint, amelynél rosszabbul nem, de jobban teljesíthet valaki, míg az alapelv olyasvalami, amit vagy alkalmaz valaki, vagy nem. Ezt egy másik szervezet képviselője így egészítette ki: „.....Ahhoz, hogy ezeket az alapelveket a gyakorlatba átültessük, standardokat kell készítenünk belőlük, amelyek meghatározzák a gyakorlatok és az elvárt eredmények minimális szintjét”. Ezeknek a standardoknak összhangban kell lenniük a helyreállító igazságszolgáltatás általában elfogadott normatív és gyakorlati elemeivel. Ily módon elkerülhetők a jelentésükkel, tartalmukkal kapcsolatos nézetkülönbségek. A standardok általában egyszerűbben alkalmazhatók, és a szakemberek jobban elfogadják őket.

A standardokat nem a kormánynak, hanem a közösségnek kell kidolgoznia. Ám a kormánynak kell bevezetnie és érvényesítenie azokat a bv. intézetekben, miközben meg kell szüntetnie azokat a korábbi standardokat, amelyek a közösség közreműködése nélkül születtek. Fontos lenne nemzeti standardok kidolgozása a helyreállító igazságszolgáltatás minden vonatkozásával kapcsolatban, amelyeket az adott kontextushoz kellene igazítani.

Az érdekeltek képviselőinek (elméleti és gyakorlati szakemberek, kutatók, értékelők, szakpolitikusok és jogszabályalkotók), valamint bizonyos mértékben a társadalom és a közösség tagjainak bevonásával zajló nemzeti konzultáció során megfogalmazódott egy lista összeállításának gondolata, amely a *konpcionális standardokat* tartalmazná. A folyamatot egy széles körben elfogadott és országos (vagy akár nemzetközi) szinten elismert hatóságnak/szervezetnek kell koordinálnia, ami biztosítékot jelent az ellen, hogy a kormány (közvetlenül vagy indirekt módon) magához ragadja az irányítást. Ezáltal csökkenthető annak kockázata, hogy olyan célkitűzések is bekerüljenek a programba, amelyek nem elsődlegesek a helyreállító igazságszolgáltatás szempontjából vagy akár nem egyeztethetők össze annak etoszával.

Fokozottan ügyelni kell arra is, hogy a *standardok* ne nyújtsanak lehetőséget az egyéni értelmezésre és módosításra, bár természetesen időről időre szükség lehet aktualizálásukra. Kutatásunk eredményei szerint a helyreállító igazságszolgáltatás egyik legnagyobb

39 A resztoratív standardok közé tartozhat például a következő: A részvétel csak akkor hiteles, ha a két fél megfelelő információk alapján, őszintén és önként vállalkozott rá. Ez azért lehet standard, mert e feltétel teljesülése nélkül nem működhetnek megfelelően a helyreállító igazságszolgáltatás elméleti és gyakorlati koncepciói.

40 Resztoratív alapelv lehet például a következő: „Elkötelezettség a képzés, a szolgáltatások és a szakemberek akkreditálása mellett”, Fattah, 1998. Az elmélet és a gyakorlat egyaránt megáll ezen alapelv teljesülése nélkül, mivel nem feltétele azok működésének, csak fokozza eredményességüket.

erőssége az, hogy rendkívül rugalmasan képes alkalmazkodni a környezeti feltételekhez, továbbá élő, dinamikus rendszer, amelynek gyakorlata és normatív értelmezése az adott történelmi, földrajzi és kulturális feltételeknek megfelelően bővíthető vagy szűkíthető. Ennek tükrében rendkívül fontos az aktuális feltételekhez való *alkalmazkodás*.

A helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása során mindenkor a realitást és az aktuális körülményeket kell szem előtt tartani, és reagálni kell azokra. Végül pedig fontos, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás gyakorlati fejlesztése és stratégiájának megvalósítása során az *elméleti alapelvek mellett az adott rendszer igazolt hatásait is figyelembe vegyük. Az empirikus eredmények alkalmazása lehetővé teszi a normák közötti ütközések elkerülését is.*

Makroszinten (társadalom, közösség) is szükség lesz erőfeszítésekre. Ezen a szinten a helyreállító igazságszolgáltatás élő kontextusba helyezésével nyújthatunk segítséget az áldozatoknak és az elkövetőknek abban, hogy megértsék a resztoratív folyamatok céljait és működését, és ennek alapján hozzanak döntést részvételükkel kapcsolatban. A resztoratív stratégia sikeres megvalósításához nélkülözhetetlen a társadalom támogatása. Bár a társadalom köztudottan keveset tud a helyreállító igazságszolgáltatásról, vannak arra utaló jelek, hogy az emberek támogatják az áldozatok kompenzálásának és az okozott sérelem jóvátételének gondolatát, ezen keresztül pedig a mediáció és a konferenciamódszer alkalmazását (lásd Roberts és Hough, 2005; Dhami és szerzőtársai, 2009). Szintén rendkívül fontos a helyreállító igazságszolgáltatás szélesebb körű alkalmazása a börtönökben, valamint annak elérése, hogy a családtagok és az áldozatok is elfogadják a koncepciót, ám ez nemcsak a konkrét eredményeken múlik, hanem sokkal inkább a szemlélet általános támogatottságán.

Ennek érdekében intenzívebb tájékoztató és szemléletformáló programokra van szükség. A résztvevők szerint erre a célra fel kell használni a média által nyújtott lehetőségeket is. Tény, hogy a média mostanáig nem játszott fontos szerepet a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos tájékoztatásban.

Makroszinten a kormány aktív szerepet játszhat a helyreállító igazságszolgáltatás szemléletének és gyakorlati alkalmazásainak megismertetésében és népszerűsítésében, hiszen egy kormány által támogatott kampány nagyobb valószínűséggel éri el kitűzött céljait. Az, hogy a kormány szerepet vállal a tájékoztatás és a népszerűsítés folyamatában, természetesen nem jelenti azt, hogy a resztoratív standardok kidolgozásában is részt vesz.

A helyreállító igazságszolgáltatás megjelenése a médiában veszélyeket is rejt magában, főleg a börtönökben bonyolított resztoratív programokkal kapcsolatban, tekintettel azok fokozottan személyes, „intim” jellegére. Könnyen előfordulhat, hogy a média irreális elvárásokat támaszt abban az értelemben, hogy a mediációs találkozókra történetekre nem mindig a leközölhetőség jellemző. A média hajlamos teljesen kizárni a szerkesztés folyamatából a facilitátorokat, és inkább az egyes történetek „bulvárosabb” részleteire koncentrál, nem pedig az események tényleges következményeire és hatásaira. Számos egyéb, gyakorlati jellegű probléma is felmerülhet, például a médiaközvetítésre alkalmas helyszín, a börtön-személyzet és a résztvevők kiválasztásával kapcsolatban.

Komoly problémát jelent ebből a szempontból a resztoratív folyamatok bizalmas természete. Sajátos helyzet, hogy miközben szükség van a társadalom tájékoztatására a helyreállító igazságszolgáltatás elméletével és gyakorlatával kapcsolatban, maguk a konkrét folyamatok rendkívül bizalmasak. A resztoratív programok zárt ajtók mögött zajlanak, a találkozók kizárólag (meghívottak) a meghívott érintettek vehetnek részt. A médiától és a társadalomtól elvárható, hogy ezt – a resztoratív alapelvek és értékek fenntartása érdekében – tiszteletben tartsa. Különösen igaz ez fiatal elkövetők esetében, akiket a törvények is védenek a médiával szemben. Hogyan oldható meg ez a probléma? Hogyan biztosítható, hogy az emberek tudomást szerezzenek konkrét eljárásokról és eredményekről? Hogyan tájékoztathatják az embereket a facilitátorok arról, mi történt egy-egy konkrét mediáció során, és hogyan mutathatják be, hogy alternatív módon is megoldhatók konfliktusok, anélkül, hogy közben megszegnék titoktartási kötelezettségüket?

A helyzetet további tényezők is nehezítik. Például a személyes információkat minden résztvevőnek tiszteletben kell tartania, vannak azonban olyan tartalmak is, amelyeket meg kell osztaniuk egymással a feleknek.

A resztoratív stratégiának figyelembe kell vennie annak fontosságát, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás a büntetések és a felülvizsgálatok tervezésével integráltan működjön, mivel alapvető jelentőségű, hogy a konferenciák eredményéről hivatalosan tájékoztassák a börtönszemélyzetet és a pártfogó felügyelőket, akik segítséget nyújthatnak például az elkövetőknek vállalt kötelezettségeik teljesítésében.

A diszkréció kérdéskörére fokozottan oda kell figyelniük a resztoratív szolgáltatást és képzést nyújtó szervezeteknek és személyeknek. A problémát a standardok felülvizsgálata és akkreditálása során is figyelembe kell venni. A legfontosabb szabály ebből a szempontból az, hogy a résztvevők neve nem hozható nyilvánosságra. Másrészt azonban azon résztvevők számára, akik szeretnék, hogy nevük nyilvánosságra kerüljön, lehetőséget kell nyújtani erre. Meglepő módon a felek gyakran döntenek úgy, hogy nem kívánnak elzárkózni a nyilvánosság elől, hogy tapasztalataik megosztása révén mások számára is vonzóvá tegyék a resztoratív megoldásokat. Andrew Jones, egy elkövető, aki részt vett a BBC által dokumentált sértett-elkövető közötti mediációs programban, a következőt mondta: „Először nagyon megijedtem, de miután alaposan átgondoltam a dolgot, arra jutottam, hogy ebből valami jó is kislülhet. Aggódtam amiatt, hogy betörőként ismernek meg a tévéből az emberek, de remélem, sikerül megértetnem, hogy a függőségem miatt tettem, amit tettem, és nem vagyok notórius tolvaj...” (Caverly, 2003).

A fenti kérdéskörök további kutatás tárgyát képezhetik. Az eredmények alapján konkrét irányelvek dolgozhatók ki a resztoratív szakemberek számára azzal kapcsolatban, hogyan választhatják ki a megfelelő médiumot, hogyan vehetik fel vele a kapcsolatot, mit mondhatnak, és milyen megoldásokat kell kerülniük. A kutatási programok a facilitátorok azzal kapcsolatos aggályait is kezelhetik, hogy a resztoratív programokat a média figyelme mellett kell lebonyolítaniuk, továbbá feltérképezhetik a felek diszkrécióval kapcsolatos aggodalmait. Az utánkövető vizsgálatok magukban foglalhatják annak értékelését, hogyan jelenik meg

a helyreállító igazságszolgáltatás a nemzetközi, nemzeti és helyi sajtóban, különösen a következők tekintetében: (a) a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos anyagok összeállítása és publikálása a sajtóban (pl. megfelelnek-e a hagyományos keretek? Nyitottan kezeli a sajtó a resztoratív koncepciót?); (b) hogyan nyilvánulnak meg a rendőrség képviselői és a résztvevők a médiában a resztoratív programokkal kapcsolatban; (c) hogyan lehetne hatékonyabban támogatni a szakemberek, kutatók és szakpolitikusok közötti kommunikációt; és (d) hogyan választják ki a szakemberek és a kutatók a megfelelő médiumot, különös tekintettel az ezzel kapcsolatos nehézségekre és kihívásokra.

4. Kritikák: a szkeptikus és a hívő

Garland szerint: „A bűnüldözés és -megelőzés ma nem egyszerűen a bűncselekményekkel és a közbiztonsággal kapcsolatos problémák kezeléséről szól, hanem számos különböző megoldás alkalmazását is magában foglalja, amelyek már önmagukban is hatással vannak a társadalomra” (2001: 210). A fiatal fogvatartottak által elkövetett öngyilkosságok növekvő száma⁴¹, a túlsúlyos börtönök, az embertelen körülmények, amelyek között a fiatalokat és a gyerekeket fogvatartják, a magas visszaesési ráta, valamint a bűncselekmények kezelését célzó alapvető filozófia és megoldás, a fogvatartás egyre emelkedő költségei csak néhány azon tényezők közül, amelyekre gyakran hivatkoznak az új megoldások pártolói. Az, hogy napjainkban a legtöbb kormány egyik elsődleges feladatának tekinti a költségvetési hiány lefaragását, egyedülálló lehetőséget teremt a büntető igazságszolgáltatási rendszeren belül alkalmazott stratégiák újragondolására.

A kormány, a média és a tudományos közösség egyaránt azt az üzenetet közvetítik, hogy a problémák kezelésére nem a jelenlegi börtönrendszer és a kapcsolódó infrastruktúra további fejlesztése jelenti a megoldást. Lacey szerint: „Annak tükrében, hogy a kormány kompetenciája a gazdaság irányításában... kulcsszerepet játszik az újráválasztás szempontjából, még azoknak is tudomásul kell venniük, mennyire fontos az az üzenet, hogy a börtön-büntetéssel kapcsolatos további beruházások felelőtlen fiskális megoldást jelentenek, akik nem pusztán gazdasági szempontból közelítik a kérdést” (2008: 28).

A politikusok egyre inkább felfedezik a koncepció által nyújtott előnyöket.

Úgy tűnik, hogy a társadalom egyre nagyobb mértékben elfogadja a bűncselekmények nem büntető szemléletű kezelését, az emberek pedig sokkal őszintébben hajlandók foglalkozni az áldozatok és az elkövetők szükségleteivel. Különösen igaz ez azokra, akik már megtapasztalták, milyen következményekkel jár egy bűncselekmény. Az Egyesült Királyság koalíciós kormányának a resztoratív megoldások iránt tanúsított érdeklődése kiváló alkalmat nyújt a helyreállító szemléletű igazságszolgáltatás híveinek arra, hogy a resztoratív megközelítés és gyakorlatok ügyét előmozdítsák.

41 Lásd például Michael Cartwright esetét: 2010. december 20-án a 18 éves fiatalember öngyilkosságot követett el a Shropshire-i Stoke Health Intézetben, ahol testi sértés elkövetéséért 20 hónapos börtönbüntetését töltötte.

A helyreállító szemléletű gyakorlatok alkalmazása meglehetősen elterjedt a büntetés-végrehajtásban, azonban nem szisztematikus, nem következetes, és nehezen követhető nyomon. A resztoratív gyakorlatok bevezetését és alkalmazását továbbá számos tényező, valamint a világos és egyértelmű definíciók hiánya is nehezíti. Ezek a problémák azonban nem megoldhatatlanok. Kutatási programunk során szinte egyáltalán nem talákoztunk olyan intézményi ellenállással, valamint a helyreállító igazságszolgáltatás börtönökben történő alkalmazhatóságával kapcsolatos filozófiai aggályokkal, mint amilyeneket Guidoni (2003), Immarigeon (1999) és mások említenek. Ennél is fontosabb, hogy az esettanulmányok tanúsága szerint már léteznek olyan követendő gyakorlatok, amelyekkel e problémák eredményesen kezelhetők. Ahhoz, hogy e sikeres gyakorlatok tapasztalatait megfelelően hasznosítsuk, párbeszédre és kutatásokra van szükség.

Véleményünk szerint a resztoratív gyakorlatok és a fogvatartás között nincs kibékíthetetlen ellentmondás, annak ellenére, hogy két alapvetően eltérő filozófiát képviselnek. A jelentés a „resztoratív büntetés” koncepcióját is támogatja, és elveti azt a gondolatot, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás kizárólag abolitionista koncepcióként értelmezhető. Ezért a tanulmány készítése során olyan kutatási programok eredményeit is felhasználtuk, amelyek annak vizsgálatát célozzák, hogy alkalmazhatók-e a resztoratív alapelvek a büntetés-végrehajtásban.

Miközben igyekeztünk pontosabb képet alkotni a resztoratív gyakorlatok börtönökben történő alkalmazásáról, arra jutottunk, hogy nem tartjuk szerencsésnek a resztoratív gyakorlatok jelenlegi osztályozását. A kutatási eredmények szerint létezik egy egyszerűbb megoldás a resztoratív gyakorlatok azonosítására, nevezetesen a programok egy része „felkészítő”, más részük pedig „megvalósító”.

A kvalitatív adatok jól illusztrálják a helyreállító igazságszolgáltatás alakíthatóságát és rugalmasságát mind a büntetés-végrehajtásban, mint pedig a közösségi alkalmazások során. A resztoratív gyakorlatok meghatározásának nehézsége az egyik legfontosabb oka annak, hogy számos gyakorlat nem kerül a kutatók látóterébe. Ugyanakkor úgy tűnik, a helyreállító igazságszolgáltatás *ad hoc* és helyi jellege kulcsszerepet játszik az alkalmazás sikerében.

Annak ellenére, hogy a szakirodalom számos ígéretes eredményről számol be a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazásának fiatalok fogvatartottakra, elkövetőkre és a közösségre gyakorolt hatásaival kapcsolatban, továbbra is kétséges, hogy a módszer valóban alkalmazhatónak és életképesnek bizonyulna-e hivatalos, intézményesített megoldásként.

A kormányok számára egyre sürgetőbb feladatot jelent a fogvatartással és a visszaesséssel kapcsolatos költségek csökkentése, ez pedig alkalmat kínál a helyreállító igazságszolgáltatás költség-haszon elemzésének elvégzésére és az adatok értékelésére. Bár ezzel kapcsolatban biztató eredmények állnak rendelkezésünkre, mindenképpen szükség van objektív, meggyőző erejű adatokat produkáló kutatások elvégzésére. Különösen igaz ez a helyreállító igazságszolgáltatás börtönökben és fiatalokúkat fogvatartó intézetekben történő alkalmazásával kapcsolatban. A tanulmány eredményei alapján az egyik legkomo-

lyabb aggály az, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazását a kormány annak alacsonyabb költségvonzata, nem pedig a módszer valódi értékei miatt választja.

A megkérdezett szakértők egyetértettek abban, hogy fennáll a veszélye annak, hogy a kormány „szükségmegoldásként” vezeti be a resztoratív gyakorlatokat, hosszú távú stratégia nélkül és irreális elvárásokkal.

Már most is többen bírálják a kormányt a börtönökkel kapcsolatos költségek lefaragását célzó megoldásai miatt. „Súlyos aggályaink vannak a börtönökkel és a pártfogói szolgálattal kapcsolatos megtakarítások hatásaival kapcsolatban, amelyek egyértelműen aláássák a két terület fejlesztését célzó törekvéseket” (Justice Committee, 2010: 10).

A helyreállító igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtásban történő alkalmazására irányuló nemzeti stratégia kidolgozásához elengedhetetlen, hogy a resztoratív szakemberek, a politikusok és a kutatók közös álláspontot alakítsanak ki azzal kapcsolatban, hogy elsősorban mely területekre kell összpontosítani az erőforrásokat.

Az állam csökkenő szerepvállalása és a közszolgáltatások körének szűkülése kiváló alkalmat nyújt az önkéntes és a közösségi szektor, valamint a közösségek mobilizálására. Emellett továbbra is indokolt a szkepticizmus azzal kapcsolatban, hogy valójában milyen okok állnak a szociálpolitikai reformok és a civil társadalom bevonásának hátterében.

Az önkéntes szektor bűncselekmények kezelésében játszott szerepével kapcsolatban jórészt csak informális adatok állnak rendelkezésre, mivel ebben a témakörben nagyon kevés tanulmány látott napvilágot. Sajnos egyelőre nem áll rendelkezésre az ilyen jellegű kutatásokhoz szükséges infrastruktúra, emellett a kutatóknak is pontosabban meg kell határozniuk a resztoratív kutatások céljait.

A resztoratív retorika továbbfejlesztése érdekében a kutatóknak nemcsak a közvetlen irányelvekre és a gyakorlati relevanciára kell koncentrálniuk, hanem tágabb megközelítésben kell gondolkodniuk. Egyértelműen meg kell különböztetni a helyreállító igazságszolgáltatás céljait és a kutatási programok céljait.

Az, hogy a kormány nagyobb hangsúlyt helyez a decentralizált, helyi jellegű törekvésekre, kedvező körülményeket teremt a helyreállító igazságszolgáltatás számára. Kérdéses azonban, hogy egy nemzeti stratégia mentén alkalmazott gyakorlat képes-e figyelembe venni a helyi sajátosságokat, ezen belül például a helyi közösségek összetételét és jellemzőit. A megkérdezett szakértők egyetértettek abban, hogy bár szükség van központi irányelvekre, „egy túlságosan merev stratégia nem lesz alkalmas a problémák megoldására”. A szakemberek felhívták a figyelmet arra, hogy ügyelni kell a resztoratív etosz megőrzésére; minden más cél csak ez után következhet. Továbbá minden megkérdezett egyetértett abban, hogy a resztoratív stratégia eredményességéhez nem törvényi vagy jogszabályi keretekre, hanem sokkal inkább a pártok támogatására és hosszú távú elkötelezettségre van szükség.

Több tanulmány is kiemeli, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás egyik legnagyobb erőssége a mediátorok és a resztoratív szakemberek lelkesedése és elkötelezettsége (Gavrielides, 2007). Braithwaite (2002) azonban arra figyelmeztet, hogy ha a központi intézkedések visszavetik ezt a lelkesedést, az könnyen azt eredményezheti, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás hiteltelenné válik. A tanulmány emellett kételyének ad hangot azzal kapcsolatban, hogy egy fentről lefelé irányuló megközelítés jelenti az ideális megoldást a helyreállító igazságszolgáltatás jövőjét illetően. A tanulmány azt is szóvá teszi, hogy nem világos, milyen okok és motivációk állnak a büntető igazságszolgáltatás filozófiáját és gyakorlatát érintő jogszabályi és intézményi változások hátterében.

Németország

Arthur Hartmann¹ – Marie Haas² – Felix Steengrafe³ –
Judith Geyer⁴ – Tim Steudel⁵ és Pinar Kurucay⁶

BÖRTÖNMEDIÁCIÓ NÉMETORSZÁGBAN

A. Bevezetés

1. Bevezetés

A helyreállító igazságszolgáltatás módszerei az elmúlt két évtizedben egyre nagyobb teret nyertek a bűnügyek kezelésében (Domenig, 2011: 24 és azt követő oldalak; United Nations, 2006: 5 és azt követő oldalak). Az új tendencia Európa-szerte számos rendeletben és irányelvben, valamint az Európai Unió Alapjogi Chartájában is fellelhető (Willemsens, 2008). A büntetés-végrehajtáson belüli konfliktusok kezelésére is ajánlott a mediáció alkalmazása (Európa Tanács, 2006, Rec. 56.2, Rec. 70.2 ajánlás). Európában egyre több államban működik olyan büntetőjogi rendszer, amely a bűnözés visszaszorítása érdekében új módszereket, például tettes–áldozat mediációt alkalmaz (Aertsen, 2004, 9.). A tettes–áldozat mediációt Németor-

1 Arthur Hartmann, Prof. Dr.: professzor, Brémai Közigazgatási Főiskola,
<http://www.ipos.bremen.de>

2 Marie Haas: jogi előadó

3 Felix Steengrafe: jogi előadó

4 Judith Geyer: jogi asszisztens

5 Tim Steudel: szociológus, www.toa-bremen.de

6 Pinar Kurucay: szociológushallgató

szágban bevált módszerként alkalmazzák, különösen az elterelésben, ezért a Fiatalok bíróságáról szóló törvény (JGG), a Büntető törvénykönyv (StGB) és a Büntetőeljárás törvény (StPO) vonatkozásában egységesített szabályozás jött létre⁷. A tettes–áldozat mediáció Brémában is régi hagyományokra tekint vissza. Széles körű alkalmazási lehetőségeit ismerteti például a 2010. november 16-án kelt *„Írányelv a tettes–áldozat mediáció támogatására Bréma tartományban”*. Hasonló irányelvek léteznek más tartományokban is. A helyreállító igazságszolgáltatás elemeinek a büntetés-végrehajtásba történő beépítésére törekvés tehát e folyamatok eredményének és következetes folytatásának tekinthető.

A helyreállító igazságszolgáltatás elvei és elgondolásai, mint például „önként és nem kényszerből”, „bevonni és nem kizárni”, „jóvátenni és nem megtorolni”, természetesen mind ellentétesnek tűnnek a büntetés-végrehajtási elvekkel. A helyreállító igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtásba történő beépítésére irányuló kísérletek esetében felmerül a kétség, hogy egy olyan megtorló rendszert próbálnak legitimálni, amelyet a helyreállító igazságszolgáltatás útján inkább vissza kellene szorítani. Másrészről a helyreállító igazságszolgáltatás alapelvei közé tartozik az is, hogy az érintettek szükségletei elsőbbséget élveznek (Zehr & Mika, 1998). Ezek azonban súlyos, szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmények esetén különböző okokból akadályozhatják az ügy eltereléssel történő feldolgozását. Így például az áldozat traumatizációja sem engedi meg a tettelssel folytatandó párbeszédet, és a tett súlya miatt az ítélet által megvalósuló nyilvános, szimbolikus kiközösítés is az áldozat és a nyilvánosság érdekeit szolgálja. Történhet azért is, mert a tettes nem volt hajlandó vállalni a felelősséget és megegyezésre jutni. Bizonyos idő elteltével a közvetlenül érintett személyek, a közösség és a nyilvánosság egyre inkább igényt tarthat a megértésre irányuló folyamatokra (Van Ness, 2006: 312). Ezt az igényt számos példa igazolja (Mariën, 2010; Van Droogenbroeck, 2010; Van Ness, 2006: 312), amelyeknek a német büntetés-végrehajtási rendszerbe történő beépíthetőségét egy kutatási és fejlesztési projekt tudná bemutatni.

Jelen projekt egyik előzménye a Cambridge-i Egyetem nagyszabású kutatási projektje volt, amelyet a brit belügyminisztérium finanszírozott (Shapland et. al., 2008a és Shapland, 2008b). A kísérleti jellegű kutatás alapján sikerült igazolni, hogy a helyreállító igazságszolgáltatási csoportban a kontrollcsoporttal szemben jelentős mértékben csökkent a visszaesők száma olyan felnőtt elkövetők esetében, akik komoly, illetve súlyos büntetettek voltak el. A vizsgálat alapjául három projekt szolgált, amelyeket a brit igazságügyi minisztérium, a Justice Research Consortium (Igazságügyi Kutatási Egyesület) pénzügyileg támogatott. Ezek közé tartozott a Thames Valley Prison projekt is, amelynek keretében az erőszakos bűnelkövetők szabadon bocsátásának előkészítése során konferenciákra került sor. A visszaesők aránya a konferenciacsoport esetében a szabadon bocsátást követő 2 év alatt átlagosan 1,39 volt, míg a kontrollcsoportban 2,06. Ez azt jelenti, hogy a visszaesések száma közel 33 százalékkal csökkent, ami a konferencia- és a kontrollcsoport tagjainak

7 (12/6853 sz. német parlamenti beadvány [BT-Drs.], 21; Fischer, 2011, 46a. §, 2. széljegyzet; Rössner & Krämpfer, 2011, 46a. § 1. széljegyzet; a JGG-hez lásd Brunner & Dölling magyarázatát, 2011; Diemer & Schatz & Sonnen, 2011; Eisenberg, 2012; Ostendorf, 2009 a JGG 13. és 45. §-aihoz; az StPO-hoz lásd Meyer-Goßner magyarázatát, 2011 és Pfordte, 2011 az StPO 153a., 155a. és 155b. §-aihoz).

véletlenszerű kiválasztása miatt nem vezethető vissza szelekciós jelenségekre. Ez az eredmény önmagában nem teljes mértékben reprezentatív, hiszen a konferenciacsoport csak 52, míg a kontrollcsoport csak 42 résztvevőből állt, de a kutatás egésze, beleértve a többi projektet is, reprezentatív eredményeket hozott. A vizsgálatok mindemellett magas fokú elégedettséget mutattak ki azon áldozatok és tettesek körében, akik részt vettek a megbeszéléseken (Shapland et. al., 2008a, p. IV, 27; Shapland et. al., 2007).

A MEREPS projektben való részvétel egyik oka a Németországban jelenleg tapasztalható helyzet volt. A szövetségi rendszer 2006-os reformja révén Németországban a büntetés-végrehajtás terén alapvetően megváltozott a jogi helyzet (bővebben: B rész). A jogalkotói kompetencia szövetségi szintről átkerült az egyes tartományokhoz. Ennek következtében 2008-ig mind a 16 tartományban új, fiatalokúakra vonatkozó büntetés-végrehajtási törvényt fogadtak el. A felnőtt korú fogvatartottakra vonatkozó büntetés-végrehajtási törvények módosítása kevésbé volt látványos, de ezen a téren is megindult a tartós változás.

A németországi büntetés-végrehajtást több súlyos, a fogvatartottak körében elkövetett bűntett is megrendítette. Az egyik eset a siegburgi büntetés-végrehajtó intézetben történt, ahol egy 20 éves rabot a többi fogvatartott embertelen módon meggyilkolt (Steinberger, 2006). Számos egyéb intézkedés mellett, amelyek ezek miatt a rettenetes események miatt szükségessé válnak, láthatóan fontos az is, hogy legalább megpróbáljanak példát mutatni az erőszakmentes konfliktusmegoldásra a büntetés-végrehajtás során.

Németország három fő területen járult hozzá a közös projekt eredményeihez. Elsőként szerepelt a szövetségi rendszer reformja óta rendkívül átláthatatlanná vált jogi helyzet elemzése a helyreállító igazságszolgáltatás vonatkozásában, valamint a helyreállító igazságszolgáltatási projekteknek a németországi büntetés-végrehajtás terén történő megvalósításával kapcsolatos gyakorlati példák felkutatása és kiértékelése. Másodszor: a helyreállító igazságszolgáltatás és a tettes–áldozat mediáció németországi igazságszolgáltatás terén történő széles körű alkalmazási esélyeinek felmérése a büntetés-végrehajtási alkalmazottak erre vonatkozó álláspontjának és megítélésének széles körű felmérésével. A projekt harmadik eleme a brémai büntetés-végrehajtási intézetben a brémai Tettes–Áldozat Mediációs Egyesület (Täter-Opfer-Ausgleich Bremen e. V.) által létrehozott mintaprojekt volt, amelynek eredményeit a Brémai Közigazgatási Főiskola (Hochschule für öffentliche Verwaltung Bremen) értékelte ki. Emellett a projektben részt vevő fogvatartottakkal és áldozataikkal folytatott beszélgetések alapján kiértékelésre került a mintaprojekt megvalósításának kísérlete is. Mindezek alapján pedig már csak a végleges következtetést kellett levonni.

B. JOGI KERETFELTÉTELEK

1. Bevezetés

Az alábbiakban először bemutatjuk azokat a jogi keretfeltételeket, amelyek lehetővé teszik a tettes–áldozat mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás egyéb eszközeinek, például a családi döntéshozó csoportkonferenciának és a resztoratív köröknek a németországi büntetés-végrehajtás gyakorlatába történő bevezetését. Ezeket a lehetőségeket 1990-től kezdődően először a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjog, majd később a felnőtt korúakra vonatkozó büntetőjog és büntetőeljárás jogrendszer is biztosította.⁸

A Fiatalkorúak bíróságáról szóló törvényt (JGG) módosító első törvénnyel⁹ a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogban erre vonatkozóan a 10. § 1. bekezdés 7. pont és a 45. § 2. bekezdés 2. mondata került bevezetésre. A felnőtt korúakra vonatkozó büntetőjogi szabályozás terén a bűnözés elleni küzdelemről szóló törvényt¹⁰ egészítették ki a Büntető törvénykönyv (StGB) 46a. §-ával, amelynek első pontja a tettes–áldozat mediáció jogi meghatározását tartalmazza.

Ezt követően a tettes–áldozat mediáció büntetőeljárásban történő meghonosításáról szóló törvény¹¹ által bevezetésre kerültek a büntetőeljárás törvény (StPO) 155a. és 155b. §-ai, amelyek kötelezik az ügyészséget és a bíróságokat, hogy az eljárás minden stádiumában vizsgálják meg a tettes–áldozat mediáció lehetőségét, és szabályozzák a személyes adatok egyeztető szerv felé történő továbbítását. A büntetőeljárás törvény 153a. § 5. pontja megteremtette annak lehetőségét is, hogy az eljárást megszüntessék, ha a tettes komolyan törekszik a tettes–áldozat mediáció folytatására.

A szabályozások megfogalmazása alapvetően lehetővé teszi a helyreállító igazságszolgáltatás körében szokásos valamennyi eljárás figyelembevételét (bővebben: Hartmann, 2010: 125), ezek azonban a büntetések kiszabására és az eljárás megszüntetése, valamint az elterelés lehetőségére vonatkoznak. További lehetőség rejlik a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek a büntetés próbaidőre történő felfüggesztése¹² vagy a büntetés fenntartása mellett történő megrovás kiszabása¹³ esetén történő alkalmazásában. Ez idáig a tettes–áldozat mediációra általában a szabadságvesztés végrehajtása előtt és nem alatta került sor (Laubenthal, 2008, 168. széljegyzet). A büntetés-végrehajtás és lefolyása – beleértve a szabadságvesztés végrehajtása során történő tettes–áldozat mediációt is – alapvetően a mindenkorai büntetés-végrehajtási törvények hatálya alá tartoznak. Az alábbi vizsgálat tárgyát a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek a büntetés-végrehajtás során és a büntetés-végrehajtási törvények alapján történő alkalmazásának lehetőségei képezik.

8 Bővebben lásd 2/6853, 21 sz. parlamenti beadvány; Fischer, 2011, 46a. §, 2. széljegyzet; Rössner & Krämpfer, 2011, 46a. §, 1. széljegyzet; Lackner & Köhl, 2011, 46a. §, 1. széljegyzet, Theune, 2006, 46a. §, 1. széljegyzet; Stree & Kinzig, 2010, 46a. §, 1. széljegyzet.

9 1990.08.30., BGBl (Bundesgesetzblatt = állami közlöny) I. rész, 1163. o.

10 1995.10.28., BGBl I. rész, 3186. o.

11 1999.12.20., BGBl I. rész, 2491. o.

12 StGB 56 és 56b §

13 StGB 59 és 59a §

2. A jogi helyzet áttekintése

A szövetségi rendszer 2006-os reformja előtt a büntetés-végrehajtás terén a jogalkotói kompetencia a szövetségi államhoz mint meghatározó jogalkotóhoz tartozott. Az egyes kompetenciák újrafelosztása következtében a büntetés-végrehajtási jog nem tartozik sem a német szövetségi alkotmány (Grundgesetz = GG) 71., 73. cikke értelmében vett kizárólagos jogalkotói kompetenciák közé, sem a német alkotmány 72., 74. cikke értelmében vett meghatározó jogalkotói kompetenciákhoz. Miután nem tartozik meghatározott kompetenciához, a német szövetségi alkotmány 70. cikk 1. bekezdésének szabályozása alkalmazandó, amelynek értelmében a szövetségi tartományok rendelkeznek a jogalkotói kompetenciával. Ily módon tehát a tartományok rendelkeznek saját büntetés-végrehajtási törvénnyel és párhuzamosan létezik a szövetségi büntetés-végrehajtási törvény is. Emellett figyelembe kell venni, hogy nem mindegyik tartomány gyakorolta jogalkotói kompetenciáját. Az alábbi tartományok rendelkeznek saját büntetés-végrehajtási törvénnyel: Bajorország, Hamburg, Alsó-Szászország, Baden-Württemberg és Hessen. A többi tartományban a szövetségi német alkotmány 125. cikke értelmében az eddigi szövetségi jogrend van érvényben mindaddig, amíg a tartományok nem gyakorolják jogalkotói kompetenciájukat (Sachs, 2008, német szövetségi alkotmány 125a cikk, 1. széljegyzet). 2011 augusztusában Berlin, Bréma, Brandenburg, Mecklenburg–Elő-Pomeránia, Rajna-vidék–Pfalz, Saar-vidék, Szászország, Szász-Anhalt, Schleswig-Holstein és Thüringia a büntetés-végrehajtási törvény közös mintatervezetéről hoztak határozatot, annak érdekében, hogy ehhez igazítsák saját büntetés-végrehajtási törvényeiket.

Más a helyzet a fiatalkorúakra vonatkozó büntetés-végrehajtási jogszabályok terén, ahol minden tartomány saját büntetés-végrehajtási törvényt hozott.

3. Alkotmányos szempontok

Alkotmányossági szempontból a büntetés-végrehajtás legfontosabb célja az elkövetők reszocializációja. Ez az alapelv már a német alkotmánybíróság Lebach-ítéletében (1973.03.05.) is megmutatkozott (Laubenthal, 2008, 143. széljegyzet). A bíróság ugyanakkor kiemelte, hogy a reszocializáció sikere a tettestől és a társadalomtól is függ.

A reszocializáció szükségessége – alkotmányossági szempontból – a német alkotmány 1. cikk 1. bekezdése értelmében az emberi méltóságon, a német alkotmány 20. cikk 1. bekezdése értelmében a szociális állam elvén és a fogvatartottak alapvető jogain¹⁴ alapszik (Laubenthal, 2008, 144. széljegyzet).

A reszocializációhoz állami segítségnyújtásra és a társadalom közreműködésére van szükség, és az elítélt tettes nem lehet kizárólag megtorló szabadságvesztés tárgya (Laubenthal, 2008, 144. széljegyzet). Gyakran előfordul – fogalmazott a német alkotmánybíróság 1973-as ítéletében –, hogy a teljes reszocializáció a társadalom részéről a tettes irányában megnyilvánuló megvetés és elutasítás miatt nem sikerül, ami végül szociális elszigetelődéshez vezethet¹⁵. Ezért a büntetés-végrehajtás feladata, hogy amennyire csak lehet,

14 BVerfGE 35, 202, 235. alkotmánybírósági döntés

15 BVerfGE 35, 202, 236. alkotmánybírósági döntés

megakadályozza az ilyen jellegű folyamatokat. Amennyiben a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei e téren hozzá tudnak járulni a kitűzött célok eléréséhez, az említett eszközök használatának mérlegelése alkotmányban előírt kötelezettséggé válik.

A szabadságvesztés kiszabása azonban nem történhet kizárólag javító szándékkal (Kaiser & Schöch, 2003, 6. §, 13. széljegyzet). Az állam nem nevelhet kötelező jelleggel „mintapolgárokat” az elítéltekből. A reszocializációs intézkedéseknek olyan mértékűnek kell lenniük, amennyire az a bűnelkövetés nélküli élethez szükséges (Arloth, 2011, 2. §, 7. széljegyzet; Kaiser & Schöch, 2003, 6. §, 13. széljegyzet). Ez az alapelv határolja be a reszocializációs intézkedések megengedett mértékét. **Azokat az intézkedéseket kell előnyben részesíteni, amelyek elősegítik a reszocializáció céljának elérését és a lehető legkevesbé jelentik a fogvatartottak jogaiba történő beavatkozást.** Alkalmazásuk másik szempontja, hogy végrehajtásuk lehetőség szerint önkéntes alapon történjen.

A szociális állam elvének meghatározása alapján (német szövetségi alkotmány 20. cikk 1. bekezdés) az állam köteles szem előtt tartani döntései során – mindhárom hatalmi ág terén – a reszocializáció szempontjait. Ez az elv vonatkozik a jogalkotásra és a büntetés-végrehajtás megszervezésére is (Laubenthal, 2008, 145. széljegyzet). Ennek értelmében a büntetés-végrehajtás körülményeit úgy kell megteremteni, hogy az arányosan meghozott intézkedések segítségével elősegítse a reszocializációt (Laubenthal, 2008, 145. széljegyzet). A német szövetségi alkotmány tehát megköti a tartományok állami hatalomgyakorlását a jogalkotás és a büntetés-végrehajtás kialakítása terén. Amennyiben a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei megfelelnek ezeknek az alkotmányban előírt céloknak, a büntetés-végrehajtási törvények meghozása, értelmezése és végrehajtása, valamint a büntetés-végrehajtás tényleges kialakítása során figyelembe kell őket venni.

4. A büntetés-végrehajtás jogi szabályozása felnőtt korú fogvatartottak esetében

4.1. Szövetségi büntetés-végrehajtási törvény

A szövetségi büntetés-végrehajtásról szóló törvényt (StrafvollzG) 1976-ban szövegezték, és 1977. január elsején lépett hatályba. Rendelkezései az 1. §-ban megnevezett büntetés-végrehajtási intézetekben töltött szabadságvesztést és a szabadságelvonással járó intézkedéseket szabályozzák. A StrafvollzG utoljára 2009. június 29-én, a 2. cikk vonatkozásában módosult.

4.1.1. A végrehajtás céljai a StrafvollzG 2. §-a értelmében

A StrafvollzG 2. §-a értelmében a büntetés-végrehajtás két feladata az elkövető reszocializációjának elősegítése és a köz megóvása a további bűncselekményektől (Calliess & Müller-Dietz, 2008, beadvány a 2. §-hoz, 31. széljegyzet; Kaiser & Schöch, 2003, 6. §, 8. széljegyzet). **A reszocializáció ily módon tehát a büntetés-végrehajtás egyik központi célja, amely egyidejűleg a pozitív egyéni megelőzést is szolgálja** (Kaiser & Schöch, 2003, 6. §, 10. széljegyzet; Arloth, 2011, 73. §, 10. széljegyzet; BVerfGE 45, 187, 258. alkotmánybíróági döntés). A tettes–áldozat mediáció tekinthető központi tényezőnek a végrehajtás e céljának megvalósítása során (Kamann, 2008, 255. széljegyzet). Hiszen a tettes–áldozat mediáció

lefolytatása a fogvatartott részéről olyan szociális teljesítmény, amely elgondolkodtathatja azon, hogyan élte meg az áldozat a bűncselekményt, és milyen károkat és szenvedést okozott az áldozatnak az általa elkövetett tett (Kaiser & Schöch, 2003, 6. §, 12. széljegyzet). Az empirikus tapasztalatok alapján éppen ez hat pozitívan a reszocializációra (Shapland et al., 2008a: IV, 28, 40). Ezenkívül a StrafvollzG 4. § 1. bekezdése értelmében tettekre kell ösztönözni a fogvatartottat, amire a tettes–áldozat mediáció tökéletesen alkalmas. A végrehajtás említett céljának jelentősége abban rejlik, hogy a szabadságvesztés kirovására csak „ultima ratio”-ként kerül sor, és ez az 1970-es évek eleje óta az ítélettel zárult eseteknek csak 5–7%-ában történt meg. Ha tehát egy bizonyos esetben az ítélet „ultima ratio”-ként szabadságvesztést ír elő, abból az is következik, hogy minden elképzelhető és lehetséges erőfeszítést meg kell tenni annak érdekében, hogy a fogvatartottat, amennyire csak lehet, sikerüljön reszocializálni (Kaiser & Schöch, 2003, 6. §, 12. széljegyzet), és miután a tettes–áldozat mediáció is a reszocializáció egyik lehetőségének számít, az említett érvek ismeretében nem szabad lemondani alkalmazásáról.

4.1.2. Segítségnyújtás a StrafvollzG 73. §-a alapján történő végrehajtás során

A törvényi szabályozás értelmében a fogvatartottnak segítséget kell nyújtani az önsegítésben. Ebből következően azokban az esetekben, ahol lehetőség nyílik a tettes–áldozat mediációra, az intézetnek azt indítványoznia és a fogvatartottat motiválnia kell a mediációra (Arloth, 2011, 73. §, 1. széljegyzet). A tettes–áldozat mediáció és még inkább a konferenciák keretében megvan annak a lehetősége, hogy a fogvatartott a sértett féllel megegyezésre jusson a fennálló kártérítési igény tekintetében, és előkészítse azt a családi, baráti és társadalmi környezetet, amely visszafogadja őt szabadon bocsátását követően. A StrafvollzG 73. §-a a fogvatartás idején kívül foglalkozik azokkal a szempontokkal is, amelyek meghatározóak a társadalomba való visszailleszkedés terén. A jogszabály megalapozza a fogvatartott szociális segítséghez való jogát, és emellett elbírálási lehetőséget biztosít a büntetés-végrehajtó intézetnek (Calliess & Müller-Dietz, 73. §, 1. széljegyzet; valamint Walther, 2001: 81). A nem rögzített jogi fogalmak értelmezése esetében azonban figyelembe kell venni, hogy a törvény döntést irányoz elő. Ezért a hatósági döntés az átfogó bírói ellenőrzés hatálya alá tartozik (Peine, 2008: 227. széljegyzet).

A StrafvollzG 73. §-a a büntett által okozott kár rendezését írja elő. A kárt azonban nem lehet kizárólag vagyoni értelemben meghatározni.

Az átfogó értelemben vett jóvátétel erősíti a tettes szociális belátási képességét, és középpontba helyezi szociális felelősségét (Calliess & Müller-Dietz, 2008, 73. §, 3. széljegyzet). A StrafvollzG 73. §-a alapvetően a fogvatartott kezdeményezését feltételezi. Azonban a fogvatartó intézetnek – legalábbis az arra alkalmas esetekben – támogatónak kell hatnia a fogvatartottra (Arloth, 2011, 73. §, 1. széljegyzet).

A büntetés-végrehajtás során alkalmazott kezelések céljai között szerepel továbbá az áldozat érdekeinek figyelembevétele is. A fogvatartottat fel kell készíteni ezenkívül a szabadulást követő életre, amelyet saját felelőssége tudatában és a társadalmi normáknak megfelelően kell folytatnia (Best, 2009, 73. §, 6. széljegyzet). Ennek értelmében a StrafvollzG 73. §-a a vagyoni jóvátétel mellett a tettes–áldozat mediációt és a helyreállító igazság-

szolgáltatás egyéb módszereit, például a konferenciákat is magában foglalja (Arloth, 2011, 73. §, 5. széljegyzet). A jogszabály értelmezése alapján tehát a büntetés-végrehajtási intézet – az atipikus esetektől eltekintve – köteles lehetővé tenni vagy akár támogatni is azokat az eljárásokat, amelyek célja a tett következményeinek teljes körű jóvátétele.

A tettes–áldozat mediáció módszere ily módon tehát köthető a StrafVollzG 73. §-ához, és ezen a jogalapon megvalósítható. A büntetés-végrehajtási intézet a törvényben előírt mérlegelési jogkörben hozott döntés alapján tipikus esetekben köteles is erre, különös tekintettel arra, hogy a tettes–áldozat mediáció a végrehajtás StrafVollzG 2. §-a értelmében vett céljait is elősegíti.

4.2. Tartományi szabályozások

A szövetségi rendszer 2006-os reformja óta a tartományok jogalkotói kompetenciával rendelkeznek, és a német szövetségi alkotmány 70. cikk 1. bekezdése értelmében saját törvényi szabályozásokat írhatnak elő. A tartományok egy része élt csak ezzel a lehetőséggel. Az azonban elmondható, hogy a jelenlegi tartományi vagy szövetségi jogszabályok alapján minden tartományban lehetőség van a tettes–áldozat mediáció büntetés-végrehajtás során történő alkalmazására, amit vagy az adott tartomány jogrendje, vagy (pl. Hamburg) az alkotmány rendelkezései alapoznak meg. Ezenkívül az alkotmány rendelkezései és az egyes törvényi szabályozások alapján elmondható: a tettes–áldozat mediáció vagy a helyreállító igazságszolgáltatás egyéb eszközeinek alkalmazására alkalmas esetekben a büntetés-végrehajtási intézetek kötelesek ezeket támogatni.

Az alábbiakban a projekt színhelyének, Brémának a tettes–áldozat mediációra vonatkozó törvényeit mutatjuk be.

4.2.1. A tartományi büntetés-végrehajtásról szóló törvény (LStrafVollzG) mintatervezetének szabályozásai

Brémában, ahogyan szó volt róla, a szövetségi alkotmány 125a cikke értelmében az eddigi szövetségi szabályozás és ezáltal a StrafVollzG van érvényben.

Berlin, Bréma, Brandenburg, Mecklenburg–Elő-Pomeránia, Rajna-vidék–Pfalz, Saar-vidék, Szászország, Szász-Anhalt, Schleswig-Holstein és Thüringia tartományok 2011. augusztus 23-án közös mintatervezetet nyújtottak be a tartományi büntetés-végrehajtásról szóló törvényre vonatkozóan, amelynek célja, hogy az ezekben a tartományokban meghozandó büntetés-végrehajtási törvények alapjául szolgáljon.

A LStrafVollzG 2. §-a a büntetés-végrehajtás célját és feladatát határozza meg. A LStrafVollzG 2. § 1. mondata alapján a büntetés-végrehajtás célja, hogy a fogvatartott képessé váljon arra, hogy a jövőben társadalmi felelőssége tudatában folytassa életét. Ennek értelmében a büntetés-végrehajtás célja a reszocializáció¹⁶, és ebből következően – a már bemutatott okok miatt – a tettes–áldozat mediáció büntetés-végrehajtási intézetek által történő támogatása. A büntetés-végrehajtás további feladata a köz védelme a további bűn-

16 LStrafVollzG 67. oldal indoklása

elkövetésekkel szemben¹⁷. A büntetés-végrehajtás teljes folyamatának e köré kell összpontosulnia, és e szerint kell megvalósulnia.¹⁸

A tettes–áldozat mediáció által a fogvatartott konfrontálódik az általa elkövetett tettel, és felelnie is kell tetteiért az áldozattal szemben. A büntett ily módon történő feldolgozása elősegítheti a fogvatartott elhatározását arra vonatkozóan, hogy a jövőben társadalmilag megfelelő életvitelt folytasson. Az eljárás megfelelne az 1. bekezdésben megfogalmazott célnak és a 2. bekezdésben megfogalmazott preventív céloknak is. A tettes–áldozat mediáció ily módon képes elősegíteni a büntetés-végrehajtás LStrafVollzG 2. § értelmében vett céljainak és feladatainak megvalósítását.

A LStrafVollzG 3. §-a tartalmazza a végrehajtás menetének alapelveit. A büntetés-végrehajtási intézet a LStrafVollzG 3. § 1. bekezdése alapján mindenesetre köteles a büntetés-végrehajtás során biztosítani, hogy a fogvatartott szembesüljön az általa elkövetett bűntettel és annak következményeivel, és átgondolja azokat.

A tettes–áldozat mediáció során a fogvatartott kénytelen szembenézni azzal, hogyan élte meg áldozata a büntettet, szembesülnie kell az áldozatnak okozott kárral, sérülésekkel és szenvedésekkel, és ebből eredően foglalkoznia kell a helyreállítás szükségességével, az áldozat erre irányuló igényeivel is. A tettes–áldozat mediáció támogatásán kívül alig képzelhető el tehát olyan más intézkedés, amelynek segítségével a büntetés-végrehajtás megfelelőbben teljesíteni tudná a LStrafVollzG 3. §-ában előírt feladatát. Önmagában ez a tény is igazolhatja a tettes–áldozat mediáció támogatásának alapvető törvényi előírását.

A LStrafVollzG 3. §-ában megfogalmazott, a végrehajtó intézetre vonatkozó, programjellegű rendelkezések alapján a fogvatartott nem rendelkezik közvetlen jogosultságokkal¹⁹, és önmaga nem jogosult a tettes–áldozat mediáció engedélyezését és támogatását bírósági úton elérni.

A szabadságvesztés letöltésének megkezdését és a diagnosztikai eljárás lefolytatását követő nyolc héten belül minden fogvatartott részére végrehajtási tervet kell készíteni. A LStrafVollzG 8. § 1. bekezdés 2. mondata értelmében a fogvatartottnak bemutatják a végrehajtás céljának megvalósításához szükséges valamennyi intézkedési lehetőséget. A szükséges intézkedések mellett léteznek egyéb ajánlható intézkedések is.

A végrehajtási terv tartalmi követelményeit a LStrafVollzG 9. §-a tartalmazza. A 9. § 1. bekezdés 18. pontja értelmében a végrehajtási tervben meg kell nevezni azt is, hogyan történjen a tett következményeinek rendezése.

A tettes–áldozat mediáció eredménye lehet a tett következményeinek vagyoni és nem vagyoni értelemben vett megtérítése. A tettes–áldozat mediáció ily módon a LStrafVollzG 9. § 1. bekezdés 18. pontja értelmében megfelelő intézkedést jelent. Ebből következően a tettes–áldozat mediáció bekerülhet a LStrafVollzG 8. §-a értelmében vett végrehajtási tervbe.

A LStrafVollzG 9. § 2. bekezdése azonban rangsorba állítja a különböző intézkedéseket. A LStrafVollzG 9. § 1. bekezdés 5–10. pontjában szereplő intézkedéseket, amelyeket az

¹⁷ LStrafVollzG 67. oldal indoklása

¹⁸ LStrafVollzG 63. oldal indoklása

¹⁹ LStrafVollzG 67. oldal indoklása

elkövetői diagnózis eredményeképpen feltétlenül szükségszerűnek tartanak a végrehajtás LStrafVollzG 2. §-ában megfogalmazott céljának megvalósításához, megkülönböztető jelzéssel kell ellátni. Ezek az intézkedések elsőbbséget élveznek a többi intézkedéssel szemben. A tettes–áldozat mediáció nem ezen intézkedések közé, hanem a 9. § 1. bekezdés 18. pontja értelmében a végrehajtási tervbe felvehető intézkedések közé tartozik.

A LStrafVollzG 5. § 2. bekezdése alapján a büntetés-végrehajtási intézet köteles a fogvatartottat arra ösztönözni, hogy térítse meg a vagyoni és nem vagyoni kárt. A büntetés-végrehajtási jogszabályokra is vonatkozó közigazgatási jog különös szabályai alapján a „köteles” szó kötelező eljárást fejez ki.²⁰ Ebből következően általános esetben a büntetés-végrehajtási intézet az 5. § 2. bekezdése alapján köteles a fogvatartottat a vagyoni és nem vagyoni kár megtérítésére ösztönözni.

A LStrafVollzG 5. § 2. bekezdése ugyan nem említi kifejezetten a tettes–áldozat mediációt, de kevés olyan egyéb intézkedés képzelhető el, amely a tettes–áldozat mediációhoz hasonló módon alkalmas lenne arra, hogy az áldozat vagyoni és nem vagyoni kárának rendezését elősegítse. Ez a tény a jogi szakirodalomban is széles körben elismert.²¹ A LStrafVollzG 5. § 2. bekezdésének indoklása is utal a tettes–áldozat mediációra. Rögzítenünk kell azonban, hogy a LStrafVollzG 5. § 2. bekezdése értelmében vett tettes–áldozat mediáció mellett más módszerek bevonására is mód van, ami lehetővé teszi a helyreállító igazságszolgáltatás egyéb eszközeinek (például konferenciák és resztoratív körök) alkalmazását.

5. A büntetés-végrehajtás jogi szabályozása fiatalkorú fogvatartottak esetében

5.1. Jogtörténeti változások

A fiatal- és felnőtt korúak büntetés-végrehajtásának szétválasztását már az 1871-es birodalmi büntető törvénykönyv is előírta, azonban a szabályozás alkalmazása elmaradt (Lindrath, 2010: 18). A fiatalkorúak első németországi büntetés-végrehajtási intézete 1912-ben kezdte meg működését (Lindrath, 2010: 19). A fiatalkorúak és a felnőttek büntetés-végrehajtásának szétválasztása Németországban tehát régi hagyományra tekinthet vissza, mégis fehér foltnak számít a németországi jogtörténetben. A büntetés-végrehajtás csak a büntetés-végrehajtási tör-

20 Peine, Allg. VerwR (= Általános közigazgatási jog), 212. széljegyzet; Maurer, Allgem. VerwR, 7. §, 11. széljegyzet

21 BT-Drs. 12/6853 sz. parlamenti beadvány, 21; Fischer, StGB (= Büntető törvénykönyv), 46a. §, 2f széljegyzet; Rössner & Krämpfer in: Dölling & Duttge & Rössner, StGB, 46a. §, 1. és 9. széljegyzet; Lackner & Kühl, StGB, 46a. §, 1. széljegyzet; Streng in: Kindhäuser & Neumann & Paeffgen, StGB, 46a. §, 4. széljegyzet; Theune in: Leipziger Kommentar, StGB, 46a. §, 9. széljegyzet.

vény (StVollzG) 1977. január elsejei hatálybalépésével²² kapott törvényes jogalapot. A StVollzG azonban a felnőttek büntetés-végrehajtását szabályozta, a fiatalkorúakét csak részben érintette. Későbbi szabályozására a Fiatalkorúak bíróságáról szóló törvényben (JGG) került sor. Az 1977 előtti időszakban a büntetés-végrehajtást nem szabályozták törvényi előírások. A szabályozás hiánya – az alkotmánybíróság 1972-es ítélete alapján – alkotmányellenes volt.²³ A fiatalkorúak büntetés-végrehajtását azonban Németországban sokáig nem szabályozták. A StVollzG egyes előírásainak analóg alkalmazására a szabályozás hiányosságai miatt nem kerülhetett sor. A StVollzG 176. és 178. §-ai végül biztosították a törvényi kereteket, és ezáltal megszűnt a joghézag (Goerdeler & Pollähne, 2007: 59). A fiatalkorúak büntetés-végrehajtását érintő szabályozás hiányát az alkotmánybíróság 2006-ban alkotmányellenesnek nyilvánította.²⁴ Továbbra sem teljesültek ugyanis a jogállamiság alapvető követelményei, hiszen a fiatalkorúakat is megilletik alapvető jogok, és az alapvető jogaikba való beavatkozáshoz, akárcsak a felnőttek esetében, törvényes jogalapok szükségesek.²⁵ Bár a szakirodalom az alkotmánybíróság ítélete előtt hosszasan foglalkozott ennek problematikájával, a jogalkotóknak a szövetségi rendszer reformjáig nem sikerült a fiatalkorúak büntetés-végrehajtására vonatkozó törvényt meghozni. A szövetségi rendszer 2006-os reformja következtében a tartományok jogalkotói kompetenciát kaptak a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásával kapcsolatosan. A StVollzG-nek a szövetségi alkotmány (GG) 125a cikke értelmében – a felnőtt korú fogvatartottak esetében is fennálló – folyamatos hatálya az alkotmányellenes szabályozások alapján megszűnt. Ezért – a felnőttek büntetés-végrehajtásával ellentétben – e tekintetben minden tartomány kötelessé vált rövid időn belül törvényt hozni.

2008. január elseje óta 16 különböző, a fiatalkorúak büntetés-végrehajtására vonatkozó törvény van életben, amelyek közül a kutatásunkat érintő szabályozásokat, a tettes–áldozat

22 StVollzG 1976.03.16, BGBl I, 581. o., 2088

23 BVerfG (alkotmánybíróság), 1972.03.14., AZ (ügyiratszám): 2 BvR 41/71

24 BVerfG (alkotmánybíróság), 2006.05.31., AZ (ügyiratszám): 2 BvR 1673/04; 2 BvR 2402/04, 36. széljegyzet; Goerdeler & Pollähne, 2007, 55. o.

25 BVerfG (alkotmánybíróság), 2006.05.31., AZ (ügyiratszám): 2 BvR 1673/04; 2 BvR 2402/04, 67. széljegyzet; Goerdeler & Pollähne, 2007, 58. o.

mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás egyéb eszközeire való tekintettel, az alábbiakban mutatjuk be.

5.2. Az alkotmány külön előírásai a fiatalkorúak büntetés-végrehajtására vonatkozóan

A fiatalkorúak és felnőttek büntetés-végrehajtása között léteznek tartalmi különbségek, amit a fiatalkorúak esetében még le nem zárult biológiai, pszichológiai és szociális fejlődési folyamatok indokolnak. Ezeket a jogalkotásban is figyelembe kell venni.²⁶ A bizonytalanság, az alkalmazkodási nehézségek és az idősebb vagy a társadalom által elismert személyekhez fűződő viszony következtében az említett fejlődési folyamatok általában komoly nehézségeket hordoznak magukban. Ebben az időszakban a fiatalkorúak gyakran sajátítanak el olyan viselkedési formákat, amelyeket nemritkán felnőttektől tanulnak el. Ez a jelenség társadalmi szempontból véve lehet pozitív és negatív is. E tekintetben tehát rendkívül fontos, milyen környezetben élnek és nőnek fel a fiatalkorúak. Éppen ezért a szabadságvesztés csak „ultima ratio” megoldás lehet.²⁷ További szempontot jelent, hogy a fiatalkorúak számára fontosabb a jelen megélése, mint a jövőbe tekintés (Walkenhorst, 2010: 22, 26), a fiatalkorúakat jellemzően jobban megviseli a szociális közegükből való kiragadás, és kevésbé tudják elfogadni az egyedüllétet.²⁸ Ezért az elítélt fiatalkorúaknak csak 6–7%-át ítélik szabadságvesztésre (Walkenhorst, 2010: 22). Emellett a szabadságvesztés időtartamát fiatalkorúak esetében, ha a bíróság megítélése szerint szükség van rá, viszonylag rövidre kell kiszabni. Fiatalkorú férfi fogvatartottak esetében a fogvatartás ideje átlagosan 13 hónap, női fogvatartottak esetében 8,5 hónap (Walkenhorst, 2010: 22, 24).

5.3. A büntetés-végrehajtás szempontjából lényeges szövetségi jogszabályok

Jelen összefüggésben szükséges kiemelni a szociális törvénykönyv (SGB) VIII. fejezetét. Az SGB VIII. fejezet 1. § 1. bekezdés értelmében minden fiatalnak joga van a neveléshez, valamint a felelősségteljes és a közösségi életre alkalmas személyiséggé történő fejlődéshez. Az SGB VIII. fejezet 7. § 1. bekezdés 4. pontja értelmében fiatalnak számít az, aki még nem töltötte be a 27. életévét. Ezért az SGB VIII. fejezet 1. § 1. bekezdése a jogerősen elítélt fiatalkorúakra is vonatkozik, akikre az SGB VIII. fejezet 6. §-a is érvényes, tehát az SGB VIII. fejezetének szabályozásai esetükben is alkalmazandók.

A fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjog az állam szankcionáló rendszerének része. Az ifjúságvédelmi jogszabályok ezzel szemben az állam szociális feladataira vonatkoznak.²⁹ A JGG előírásainak megfelelően a szankció történhet „nevelési intézkedések” útján. A JGG-t módosító 1. törvény esetében a jogalkotó szándéka az volt, hogy az ifjúságvédelem terén nyújtott szolgáltatásokat még inkább integrálja a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogba.³⁰ Az SGB VIII. fejezet 27. § 1. bekezdése alapján fennáll az állami támogatásra való joga-

26 BVerfG (alkotmánybíróság), 2006.05.31., AZ (ügyiratszám): 2 BvR 1673/04; 2 BvR 2402/04, 50. széljegyzet

27 BVerfG (alkotmánybíróság), 2006.05.31., AZ (ügyiratszám): 2 BvR 1673/04; 2 BvR 2402/04, 50. széljegyzet; Goerdeler & Pollähne, 2007, 60. o.

28 BVerfG (alkotmánybíróság), 2006.05.31., AZ (ügyiratszám): 2 BvR 1673/04; 2 BvR 2402/04, 54. széljegyzet

29 Wiesner is, 2011, Vor § 27, 46. széljegyzet

30 BT-Drs-11/5829, 11. o.

sultság (Kunkel, 2011, 27. § 15. széljegyzet), amely a fogvatartás alatt is fennállhatna. Ha fennállna ilyen jogosultság, állami intézkedést kellene hozni.

A tettes–áldozat mediáció nem rendelhető a 28. és 35. §-ban meghatározott támogatási módok egyikéhez sem. A támogatási módok felsorolása a törvényben azonban nem taxatív jellegű. Erre a törvény szövegében használt „többek között” kifejezés enged következtetni.³¹ Ezért elképzelhető, hogy a tettes–áldozat mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás egyéb eszközei az SGB VIII. kötet 27. § 2. bekezdés 1. mondatának ún. újtó záradéka szerinti támogatási módnak minősülnének, mindemellett pedig nemcsak a fiatalkorúaknak, hanem a károsultaknak is javára válnak (Kunkel, 2011, 27. § 29. széljegyzet). Az SGB VIII. fejezete szerint az illetékes gyámügyi hivatal (Kunkel, 2011, 27. § 29. széljegyzet), míg a tartományok fiatalkorúakra vonatkozó büntetés-végrehajtási törvényei szerint a büntetés-végrehajtás során eljáró hatóságok illetékesek. Az SGB VIII. fejezetének alkalmazása terén nehezen meghatározható illetékességi problémák állnak fenn, amelyek túlmutatnak ezen tanulmány keretein.

5.4. Tartományi törvényi szabályozás

A tartományoknak a szövetségi alkotmány 70. cikk 1. bekezdése által megalapozott jogalkotói kompetenciája alapján 16 különböző, a fiatalkorúak büntetés-végrehajtására vonatkozó törvénye létezik. Az alábbiakban a kutatásunk szempontjából releváns törvényeket mutatjuk be röviden, valamint azokat a lehetőségeket, amelyeket a törvények biztosítanak a tettes–áldozat mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás egyéb eszközeinek végrehajtására.

5.4.1. A mediáció lehetősége Németország egyes tartományaiban

A tettes–áldozat mediáció lebonyolítása a büntetés-végrehajtásban minden tartományban megengedett. A jogi szabályozásokat minden tartományban úgy alakították ki, hogy a tettes–áldozat mediáció mellett a helyreállító igazságszolgáltatás más olyan eszközei is lehetségesek, mint például a konferenciák. A végrehajtás kialakítása minden tartományban pedagógiai szempontok szerint történik, és a kialakítás során a további bűncselekmények megelőzése érdekében a reszocializáció áll a középpontban. Itt a tettes–áldozat mediáció kínál esélyt a konfliktusok erőszakmentes megoldásának a közvetítésére. Továbbá minden tartományban hangsúlyozzák az áldozat szempontjai belátásának a támogatását és a tettek az áldozatra gyakorolt következményeivel való beható foglalkozást. Ez is példászerűen megvalósítható a tettes–áldozat mediáció előkészítésének és lebonyolításának a keretében. A fogvatartottakat ezenkívül jóvátétellel kell nevelni, és egyúttal támogatni kell a társadalomba való reintegrációjukat. Ezek az elvárások is termékenyen összekapcsolhatók a tettes–áldozat mediációban, és ennek során esetleg további előnyökkel járnak a konferenciák, amelyekbe további egyéb személyeket vonnak be a tettes és az áldozat részéről is. Végezetül sok minden szól amellett, hogy a tettes „valódi” áldozatával való beható foglalkozás e célok mindegyikének különösen komoly jelleget ad. Ha minden jogilag előírt célt és fel-

31 SGB VIII. kötet 27. § 2. bekezdés 1. mondat; Kunkel, 2011, 27. § 29. széljegyzet

adatot figyelembe veszünk, úgy kevés olyan egyedi intézkedés képzelhető el, amely olyan átfogó hatással járhat, mint a tettes–áldozat mediáció.

A törvényi szabályozások az itt tárgyalandó szempontok szerint nem térnek el nagy vonalakban, inkább csak a részletekben és abban, mit tekintenek központi kérdésnek. Néhány tartományban az előírások olyan egyértelműek és kötelező érvényűek, hogy csak kevés olyan eset képzelhető el, amelyekben a fogvatartottakat nem kell tettes–áldozat mediációra vagy hasonló intézkedésekre ösztönözni. **Minden tartományban amellet szól a szabályozás, hogy az esetek mindegyikében komolyan meg kell vizsgálni és fontolóra kell venni, hogy egy ilyesfajta kezdeményezés szükséges-e a végrehajtási célok és a törvényes előírások optimális és átfogó megvalósításához.**

5.4.2. Bréma – Tartományi alkotmányos szempontok

Bréma tartomány alkotmánya (LVBremen) 26. cikkében különböző nevelési és oktatási célokat ír elő, amelynek a 26. cikk 1. pontja értelmében az emberi méltóság tiszteletére irányuló közösségi életre való nevelés is részét képezi. A 26. cikk nem csak az iskolai nevelésre vonatkozik. Erre a jogszabálynak az alkotmány rendszerén belüli elhelyezkedése enged következtetni. A 28. cikktől kezdve ugyanis az alkotmány az iskolai felügyeletet szabályozza, a 2. főszakasz 2. bekezdése a „Nevelés és oktatás” címet viseli, tehát már megfogalmazásában is különválasztja az iskolai nevelést a nem iskolai keretek között történő neveléstől. Az előírás azonban nem jelent alapvető jogot, hanem a nevelés egyik célját, amelyet az állami döntések meghozatala során figyelembe kell venni. A tettes–áldozat mediáció célkitűzései nagymértékben megegyeznek a brémai alkotmány céljaival, hiszen a tettes–áldozat mediáció többek között a büntettnek a közösséget támogató feldolgozását jelenti, az áldozat és a tettes méltóságának és önrendelkezésének tiszteletben tartása mellett. A tettes–áldozat mediáció a tettesnek betekintést enged viselkedése következményeibe, lehetővé teszi a konfliktusok erőszakmentes rendezését, elősegíti a társadalmi békét és legjobb esetben a békülést is. Az LVBremen 26. cikk 1. pontja értelmében mindezt az állami intézményeknek mérlegelési jogkörük gyakorlása során figyelembe kell venniük.

5.4.3. Bréma fiatalkorúak büntetés-végrehajtására vonatkozó törvénye (BremJSt-VollzG)

A BremJStVollzG 2. §-a értelmében a büntetés-végrehajtás célja, hogy a fogvatartottakat felkészítse a további büntettek nélküli és a társadalmi felelősség tudatában folytatott életre. Továbbá egyenrangú feladata, hogy megóvja a közt a további bűnelkövetésekkel szemben. A tettes–áldozat mediáció a már leírt okokból kifolyólag mindkét célt képes szolgálni.

A BremJStVollzG 3. § 1. bekezdése értelmében a büntetés-végrehajtás nevelési céllal rendelkezik. Célja, hogy a fogvatartott saját képességeinek és készségeinek megfelelően képes legyen a felelősségteljes és a mások jogait tiszteletben tartó közösségi életre. A BremJStVollzG 3. § 1. bekezdés 2. mondata értelmében a végrehajtási intézetek feladata tehát, hogy a tettet belátásra bírják tette következményeivel kapcsolatban. A tettes–áldozat mediáció ennek a célnak is tökéletesen képes megfelelni.

A BremJStVollzG 5. §-a értelmében a képességek és készségek fejlesztését kell szolgálniuk a támogatási és nevelési intézkedéseknek is, és – amennyiben ez lehetséges – a végrehajtásnak a BremJStVollzG 2. §-ában meghatározott célját ily módon kell megvalósítani. A BremJStVollzG 5. § 3. bekezdése szerint az intézkedések elsődleges feladata, hogy a fogvatartottat arra ösztönözze, hogy foglalkozzon az általa elkövetett bűntettel, és felismerje annak okait és következményeit. A tettes–áldozat mediáció kiválóan alkalmas e célkitűzés megvalósítására.

A BremJStVollzG 11. § 1. bekezdése alapján végrehajtási tervet is kell készíteni, amely a BremJStVollzG 10. § 2. bekezdése értelmében a fogvatartott támogatási és nevelési szükségletére irányuló előzetes állapotfelmérő eljáráson alapul. A végrehajtási terv tartalmát a BremJStVollzG 11. § 3. bekezdése tartalmazza. A BremJStVollzG 11. § 3. bekezdés 10. pontja értelmében a végrehajtási terv részét képezik a tett következményeinek kezelésére irányuló intézkedések és lehetséges módszerek. Ebből következően a tettes–áldozat mediáció a végrehajtási terv részét képezheti.

A BremJStVollzG 8. §-a előírja, hogy a büntetés-végrehajtási intézet köteles a fogvatartottat támogatni személyes, gazdasági és szociális problémáinak megoldásában. A segítségnyújtás az „önsegítés segítését” és ily módon az ügyek önálló rendezését jelenti, és magába foglalja a bűntett által az áldozatnak okozott vagyoni és nem vagyoni károk helyreállítását is. A büntetés-végrehajtási intézetnek ösztönöznie „kell” a fogvatartottat és lehetővé kell tennie, hogy a fogvatartott rendezze saját ügyeit. A „kell” megfogalmazás szándékolt mérlegelést biztosít az intézet számára.

Összefoglalva: Bréma esetében a tettes–áldozat mediáció lefolytatása a fiatalkorúak büntetés-végrehajtása során jogi szempontból minden további nélkül lehetséges, és a végrehajtás feladatainak és célkitűzéseinek is tökéletesen megfelel. Ebből következően a büntetés-végrehajtási intézetek kötelesek a tettes–áldozat mediáció alkalmazását mérlegelni és támogatni, ha az adott esetben nem áll rendelkezésre egyéb alkalmasabb módszer a végrehajtás céljainak eléréséhez.

A fiatalkorúakra és a felnőttekre vonatkozó büntetés-végrehajtási szabályok abban nem különböznek, hogy a törvényes keretfeltételek jelentős hangsúlyt helyeznek a tett következményeivel és különösen az áldozat vagyoni, valamint szintúgy a nem vagyoni káraival való beható foglalkozásra. Hasonlóképpen jelentős hangsúlyt fektetnek a jóvátételre. Ez utóbbi azonban alkotmányjogi szempontok szerint sem vezethet oda, hogy csökkenjenek a reszocializációs esélyek. Ezért a fogvatartottakat támogatni kell ebben. A jogi szabályozásokból azonban az következik, hogy az olyan büntetés-végrehajtás, amely a tett következményeit és a tettnek az áldozatra gyakorolt következményeit kirekeszti, nem felel meg a jogi keretfeltételeknek.

C. A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS GYAKORLATA A NÉMET BÜNTETÉS-VÉGREHAJ- TÁSBAN

A helyreállító igazságszolgáltatást Németországban túlnyomórészt tettes–áldozat mediációként (*victim-offender-mediation*) az elterelés keretében használják (Kerner & Eikens & Hartmann, 2011: 14), miközben néhány projekt elkezdett tapasztalatokat gyűjteni a konferenciamódszer terén (Hagemann, 2009). Megvalósult néhány projekt Németországban, amelyek a büntetés-végrehajtásban kínálnak alternatívákat az esetfeldolgozás és a konfliktusmegoldás segítségével. Az alábbiakban három ilyen projektet mutatunk be röviden.³²

1. A berlini Bírósági mediáció büntetés-végrehajtási ügyekben c. kísérleti projekt

A Berlini Tartományi Bíróság *Bírósági mediáció büntetés-végrehajtási ügyekben c.* kísérleti projektje 2009 áprilisától 2011 márciusának végéig működött³³.

Ez a kísérleti projekt arra nyújtott lehetőséget, hogy a fogvatartottak és az intézet közötti konfliktusokat bírósági mediációval rendezzék. Azokban az esetekben lett mediációs ügy, ha egy fogvatartott a végrehajtási intézet egy alkalmazottjával vagy a vezetéssel való konfliktusa miatt bírósági döntés iránti kérelmet nyújtott be a Büntetés-végrehajtási Kamaránál³⁴, és az mediációt javasolt. A közvetítés alapvető feltétele volt mindkét fél hozzájárulása a mediációs megbeszéléshez.

A bírósági mediáció miatt nem lehetett pert indítani, és a kérelem benyújtását követően mielőbb le kellett folytatni a közvetítést a Tegeli Büntetés-végrehajtási Intézet meghatározott helyiségeiben. Amennyiben a feleknek sikerült megegyezniük, azt egy jogilag kötelező érvényű záró megállapodásban rögzítették, és az eljárást az ügy tekintetében elintézettnak nyilvánította a bíróság. Ha a mediáció során a felek nem jutottak közös nevezőre, akkor – újabb jogi következmények nélkül – folytatódott az eljárás.

32 Az áttekintések szakirodalmi és internetes kutatásokon, konferenciák keretében végzett vizsgálódásokon, a területen működő intézményeknél végzett információszerzésen alapszanak (pl.: a Kölni Tettes–áldozat Mediációs és Konfliktusrendezési Iroda – www.toa-servicebuero.de). További forrást képez a szakterület legfontosabb folyóiratában a projektről megjelent publikáció (Projektbeszámoló, 2010), a tettes–áldozat mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás német büntetés-végrehajtásban betöltött szerepét értékelő felmérés; végül pedig a tartományi igazságügyi minisztériumoktól kapott információk a hasonló tárgyú projektekről, erre 2011 szeptemberében, a jelen vizsgálat eredményeiről szóló beszámolóval együtt kértük fel őket. Széles körű kutatási tevékenységünk ellenére a Német Szövetségi Köztársaság föderális szervezete nem teszi lehetővé, hogy bizonyosak legyünk abban, hogy teljes áttekintést adunk. Elképzelhető, hogy egyik vagy másik büntetés-végrehajtási intézet rendelkezik további gyakorlatokkal, de a nagyobb projektekről és intézményekről minden bizonnyal rendelkezünk információval.

33 A projekt honlapja: <http://www.berlin.de/sen/justiz/gerichte/kg/presse/archiv/20090409.1440.127687.html>, utolsó lekérdezés: 2011.09.12.

34 StVollzG = A szabadságvesztés végrehajtásáról szóló törvény 109. §

A reszocializációs munkát segíti, hogy a viták ilyesfajta kezelése lehetővé teszi a fogvatartottak számára, hogy szabályozott párbeszédhelyzetben találkozzanak, és megértessék a másik féllel nézőpontjukat, elképzeléseiket. Egy ilyesfajta párbeszéd fejlesztheti szociális kompetenciákat is.

A Tegeli Büntetés-végrehajtási Intézet fogvatartottai által szerkesztett *der Lichtblick*³⁵ (Reménysugár) című börtönújság beszámolt a büntetés-végrehajtási ügyekben alkalmazott bírósági mediációról. A mediációs eljárást a „par excellence kezelési módszernek” nevezték (Funken, 2011), amely lehetővé tette, hogy a fogvatartott tapasztalatot szerezzen, hogyan kell konfliktusokat erőszakmentesen megoldani. A *der Lichtblick* című folyóirat összegzése a projekt mellett emelt szót: „Vegyünk benne részt!” (Funken, 2011).³⁶

2. A „Start-Esély” XENOS-modellprojekt³⁷

A projekt 2009. április elsejétől 2010. március 31-éig tartott³⁸. Bár ez a projekt nem „tipikus” helyreállító igazságszolgáltatási program volt, mivel nem vonta be a bűncselekmény sértettjét, mégis fontos róla beszámolni. A projekt fiatalok elítéltek támogatását, társadalmi felelősségének erősítését célozta, melyhez hozzátartozott a munka világába való reintegráció is.

A Xenos-modellprojekt során az ún. családi döntéshozó csoportkonferenciát alkalmazták (*family group conferencing*). Az eseteket a fiatalkorúak bírósága mellett működő pártfogói szervezet kezdeményezte és a reutlingeni „Segítség az önsegítéshez” bejegyzett egyesülethez utalta. A családi döntéshozó csoportkonferenciák fő célja az volt, hogy erősítsék az érintett személy szociális hálóját, és vagy támogassák, vagy helyettesítsék a professzionális segítségnyújtást. A tapasztalatok azt mutatták, hogy az érintettek javára válik, ha családtagokkal, közeli barátokkal, egyéb támogató személyekkel – például volt futballedzőkkel – és a fiatalkorúak bírósága mellett működő pártfogókkal folytatott közös beszélgetésen közösen dolgoznak ki tervet a büntetés-végrehajtási intézeten kívüli életre. Ez a terv több ülés során kerül közös kidolgozásra, az érintettek szükségleteit, félelmeit, céljait figyelembe véve. A konferencia sikerének előfeltétele elsősorban az érdekeltek akarata és közös célja, hogy az érintettet a normakövető életbe tudják reintegrálni. A projekt értékelése jelenleg még nem áll rendelkezésre.

35 <http://www.lichtblick-zeitung.de/>

36 A projekt értékelése ezen tanulmány írásakor még nem állt rendelkezésre.

37 http://www.hilfzurselbsthilfe.org/downloads/flyer_familienrat_web.pdf, 2011.09.13.

38 A projekt honlapja: http://www.hilfzurselbsthilfe.org/downloads/flyer_familienrat_web.pdf; utolsó lekérdezés: 2011.09.13.

3. „Basic” – Elítéltek szakmai és szociális integrációja a Ravensburgi Büntetés-végrehajtási Intézetben

A 2008. január elseje és 2011. december 31-e között megvalósult projekt³⁹ a szabadon bocsátás előtt és után nyújtott segítséget az elítélteknek. Frissen szabadulókát támogatott a lakás- és munkakeresésben, valamint a szociális reintegrációban.

Mivel a „Basic” projekt központi feladatának éppen az elítéltek utógondozását tekintetbe, speciális intézkedéseket vezettek be a munka világába való visszajutás megkönnyítésére és a társadalmi reintegráció támogatására.

Bár a bemutatott projektekről még nem állnak rendelkezése végleges értékelési eredmények, mégis kijelenthető, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek az alkalmazása a büntetés-végrehajtásban vagy a büntetés-végrehajtás társadalmi környezetében Németországban is lehetséges.

A kutatások legfontosabb eredménye véleményünk szerint azonban az, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás nagyobb helyet foglalt a német büntetés-végrehajtásban. E gyakorlatok eddigi csekély tere éles ellentétben állt azzal a számos törvényi kapcsolódási ponttal, melyek minden tartomány büntetés-végrehajtási törvényeiben helyet adtak a helyreállító gyakorlatok számára, a fiatalkorúak és a felnőttek büntetés-végrehajtásában egyaránt. Az a kiemelt jelentőség, amelyet a törvényi szabályozások a tettel és annak az áldozatra gyakorolt következményeivel való beható foglalkozásnak, valamint a vagyoni és nem vagyoni kár jóvátételének tulajdonítanak, nem tükröződött a helyreállító gyakorlatok alkalmazásában, és félő volt, hogy a törvényi szabályozások a gyakorlatban kiürülnek, tartalmatlanná válnak. Mindazonáltal úgy tűnik, jelenleg kezd átalakulni az ezzel kapcsolatos gondolkodás. A fenti néhány projekt betekintést enged azokba a komoly kezdeményezésekbe, melyek néhány tartományban elindultak: a büntetés-végrehajtásról szóló törvények által kínált lehetőségek kihasználására, a gyakorlatba való átültetésére és az áldozati jóvátétel irányába való kiterjesztésére. E törekvések közé illeszkedik az az úttörő munka is, amelyet a MEREPS-projekt keretében végeztünk, és hosszú távon eredményes lehet.

³⁹ A projekt honlapja: http://www.hilfezurselbsthilfe.org/downloads/flyer_familienrat_web.pdf; utolsó lekérdezés: 2011.09.13.

D. A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN DOLGOZÓ MUNKATÁRSOKNAK A TETTES-ÁLDOZAT MEDIÁCIÓRA ÉS A HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSRA VONATKOZÓ ÉRTÉKELÉSE

1. Bevezetés

A resztoratív eszközök bevezetését előkészítő vizsgálat célja az volt, hogy felmérjük a német büntetés-végrehajtási intézetekben dolgozó munkatársak ismereteit, attitűdjeit és értékelését a helyreállító igazságszolgáltatással és a tettes-áldozat mediációval kapcsolatban. Ezt azért tartottuk különösen fontosnak, hogy jobban meg tudjuk ítélni, milyen támogatásra és milyen akadályokra lehet számítani a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek széles körű bevezetésekor.

2. Módszertani megközelítés

2.1. A felmérés előkészítése és bejelentése

2010 júniusában először írásban fordultunk a tartományok igazságügyi minisztériumaihoz, tájékoztattuk őket a projektről és a felmérésről, és kértük, hogy engedélyezzék a felmérést a büntetés-végrehajtási intézetekben. Ezzel egy időben megterveztük a kérdőívet, majd próbakérdésezést folytattunk az Oslebshauseni Büntetés-végrehajtási Intézet végrehajtási munkatársaival. Többszöri átdolgozás után a végül 34 kérdésből álló kérdőívet a „GrafStat 4”⁴⁰ szoftver segítségével felhasználóbarát online űrlappá alakítottuk át. Az online űrlap 26 zárt és nyolc nyitott kérdést tartalmazott. Az online kérdőív és a program rövid tesztelési időszakát követően minden tartomány igazságügyi minisztériumától engedélyt kértünk a vizsgálat elvégzésére.

Az igazságügyi minisztériumok engedélyei a következő hónapokban futottak be az intézetbe. Az utolsó, még hiányzó visszajelzéseket a Tartományok Büntetés-végrehajtási Bizottságának 2010. szeptember 29-i ülése után kaptuk meg. Már 2010 júliusában beérkezett a pozitív válasz Baden-Württembergből, Brandenburgból és Alsó-Szászországból, 2010 augusztusában Szász-Anhaltból, Észak-Rajna-Vesztfáliából, Schleswig-Holsteinből, Szászországából, Bajorországból, a Saar-vidékről, Tübingiából és Hessenből, 2010 szeptemberében pedig Mecklenburg-Elő-Pomerániából és Berlinből, és végül 2010 októberében Rajna-vidék-Pfalzból, Brémából és Hamburgból.

2010. november 1-jén az összes büntetés-végrehajtási intézethez azzal a kérral fordultunk írásban, hogy vegyenek részt a felmérésben. Ez az említett e-mail ezen kívül tájékoztatót a felmérés időtartamáról (2010. november 8-tól 2010. december 5-ig), megadta az online űrlap linkjét, valamint az IPoS (Institut für Polizei- und Sicherheitsforschung = Rendőrségi és Biztonsági Kutatási Intézet) felmérést koordináló munkatársának elérhető-

ségét. Annak érdekében, hogy a visszaélést vagy a manipulációt lehetőleg kizárjuk, a felmérést tranzakciós számokkal (TAN) biztosítottuk.

2.2. Célcsoport

A felmérés célcsoportja kiterjedt minden olyan személyre, aki valamely büntetés-végrehajtási intézetben dolgozik, és rendszeresen kapcsolatba kerül a fogvatartottakkal. Mivel a büntetés-végrehajtási intézetek felépítése igen nagy mértékben eltér egymástól, a megkérdezett célcsoport részletesebb behatárolását kezdetben elvetettük. Számos részletező kérdés alapján azonban végül elvégeztük a célcsoport alábbi, pontosabb rétegzését.

A felmérésben megkérdeztünk:

- ▶ minden szakszolgálatot, különösen azokat, amelyek intenzív kapcsolatban állnak a fogvatartottakkal (lelkigondozók, pszichológiai, szociális, orvosi és pedagógiai szolgálat)
- ▶ a végrehajtási intézetek osztályvezetőit
- ▶ az operatív szolgálatokat
- ▶ az Általános Végrehajtási Szolgálat vezetőit és helyetteseiket
- ▶ osztályos segítőket

A kezdetben még nyitottabban definiált célcsoport előnye volt, hogy a végrehajtási intézet további érdekelt alkalmazottjai is (besorolási fokozattól függetlenül) részt vegyenek a felmérésben.

Végül pedig felkértük a büntetés-végrehajtási intézeteket, hogy állapítsák meg a vizsgálatba bevonandó személyek számát, és ezt e-mailben tudassák az IPoS-szal. Ezt követően kiküldtük a megfelelő számú tranzakciós számot a büntetés-végrehajtási intézeteknek.

2.3. Az eredmények reprezentativitása

A vizsgálatot teljes körű felmérésnek terveztük, azaz a büntetés-végrehajtási intézetben dolgozó összes olyan személyt megkérdeztük, aki a célcsoportra vonatkozó előírásoknak megfelelt. Tudatos vagy tervezett véletlen mintavételre nem került sor. Ténylegesen azonban a szerkezeti adottságok miatt természetesen csak egyfajta, szakértői mintavételt lehetett megvalósítani. A Szövetségi Igazságügyi Hivatal statisztikája szerint a büntetés-végrehajtásban a 2008. évben 37 180 személy dolgozott (Szövetségi Igazságügyi Hivatal, 2010). A statisztikai számítások szerint ezért a felmérés során 381 személyt kellett véletlen mintavétellel megkérdezni, hogy statisztikailag reprezentatív eredményt kapjunk, 5%-os mintavételi hibát és 95%-os konfidencia- intervallumot alapul véve. A felmérésben ténylegesen 459 ember vett részt. A résztvevők mindazonáltal nem jelenítik meg a büntetés-végrehajtási intézetek összes foglalkoztatottjának valódi véletlen mintavételét, mivel nem minden szóba jöhető személynek volt azonos hozzáférése a felméréshez. Hiszen az online felmérésben való részvétel előfeltétele egy interneteléréssel rendelkező számítógépes munkahelyhez való hozzáférés volt, ami a helyi adottságok és az intézményvezetők szervezeti előírásai alapján igen különböző mértékben állt rendelkezésre. Ezért abból kell kiindulni, hogy a magasabb rangú feladatokat ellátó személyek és szakszolgálatok felülreprezentáltak, míg például az általános végrehajtá-

si szolgálatot ellátó munkatársak alulreprezentáltak a felmérésben. Az eredményeket ezért nem lehet minden további nélkül reprezentatívnak tekinteni a német büntetés-végrehajtási intézetek összes foglalkoztatottjára vonatkozóan. Az viszont feltételezhető, hogy az eredmények tendenciájukban leképezik a büntetés-végrehajtási intézetek dolgozói által a büntetés-végrehajtásban alkalmazott tettes–áldozat mediációról és a helyreállító igazságszolgáltatásról alkotott vélemények teljes spektrumát.

2.4. Az elemzés módszertana

Mint korábban már említettük, a megkérdezetteknek zárt és nyitott kérdéseket is feltettünk. A zárt kérdések kiértékelését a hagyományos statisztikai tesztekkel, statisztikai programmal végeztük el.⁴¹

Először minden kijelentést átnézünk, és ennek alapján minden nyitott kérdésre adott válaszra egy kategóriarendszert, illetve kódolási rendszert állítunk össze (Gläser & Laudel, 2009: 197).

Az elemzés során a kategóriarendszereket újra és újra a válaszokhoz igazítottuk és kiegészítettük, hogy minél több választ be tudjunk vonni az elemzésbe. A fő- és alkategóriákat pontosan definiáltuk, hogy az elemzés harmadik személyek számára minél követhetőbb legyen. Többek között ez biztosítja az elemzés megbízhatóságát és érvényességét, validitását (Hussy & Schreier & Echterhoff, 2010: 235–264). Néhány kódolás önmagában is érthetőnek tűnik, ezért részletesebben nem definiáltuk. Ez vonatkozik például az alábbi kérdésre: „Az Ön véleménye szerint a bűncselekmények mely területei alkalmasak különösen a tettes–áldozat mediáció lebonyolítására?“, az alábbi válaszkategóriákkal: a rongálás és vagyon elleni bűncselekmények. Megjegyzendő, hogy a nyitott kérdésekre többféle válasz is lehetséges volt. Ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek számát nem lehet minden esetben azonosítani a vélemények számával. A válaszok szemléltetésére példaként többször is feltüntetett, szó szerint idézett válaszokat a jobb követhetőség érdekében megszámoztuk.

3. A felmérés eredményei

3.1. Gyakorisági eloszlások

Minden választ úgy értékeltünk, hogy csak a válaszokat eredményező adatokat vontuk be az elemzésbe. A hiányzó válaszokra csak a nagyarányú válaszmegtagadás esetén fordítottunk figyelmet, ez esetben a válaszmegtagadás mögött rejlő okokban közös tendenciát valószínűsítettünk.

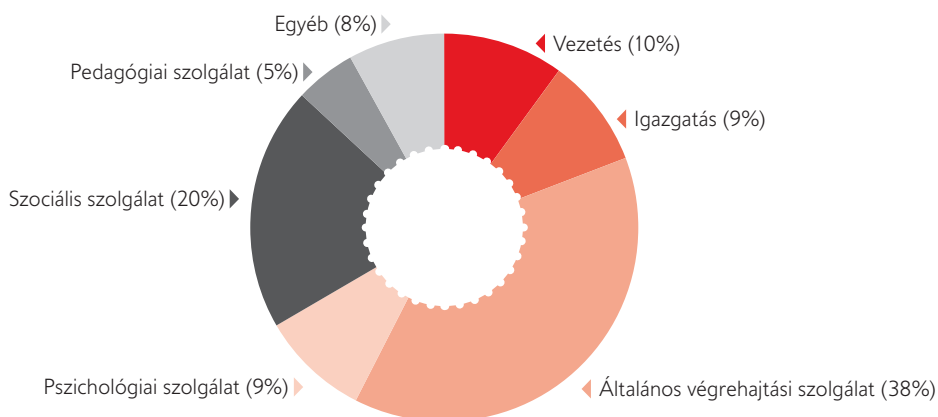
3.2. Statisztikai sokaság

A vizsgálatban 459 személy vett részt, akik közül 59 százalék volt a férfi és 41 százalék a nő. A megkérdezett személyek elsősorban a felnőttek (52%) és ezen belül a férfiak (61%) büntetés-végrehajtásában, 40 százalékban a fiatalok és 15 százalékban a nők

⁴¹ Így például különféle kétváltozós elemzéseket, mint például regresszióelemzéseket és Chi -teszteket végeztünk. A nyitott kérdések értékelésére kvalitatív tartalomelemzést végeztünk, mely alapján fontos megállapításokat lehet tenni.

büntetés-végrehajtási intézeteiben dolgoznak. A megkérdezett büntetés-végrehajtási intézetekben átlagosan 64 százalékos (max. 500 fogvatartott) kihasználtsági kapacitási adatot közöltek. Csak 1 százalék dolgozik maximum 50 fogvatartottat elhelyező büntetés-végrehajtási intézetben és 22 százalék olyan intézetekben, amelyekben 500-nál több fogvatartott helyezhető el. A megkérdezettek alig 60 százalékának van dolga előzetes letartóztatásban lévő személyekkel (is). A megkérdezettek több mint kétharmada olyan büntetés-végrehajtási intézetben dolgozik, amelynek a fogvatartottjait egy és öt év közötti szabadságvesztésre ítélték. A megkérdezettek 35 százaléka dolgozik hosszabb szabadságvesztést letöltő bűnelkövetőkkel (felnőtteknél: öt évtől életfogytig tartó szabadságvesztés; fiataalkorúaknál: öt évtől tíz évig).

1. ábra: A megkérdezettek büntetés-végrehajtási intézetben betöltött tisztsége

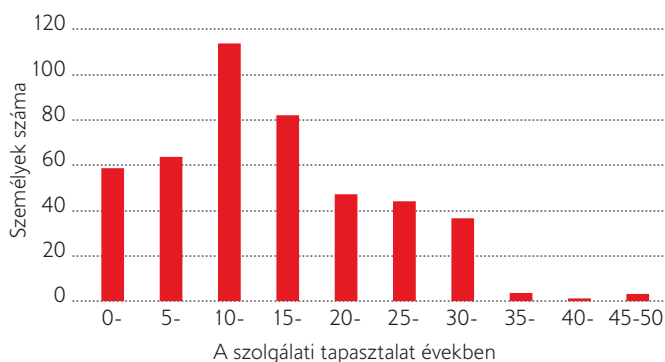

Mint az 1. sz. ábra mutatja, a felmérés résztvevőinek 10 százaléka a büntetés-végrehajtási intézetek vezetéséhez tartozik. A megkérdezettek e csoportja a korábban már tárgyalt körülményekből eredően felülreprezentált. Az általunk választott mintavételi eljárás azonban lehetővé tette, hogy az általános végrehajtási szolgálat munkatársai jelentős mértékben vegyenek részt a felmérésben. 38%-os részarányukkal a megkérdezettek legnagyobb csoportját alkotják. Ennek azért van nagy jelentősége az eredmények értékelése szempontjából, mert a reformok sikerét erősen meghatározza, hogy a végrehajtási alkalmazottak milyen arányban azonosulnak az új nézetekkel.

Mivel az általános végrehajtási szolgálat napi kapcsolatban áll a fogvatartottakkal, feltételezhetően egyértelmű befolyással vannak a fogvatartottak körében uralkodó informális véleményklímára, amelynek döntő jelentősége van az önkéntes részvételen alapuló programok, intézkedések szempontjából.

A megkérdezettek átlagos szolgálati tapasztalata 15 év. A szolgálati tapasztalat időtartamának 5 éves szakaszokra való beosztása a 2. sz. ábrán bemutatott eloszlást eredményezi. Ki kell emelni, hogy a legtöbb megkérdezett személy 10–14 éve dolgozik valamely büntetés-végrehajtási intézetben, miközben csak nagyon kevesen dolgoznak ezen a területen 35 éve vagy még régebb óta.

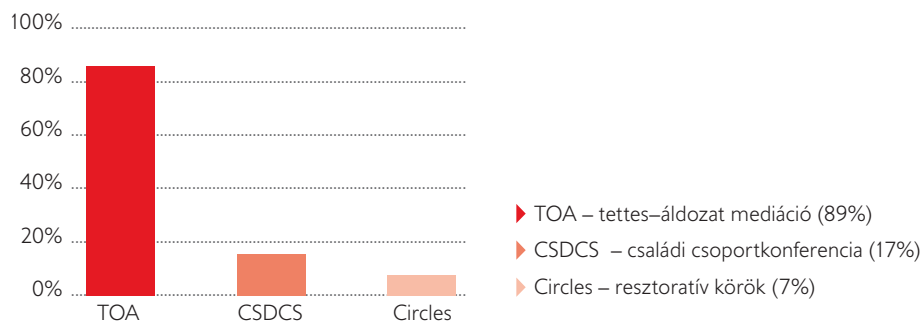
2. ábra: A megkérdezettek szolgálati tapasztalata

3.3. Bizalom a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban a büntetés-végrehajtási intézeti munkatársak körében

A helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatos intézkedések ismeretének a megítéléséhez egyfelől az intézkedések ismertségére („Ismeri Ön a ... fogalmát?”), másfelől a fogalmakban való bizalomra („Mennyire bízik Ön a ... ban?”) kérdeztünk rá. Ezt a két kategóriát mértük fel a tettes–áldozat mediáció (TOA), a családi döntéshozó csoportkonferencia (CSDCS) és a resztoratív körök vonatkozásában.

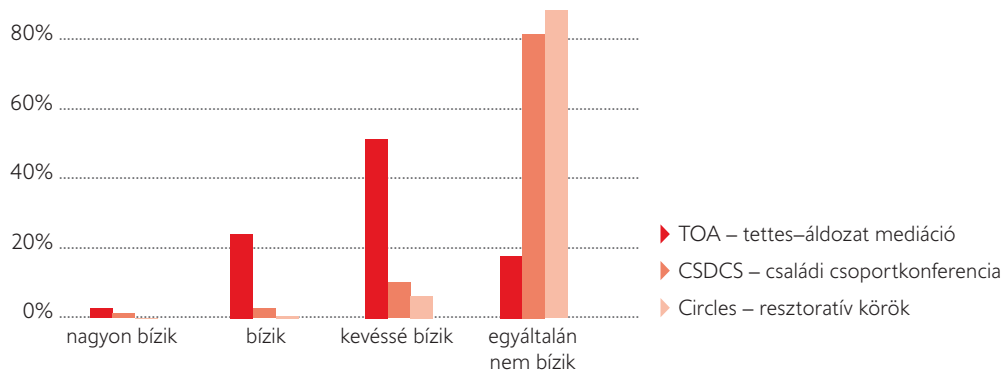
3. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek ismertsége

A megkérdezett személyek túlnyomó része (87%) ismeri a tettes–áldozat mediációt. A másik két eszköz jóval kevésbé ismert. Az egyes eszközökben való bizalomra vonatkozó válaszok esetében jóval erősebben differenciált kép alakul ki.

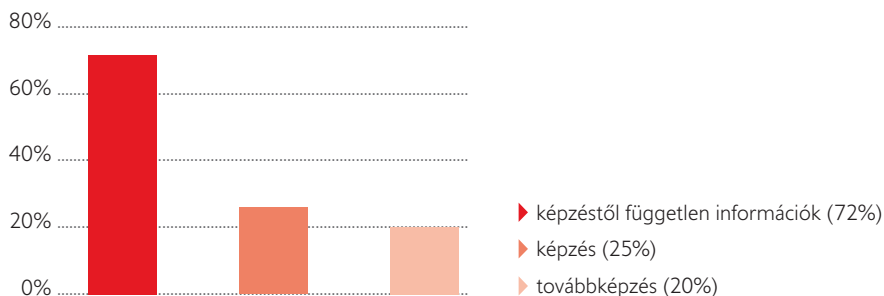
A bizalmat a következő skálán lehetett differenciálni: „nagyon bízik”, „bízik”, „kevésbé bízik” és „egyáltalán nem bízik”. A megkérdezetteknek csak 1,3 százaléka állította, hogy „nagyon bízik” a tettes–áldozat mediációban, 24 százalék „bízik” a módszerben. A büntetés-végrehajtásban dolgozók több mint 50 százaléka „kevésbé bízik”, és valamivel kevesebb, mint 20 százalék „egyáltalán nem bízik” a tettes–áldozat mediációban.

4. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatás eszközeiben való bizalom

Az ismertségre és a bizalomra vonatkozó adatok a másik két módszer esetében egyértelműen gyengébb eredményt mutattak. A megkérdezettek túlnyomó része egyáltalán nem ismeri a családi csoportkonferencia és a resztoratív körök módszerét, és – vélhetően ezzel összefüggésben – túlnyomó részük nem bízik ezekben a módszerekben.

5. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatási intézkedések ismeretének forrása

Arra a kérdésre, honnan származnak a helyreállító igazságszolgáltatási intézkedésekre vonatkozó esetleges előzetes ismeretek, a megkérdezettek többsége (72%) azt állította, hogy ezekre az ismeretekre „képzéstől független információk” révén tett szert. Csak a megkérdezettek egynegyede tulajdonítja ezeket az ismereteket az „önképzésnek”, és csak 20 százalék valamely „továbbképzésnek”.

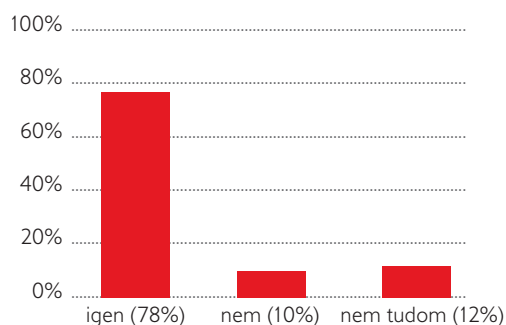
3.4. A helyreállító igazságszolgáltatás intézkedéseinek távlati értékelése (a végrehajtási intézetek munkatársai által)

A büntetés-végrehajtásban a helyreállító igazságszolgáltatás jövőbeni bevezetésének, illetve megvalósításának sikere nagymértékben függ a dolgozók értékelésétől és fogadókészségüktől.

Ezért a helyreállító igazságszolgáltatás intézkedéseinek a területén nemcsak a végrehajtásban dolgozók tudásának van nagy fontossága, hanem értékelésüknek és véleményüknek is, amelyeket az alábbiakban bemutatott kérdésekkel mértünk fel.

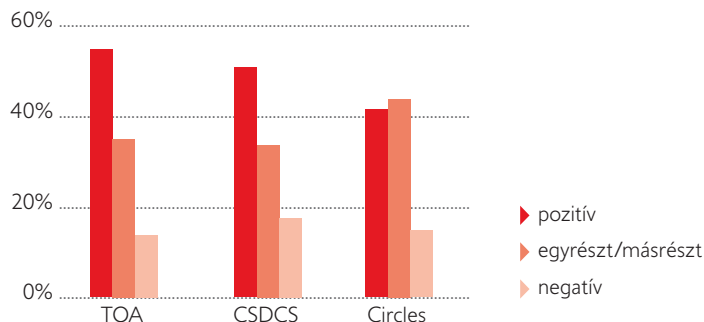
A megkérdezettek jó háromnegyede azon a véleményen van, hogy a jóvátételi kísérleteknek még a bebörtönzés után is van értelmük. Ennek megfelelően általában helyeslik a helyreállító igazságszolgáltatás bevezetését a büntetés-végrehajtásba. Csak a megkérdezettek egytizede képvisel ellentétes véleményt, és további 11 százaléknak nincs ezzel kapcsolatban véleménye. A megkérdezettek szűk többségének felfogása szerint a jóvátételi szándéknak egyedül a tettestől kell kiindulnia. 45 százalék tartja ésszerűnek azt, hogy a végrehajtási intézet vezetése kezdeményezze a tettes–áldozat mediációt.

6. ábra: Jóvátétel a bebörtönzés ellenére?

Azt a lehetőséget, hogy a jövőben a saját büntetés-végrehajtási intézetük helyreállító igazságszolgáltatási intézkedéseket (tettes–áldozat mediáció, családi csoportkonferencia és resztoratív körök) kínáljon, azok a megkérdezettek, akik ismerik ezeket az intézkedéseket és értékelték is őket, túlnyomórészt pozitívan ítélik meg, és leginkább a tettes–áldozat mediáció felajánlása talál helyeslésre. A megkérdezettek több mint fele pozitívan értékeli a tettes–áldozat mediáció vagy a családi csoportkonferencia jövőbeni bevezetését a saját büntetés-végrehajtási intézetébe.

7. ábra: A helyreállító igazságszolgáltatási intézkedések bevezetésének távlati megítélése a saját büntetés-végrehajtási intézetben

A megkérdezetteknek csak 12–15 százaléka ítéli meg negatívan a helyreállító igazságszolgáltatási intézkedéseket. Nagyjából 35 százalék fenntartással kezeli a tettes–áldozat mediáció vagy a családi csoportkonferencia lehetőségét és mintegy 45 százalék a resztoratív körök lehetőségét.⁴² A helyreállító igazságszolgáltatási intézkedések hatásának megítélését és e véleményeknek az attitűd-válaszokkal való összefüggését nyitott kérdésekkel mértük fel. A tettes–áldozat mediációhoz való pozitív viszonyulás ezeknek a válaszoknak az elemzése során is beigazolódott. 214 megkérdezett közölte a megítélésének okait, ezekből 172 választ lehetett kiértékelni⁴³. A megkérdezettek többsége (n = 115) pozitív választ adott. Közülük 60 megkérdezett értékelését azzal indokolta, hogy általában pozitív a véleménye a tettes–áldozat mediációról, vagy hogy az a véleménye, hogy a tettes–áldozat mediációval pozitív hatásokat lehet elérni. „Pozitív a tettel való beható foglalkozás szempontja és az a lehetőség, hogy elősegítsük az áldozat iránti empátiát és a felelősségvállalást” (28/30). Ezenfelül sokan úgy nyilatkoznak, hogy a tettes–áldozat mediáció mind a tettesre (n = 37), mind az áldozatra (n = 18) nézve előnyökkel jár. Előnyét elsősorban azzal indokolják, hogy ezzel a tettesnek és az áldozatnak is lehetősége van a tett feldolgozására. Néhányan azonban úgy vélekednek, hogy a tettesek csak a tettes–áldozat mediációhoz kapcsolódó saját előnyök miatt vennének részt a mediációban (n = 10).

Ezzel ellentétben 57 megkérdezett a választ a tettes–áldozat mediáció alapvetően kritikus értékelésével indokolja, és azzal az ítélettel, hogy a tettes–áldozat mediációtól nem várhatók eredmények, vagy hatása akár negatív is lehet. „Mert hülyeség. Ki törődik az áldozattal? Túlságosan idő- és személyzetigényes” (12/14). 26 megkérdezett úgy vélekedik, hogy a hiányzó erőforrások és a létszámihiány nem tennék lehetővé a tettes–áldozat mediáció bevezetését. Vannak, akik azt a nézetet képviselik, hogy a tettes–áldozat mediációs intézkedések amúgy is kudarcot vallanának. A tettes–áldozat mediáció negatív értékelésének oka különösen gyakran az a feltételezés, hogy a tettesek (n = 18) vagy az áldozatok (n = 6)

42 E kérdés esetében az alábbi válaszkategóriák közül lehetett választani: „nagyon pozitív”, „pozitív”, „részben”, „inkább negatív”, „nagyon negatív” és „nem ismerem az intézkedést”. Az eredmények jobb átláthatósága és összevethetősége érdekében összevontuk a válaszkategóriákat. A jellemzők ekkor a következők: „pozitív” („nagyon pozitív” és „inkább pozitív”), „egyrészt/másrészt” és „negatív” („inkább negatív” és „nagyon negatív”).

43 A maradék 42 választ nem lehetett kiértékelni, mert vagy túl pontatlanok voltak (példa: „lásd fent”), vagy mert a válasz nem volt következetes.

megtagadnák a részvételt. Néhány megkérdezett a kevés tapasztalatra hivatkozva semmilyen indoklást nem fűz a válaszához (n = 5).

Egyértelműen kevesebb visszajelzést adnak a családi csoportkonferenciáról és a resztoratív körökről. A 459 megkérdezettből csak 24 megkérdezett fűz okokat a családi csoportkonferencia távlati megítélésére és 10 megkérdezett a resztoratív körök távlati megítélésére vonatkozó válaszához. A családi döntéshozó csoportkonferencia módszeréhez túlnyomórészt pozitív hatásokat kapcsolgatnak, elsősorban a családon belüli problémamegoldást emelik ki mint értelmes célt.

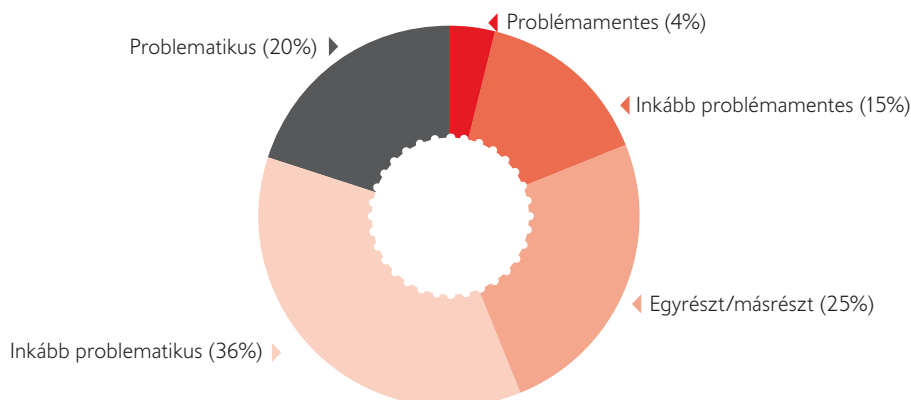
A resztoratív körök vonatkozásában alig rajzolódik ki trend, mivel a megkérdezettek válaszai erősen szóródnak. Néhányan megjegyzik, hogy a családi csoportkonferenciával és a körökkel kapcsolatos tapasztalatuk kevés vagy egyáltalán nincs a távlati hatások megítéléséhez. A családi csoportkonferencia és a resztoratív körök megvalósíthatóságára vonatkozó kételyeket ismét csak a hiányzó erőforrásokkal – mint például az idő- és a személyzethiány – indokolják.

3.5. A tettes–áldozat mediáció büntetés-végrehajtási intézetbeli megvalósíthatóságának megítélése

Csak a tettes–áldozat mediáció vonatkozásában kérdeztünk rá az intézkedés megvalósíthatóságára a saját büntetés-végrehajtási intézetben fennálló aktuális adottságok mellett. A kérdés így szólt: „Hogyan ítéli meg a tettes–áldozat mediáció intézkedéseinek a végrehajthatóságát, tekintve az aktuális adottságokat/erőforrásokat az Ön büntetés-végrehajtási intézetében?”.

A büntetés-végrehajtási intézeti alkalmazottaknak csak 18 százaléka ítéli a tettes–áldozat mediáció megvalósíthatóságát a saját intézetében „problémamentesnek” vagy „inkább problémamentesnek”. Ezzel szemben a megkérdezettek több mint a fele (57%) „inkább problematikusnak” (36%) vagy akár „problematikusnak” (21%) tartja a megvalósítást.

8. ábra: A tettes–áldozat mediáció megvalósíthatóságának megítélése a saját büntetés-végrehajtási intézetben

A megkérdezetteknek ennél a kérdésnél is lehetőségük volt arra, hogy az előzőleg adott válaszuk indoklását szabadon megfogalmazzák. A szabadon megfogalmazott 161 válaszból 140-en képviselik azt a nézetet, hogy a tettes–áldozat mediáció az adott büntetés-végrehajtási intézetben nem vagy csak nagyon nehezen lenne megvalósítható. A megkérdezettek több mint a fele ($n = 85$) e nehézség okaként a hiányzó erőforrásokat vagy a szervezési szempontokat nevezi meg. „A végrehajtási intézeteket egyre inkább túlterhelik a végrehajtástól idegen tevékenységekkel, és jelentős ráfordítással magukat igazgatják és ellenőrzik. Ez annak a munkaidőnek a terhére megy, amelyre az ilyen ésszerű kezelési lehetőségek megvalósításához lenne szükség.” (87/89) 23 személy válasza indokaként azt közli, hogy a megvalósításhoz külső személyzetre lenne szükség vagy a meglévő személyzetet kellene erre kiképezni. Csak 15 megkérdezett képviseli azt a véleményt, hogy a tettes–áldozat mediáció a tettesek hiányzó motivációja vagy problematikus személyiségük miatt fullad kudarcba.

A megkérdezettek egy további nyitott kérdésben ítélték meg a tettes–áldozat mediáció hatásait, ha azt a saját büntetés-végrehajtási intézetükben vezetnék be. A kérdés így szólt: „Milyen konkrét hatásai lennének a véleménye szerint, ha az Ön büntetés-végrehajtási intézetében beindítanák a tettes–áldozat mediációt?” 161 válaszadó élt ezzel a lehetőséggel, és ezek közül 131 választ lehetett kiértékelni, mivel a maradék 30 válasz túl pontatlan volt.⁴⁴ 72 megkérdezett a tettes–áldozat mediációhoz pozitív hatásokat kötött, 40 inkább negatív hatásra számított, és 20 megkérdezett szabadon megfogalmazta, hogy a lehetséges hatásokat tapasztalat hiányában nem tudja megítélni. Különösen a konfliktus-feldolgozást és -megoldást nevezik meg pozitív hatásként ($n = 31$): „A tettesek bevallanák a tetteket, így ezeket fel lehetne dolgozni. Ez pedig elősegítené a reszocializációs folyamatot, és lehetővé tenné a feltételes szabadon bocsátást.” A negatív hatásokkal számoló várakozás leggyakrabban megnevezett indoka a tettes–áldozat mediációval összefüggő többleráfördítés ($n = 29$), mivel ezáltal nagyobb időráfordítás, gondozási és szervezési feladat keletkezne. Ezenkívül sokan megjegyezték, hogy a tettes–áldozat mediációval a személyzet pszichés terhelése nőhet.

3.6. Jóvátételi lehetőségek

Egy további nyitott kérdésben a megkérdezetteknek lehetőségük nyílt arra, hogy olyan jóvátételi cselekményeket nevezzenek meg, amelyeket a tettes a büntetés-végrehajtás alatt valósíthatna meg az áldozat számára. A kérdés így szólt: „Milyen lehetőségek kínálóznak az Ön véleménye szerint a fogvatartottak számára, hogy megfelelő jóvátételi cselekményeket valósítsanak meg a büntetés-végrehajtás ideje alatt?” Összesen 168 résztvevő válaszolt a jóvátételi lehetőségekre, és ezek közül 154 választ lehetett kiértékelni.⁴⁵ A megkérdezettek több mint a fele véli úgy, hogy anyagi jóvátételt kellene nyújtani ($n = 80$). Ebben az összefüggésben a megkérdezettek korlátozásképpen gyakran megjegyzik, hogy a fogvatartottaknak alig lehet módjuk arra, hogy anyagi jóvátételi cselekményeket valósítsanak

44 Például csak a „lásd fent” utalásból állt vagy nem volt következetes.

45 A maradék 14 választ nem lehetett értékelni, mert túl pontatlanok, következtelenek voltak.

meg. Ez azzal áll összefüggésben – a megkérdezettek szerint –, hogy az a pénz, amelyet a büntetés-végrehajtási intézetben megkeresnek, nem elegendő arra, hogy az anyagi kárt kiegyenlítsék.

Második helyen a telefonos, írásos vagy (később) személyes tettes–áldozat beszélgetéseken való bocsánatkérést nevezik meg a megkérdezettek jóvátételi lehetőségként. Viszonylag sokaknak az a véleménye, hogy a jóvátételre semmi esély nincs (n = 15), illetve hogy viszonylag kevés lehetőség van a jóvátételre (n = 20).

3.7. A megkérdezettek további megjegyzései

A megkérdezetteknek ezenfelül lehetőségük volt arra, hogy bármilyen további megjegyzést fogalmazzanak meg szabadon. Ez a lehetőség elsősorban azoknak a megkérdezetteknek szólt, akik azt közölték, hogy nem ismerik a tettes–áldozat mediációt. Ezeket a megjegyzéseket az alábbiakban összefoglalva mutatjuk be.

A tettes–áldozat mediáció lebonyolítását nagyjából és egészében pozitívan értékelik, de szükségesnek tartanak néhány előfeltételt. **Igy például speciális tettes–áldozat mediációra kiképzett személyzetet kellene alkalmazni, hogy a többi munkatársat ne terheljék túl.** A tettes–áldozat mediációt be kellene kapcsolni a végrehajtási feladatokba, de az ehhez szükséges személyzetnek külső intézményekből kellene jönnie. Továbbá egy tettes–áldozat mediáció lefolytatása előtt pontosan meg kellene vizsgálni, hogy az áldozat újabb megterhelését ki lehet-e zárni. A tettes–áldozat mediáció lefolytatásáról mindenképpen az áldozat hozzájárulásával kellene döntenie. Végezetül megjegyzik, hogy sok fogvatartott számos helyreállító intézkedésben részt vett, ezek azonban kizárólag a fogvatartottak, és nem az áldozat előnyére szolgáltak.

3.8. Tettes–áldozat mediáció – lehetőségek és korlátok

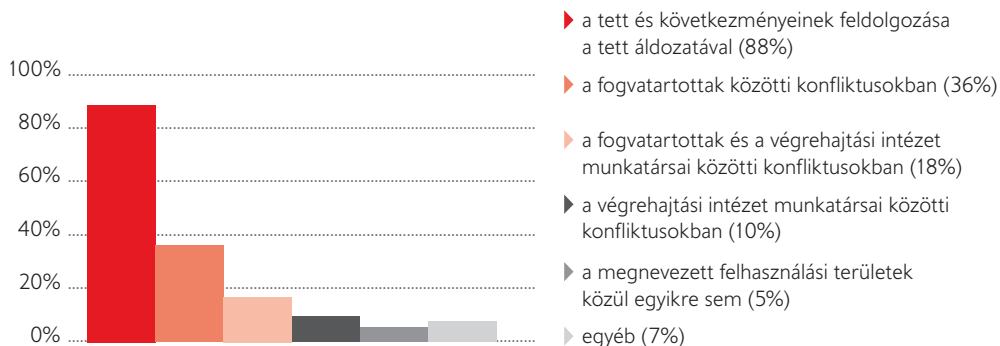
Az alábbi értékelések **kizárólag a tettes–áldozat mediációra** vonatkoznak. Ez elsősorban annak az eredménye, hogy ez az eszköz Németországban a családi döntéshozó csoportkonferenciához és a resztoratív körökhöz képest messze a leginkább elterjedt. A jelen felmérés korábban bemutatott eredményei is megerősítik ezt a feltételezést.

Mint a fentiekben már kifejtettük, a legtöbb megkérdezett számára a tettes–áldozat mediáció ismert fogalom. Az alábbi értékelésekkel részletesebben megvizsgáljuk a tettes–áldozat mediáció alkalmazásának lehetőségét a büntetés-végrehajtásban.

A megkérdezettek csaknem 90 százaléka a tettes–áldozat mediációt elsősorban esélynek látja a tett és a tett áldozatára irányuló következmények feldolgozására. További 35 százalék ezen kívül arra is lehetőséget lát, hogy a fogvatartottak közötti konfliktusokat feldolgozzák a tettes–áldozat mediációval. Ezt a megkérdezettek további visszajelzései is megerősítették. Egy szabadon hagyott adatmezőben lehetőség volt rá, hogy további területeket javasoljanak a tettes–áldozat mediáció alkalmazására.

Az olyan konfliktusok megoldására, amelyek a végrehajtási intézet munkatársait is érintették, csak egy 10–20 százalékos kisebbség tartja a tettes–áldozat mediációt megfelelő eszköznek. A megkérdezetteknek csupán 5 százaléka tartja a tettes–áldozat mediációt a „megnevezett alkalmazási területek közül egyikre sem” alkalmasnak (lásd a 9. sz. ábrát).

9. ábra: Milyen felhasználási területen ajánlaná a tettes–áldozat mediáció alkalmazását?

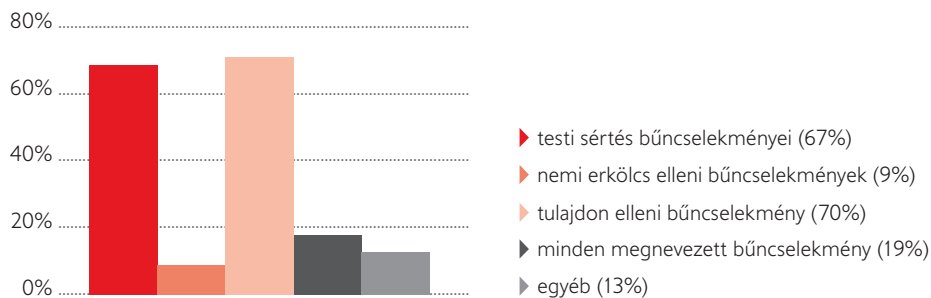

Ezen túlmenően érdekes, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek alkalmazottai a bűncselekmények mely területeit tartják különösen alkalmasnak a tettes–áldozat mediáció használatára⁴⁶. A 10. sz. ábra azt mutatja, hogy a tettes–áldozat mediáció alkalmazását különösen a tulajdon és vagyon elleni bűncselekmények esetében tartják megfelelőnek, 20 százalék minden említett bűncselekmény esetében értelmét látja a tettes–áldozat mediációnak, viszont a megkérdezetteknek csak közel 10 százaléka tartja alkalmasnak a nemi erkölcs elleni bűncselekmények esetén. A szabadon megfogalmazott szövegekben különösen a csalás és a becsületsértés büntetettét adják meg további bűncselekményi területekként.

Ezzel szemben állnak azok a kritériumok, amelyek fennállása estén a megkérdezettek a tettes–áldozat mediáció lefolytatását alapvetően kizárnák. A megkérdezettek több mint a fele ezen a helyen a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket nevezi meg mint kizárási kritériumot. A megkérdezettek ezzel azonos hányada kizárási kritériumnak tartja az ítéletbe való betekintés hiányát és a büntetéssel járó pszichés zavarokat.

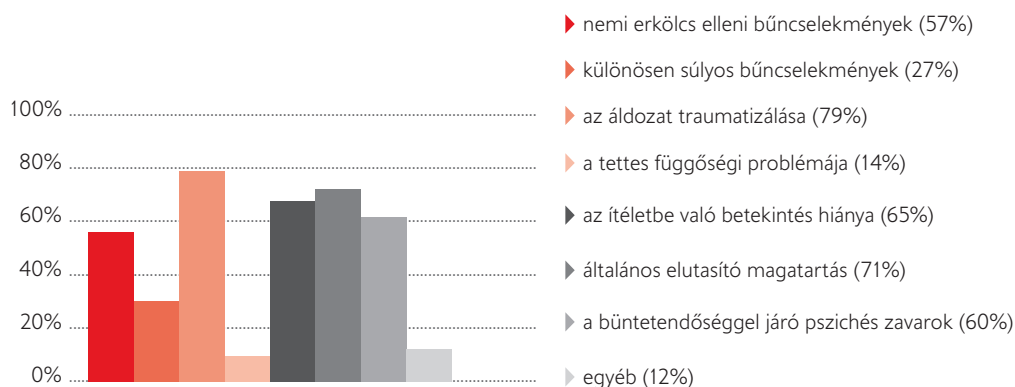
⁴⁶ Az alábbi válaszlehetőségek közül lehetett választani: „testi sértés bűncselekményei”, „nemi erkölcs elleni bűncselekmények”, „vagyon elleni bűncselekmények”, „minden megnevezett bűncselekmény” és „egyéb” bűncselekményfajtákat lehetett szabadon megfogalmazni.

10. ábra: A tettes–áldozat mediációra alkalmas bűncselekményi területek

Csaknem 80 százalék számára „az áldozat jelenlegi, ill. továbbra is fennálló traumatizációja” és kereken 70 százalék számára „a fogvatartottnak a végrehajtásban tanúsított általános elutasító magatartása” kizárja a tettes–áldozat mediáció megvalósítását. A tettes ismert „függőségi problémáját” (14%), valamint a „különösen súlyos bűncselekményeket” (27%) jóval kevesebb megkérdezett adta meg kizárási kritériumként (lásd a 11. sz. ábrát). Ezen válaszok indokaként az ehhez tartozó nyitott kérdésben kifejezik, hogy „az áldozat jelenleg, ill. továbbra is fennálló traumatizációja” miatt az áldozat beleegyezése és a tettes belátása nélkül a tettes–áldozat mediációt ki kellene zárni. Ezenfelül fontosnak érzik a megkérdezettek, hogy a tettes–áldozat mediáció az áldozat pszichés gondozásával együtt valósuljon meg.

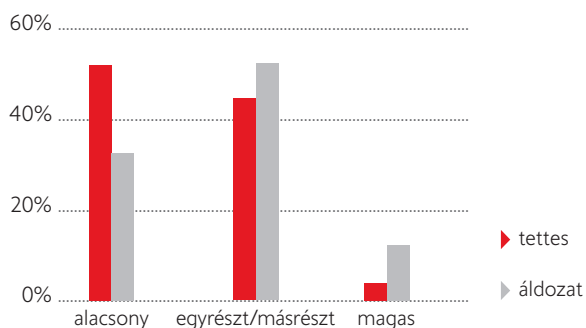
11. ábra: A tettes–áldozat mediáció megvalósítását kizáró kritériumok

A tettes–áldozat mediáció sikere a végrehajtásban nemcsak a helyreállító intézkedéseknek az alkalmazottak körében kialakult megítélésétől és elfogadására való készségüktől függ, hanem attól is, hogy az áldozatok és a fogvatartottak hogyan viszonyulnak ehhez a lehetőséghez. Bár ezzel kapcsolatban a fogvatartottakra és az áldozatokra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre felmérési eredmények, a büntetés-végrehajtási intézetek munkatársait azonban arra kértük, hogy erről is alkossanak véleményt. Az eredmények azt mutatják, hogy

csak egy kisebbség feltételezi, hogy magas az elfogadásra való hajlandóság mind a tettesek, mind az áldozatok részéről (lásd a 12. sz. ábrát).

12. ábra: A tettes–áldozat mediáció elfogadására való készség a tettes és az áldozat részéről

A megkérdezettek szerint a bármilyen természetű jutalom pozitívan hat a fogvatartottaknak a tettes–áldozat mediációra való motiváltságára. Másrészről fennáll a veszély, hogy kizárólag a kedvezmények elérése miatt vesznek részt a mediációban. Ennek fényében az összes megkérdezett valamivel több, mint egynegyede (28 százalék) vélekedik úgy, hogy azokat a fogvatartottakat, akik részt vesznek egy tettes–áldozat mediációban, meg kellene jutalmazni ezért. Lehetséges jutalomként például e véleményben osztozók 43 százaléka a „büntetésmegszakítást”, 41 százalék „a végrehajtás során érvényesíthető kedvezményeket” nevezte meg. A szabadságvesztés lerövidítését ezen megkérdezettek 20 százaléka tekinti lehetséges jutalomnak. A megkérdezetteknek lehetőségük volt arra, hogy szabadon megfogalmazzanak további jutalmakat, amely lehetőséggel 33 megkérdezett élt. **Leggyakrabban enyhítéseket neveznek meg** ($n = 7$). Ezenfelül 6 megkérdezett vélekedik úgy, hogy a tettes–áldozat mediáció közvetetten eredményez jutalmazást, mert rendszerint pozitívan hat az elítélt megítélésére. 72 százalék, vagyis az összes megkérdezett egyértelmű többsége elutasítja, hogy megjutalmazzák azokat a fogvatartottakat, akik részt vettek a tettes–áldozat mediációban. Ezen megkérdezettek túlnyomó része (79%) véleményét azzal indokolja, hogy a jóvátétel magától értetődő. Minden harmadik megkérdezett (32%) kétségbe vonja az elkötelezett önkéntességet, és ezért eltekintene a jutalmazástól. Ezen megkérdezettek alig 15 százaléka vélekedik úgy, hogy a jóvátételi fáradozásokkal az adott helyen már elkéstek. E válaszok indokaként az ezután következő nyitott válaszlehetőségek közül a tettesek célorientált magatartását nevezik meg. „Pont nem azért kellene csak csinálni, hogy megjutalmazzák!” (103/105). „A tettes–áldozat mediáció esetében elsősorban önkéntes, belső motivációról van szó.” (131/133).

3.9. Kétváltozós elemzések

Az eredmények arra engednek következtetni, hogy a bevezetőben tárgyalt, a tettes–áldozat mediációval való széles körű egyetértés ellenére **a büntetés-végrehajtási intézeti alkalmazottak körében a tettes–áldozat mediáció tényleges alkalmazása feltételekhez kötött.** Érdekesnek találtuk ebben az összefüggésben vizsgálni, hogy vajon különböznek-e az ítéletek a nem, a szolgálati tapasztalat vagy a végrehajtási intézet típusa szerint.

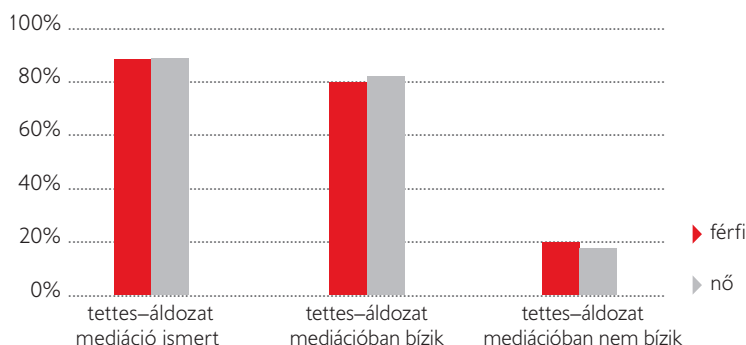
Ebben a fejezetben annak járunk utána, hogy az olyan háttérváltozók, mint a nem és a szolgálati tapasztalat, vagy az olyan strukturális körülmények, mint annak a büntetés-végrehajtási intézetnek a fajtája, amelyben a megkérdezettek dolgoznak, befolyásolják-e a válaszokat. Így például feltételezhető, hogy a hosszabb szolgálati tapasztalattal rendelkező csoportoknak inkább van fogalmuk a helyreállító igazságszolgáltatási intézkedésekről, mint azoknak, akik csak rövid ideje dolgoznak ebben a szakmában. Továbbá feltételezhetjük, hogy az olyan személyek, akik a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában vagy olyan büntetés-végrehajtási intézetben dolgoznak, ahol rövidebb szabadságvesztést töltő fogvatartottakat helyeznek el, nagyobb hangsúlyt fektetnek a reszocializációra, és ezért tájékozottabbak a megfelelő intézkedésekről.

Elvégeztünk számos kétváltozós elemzést csaknem minden olyan változóval, amelyek befolyásoló tényezőként szóba jöhetnek, és amelyekhez a felmérés keretében információt gyűjtöttünk. Ezen elemzések közül több nem utalt összefüggésre. **A tettes–áldozat mediációról való ismeretek, attitűdök és a megkérdezett neme között például nem találtunk összefüggést.** Néhány jellemző ezzel szemben (különösen a szolgálati tapasztalat és a végrehajtási intézet típusa) érdekes összefüggésekre utal, amelyeket az alábbiakban részletesen kifejtünk.⁴⁷

3.9.1. A tettes–áldozat mediáció ismerete és a benne való bizalom kontra nem és tisztség

A kérdezett neme a rendelkezésre álló adatok szerint nem befolyásolja a tettes–áldozat mediáció ismeretét és a benne való bizalmat, amint azt a 13. sz. ábra is szemlélteti. Az eredmények a tettes–áldozat mediáció ismerete és a benne való bizalom vonatkozásában legfeljebb 3 százalékbán térnek el egymástól.

13. ábra: A tettes–áldozat mediáció ismerete és a bizalom benne kontra nem

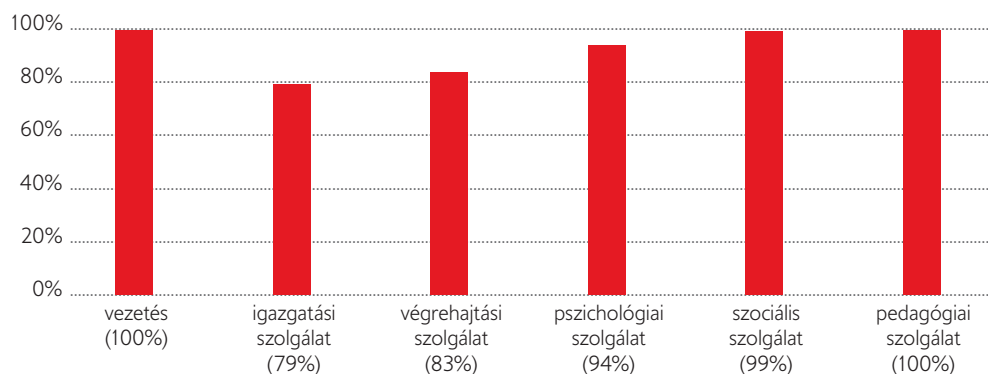

⁴⁷ Az elemzések során csak a tettes–áldozat mediációval foglalkoztunk. A többi helyreállító igazságszolgáltatási módszer részletes kiértékelése ezen eszközöknek a megkérdezettek körében való csekély ismertsége alapján nem tűnt ésszerűnek.

A tettes–áldozat mediáció ismerete, a benne való bizalom és a megkérdezettnek a büntetés-végrehajtási intézetben betöltött tisztsége között azonban egyértelmű összefüggésre utalnak az eredmények.

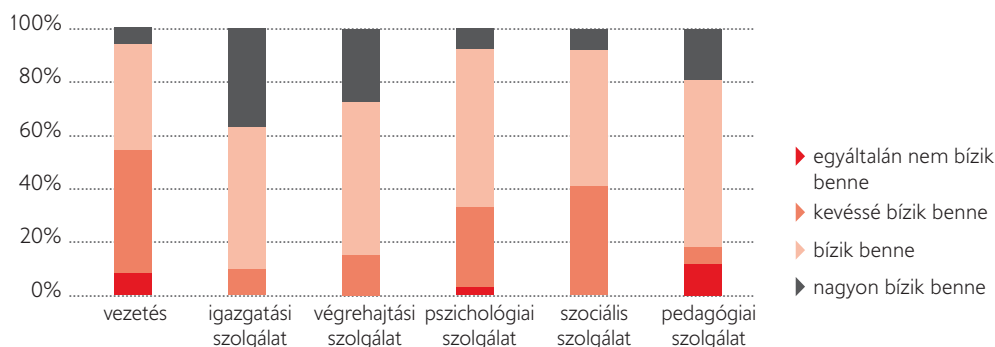
A 14. sz. ábrán bemutatott értékek azt mutatják, hogy a biztonsági tiszt megkérdezettek valamivel több, mint 80 százaléka ismeri a tettes–áldozat mediációt. Az igazgatásban dolgozó megkérdezettek kevesebb, mint 80 százaléka ismeri a tettes–áldozat mediációt. A vezető tisztség és a tettes–áldozat mediáció ismerete közötti összefüggés is valószínűsíthető. Az összes „vezető tisztségű” megkérdezett ismeri a tettes–áldozat mediációt. Ugyanez érvényes a szociális és a pedagógiai területen dolgozó tisztségviselőkre is.

14. ábra: A tettes–áldozat mediáció ismerete kontra tisztség

A vezető tisztségben dolgozó személyeknek csak 5 százaléka mondta azt, hogy „egyáltalán nem bízik” a tettes–áldozat mediációban. Ezzel szemben az igazgatási szolgálatban dolgozó megkérdezettek 37 százaléka képviselte ugyanezt a véleményt. Nagyon bízik a tettes–áldozat mediációban a pedagógiai szolgálatban dolgozók 13 százaléka és a vezető tisztségben dolgozók 8 százaléka. Eltekintve attól, hogy a különböző tisztségviselők viszonylag erőteljes eltérést mutatnak a tettes–áldozat mediáció ismeretében és az abban való bizalomban, az adatokból az látható, hogy az igazgatási és a végrehajtási szolgálatban dolgozók nagyobb része ismeri a tettes–áldozat mediációt, sőt több mint 50%-a bízik a tettes–áldozat mediációban (lásd a 15. sz. ábrát).

15. ábra: A tettes–áldozat mediációban való bizalom kontra tisztség

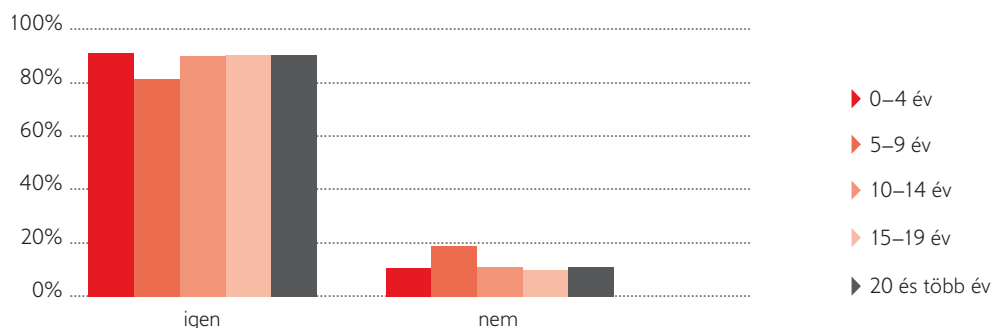

3.9.2. A tettes–áldozat mediáció ismerete és az abban való bizalom kontra szolgálati tapasztalat

Az áttekinthetőség kedvéért a következő elemzésekhez az eredeti metrikus változót, a „szolgálati tapasztalatot” csoportokra osztással ordinális változóvá alakítottuk.⁴⁸

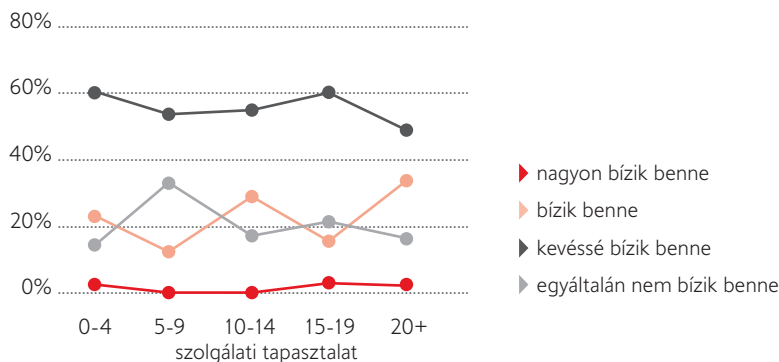
Az eredmények a tettes–áldozat mediáció ismerete vonatkozásban azt mutatják, hogy a hosszabb szolgálati tapasztalat semmilyen összefüggésben nem áll azzal, hogy a megkérdezettek ismerik-e vagy sem a tettes–áldozat mediációt. Igaz ugyan, hogy a megkérdezettek azon csoportjánál, akik 5–9 éves szolgálati tapasztalattal rendelkeznek, a többi szolgálati időhöz képest eltérés figyelhető meg a válaszadási magatartásban. Miközben a többi szolgálati korcsoportban mintegy 90 százalékban ismerik a tettes–áldozat mediációt, ebben az 5–9 éves szolgálati tapasztalattal rendelkező csoportban csak a megkérdezettek 80 százaléka ismeri (lásd a 16. sz. ábrát).

16. ábra: A tettes–áldozat mediáció ismerete kontra szolgálati tapasztalat

A szolgálati tapasztalat és a tettes–áldozat mediációban való bizalom mértéke közötti összefüggés vonatkozásában az eredmények hasonlóak. A tettes–áldozat mediációban az 5–9 éves szolgálati tapasztalattal rendelkezők csoportjára jellemzőbb, hogy „egyáltalán nem bíznak” a tettes–áldozat mediációban, mint a többi csoport, és közülük kevesebben „bíznak” a tettes–áldozat mediációban (lásd a 17. sz. ábrát). A számok a bizalom vonat-

17. ábra: A tettes–áldozat mediációban való jártasság kontra szolgálati tapasztalat

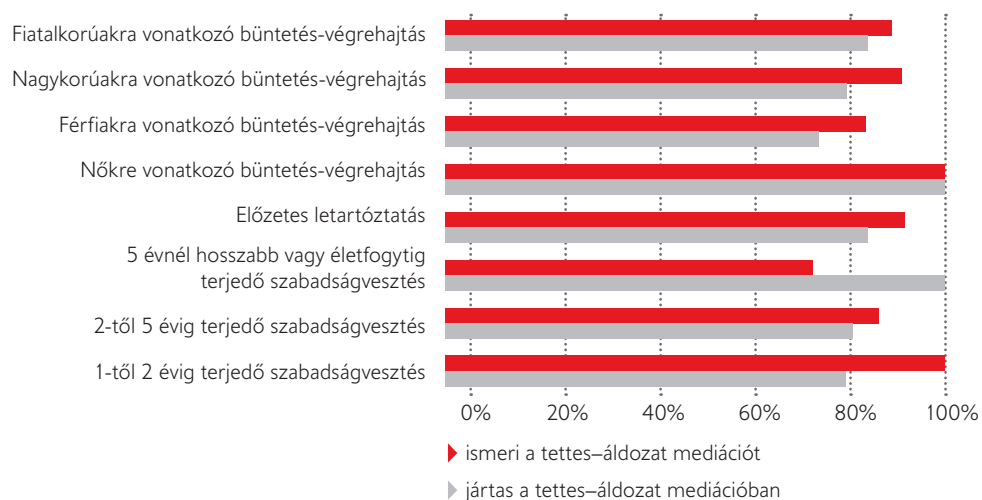
48 A 0–4, 5–9, 10–14, 15–19 és a 20+ éves szakmai tapasztalattal rendelkező csoportokat alakítottuk ki.

kozásában szignifikáns eltérést mutatnak a 15–19 éves szolgálati tapasztalattal rendelkező csoportban is. Ezt az eltérést számos körülmény magyarázhatja, melyeknek jelen felmérésben nem tudunk utánajárni.

3.9.3. A tettes–áldozat mediáció ismerete és az abban való bizalom kontra végrehajtási típus

Minden megkérdezett személy, aki 1-től 2 évig terjedő szabadságvesztés végrehajtására szolgáló női büntetés-végrehajtási intézetben dolgozik, ismeri a tettes–áldozat mediációt. A legkevesebben abban a csoportban ismerik a tettes–áldozat mediációt, amelynek tagjai 5 éves vagy annál hosszabb, valamint életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtására szolgáló, illetve férfiak büntetés-végrehajtási intézetében dolgoznak. A tettes–áldozat mediációban bízó személyek között hasonló eltérések figyelhetők meg. A női büntetés-végrehajtás területén dolgozókról – a fentiekben bemutatott eredményekkel összhangban – általánosan elmondható, hogy bizonyos mértékig bíznak a tettes–áldozat mediációban. Mindenki, aki 5 éves vagy annál hosszabb, valamint életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtására szolgáló büntetés-végrehajtási intézetben dolgozik, bízik a tettes–áldozat mediációban. Ez utóbbi eredmény ellentmond annak, hogy a tettes–áldozat mediációt a megkérdezetteknek ebben a csoportjában kevesen ismerik.⁴⁹

18. ábra: A tettes–áldozat mediáció ismerete és az abban való bizalom kontra végrehajtási típus

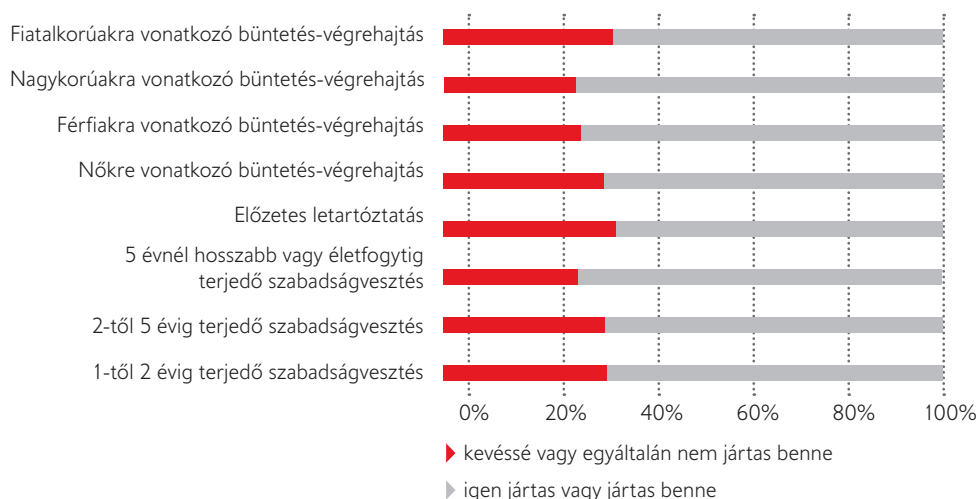

Ezenfelül a fiatalkorúakra vonatkozó büntetés-végrehajtás területén dolgozók között a tettes–áldozat mediáció szélesebb körű ismertségére és az abban való bizalomra lehetett számítani, mivel itt a nevelési célra különösen jelentős hangsúlyt fektetnek. Fenti eredmények nem igazolják a tettes–áldozat mediáció ismeretére vonatkozó ezen feltételezést. A tettes–áldozat mediációban való bizalom részletesebb vizsgálata azonban azt mutatja, hogy azok a megkérdezett személyek, akik a fiatalkorúakra vonatkozó büntetés-végrehajtás területén

⁴⁹ Ez a válaszadói magatartás nemigen indokolható, valószínűleg egyes megkérdezettek félreértették a kérdést.

dolgoznak, mondták leggyakrabban, hogy „nagyon bíznak“, vagy „bíznak“ a módszerben (lásd 19. ábra).

19. ábra: Jártasság a tettes–áldozat mediációban kontra végrehajtási típus

Ezenkél az értékeknél azonban figyelembe kell venni, hogy több válaszlehetőséget is be lehetett jelölni. A megkérdezett személyek például bejelölhették, hogy mind a fiatalkorúakra, mind a férfiakra vonatkozó büntetés-végrehajtásban részt vesznek. Ugyancsak lehetséges, hogy a megkérdezettek olyan intézetekben dolgoznak, amelyekben például a különböző tartamú szabadságvesztések mellett előzetes letartóztatást is végrehajtanak.

Ha a kiértékelést a foglalkoztatottak azon csoportjára korlátozzuk, akik csak a fiatalkorúakra vonatkozó büntetés-végrehajtás területén dolgoznak, alig találunk eltéréseket az összeredménytől. **Az a tény tehát, hogy valaki a fiatalkorúakkal foglalkozó büntetés-végrehajtás területén dolgozik-e, feltételezésünk ellenére úgy látszik, nem befolyásolja a tettes–áldozat mediáció ismertségét és az abban való bizalmat.**

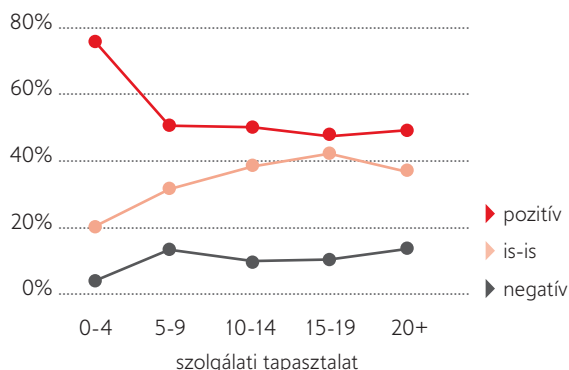
3.9.4. A tettes–áldozat mediáció büntetés-végrehajtási intézetekben történő bevezetésének távlati megítélésére gyakorolt hatások

A tettes–áldozat mediáció saját büntetés-végrehajtási intézetben történő jövőbeli bevezetésének távlati megítélésére vonatkozó eredmények (lásd a 3.4-es alfejezetet) azt mutatják, hogy egy ilyen lehetőség bevezetését a büntetés-végrehajtási intézetekbe többnyire pozitívan fogadták. A válaszadók viselkedését esetlegesen befolyásoló tényezőket röviden itt is részletezni kell.

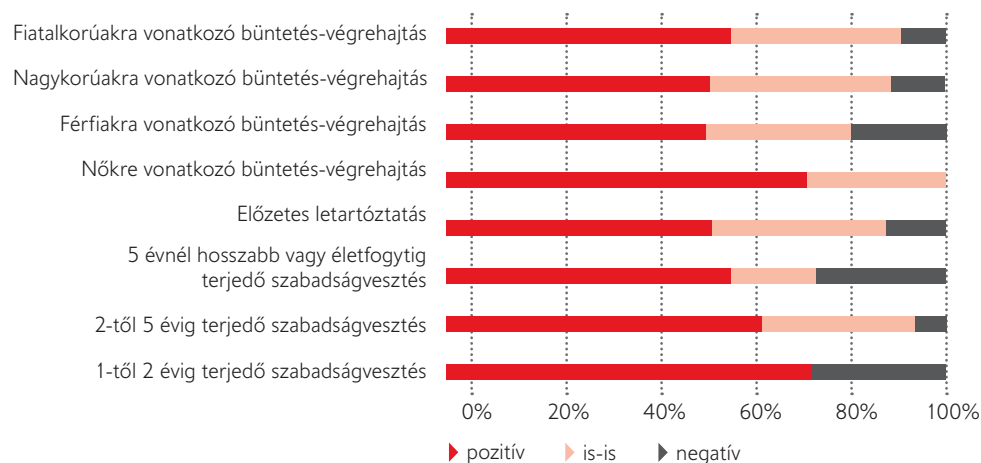
Amint azt a 20. ábra is mutatja, a helyreállító igazságszolgáltatási ke-
retek saját büntetés-végrehajtási in-
tézetükben történő jövőbeli alkalm-
zási lehetőségét a 0 és 4 év közötti
szolgálati tapasztalattal rendelkező
válaszadók majd 80%-a inkább po-
zitívan értékeli, szemben a hosszabb
szolgálati tapasztalattal rendelkező
válaszadókkal (itt a válaszadók mind-
össze 47, illetve 51%-a értékeli ezt
pozitívan). A 0 és 4 év közötti szol-
gálati tapasztalattal rendelkező vá-
laszadók csoportján belül azon személyek aránya, akik ezt a jövőbeli lehetőséget negatívan
értékelik, messze a legalacsonyabb.⁵⁰ Rögzíteni kell azonban, hogy a tettes-áldozat mediáció
lehetőségének jövőbeli felajánlását a saját büntetés-végrehajtási intézetben a hosszú szolgálati
idővel rendelkezők is körülbelül 50%-os arányban pozitívnak értékelték.

Amennyiben az eredményeket a távlati értékelés szempontjából az egyes végrehaj-
tási típusokkal való összefüggésben nézzük, néhány érdekes összefüggést találunk. **Azok**
a személyek, akik fiatalkorú, női, vagy olyan fogvatartottakkal dolgoznak együtt, akiket 1 és
2 év közötti szabadságvesztésre ítélték, nagyobb mértékben támogatják a tettes-áldozat
mediáció jövőbeli bevezetését, mint a többi foglalkoztatott. A nőkre vonatkozó büntetés-
végrehajtás területén dolgozók egyike sem fogalmazott itt meg negatív véleményt.

**20. ábra: A tettes-áldozat mediáció perspektívája
kontra szolgálati tapasztalat**

21. ábra: A tettes-áldozat mediáció perspektívája kontra végrehajtási típus

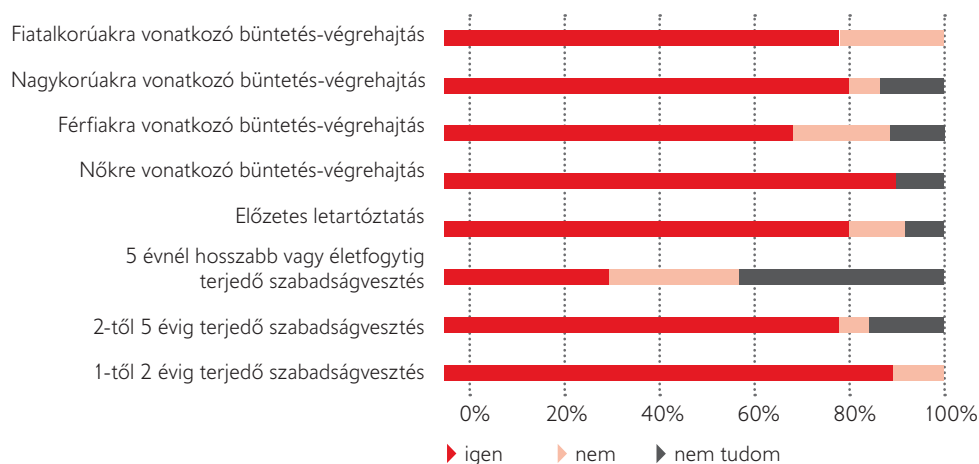

⁵⁰ Az, hogy a hosszabb szolgálati idővel rendelkező megkérdezettek esetében több tapasztalat birtokában kialakított véleményről vagy megnövekedett szkepticizmusról és az újdonságok elutasításáról van-e szó, illetve, hogy a fiatalabb generáció általában nyitottabb-e a tettes-áldozat mediációra és a konfliktuskeze-
lésre, az itt rendelkezésre álló adatok alapján mélyebben nem deríthető fel.

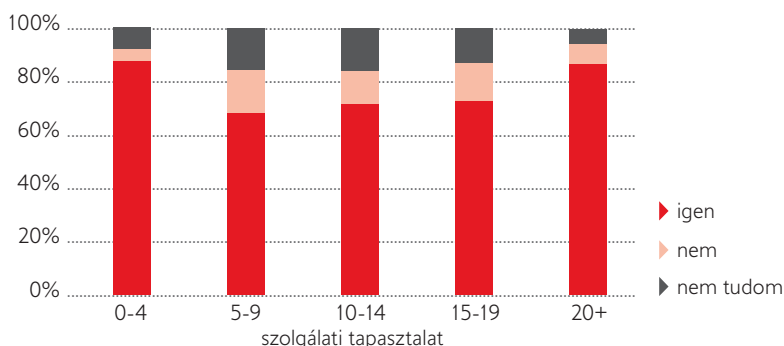
3.9.5. Jóvátétel a bebörtönzés ellenére – hosszú idejű szabadságvesztés esetén is?

Az eredmények azt mutatják, hogy a megkérdezettek összesen közel 80 százaléka szerint a jóvátételi kísérleteknek és az áldozatokkal való megfelelő kapcsolatoknak a bebörtönzést követően is van értelmük. A megszerzett adatok itt is részletes képet adnak. A következő, 23. ábra azt mutatja, hogy a legfeljebb 4 éves szolgálati tapasztalattal rendelkező megkérdezettek jóval gyakrabban látták értelmét a jóvátételi kísérleteknek, mint azok a megkérdezettek, akik hosszabb szolgálati tapasztalattal rendelkeztek. A hosszú, illetve nagyon hosszú szolgálati tapasztalattal rendelkező megkérdezettek azonban megint csak pozitívan értékelték a jóvátétel lehetőségét.

22. ábra: Jóvátétel bebörtönzés ellenére kontra végrehajtási típus

23. ábra: Jóvátétel bebörtönzés ellenére kontra végrehajtási típus

Ha végrehajtási típusonként elemezzük az eredményeket, látszik, hogy azok a megkérdezettek, akik a nőkre vonatkozó büntetés-végrehajtásban, valamint olyan büntetés-végrehajtási intézetekben dolgoznak, ahol rövidebb tartamú szabadságvesztést hajtanak végre,

a jóvátételi kísérleteket különösen pozitívan értékelik. Ezzel szemben a hosszú tartamú, illetve az életfogytig tartó szabadságvesztést végrehajtó büntetés-végrehajtási intézetekben dolgozók nagyon szkeptikusak.

4. Összefoglalás és kitekintés

Az elterelés és a büntetéskiszabás keretei közötti tettes–áldozat mediációval kapcsolatos német tapasztalatok, a hatályos büntetés-végrehajtási törvények és a bevezetésben megnevezett, nemzetközi ténymegállapítások tükrében kutatási projektünk keretében a tettes–áldozat mediáció, a családi csoportkonferencia és a resztoratív körök ismertségét vizsgáltuk a német büntetés-végrehajtás területén dolgozók körében, valamint az ezekkel kapcsolatos véleményüket és beállítottságukat. Ezenfelül a tettes–áldozat mediáció szűk körben kipróbálásra is került a brémai Oslebshausenben található fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetében. Ha a fentiekben felvázolt kutatási perspektíva tükrében összefoglaljuk a vizsgálat előzőekben bemutatott ténymegállapításait, az alábbi pontok bírnak központi jelentőséggel:

- ▶ A tettes–áldozat mediáció a német büntetés-végrehajtás alkalmazottai körében széleskörűen ismert, a családi csoportkonferencia és a mediációs körök azonban csak szűk körben.
- ▶ A tettes–áldozat mediációban mindazonáltal csak az alkalmazottak nagyjából egynegyede bízik. A családi csoportkonferenciában 80 százalék, sőt, a mediációs körökben 90 százalék egyáltalán nem bízik.
- ▶ A fogvatartottak áldozattal való kapcsolatfelvételének és jóvátételi erőfeszítéseinek a megkérdezettek 80 százaléka látja értelmét. A tettes–áldozat mediáció és más helyreállító szemléletű intézkedések alapvetően széles körű elfogadottságot élveznek a büntetés-végrehajtási alkalmazottak körében, mindazonáltal a megkérdezettek körülbelül fele kételkedik a megvalósíthatóságukban.
- ▶ A tettes–áldozat mediációval kapcsolatos ismeretek csak szűk körben alapulnak olyan információkon, amelyeket az alkalmazottak a képzésük és továbbképzésük során szereztek.

A külföldi tapasztalatok, a németországi jogi helyzet és az alkalmazottak alapvetően széles körű támogatása alapján komoly érvek szólnak amellett, hogy a tettes–áldozat mediáció, de egyéb helyreállító igazságszolgáltatási intézkedések is széleskörűen kipróbálásra kerüljenek a német büntetés-végrehajtásban.

Az alkalmazottak szkepticizmusát a megvalósíthatósággal kapcsolatban azonban a brémai büntetés-végrehajtási intézetben szerzett tapasztalatok alapján komolyan kell venni. Anélkül, hogy a vizsgálati jelentés ezen pontján a brémai mintakísérlet eredményeit bemutatnánk, egyértelmű, hogy az ilyen intézkedésekhez szükséges keretfeltételek nem adóttak minden további nélkül, hanem azokat egy mintakísérlet keretei között kell felépíteni, és **a fogvatartottakkal és az áldozatokkal való bánásmód speciális, erre irányuló tapasztalatot igényel.**

A modellkísérletek alkalmazását ezért intenzív előkészületeknek kell megelőzniük. Első sorban a tárgyalat intézkedések ismeretének mértékét és az azokban való bizalom szintjét kell az alkalmazottak körében jelentősen növelni, különösen a családi csoportkonferencia és a resztoratív körök esetében. Erre alkalmat teremthetnek a továbbképzések. Nemzetközi tapasztalatok alapján sok érv szól amellett, hogy ezekkel a Németországban eddig jellemzően kevésbé figyelembe vett intézkedésekkel intenzíven foglalkozzanak.

A meglévő ténymegállapítások alapján a következő szükséges lépésnek azt látjuk, hogy a tettes–áldozat mediációt, de különösen a csoportkonferenciát a büntetés-végrehajtásban jól előkészített modellprojektekben próbálják ki.

E. A BRÉMAI OSLEBSHAUSENEN TALÁLHATÓ BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI INTÉZETBEN LEFOLYTATOTT MODELLKÍSÉRLET EREDMÉNYEI

1. Bevezetés

Az eddigiekben bemutatott elemzések után a tettes–áldozat mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtási körülmények közötti, gyakorlatba történő átültetésének kérdése központi jelentőségűvé vált. E projekt keretében azonban csak példajellel teszteljük a megvalósíthatóságot. Ami a büntetés-végrehajtásban az efféle intézkedések iránti igényt illeti, az alábbiakban bemutatott eredményeket a meglévő feltételek között megvalósítható minimumnak kell tekinteni, méghozzá két okból. Az első ok a modellprojekt pénzügyi feltételeiben keresendő⁵¹, a második ok a brémai büntetés-végrehajtási intézet átépítése, ami miatt az intézetben átmenetileg csak kevés fogvatartott személy tartózkodott.

További körülmény, hogy a projekt a büntetés-végrehajtási intézetben körülbelül fél éves késéssel indult, mert bár a kérelem benyújtásakor biztosra vettük az engedély kiadását, azt az intézet vezetőségében beállt változás miatt újra kellett tárgyalni. Ezek a tárgyalások kezdetben nehéznek bizonyultak, mivel a projekt fontosságáról a büntetés-végrehajtási intézet felügyeleti hatóságát is meg kellett győzni. Már a kérelem benyújtásakor egyértelmű volt, hogy Bréma tartomány a projektben pénzügyi eszközökkel nem vesz részt. A projekt nagyon szűkös költségvetésének oka lényegében az, hogy a brémai Tettes–Áldozat Mediációs Egyesületnek (Täter-Opfer-Ausgleich Bremen e. V.) a projekt társfinanszírozását saját forrásaiból kellett fedeznie.

Az említett kezdeti problémák leküzdését követően nagyon gyorsan nőtt a projekt elfogadottsága, így 2009 szeptemberében a munka az intézet vezetésének és a brémai büntetés-végrehajtási alkalmazottainak nagyfokú támogatásával indulhatott meg. A projekt koncepciójának meghatározására nagyon bizalmas és egyetértő közegben került sor. A munkafeltételek, mint például a be- és kilépés olyan kooperatív módon lettek kialakítva,

⁵¹ A projekt alig 5000 eurós éves keretet kapott, az egyeztetés teljes folyamata során a tevékenységek semmilyen további szélesítését nem tették lehetővé.

amennyire csak lehetséges volt. A büntetés-végrehajtási intézetben egy helyiség mindig rendelkezésre állt a fogvatartott személyekkel folytatott beszélgetések céljára. A tettes–áldozat mediáció lehetőségére a közvetítő, Tim Steudel segítségével kifüggesztett tájékoztatókon, illetve tájékoztató rendezvényeken tudtuk felhívni a figyelmet. A közvetítési tevékenység a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában a megállapodásnak megfelelően megindult, és annak a felnőttek büntetés-végrehajtására való kiterjesztését sem zárták ki.

2. Projektpartnerünk, a brémai Tettes–Áldozat Mediációs Egyesület (Täter-Opfer-Ausgleich Bremen e. V.)

Brémában a tettes–áldozat mediációt több mint 20 éve alkalmazták eredményesen. Bréma egy 550 ezer lakosú város. Az említett egyesület évente több mint 700 tettes–áldozat mediációs ügyet dolgoz fel, több mint 900 áldozat és több mint 1000 elkövető részvételével.⁵² A munkatársak a helyreállító igazságszolgáltatás különböző területein széles körű és intenzív tapasztalatokkal rendelkeznek. Ez például a büntetés-végrehajtási projekt keretében bevont mediátorra, Tim Steudelre is vonatkozik. Az egyesület sok éve eredményesen tart fenn egyeztető szerveket szociálisan hátrányos helyzetű városrészekben szétszórva, ami azt eredményezi, hogy más intézményekhez képest az érintettek jelentős része közvetlenül az egyeztető szervhez fordul (Täter-Opfer-Ausgleich Bremen e. V., 2010: 8; Winter, 2001). Az önkéntes jelentkezők aránya – azoké, akiket nem a rendőrség vagy az ügyészség utal oda – jelenleg 22% (Täter-Opfer-Ausgleich Bremen e. V., 2010: 19). Az egyesület évek óta fejlődik. A büntetés-végrehajtási projekten kívül jelenleg futnak modellprojektek iskolákban, köztük egy falfirkák témájával foglalkozó, egy futballszurkolókkal dolgozó projekt, valamint egy magán lakásépítési cégekkel együttműködésben folyó program.⁵³ Az utóbbi időben az egyesület egy olyan projekten keresztül vált különösen ismertté, amely a családon belüli erőszakos és zaklatásos bűncselekményekkel foglalkozik (további információ: Winter, 2010; Winter & Dziomba, 2010; www.stalking-kit.de).⁵⁴

3. A projekt lefolytatása

A tettes–áldozat mediáció viszonylag széles körű brémai ismertsége és elfogadottsága ellenére a szabadságvesztés ítélete hosszú ideig a tettes–áldozat mediáció leküzdhetetlen akadály volt. Amint valakit a főeljárásban letöltendő szabadságvesztésre ítélték és börtönbe került, a tettes–áldozat mediáció nem volt lefolytatható. Sem a fogvatartott személy, sem a büntetés-végrehajtási intézetek munkatársai (pszichológusok, szociális szolgálat munkatársai, lekipásztorok stb.) vagy a végrehajtásban dolgozó tisztségviselők, illetve vezetők, sőt maguk a sértettek vagy azok hozzátartozói sem kérve nyelzhettek tettes–áldozat mediációt. A Bréma-Oslebshausen

52 Täter-Opfer-Ausgleich Bremen e. V., 2010., 16., 20., 22. oldal.

53 További információ: www.toa-bremen.de/index.htm

54 Az egyesület a Tettes–Áldozat Mediációs Szövetségi Munkacsoport jóváhagyó pecsétjével is rendelkezik, amely a Brémai tettes–áldozat mediáció bejegyzett egyesület munkájának magas minőségét ismeri el (további információ: www.toa-servicebuero.de).

Büntetés-végrehajtási Intézetben a (nem enyhíthető büntetésüket töltő) elítéltekkel való beszélgetés szervezési, eszmei és pénzügyi szempontokból egyszerűen nem volt lehetséges.

A „Mediáció és helyreállító igazságszolgáltatás büntetés-végrehajtási intézetekben” (MEREPS) elnevezésű projekt kezdetén ez a jogi helyzettel ellentétes gyakorlat megváltozott. 2009 szeptemberében került sor az első beszélgetésekre nem enyhíthető büntetésüket töltő elítéltekkel az Oslebshausen Büntetés-végrehajtási Intézet egyik védett helyiségében. A legtöbb résztvevő nehéz vagy szétzilált családi háttérrel rendelkezett és többszörös visszaesőként már hosszú bűnlajstroma volt. **Minthogy az elkövetett bűncselekmények rendszerint nagyon súlyosak voltak (emberölési kísérlet, rablás, súlyos testi sértés), az eset feldolgozása – nem utolsósorban az áldozatok védelmében – alapos előkészületeket igényelt. Egyes résztvevők esetében át lehetett törni a szegény miatti védelmi mechanizmusokat, és a bűncselekmény feldolgozása életük részévé vált. Azokkal, akik a beszélgetések ezen formáját vállalták, ezt követően meg lehetett kezdeni a tulajdonképpeni bűncselekmény feldolgozását. A valósággal és az egyéni félelmekkel és érzelmekkel való, részben kellemetlen szembesülés ellenére a projekt során csak nagyon kevés fogvatartott személy vonta ki magát a beszélgetések alól. Még azok a résztvevők is, akiket a bűncselekmény feldolgozása során feltételeken szabadságra bocsátottak és ezáltal pártfogó felügyelet alatt sem álltak, addig folytatták a beszélgetéseket, amíg a sértettel való kapcsolatfelvétel vállalható volt.** Az egyes eredményeket táblázatban mutatjuk be.

Noha nem minden sértett reagált a megkeresésekre, azok, akiket közvetlenül vagy közvetve érdekelt a vádlottal való kapcsolatfelvétel, az előzetes beszélgetések során alaposan fel lettek készítve a tétlessel való esetleges találkozásra. Az eltérő tapasztalatok és perspektívák gondos megközelítése végül azt eredményezte, hogy – attól függetlenül, hogy végül sor került-e a közös beszélgetésre, avagy a felek csak közvetítők során kommunikáltak egymással – az áldozat és a tettes a jogellenes cselekedet elkövetésének beismerését követően megbékültek, és az ügyet saját maguk számára pozitívan zárták le.

4. Eredmények

A Bréma-Oslebshausen Büntetés-végrehajtási Intézetben 2009 szeptemberében indított projekt kezdetétől a 2011. szeptember végi értékelési időszak átmeneti lezárásáig 27 fogvatartott személy vállalta, hogy részt vesz tettes–áldozat mediációban. **Ezzel a 27 fogvatartott személy-lal összesen 116 beszélgetést vezettünk le, azaz elítéltenként átlagosan több mint négyet.**

A tettes–áldozat mediáció lefolytatására összesen 22 áldozat jött szóba. Kiderült, hogy a tettesek számára már az is nehéz lépés, hogy egyáltalán azt tisztázzák magukban, hogy a tettes–áldozat mediáció mely áldozatok esetében lehetséges. A legtöbb tettes a bűnözői karrierje során számos áldozatot megkárosított, és a letöltendő szabadságvesztés nemritkán szintén több bűncselekmény következménye, vagy olyan bűncselekményé, amelynek több áldozata van. Ennélfogva a tettesek számára nehéz és fájdalmas eljárás az áldozatokat, akiket emlékezetükben részben már elnyomtak, ismét személyként érzékelni, esetleges igényeikkel szembenézni, a kapcsolatfelvételre való reakciójukat felbecsülni, és megfogalmazni, milyen konkrét céllal kerüljön egyáltalán sor a kapcsolatfelvételre.

A 22 áldozatból nyolc nem reagált a megkeresésünkre, hét áldozattal pedig még nem került sor kapcsolatfelvételre, mert a tétlessel folytatott előzetes beszélgetések még folynak,

és a mediáció jelenleg még nem vállalható. A fennmaradó hét áldozattal sikerült olyan kapcsolatot létrehozni, amely minden esetben úgy zárult le, hogy azt eredményes tettes–áldozat mediációnak értékeltük. Négy áldozat volt hajlandó az elkövetővel közös tettes–áldozat mediációs beszélgetés keretében találkozni, három áldozattal közvetett mediáció során sikerült olyan eredményeket elérni, amelyek lehetővé teszik, hogy eredményes tettes–áldozat mediációról beszélhessünk.

Itt utalni kell arra, hogy az áldozatokkal való kapcsolatfelvétel adminisztratív okokból is nehéznek bizonyult. Az áldozatok elérhetőségei ugyanis nem állnak a büntetés-végrehajtási intézet rendelkezésére, és azokat az eljárás lezárását követően sem az ügyészség, sem a bíróság nem őrzi meg, így lényegében az iratokból kell őket kikeresni. Hozzá kell tenni, hogy az ehhez szükséges szervezeti feltételek nem állnak rendelkezésre, noha a brémai büntetés-végrehajtási jog az átfogó jóvátételnek nagy jelentőséget tulajdonít.

A 27 elítélt közül, akik eredetileg érdeklődtek a tettes–áldozat mediáció iránt, öten az előzetes beszélgetések után visszaléptek. Hét tettes estében az eset feldolgozása jelenleg még folyamatban van, másik hét tettesnél már sor került a tettes–áldozat mediáció eredményes lezárására. Nyolc tettes esetében ugyan nem sikerült felvenni a kapcsolatot az áldozatokkal, az előzetes beszélgetések eredményei alapján azonban a mediációs eljárás részleges sikeréről beszélhetünk.

Az eredmények összhangban vannak a tettes–áldozat mediáció tapasztalatainak spektrumával. Azok a kezdeti félelmek, amelyek szerint a fogvatartott személyek helyzetükből adódóan nem tudnak az áldozatok számára jóvátételt nyújtani, nem igazolódtak be. Három fogvatartott pénzügyi jóvátételt is adott az áldozatoknak. Épp az egyoldalú teljesítések mutatják, hogy a mediációs eljárás keretében akkor is fejlődés indulhat meg, ha az áldozattal való kapcsolatfelvételre nincs lehetőség.

Végül meg kell említeni az áldozatok és a fogvatartott személyek melletti többi résztvevő viszonylag magas létszámát. E jelentés keretei között többször utaltunk már azon több-letlehetőségekre, amelyeket különösen a társadalmi környezetnek az elítélt szabadulására való előkészítését és az emberi kapcsolatoknak a szabadságvesztés ideje alatti fenntartását tárgyaló konferenciák jelenthetnek. A következő értékelés mindazonáltal azt mutatja, hogy ezek között a lehetőségek között folyamatos átjárások lehetségesek, amelyek a közvetlen résztvevők számára esetlegesen jobban megfelelnek, mint a mereven felállított körülmények.

Az áldozati oldal kiértékelése

Az áldozatok hajlandósága a tettes–áldozat mediációban való részvételre	Létszám
Az áldozat a tettes–áldozat mediációra elvileg kiválasztható volt	22
Az áldozattal való kapcsolatfelvételre még nem került sor	7
Kapcsolatfelvétel nem lehetséges, az áldozat nem jelentkezik	8
Az előzetes beszélgetést követően az áldozat nem hajlandó részt venni a tettes–áldozat mediációban	0
Az áldozatok az előzetes beszélgetések után visszaléptek	0
Az áldozatok az elítélttel csak közvetett tárgyalásokra/kapcsolatfelvételre voltak hajlandók	3
Az áldozatok hajlandók voltak közvetlenül is találkozni az elítélttel (elkövetővel)	4
Összesen	22

A fogvatartotti oldal kiértékelése

A fogvatartott személyek hajlandósága a tettes–áldozat mediációban való részvételre	Létszám
A fogvatartottakat alapvetően érdekli a tettes–áldozat mediáció	27
Az együttműködést az előzetes beszélgetések során visszavonták	5
A folyamat részben eredményes, noha nem került sor kapcsolatfelvételre az áldozattal	8
Eredményes tettes–áldozat mediáció, beszélgetés nélküli, közvetítésen keresztüli tettes–áldozat mediáció	3
Eredményes, közvetlen tettes–áldozat mediáció, az áldozat és a tettes egy tettes–áldozat mediációs beszélgetés keretei között találkoztak	4
A tettes–áldozat mediáció jelenleg még folyamatban van	7
Az áldozatok hajlandók voltak közvetlenül is találkozni az elítélttel (elkövetővel)	4
Összesen	27

Eredmények

Teljesítés/Megállapodás	Közvetett tettes–áldozat mediáció	Közös beszélgetés	Egyoldalú teljesítés
Egyeztetési megállapodás ⁴⁹ (7)	3	4	0
Bocsánatkérések (15)	3	4	8
Védelmi nyilatkozatok ⁵⁰ (12)			12
Anyagi kártalanítás (5)	1	1	3
Ajándék (1)		1	
Kötelezettségvállalás gyógykezelésen való részvételre (4)	2	0	2

Részvétel a beszélgetéseken (az elkövetőn /sértetten kívül)

Résztevő	Előzetes beszélgetés az áldozattal	Előzetes beszélgetés a fogvatartottal	Közös beszélgetés
Anyá (2)		2	
Barátnő (2)		2	
Gondviselő (3)	1	2	1
Fehér Gyűri (1)	1		1
Ügyvéd (1)	1		
Rendő (1)	1		
Pártfogó (1)		1	

Lezárásként egy, az esetek leírását összefoglaló táblázat következik, amelynek célja, hogy konkrét képet adjon a feldolgozott esetekről és a beavatkozások jellegéről.

⁴⁹ Egyeztetési megállapodás (jogi kötelezettség elismerése nélkül)

Írásbeli megállapodás a konfliktus sértetti és vádlotti oldala között. A megállapodásban írásban rögzítik a két konfliktusban álló fél megbékélését és az esetleges jóvátételi teljesítéseket. A konfliktusban álló mindkét fél vagy egy közös egyeztetési időpontban, vagy külön aláírja a megállapodást.

⁵⁰ Védelmi nyilatkozat (jogi kötelezettség elismerése nélkül)

A vádlott írásbeli nyilatkozata valamely konfliktus sértettje számára. A nyilatkozat azt tartalmazza, hogy a vádlott aktívan részt vett a tettes–áldozat mediáció egyeztetéseiben, bocsánatot kért a sértettől és vállalta, hogy a jövőben nem fog ilyen módon viselkedni. A nyilatkozatot a vádlott aláírja, és megküldi a sértett félnek. A mediációs eljárások viszonylag korai szakaszában kerül rá sor.

Szám	Eset	A tettes-áldozat mediáció során feldolgozandó konfliktus	Támogató körülmé- nyek	Nehézségek	Állapot	Kimenetel	Plusz információk, konklúzió
1.	Egon, 21 éves, rablás, 4 év 3 hónap	A vádlott egy társtet- tessel közösen a női buszvezető sértettet éjjel késsel megfenye- gette, és elulajdoníto- tta a bevételt.	A kételyek, aggodalmak és félelmek feldolgozás- ra kerültek az áldozatot előkészítő beszélgeté- sek keretében.	A sértett adatainak beszerzése nagyon időigényes volt, mert a vádlottat nem Bréma- ban ítélték el. Ez elhúzta az eset feldolgozását.	Eredményesen lezárult.	Közös beszélgetés, lemondás a fájdalom- djiról, ill. kártérítési követelésekről, egyezte- zési megállapodás.	
2.	Uwe, 17 éves, betöré- ses lopás, felfüggesztett szabadságvesztés vég- rehajtása. A beszélgeté- sek időpontjában ítélet még nem született	A vádlott és a sértett barátok voltak. A sértettet a vádlott és más személyek több hónapon keresztül fogvatartották a saját lakásában, fenyegették, és arra kényszerítették, hogy betörésekben vegyen részt. A sér- tettet egyedül nevelő édesanya a fogvatartás ellen semmit nem tett.	A beszélgetésben eljutnak a tettesi és áldozati szerepekre való reflexióig, megtörténik a vádlott felelősségvál- lása. A vádlott tett erőfeszítéseket, hogy megszerezze a sértett elérhetőségét. Sikerült megszerez- ni a sértett adatait a jóvátételi szándék teljesítéséhez	Uwe figyelmét elvonja az előtte álló főtár- gyalás. A sértett nem nyitott a vádlottal való közvet- len találkozára.	Eredményesen lezárult.	Egyéni beszélgetések a sértettel, konfliktus- feldolgozás és utólagos vitarendezés közvetítőn keresztül; írásos bocsá- natkérés; egyeztetési megállapodás. Az ítéletet a beszélge- tések folytatása idején hozták meg (további szabadságvesztést nem szabtak ki). Szabadulását követően a vádlott telefonon a brémai Tettes-Ál- dozat Mediációs Egyesülethez fordult, hogy megszerezze a sértett kontakta- datait. A tettes-áldozat mediációs alkalmazottal végül nem került sor személyes beszélge- tésre, mivel a vádlott a megbeszelt találko- zókra nem ment el.	

3.	Kevin, 19 éves, súlyos testi sértés, 2 év felfüggesztett szabadságvesztés	A vádlott és ismerősei hosszabb időn keresztül fogvatartották a sértettet annak lakásában. A sértettet ezen időszakban más vádlottak ismételten megverték és arra kényszerítették, hogy bűncselekményeket kövessen el. Végül a vádlott a sértettet egy légisztollyal többször arcon lötte.	A vádlott nyitott a sértettel való beszélgetésre. A vádlott írásbeli bocsánatkérést fogalmaz meg, anyagi kártalanítást is felajánl.	Eredményesen lezárult.	Megszűnnek a bocsánatkérő levél, melyben a vádlott kifejti személyes beszélgetési szándékát a sértett felé, aki azonban ezt elutasítja... A vádlott 800 € összegű jóvátételt fizet részletekben, egyeztetési megállapodásra kerül sor. Az anyagiak rendezése még tart.	Egy „eset az esetben” úgy került feldolgozásra. Minthogy a sértett tanúvédelmi programban vett részt és nem tartózkodott Brémában, adatainak beszerzése nagyon körülményes, és a kapcsolatfelvétellel nagyon nehéz volt. Az ítéletet a beszélgetések folytatása idején hozták meg.
4.	Vati, 17 éves, emberölés kísérlete, 2 év	Az elkövető Molotov-koktélt dobott egy rendőrautóra, ezért emberölés kísérlete miatt elítélték. A sértett így az ügyben érintett rendőr.	Az elkövető együttműködése, bűncselekményének felvállalása. Az intézménnyel és nem a sértett személyivel szemben vannak ellenérzései. A rendőrség viszonyulása pozitív a tettes-áldozat mediáción való részvételhez. Az elkövető megjelenik a személyes beszélgetéseken.	Részen eredményesen lezárult.	Várni kell a védelmi nyilatkozat aláírására és visszaküldésére.	A sértett rendőr. Úgy tűnik, hogy a vádlott és a rendőrség mint intézmény közötti konfliktus a döntő jelentőségű. A rendőrséggel való együttműködés alapvető fontosságú. Nehéz megfelelő beszélgetőpartner találni a rendőrségnél. A hatóság hierarchikus felépítése és a nyilvánosság, illetve a média érdeklődése az eset kapcsán megakadályozták a „rövid úton történő” kapcsolatfelvételt; ezért arra a rendőrfőnökön keresztül került sor. Mindkét oldalon erősen érződik a védekező pozíció és a kételkedés. A rendőrséggel való közvetlen beszélgetés nélkül is észrevehető a vádlottnál a viselkedési minta megváltozása.

Szám	Eset	A tettes-áldozat mediáció során feldolgozandó konfliktus	Támogató körülmé- nyek	Nehézségek	Állapot	Kimenetel	Plusz információk, konklúzió
5.	Rüdiger, 39 éves, fegyveres rablás, 2 év felfüggesztett szabadságvesztés	Az elkövető egy drogéria pénztárosnő- jét késsel fenyegette, és a pénz átadására kényszerítette.	Sor került a sértett érzelmeivel és a cselek- mény következményei- vel való szembesülésre. Bocsánatkérő levél született. A sértett nyitott volt a közvetett kommunika- cióra.	A sértett nem tartott gényt a találkozására.	Eredményesen lezárult.	A felek 1500 € összegű jóváteletben állapodtak meg (egyeztetési megállapodás).	Az elkövető a bűncse- lekmény feldolgozásán keresztül javítani tudta az önképét és kibé- külhetett a sértettel. Továbbra is dolgozik, és lemondott az alkohorról
6.	Peter, 20 éves, rablás, 2 év 4 hónap	Az elkövető fegyve- ren kirabolt egy kis pékséget. A sértett a bűncselekmény elkö- vetésekor egyedül jelen lévő alkalmazott.	Az elkövető pontossága és megnyílása. A szabadulás utáni ter- vek, családi kapcsolatok, születendő gyermek. Bocsánatkérő levél megfogalmazása. A beszélgetések a feltételes szabad- lábra helyezés után is folytatódtnak	Az elkövető agresszi- vítása, empáhiánya, az áldozati érzések figyelmen kívül hagyása. A sértett nem reagál a megkeresésre	Részben eredményesen lezárult. (A konfliktus eredményes feldolgo- zása elkövetői oldalon.)	A sértett nem reagált a bocsánatkérő levélre. Az elkövető egy védel- mi nyilatkozatot írt alá.	Bár a tettes-áldozat mediáció (az elkövető hajlandóságának hiánya miatt) majdnem sikertelenül zárult, végül sikerült a vele folytatott beszélgeté- seket eredményesen befejezni. A saját viselkedés átgondolása és beszélgetés a sértett érzéseiről.

7.	Stefán, 28 éves, különböző tulajdon elleni és erőszakos bűncselekmények. 2 év	A részt vevő személyek a bűncselekmény elkövetésének időpontjában a Werl büntetés-végrehajtási intézet (hosszú időtartamú szabadságvesztéseket végrehajtó intézet) lakói voltak. Itt az elkövető egy nézeteltérés során elütötte a sértett állkapcsát.	Együttműködőkészség, tetteire való reflexió. Bocsánatkérési szándék.	A sértett magasabb követelése, a felkinált összeg elutasítása és az elkövető megfenyegetése.	Részben eredményesen lezárult. (A konfliktus eredményes feldolgozása elkövetői oldalon.)	Az elkövető a sértett számára aláírt egy védelmi nyilatkozatot és megfogalmazott egy bocsánatkérő levelet. Mindkettőt megküldték a sértett részére.	A konfliktusban részes személyek a bűncselekmény elkövetésének időpontjában egy hosszú időtartamú szabadságvesztéseket végrehajtó büntetés-végrehajtási intézet lakói voltak. A kapcsolatait a sértettel különösen nehéznek mutatózott, személyes beszélgetések egyáltalán nem voltak lehetségesek, az információcsere az illetékes szociális szolgálaton keresztül zajlott.
8.	Edin, 20 éves, zsarolás, fenyegetés és lopás, 2 év 10 hónap	A sértett egy környékbeli fiú, akit az elkövető különböző alkalmakkor „lehúzott”.	Elkövetői felelősségvállalás hiánya. A tettes áldozati szerepben való önde-finíciója. Az elkövetői részvétel háttérében a büntetés-végrehajtási intézet vezetője felé való megfélemlési szándék áll.	Lezárult.	Tettes-áldozat mediációra nem kerül sor. A sértettel való kapcsolatfelvétel nem vállalható fel. Az elkövető védelmi nyilatkozatát írá alá.	Az elkövető elképzelése a büntetés-végrehajtás keretei között lefolytatott tettes-áldozat mediációról nem felel meg a tényleges követelményeknek.	

Szám	Eset	A tettes-áldozat mediáció során feldolgozandó konfliktus	Támogató körülmé- nyek	Nehézségek	Állapot	Kimenetel	Plusz információk, konklúzió
9.	Frad, 17 éves, súlyos testi sértés, 2 év felfüggesztett szabadságvesztés	Az elkövető egy másik fiatalkorú személy- lyel együtt alkoholos befolyásoltság alatt egy parkban megvert egy férfit. A sértett élet- veszélyes sérüléseket szenvedett, és azóta felelőtlenségben él.	A beszélgetések során az elkövető foglalkozott mind a múltjával, a családjától való elválással és helyzetével Németországban, mind a bűncselekménnyel és annak a sértettre gyakorolt következményeivel.	Az elkövető a beszélgetésig nem tudott a tettenek fizikai hatásairól.	Erdményesen lezárult.	A közös beszélgetés személyes bocsánatkérésrel és ajándék átadásával zárul. A sértett kérésére fájdalomdíjról, illetve hasonlókról itt nem tárgyaltak.	
10	Vladimir, 21 éves, rablás, súlyos testi sértés, kényszerítés kísérlete, rongálás, magánlak-sértés, 2 év 2 hónap	A konfliktusban álló felek sértetti oldalon egy súlyos testi sértés/emberölés kísérletének áldozata és az elkövető, aki a bűncselekményt egy másik személlyel közösen követte el. Az elkövető és a sértett az elkövetés időpontjában nem ismerték egymást. A tettes-áldozat mediáció a későbbiekben egy enyhébb bűncselekmény sértettjével való másik konfliktusra összpontosított.	A bűncselekmény másik elkövetője és a sértett között már sikeres tettes-áldozat mediációra került sor a bv. intézetben kívül.	Az elkövető empátiájának, felelősségvállalásának hiánya.	Lezárult. Tettes-áldozat mediációra nem került sor.	A vádlottal semmilyen további együttműködés nem lehetséges.	

11	Mihamet, 17 éves, rablás, zsarolás, felfüggesztett fiatalkorúak szabadságvesztése	Számos rablótámadás, zsarolás, fegyveres rablás.	Az elkövető bocsánatkéri és több irányú jóvátételi szándéka.	A sértettek reakciója: nak hiánya.	Részben eredményesen lezárult. (A konfliktus eredményes feldolgozása vádlotti oldalon.)	A vádlott védelmi nyilatkozatot ír alá.	Az elkövető röviddel a szabadulását követően egy újabb rablótámadás következtében ismét előzetes letartóztatásba kerül. Az esetek sokasága és az elkövető folyamatosan változó tartózkodási helyei megnehezítik az eset feldolgozását.
12	Adrian, 19 éves, különböző testi sértések, kábítószer birtoklása, lopás, 2 év 8 hónap a jelenlegi eljárás még folyamatban van	Az elkövető egy civil ruhás rendőr kezéből kiütötte a mobiltelefonját, és fejbe rúgta, mikor az lehajolt érte.		Kábítószeres befolyásoltság a beszélgetéseken. Kapcsolat megszakítása.	Lezárult. Tettes-áldozat mediációra nem kerül sor.	Az elkövető a tettes-áldozat mediációt önmagától szakítja meg. Írásbeli nyilatkozat vagy megállapodás nincs. A sértettet még nem értesítették.	
13	Torben, 20 éves, zsarolás, 2 év 6 hónap	Az elkövető számtalan ismeretlen sértett ellen követett el internetes csalást az eBay-en. Ez megnehezítette az egyedi konfliktusok meghatározását és feldolgozását.		Az esetek jelentős száma a káresek egyes személyhez való hozzárendelését megnehezíti, illetve lehetetlenné teszi.	Lezárult. Tettes-áldozat mediációra nem kerül sor.	Az elkövető szabadulása után a tettes-áldozat mediációt önmagától szakítja meg. Írásbeli nyilatkozat vagy megállapodás nincs. A sértetteket még nem értesítették.	
14	Mario, 29 éves, rablás, 3 év	Üzlet fegyveres kirablása. Az ügyben egy fiatal eladónő érintett, aki az elkövetéskor egyedül tartózkodott az üzletben.	Lépések történnék a gyógykezelés irányába.	Empátia hiánya az elkövetőnél. Elkövető súlyos heroinfüggősége.	Felfüggesztve (a drogellvonó gyógykezelés befejezéséig).	Egy védelmi nyilatkozatot ír alá.	

Szám	Eset	A tettes-áldozat mediáció során feldolgozandó konfliktus	Támogató körülmé- nyek	Nehézségek	Állapot	Kimenetel	Plusz információk, konklúzió
15.	Tarkan, 21 éves, zsarolás, 2 év 6 hónap	Egy játéktérrel fegyve- res kirablása. A sértett játéktermi alkalmazot- tat a munkaidő vége után betuszkolták egy gépkocsiba, és vissza- vitték a játéktérhez. Ott arra kényszerít- ték, hogy kinyissa a játéktérmet és pénzt adjon ki.	Elkövető hezitálása során az áldozati szempontokra van tekintettel. Együttműködő elkö- vető, empátiakészség, foglalkozás a cselek- mény következmé- nyeivel.		Folyamatban.	Folyamatban.	
16.	Alexander, 22 éves, lopás, 2 év 4 hónap és Fabian, 21 éves, lopás, 2 év 3 hónap	A fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetében két elítélt egy harmadik társuk végbelebe helyezett egy villanykörtét.	Bocsánatkérő levél megfogalmazása.	Az elkövetők bagatel- lizálják a történetet, vitáikjak felelősségüket. A sértett egy másik bv. intézetben tartózkodik. Nem reagál a bocsá- natkérő levélre.	Részben eredményesen lezárult. (A konfliktus ered- ményes feldolgozása elkövetői oldalon.)	Az elkövetők védelmi nyilatkozatokat írnak alá. Amennyiben a sér- tett mégis jelentkezne, fennállna a közös beszélgetés lehetősége.	Büntetés-végrehajtáson belüli konfliktus: szexuál- is háttérrel. A megno- vekedett szegénység megnehezíti az azzal való szembesülést, hogy a sértett miként élte meg az esetet, és az belőle milyen érzéseket váltott ki.
17.	Samuel, 22 éves, súlyos testi sértés, 3 év 3 hónap	Az elkövető a zárkájában a sértettet előzetes jelzés nélkül arcon ütötte. A sértett elveszítette pár fogát, és azt követően szívinfarktust kapott. A sértettet röviddel a szabadulása után (büntetés végrehajtásá- ra alkalmatlanság miatt) megvádolják egy fiatal nő sérelmére elkövetett erőszakos közöléssel és előzetes letartóztá- tásba került.	Az elkövető keresi a kapcsolatot a sértet- tel. Vállalni akarja a fe- lelősséget, és a sértettel ki akar békülni. Sikeres kapcsolatfelvétél a sértettel.	Terjedő pletykák a megorásról a bv. intézetben.	Eredményesen lezárult.	Az elkövető és a sértett a büntetés-végrehaj- tási intézetben egy- a dolgozat tisztázó és békülékeny beszélge- tést folytatnak. 500 € fájdalomdíjban állapodnak meg, melyet egyeztetési megállapo- dásban rögzítenek.	Büntetés-végrehajtáson belüli konfliktus: az elő- zetes letartóztatásban lévőkkel és a fiatalkorú- ak büntetés-végrehaj- tási intézetének lakóival a kommunikáció nem egyszerű.

18.	Anton, 20 éves, rablás, 3 év	A tettes további álarcos fejezetes tettesekkel együtt egy nagyobb üzlet vezetőjét és egy alkalmazottját megfenyegette. Az eset során összesen 30 ezer euró a tettes szert.	Bocsánatkérési, jóvátételi szándék.	A sértettek nem reagálnak az első megkeresésre.	Folyamatban.	
19.	Murat, 18 éves, többrendbeli fegyveres rablás, 4 év	Egyik fegyveres rablása során a vádlott Dél-Németországban egy játéktérrel alkalmazottját megfenyegette, és egy jelen lévő vendéget súlyosan bántalmazott.		Empátia hiánya, kábítószeres befolyásoltság.	Folyamatban.	
20.	Tomas, 20 éves, súlyos rablás, 2 év	Az elkövető egy társatessel kirabolt egy fiatalembert a parkban, és közben súlyosan bántalmazta.			Az elkövető bocsánatot akar kérni a sértettől, és határozatlan összegű fájdalomdíjat akar fizetni.	
21.	Benny, 53 éves, testi sértés, az ítélet nem ismert	Az elkövető korábbi barátja a büntetés végrehajtásának ideje alatt a négy és fél éves kapcsolattól kilépett. Ezért a vádlott zaklatni kezdte, mire a sértett jelezte, mire a sértett jelezte.		Részben eredményesen lezárult. (A konfliktus eredményes feldolgozása vádlott oldalán.)	Semmi reakció a sértett részéről. Az elkövető a sértett javára szóló védelmi nyilatkozatot ír alá.	Párkapcsolati konfliktus. A kezdeményező a vádlott ügyvédje volt.
22.	John, 21 éves, különböző lopások bűncselekmények, 1 év 2 hónap	Megjelölt bűncselekmények. Az elkövető egy régi eljárás sértettjével kíván beszélgetni: az elkövető egy vita során betörte egy rendőr orrát, az eljárás pénzbüntetéssel zárult.			Folyamatban.	

Szám	Eset	A tettes-áldozat mediáció során feldolgozandó konfliktus	Támogató körülmé- nyek	Nehézségek	Állapot	Kimenetel	Plusz információk, konklúzió
23. 24.	Vadim, 17 éves és Gregori, 16 éves, különböző erőszakos bűncselekmények, 2 év	Az elkövetők egy 7–10 fős, alkoholos befolyásoltág alatt álló fiatalokból összetevő- dő csoporttal voltak úton, és egy buszon összeverték és súlyosan bántalmazták egy utast.			Eredményesen lezárult.	A vádlott egy közös be- szélgetés során viselke- désért bocsánatot kér a fiatalembertől, annak jegyesétől és édesany- jától. A felek 500 € anyagi kártalanításban állapodnak meg.	
25.	Yusuf, 25 éves, 3 év 2 hónap	Az elkövető a büntetés végrehajtása során két alkalmazottat és a tanárát megsejtette és megfenyegette.			Részben eredményesen lezárult.	A vádlott a sértettek javára szóló védelmi nyilatkozatokat írt alá.	Erőszakprevenció szakmai szerv kezdé- ményezése. Az intézet vezetése szerint tettes- áldozat mediációnak alkalmazottak bevoná- sával nincs helye.
26.	Michael, 32 éves, meg- szaklásokkal több mint 10 éve szabadságvesz- tését tölti	Az elkövető egyik eltávozása alkalmával találkozót beszélt meg egykori élettársával. A találkozó során a fe- lek veszekedtek, mely- nek során a sértettet testileg bántalmazta.	Beküldési szándék.	A sértett visszautasítása.	Részben eredményesen lezárult.	Az elkövető a sértettek javára szóló nyilatkoza- tokat írt alá.	A kezdeményező az elkövető ügyvédje volt.
27.	Makete, 19 éves, 2 év 3 hónap súlyos rablásért	Kirabolt egy trafikot.			Folyamatban.	Folyamatban.	

F. INTERJÚK FOGVATARTOTTAKKAL ÉS SÉRTETTEKKEL

1. Bevezetés

Egy elemző munka során a közvetlenül érintettek viszonyulását is indokolt felmérni. Ez még inkább vonatkozik egy olyan eljárásra, mint a tettes–áldozat mediáció, ahol végül is az érintettek elégedettsége az eljárás célja. Az információszerzés és az elemzés kvalitatív módszerrel történt, melyet a büntetés-végrehajtás területén alkalmazott tettes–áldozat mediáció témája, az érzékeny és érzelmeiktől átítatott helyzetek indokoltak. Részben strukturált vezérfonal-interjúk alkalmazására került sor (Lamnek, 1989). A módszer előnye, hogy nincsenek korlátozó, előre megfogalmazott válaszlehetőségek. A kidolgozott vezérfonal és az abban foglalt kérdésfeltevések alapján a kérdezőnek lehetősége van a megkérdezettek által felvetett szempontokat, igényeket bevonni, részletesebben tárgyalni.

Az interjúk célja annak kiderítése volt, hogy a tettes–áldozat mediációban részt vevő személyeket milyen indokok vezérelték a részvételben, illetve az elutasításban, valamint hogy azt annak lezárását követően hogyan értékelik.

2. A megkérdezések előkészítése

Az alapul szolgáló kérdésfeltevésekből kiindulva egy olyan interjú-vezérfonalat dolgoztunk ki, amely az 1. tömbben a Donabedian-féle minőségbiztosítási sajátosságokhoz igazodik (Donabedian, 1996). A vezérfonal négy téma köré csoportosult:

- a.** *Tettes–áldozat mediáció* (melynek részei az előkészítés, valamint a strukturális, eljárási és eredményesség-minőség)
- b.** *Cselekmény háttére* (melynek részei a tettes–áldozat kapcsolat és a cselekmény következményei)
- c.** *A büntetőeljáráshoz vezető feljelentés indítékai és az eljárás lefolyása*
- d.** E témakör a statisztikai okokból megkerülhetetlen *előtörténeti adatokat* tartalmazza.

A „Cselekményi háttér” téma érzékenységből adódóan a vezérfonalba egy erre vonatkozó utalás is bekerült. Ha az interjúalany a cselekménnyel összefüggő problémákat jelez, a kérdező ezt jelzi az illetékes tettes–áldozat mediációs alkalmazottnak, hogy esetlegesen egyéni támogatást lehessen biztosítani számára.

3. Lefolytatás

Az adatok védelme érdekében a Rendőrségi és Biztonsági Kutatási Intézet (IPoS) megkeresését áadták a brémai Tettes–Áldozat Mediációs Egyesületnek (TOA), hogy ott kiegészítsék az elérhetőségekkel. A megkeresésben a címzetteket arra kérték, hogy vegyék fel a kapcsolatot az IPoS illetékes alkalmazottjával egy interjú időpontjának megbeszélésére. A megkeresés tartalmazta az ehhez szükséges címzeti adatokat.

4. Célcsoport

2011 augusztusában a MEREPS projekt keretei között folyó tettes–áldozat mediáció modellkísérlet valamennyi résztvevője írásbeli megkeresést kapott. Emellett azokat a személyeket is megkeresték, akik a tettes–áldozat mediációban való részvétel elutasítása mellett döntöttek, mivel a kutatás szempontjából a kritikáknak is komoly jelentőségük van. Összesen 44 személyt kerestünk meg írásban.

5. Visszaérkezett levelek

A 44 elküldött levélből összesen 12 levél és a brémai büntetés-végrehajtási intézet vezetőjének állásfoglalása érkezett vissza az egyesülethez. A visszaérkezett levelek esetében az alábbi indokokat jegyezték fel: „A címzett a megadott lakcímen nem lelhető fel”, „Címzett személye ismeretlen” vagy „Az átvételt megtagadta, vissza a feladónak”. Nyilvánvalóvá vált, hogy különösen a szabadon bocsátott korábbi fogvatartottak érhetőek el nehezen postai úton.

2011 augusztusában három személy telefonon jelentkezett a megkeresésre az IPOs-nál. Ezen személyek közül ketten közvetlenül sértettek voltak, a harmadik személy pedig egy sértett édesanyja volt. Egy személy vállalkozott az interjúra, a többiek ezt elutasították. Az interjút vállaló személy egy német nemzetiségű, egyedülálló, 21 éves fiatalember volt.

Az egyik sértett megnevezte az interjún és a tettes–áldozat mediációban való részvétel-megtagadásnak az okát: szerinte a tettes–áldozat mediáción keresztül az elkövető előnyösebb helyzetbe kerül a büntetés kiszabásánál.

Ezzel szemben az alábbi interjú azt mutatja, hogy más emberek számára mind az interjú, mind a tettes–áldozat mediáció nagyon fontos lehet, és hozzájárulhat ahhoz, hogy a cselekményt, illetve annak következményeit jobban feldolgozzák.

6. Interjú

A sértett esete: A sértettet több hónapos időszakon keresztül fogvatartották az édesanyja lakásában. Arra kényszerítették, hogy bűncselekményeket kövessen el. Megverték, megfenyegették, és egy gázpisztollyal többször is arcon lőtték.

A sértett a levél kézhezvételét követően azonnal elhatározta, hogy részt vesz a tettes–áldozat mediációban.

„Dűlőre akartam jutni, tisztázni akartam pár dolgot, mert a bírósági eljárások sokáig tartanak és az ilyesmi mindig elég lassan megy; bár ez is eltartott egy kis ideig, de ha meggondoljuk, hogy egy bírósági eljárásra 5–6 hónapig kell várni, mert a bíróságoknál annyi minden felmerül, úgy gondoltam, hogy az én helyzetemben ez gyorsabban és pozitívabban alakul, mint ahogy alávetem magam ennek az úgymond 'bírósági terrornak.'”

A sértett tettes–áldozat mediációban való részvételének egyik fontos feltétele volt, hogy a vele és az elkövetővel folytatott beszélgetésekre külön-külön kerüljön sor. Semmi esetre sem akart a vádlottal és az illetékes mediátorral közös beszélgetésen részt venni. Az egyes beszélgetések tartalmát a mediátor folyamatosan közvetítette a másik személy számára.

Az feltétlenül tisztázandó volt, hogy a sértetti oldal egyáltalán igényli-e, hogy véleményt nyilváníthasson. A sértettnek ez a lehetőség nagyon megfelelt.

„Abban az időben nagyon igényeltem mindenesetre, hogy egyszerűen megmondjam a személyes véleményemet, azt, hogy mi történt, hogy ment végbe, hogy az ember erről mit gondol, hogy személy szerint mit gondolok arról, ami történt, egyszerűen azért, hogy el lehessen mondani a másinak, hogy ezt és ezt nem találtam helyesnek, ezt jobban csinálhattad volna, ezt máshogy csinálhattad volna, ezt a köztünk lévő emberi kapcsolat szempontjából jobbnak találtam volna, de ő ezt elfogadta, és remélem is, hogy elfogadta, és szerintem ez még végül is jól alakult.”

Előzetesen azon gondolkodtunk, hogy egy, a sértett számára ennyire érzékeny téma meg tárgyalására alkalmas-e az interjú forma. Voltak olyanok, akik attól tartottak, hogy az interjú esetleg a bűncselekmény még fel nem dolgozott következményeit ismét felszínre hozza a sértett tudatában. Az interjúban részt vevő sértettnél ez nem igazolódott be.

„Szóval, én már korábban is vettem részt terápián az egész ügy miatt, de más ügyek miatt is, és a kezelőorvosom is mondta, hogy beszélnem kell a dologról; a legfontosabb, hogy valaki olyan meghallgasson, aki ezt az egészet talán meg is érti, és aki tanácsot tud nekem adni.”

Az idézetek a helyreállítás lehetőségének komoly jelentőségét mutatják: bizonyos emberek számára a feldolgozás szempontjából valóban fontos, hogy a történekről és azok következményeiről beszélhessenek.

A megkérdezett személy kifejezetten megerősítette, hogy elégedett a tettes–áldozat mediációval.

„Nos, nagyon meg vagyok elégedve a tettes–áldozat mediációval. [...] és, ha valami történne, a tettes–áldozat mediáció keretei között felhívhatom Steudel urat és azt mondhatom neki, hogy: Igen, történt valami, szükségem lenne egy kis segítségre, vagy hogy mit tudok tenni? Erre pedig mindig van lehetőség.”

A sértett ugyanennyire elégedett volt a beszélgetésekkel.

„Nyíltan tudtam beszélni a problémáimról, arról, ami történt, és időt szakított arra is, hogy a dolgok mélyére hatolva kikérdezzen arról, hogy mi is történt pontosan, hogy minden hogyan folyt le, [...] tehát, ha nekem, mondjuk, még eszembe jutott volna valami, a következő találkozáskor elmondhattam volna, szóval ezt az egész tettes–áldozat mediációs dolgot jónak tartom.”

Arra a kérdésre, hogy az elkövetőnek milyen indoka lehetne arra, hogy részt vegyen egy tettes–áldozat mediációban, a sértett elsőre nem tudott válaszolni.

„Nem tudom, mi indította erre, de egy általa írt levélben az állt, hogy nagyon sajnálja azt, ami történt, és hogy nagyon szívesen jóvátenné.

Azt gondolom, hogy nem akart problémákat a bírósággal, nem akarta, hogy ez az ügy a tonnányi bírósági akta között végezze, azt akarta, hogy az ügyet egy másik nyilvános intézmény keretei között tárgyalják, ne a bíróságon.”

A kutatás érdekeit szolgálta továbbá annak a megállapítása, hogy milyennek ítéli a sértett a közvetítői beszélgetés vádlottra gyakorolt hatását.

„Nos, Steudel úr azt mondta, hogy a kezdeti beszélgetések során az elkövető tulajdonképpen elég agresszíven ragaszkodott a véleményéhez, de a következő találkozások során fordult a kocka, és tulajdonképpen megbánást tanúsított, belátta, hogy hibát követett el, és igen, azt gondolom, hogy egy bíróság előtti lehetőségnél mindenképp több beszélgetésre van szükség ahhoz, hogy ilyen ügyeket tisztázni lehessen.”

A továbbiakban arról volt szó, hogy mennyire akart a sértett pozitív változást előidézni a vádlottban.

„Ez fontos volt számomra, de az mindenképp, hogy lássa, hogy nem helyes, amit tett, hogy elgondolkodjon saját magáról, hogy esetleg egy másik utat válasszon, mint azt, amelyen korábban járt. ”

„Igen, ez fontos volt nekem, mert, ha például az ember nem gondolkodik el saját magáról, akkor azt senki nem teszi meg helyette, és ez így megy tovább egy amolyan ördögi körben, és hát remélem, hogy ez segített neki. Nos, nekem személy szerint sokat segített, és remélem, neki is segített abban, hogy tudatában lesz a helyzetének, annak, hogy mit követett el, és segít majd neki abban, hogy legközelebb jobban csinálja.”

Az interjún való részvételének okait a sértett az alábbiakkal magyarázta:

„Hogy miért, mert remélem, hogy mások ezt a tettes-áldozat mediációs lehetőséget észben tartják, hogy észreveszik, hogy van más lehetőség is, nem csak az, hogy a felek a bíróság előtt egyezzenek meg, nevezzük 'megegyezésnek', és hogy más lehetőség is van arra, hogy az ember tanácsot kapjon, hogy a történekről beszéljen, hogy egy olyan egyezés szülessen, amellyel az ember meg is van elégedve. Ez nekem mindenképp segített, és mindenképp csak ajánlani tudom mindenkinek, akinek problémája van bárki mással, illetve olyan helyzetbe kerül, amellyel egyedül nem boldogul.”

7. Összefoglalás

Mint az már az interjúra való felkérés által kiváltott reakciók alapján felismerhető, a konfliktuskezelés lehetőségének felajánlása a büntetés-végrehajtási intézeten belül, illetve azon kívül, nagyon kényes téma. Látszik, hogy nem mindenki kész arra, hogy a bűncselekmény következményeivel foglalkozzon és a tettelssel találkozzon, illetve a részvétel vagy annak megtagadása indítékairól interjú keretében beszéljen. Ez az interjú azonban arra példa, hogy vannak olyanok, akik számára a helyreállító eszközök lehetőséget jelentenek szükségleteik, céljaik kifejezésére és arra, hogy azt az elkövető tudomására hozzák. Ez elősegítheti, hogy a történet feldolgozásra kerüljenek, és legjobb esetben minkét fél számára kielégítő megoldás szülessen. Jelen eset azt is példázza, hogy nemcsak a közvetlen találkozás segíthet a bűncselekmény feldolgozásában és a másik fél nézőpontjának megismerésében, hanem a közvetett mediáció is, amelyet a sértett és a mediátor ez esetben választott.

G. VÉGSŐ ÖSSZEGZÉS

A jogi elemzés eredménye alapján gyakorlatilag minden büntetés-végrehajtási törvény kiemelt jelentőséget tulajdonít a bűncselekménnyel való szembesülésnek és a bűncselekménnyel okozott vagyoni és nem vagyoni következmények jóvátételének mind felnőtt, mind fiatalkorú fogvatartottak esetében. **A jogi előírások erős áldozatközpontúságot követelnek a büntetés-végrehajtásban.**

Ezzel szemben a gyakorlatban az ilyen projektek a német büntetés-végrehajtásban ritka kivételnek számítanak. A törvényi előírásoknak való megfelelés is indokolja, hogy – legalább részlegesen – új szemlélet irányába nyisson a büntetés-végrehajtás. A törvények által is támogatott áldozatközpontúság a tettes–áldozat mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás egyéb eszközeinek a jelenleginél szélesebb körű alkalmazásával érhető el.

A német büntetés-végrehajtásban dolgozók között folytatott közvélemény-kutatás azt mutatta, hogy a tettes–áldozat mediációt meglehetősen komoly érdeklődés övezi. A képzési és továbbképzési lehetőségek ezen a területen azonban még nem állnak összhangban azzal a jelentőséggel, amelyet a törvényi keretfeltételek az áldozatok ügyének tulajdonítanak. Az olyan helyreállító eszközök területén, mint a konferenciák vagy a resztoratív körök, csak nagyon kevés büntetés-végrehajtási alkalmazott tájékozott, noha ezen intézkedések harmadik személy intenzív bevonásán keresztül olyan lehetőségeket nyújtanak, amelyek pozitívan hathatnak a fogvatartottak szabadulás utáni körülményeire. Az alkalmazottak oldalán kételkedést tapasztaltunk arra vonatkozóan, hogy a tettes–áldozat mediáció a büntetés-végrehajtási intézetben belül lefolytatható-e.

A Bréma-Oslebshausen Büntetés-végrehajtási Intézetben megvalósított modellprojekt kiértékelése megmutatta, hogy **a tettes–áldozat mediáció a büntetés-végrehajtás körülményei között is eredményesen lefolytatható. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy mind a sértettekkel, mind a fogvatartottakkal folytatott előzetes beszélgetések jelentős ráfordítást igényelnek.** Ebben azonban egyidejűleg a mediációs törekvések különleges értéke is megjelenik, még akkor is, ha végül nem kerül sor az áldozattal való beszélgetésre. Már önmagában a lehetőség felajánlása, hogy az érintett tettes beszélgethet az áldozatával, eredményezheti a bűncselekmény és következményei átgondolását.

A modellprojekt keretei között arra is fény derült, hogy a körülményeknek rugalmasnak kell lenniük, mind a harmadik személyek mediációba való bevonása tekintetében, mind abban a kérdésben, hogy a tettes és az áldozat találkozzanak-e, avagy inkább közvetítőn keresztül kommunikáljanak. Egy, a tettesek és az áldozatok közötti közvetett kommunikáción keresztül lefolytatott tettes–áldozat mediáció is értékes lendületet adhat. Napjaink technikai lehetőségei komolyabb ráfordítások nélkül lehetővé teszik a hang-, illetve képi üzenetek formájában való kommunikációt is.

Annak ellenére, hogy a tervezettnél kevesebb interjú született, az idézett interjú illusztrálja, hogy akár nagyon súlyos bűncselekményeknél is fennállhat az igény a tettes–áldozat

mediációra. Itt még a szokásosnál is fontosabb az egyéni résztvevők szükségleteivel részletesen foglalkozni.

A mediációs kísérletek végül akkor is részben sikeresként értékelhetők, ha nem jön létre a kapcsolatfelvétel az áldozattal. Az, hogy a fogvatartott foglalkozik a bűncselekménnyel, fontos lépés lehet személyisége fejlődésében, amelynek a törvényi keretfeltételek is komoly jelentőséget tulajdonítanak.

Az is nyilvánvalóvá vált, hogy javítani kell az áldozatközpontú büntetés-végrehajtás keretfeltételeit. Már az adminisztrációs nehézségek szintjén is látszott, hogy a büntetés-végrehajtás gyakorlatában az áldozat nem tölti be a törvényekben kijelölt központi szerepét.

A bűncselekmények súlyossága és az áldozatok sérülései miatt komoly tapasztalatokkal rendelkező mediátorokra van szükség a büntetés-végrehajtásban. Magától értetődik, hogy magas szintű felügyeletet és kollegiális tanácsadást kell biztosítani az ilyen ügyek és ügyfelek szakmailag megalapozott, gondos kezeléséhez.

Belgium

Ivo Aertsen^{1,2}

RESZTORATÍV SZEMLÉLETŰ BÖRTÖNÖK – HOGYAN TOVÁBB?

Problémák, kihívások

A tapasztalatok alapján az áldozattal kapcsolatos dimenzióknak és a resztoratív szemléletnek a büntetés-végrehajtás rendszerébe történő integrációját számos probléma nehezíti. Először is társadalmunk büntetést és megtorlást preferáló szemlélete nem kedvez a bűnelkövetést és a büntetést a szokványostól eltérő módon értelmező megoldásoknak. Az új büntetési formák mind a bűncselekmények kezelésével kapcsolatos hagyományos, absztrakt koncepcióra épülnek. Középpontjukban nem az áll, hogyan fogalmazhatnánk meg másképp a bűnelkövetés problémáját, hanem az, hogyan reagálhatunk a lehető leggyorsabban a bűnelkövetésre. Másodszor, a resztoratív módszerek börtönkörnyezetben történő alkalmazása feltételezi a resztoratív igazságszolgáltatás tág, elméleti és gyakorlati keretrendszerként való értelmezését. Ha ugyanis ebből a felfogásból indulunk ki, a helyreállító igazságszolgáltatás nem értelmezhető pusztán elterelő megoldásként vagy sajátos büntetési stratégiaként. A resztoratív igazságszolgáltatás mint tág koncepció „olyan alapel-

1 Ivo Aertsen, Prof. Dr.: professzor, Leuveni Katolikus Egyetem, www.law.kuleuven.be

2 A szöveg egy korábban publikált anyag [Aertsen, I. (2005): „Restorative Prisons: A Contradiction in Terms?”; EMSLEY, C. (szerk.), The Persistent Prison. Problems, Images and Alternatives, London. Francis Boutle Publishers: 196–213] frissített és aktualizált változata. A cikk e kötetben való megjelentetésének engedélyezéséért és a tartalom aktualizálásáért köszönettel tartozunk a szerzőnek és a kiadónak.

vek összessége, amelyek alkalmasak a bűncselekmények kezelésével foglalkozó szervezetek által alkalmazott gyakorlati megoldások rendszerének meghatározására” (Marshall, 1999). Harmadszor: vajon a resztoratív igazságszolgáltatással kapcsolatos párbeszédnek pusztán politikai, esetleg ideológiai vonatkozásai vannak, vagy többről van szó? Rejlik-e benne elég innováció és lehetőség a gyakorlati alkalmazás szempontjából? Alkalmas-e az áldozatok, az elkövetők és más érintettek igényeinek kielégítésére? Az utóbbi években különösen nagy hangsúlyt kaptak ezek a kérdések annak kapcsán, hogy néhány európai országban, valamint olyan nemzetközi szervezetekben, mint az Európa Tanács vagy az Európai Unió, az irányelvalkotók a korábbinál lényegesen nagyobb figyelmet szentelnek a resztoratív igazságszolgáltatás koncepciójának (Home Office, 2003; Aertsen és Peters, 2003; Willemsens, 2008). Ezzel elérkeztünk a negyedik problémához, nevezetesen az azzal kapcsolatos vitákhoz, hogy a resztoratív igazságszolgáltatást instrumentalista³ nézőpontból célszerű-e megközelíteni, vagy demokratikus és az érintettek részvételét középpontba állító, önálló megoldásként kellene kezelnünk. Az előbbi felfogást előnyben részesítő országokban elsősorban a resztoratív programok visszaesési rátára gyakorolt hatása áll a középpontban. Ez a – bűncselekmények számának csökkentését célzó – törekvés kevésbé kerül előtérbe azokban az országokban, ahol a hangsúly a resztoratív igazságszolgáltatás azon jellemzőjén van, hogy tisztességesebb eljárást biztosít a felek számára. Az utóbbi felfogás egy emancipatorikus filozófiát képvisel, amennyiben központi eleme az állampolgárok és a közösségek aktív együttműködése a büntető igazságszolgáltatási szervekkel. Az ötödik probléma ahhoz a felfogáshoz kapcsolódik, hogy a börtönöknek központi szerepet kell játszaniuk az igazságszolgáltatási rendszerben. E felfogás szerint a büntetés-végrehajtási intézetek jelentik az abszolút referenciapontot a büntetésekkel kapcsolatos politikák és gyakorlatok terén, létjogosultságuk megkérdőjelezhetetlen, és nem igényelnek változást.

A jelen tanulmány a fenti kihívások mentén tárgyalja a kérdéskört. A későbbiekben részletesen is megvizsgálunk néhányat az említett problémák közül. Vajon a fenti tényezők tükrében lehetséges-e egyáltalán egy resztoratív szemléletű fogvatartási rendszer kidolgozása és alkalmazása? Belgiumban történt erre kísérlet az 1990-es évek végén. Az alábbiakban bemutatom a Belgiumban alkalmazott modellt, amelynek célja a büntetés-végrehajtási intézetek működésének resztoratív szemléletű átalakítása. Először felvázolom a kontextust, amely érthetőbbé teszi, miért is merült fel egy resztoratív szemléletű büntetés-végrehajtási program gondolata.

3 A resztoratív igazságszolgáltatás eszerint csupán egy módszer, nem pedig egy átfogó szemlélet a büntetés-végrehajtásban.

1. A belgiumi kontextus

1.1. Az áldozat súlya és szerepe

Belgiumban az áldozatok viszonylag jó helyzetben vannak a büntető igazságszolgáltatási eljárások során. Az anyagi veszteséget elszenvedő sértett hosszú ideje részt vehet a büntetőeljárásban, mint „polgári jogi igényvel fellépő fél” (*partie civile*). Az 1990-es években bizonyos politikai és társadalmi események hatására az áldozatok pozíciója megerősödött. Európán belül Belgiumban történt a legtöbb erőfeszítés az áldozatok jogi helyzetének javítása érdekében (Brienen és Hoegen, 2000). Ez a tendencia 1998-ban teljesedett ki a Franchimont törvény elfogadásával, amely jelentős mértékben kibővítette az áldozatok jogait a büntetőeljárások során.⁴ 2003-ban ennél is nagyobb ívű javaslatok kerültek benyújtásra, például a Holsters Bizottság jelentésében, amely az eddiginél is nagyobb hangsúlyt helyezett az áldozat szerepére mind a büntetőeljárás, mind a büntetés-végrehajtás fázisában (Bizottság, 2003).

1.2. Áldozat–elkövető mediáció

Belgiumban fontos szerepet játszanak a resztoratív igazságszolgáltatással kapcsolatos kutatások és tanulmányok. A különböző resztoratív programok kidolgozása során akciókutatási és értékelő kutatási programok eredményeit is figyelembe veszik a szakemberek. A resztoratív igazságszolgáltatás mint módszer legfejlettebb formája Belgiumban – más európai országokhoz hasonlóan – az áldozat–elkövető mediáció (European Forum, 2000; Lauwaert és Aertsen, 2002; Miers, 2004; Willemsens, 2008; Zinsstag és szerzőtársai, 2011). Belgiumban a mediáció története az 1980-as évek második felében, fiatalkorú elkövetőkkel lebonyolított kisebb programokkal indult. A következő évtizedben azonban a felnőtt elkövetőkkel végzett mediációs programok már gyorsabban fejlődtek, mint a fiatalokéknál alkalmazott gyakorlatok. 2011-ben már elmondhatjuk, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás mind a fiatalok, mind pedig a felnőtt elkövetők esetén egyre inkább általánosan alkalmazott szemléletté válik az ország valamennyi igazságszolgáltatási kerületében. A mediációs programok a büntető igazságszolgáltatás minden fázisában elérhetők, ideértve az irányelvi szintet, a vádeljárás alternatívájaként vagy azzal párhuzamosan történő alkalmazást, valamint az ítélelhirdetést követő fázisban történő alkalmazást is.

A törvény az áldozat és elkövető közötti mediációs formák három típusát szabályozza: az úgynevezett büntetőjogi mediációt (*penal mediation*), amelyet az ügyési hivatal szervez meg és „igazságügyi asszisztensek” (pártfogó felügyelők) ajánlanak fel⁵; az úgynevezett jóvátételt/helyreállítást célzó mediációt (*mediation for redress*), amelyet a *Suggnomè* és *Médiante* civilszervezetek szerveznek (ez a mediációs forma bármely bűncselekmény esetén, a büntető igazságszolgáltatási eljárás bármely szakaszában felajánlható a feleknek)⁶;

4 1998. (március 12.) évi törvény a büntető igazságszolgáltatási eljárás fejlesztéséről a nyomozati és a meghallgatási fázisban.

5 1994. (február 10.) évi törvény a büntetőügyekben alkalmazott mediációs eljárások szabályozásáról.

6 2005. (június 22.) évi törvény, amely új rendelkezéseket vezetett be a Büntetőeljárás Törvény bevezető részében és a Büntetőeljárás Törvényben.

és a fiatalokorú elkövetőknél alkalmazott mediációt, amelyet az érintett igazságszolgáltatási kerülethez tartozó, fiatalokorúakat támogató civilszervezetek ajánlanak fel⁷. A fenti civilszervezetek családí csoportkonferenciát is felajánlanak a fiatalokorúaknál alkalmazott mediáció jogszabályi keretein belül. Hangsúlyoznunk kell, hogy Belgiumban az áldozat–elkövető mediáció minden típusát (egy kísérleti program kivételével) képzett szakemberek végzik, nem pedig önkéntesek.

Különösen érdekes a „helyreállítást/jóvátételt célzó mediációs program”. Ezt a mediációs formát súlyosabb bűncselekmények esetén is alkalmazják, amikor a vádemelés elkerülhetetlen. A mediáció eredménye befolyásolhatja az ítéletet. A program célja az, hogy az igazságszolgáltatási rendszerrel szorosan együttműködve folyamatos visszajelzést adjon az igazságügyi folyamatokkal kapcsolatban, ideértve a (börtön)büntetés végrehajtását is (Aertsen, 2004).

2. A resztoratív igazságszolgáltatás és a büntetés-végrehajtás

2.1. Fejlemények a börtönbüntetés végrehajtása terén

A belgíumi hatóságok támogatják azt a szemléletet, hogy az áldozatok nagyobb figyelmet élvezzenek, és az elkövetők valamilyen formában jóvátehe ssék az általuk okozott sérelmet börtönbüntetésük ideje alatt. Ez talán logikus következménye annak, hogy az áldozatok eddig is hangsúlyos szerepet játszottak a nyomozati szakaszban és az ítélethozatali eljárás során. Az áldozatközpontú szemlélet a „Dutroux-üggyel”⁸ robbant be a köztudatba, amelyet 1996 nyarán minden nagyobb újság a címdalán közölt. Valójában azonban a folyamat már évekkel korábban elindult. 1996 óta két igazságügy-miniszter is kiemelte irányelvi ajánlásában annak fontosságát, hogy az áldozatok érdekei nagyobb hangsúlyt élvezzenek a büntetés-végrehajtás időszakában, és javaslatot tettek a resztoratív alapelvek lehető legszélesebb körű integrálására a büntetés-végrehajtás rendszerébe (De Clerck, 1996; Verwilghen, 2000). A börtönrendszerről és a büntetés-végrehajtásról szóló új törvény tervezete a börtönbüntetés ideje alatt fő célkitűzésként egyrészt a szabadságvesztés negatív hatásainak minimalizálását, másrészt pedig az elkövető későbbi reintegrálásának elősegítését és az áldozatnak nyújtott jóvátételt jelölte meg (Dupont, 1998). Az új törvényt, melynek középpontjában a börtönélet „normalizálása”, ezen belül a reintegrációt célzó és a resztoratív megközelítések alkalmazása áll, 2005-ben fogadta el a szövetségi parlament.⁹

Az áldozatok érdekeinek fokozott figyelembevétele a feltételes szabadlábra helyezésről szóló 1998. évi törvényben is megjelenik,¹⁰ amely egy, az áldozatok szempontjaira nagyobb

7 2006. (június 13.) évi törvény a fiatalokorúak védelméről és vétséget elkövető fiatalokorúak elleni vádemelésről.

8 A gyilkosságokat, emberrablást és szexuális erőszakot is magában hordozó ügy nemcsak az elkövető különös kegyetlensége miatt, hanem a hatóságok eredménytelen működése miatt is közfelháborodást keltett Belgiumban és nemzetközi szinten is. Többek között ennek következményeként indult el számos igazságszolgáltatási fejlesztés Belgiumban az áldozatok védelme érdekében (a szerk.).

9 2005. (január 12.) évi törvény a börtönrendszer felépítéséről és a fogvatartottak jogi helyzetéről

10 A feltételes szabadlábra helyezésről és a pártfogó felügyelői szolgálatokról az 1998. évi (március 5. és 18.) törvények határoznak.

hangsúlyt helyező jogszabályi keretrendszert határoz meg. Például a szabadlábra helyezéssel kapcsolatos döntéshozatali eljárás részeként meg kell vizsgálni, hogyan viszonyul a fogvatartott az áldozathoz. Emellett bizonyos bűncselekmények esetén az áldozat jelezheti aggályait a döntőbizottságnak a szabadlábra helyezés bizonyos feltételeivel kapcsolatban, amelyek az áldozat érdekeit szolgálják. Bizonyos esetekben az áldozat meghallgatást is kérhet a bizottságtól. Végül pedig az áldozatnak joga van ahhoz, hogy értesüljön az elkövető feltételes szabadlábra helyezéséről, valamint annak az ő érdekeit szem előtt tartva meghatározott feltételeiről. A feltételes szabadlábra helyezés 1998-as jogszabályi keretrendszerét egy új és általánosabb törvény váltotta fel, mely a börtönbüntetés végrehajtásához kapcsolódó különböző eljárásokat szabályozza.¹¹ Az új törvény, amely foglalkozik az áldozat jogi helyzetével a feltételes szabadlábra helyezéssel, valamint a szabadlábra helyezéshez kapcsolódó más eljárásokkal kapcsolatban, az áldozat bevonásával kapcsolatos alapelveket lényegében változtatlanul hagyta. Az áldozat hangsúlyos szerepe a feltételes szabadlábra helyezéssel kapcsolatos és egyéb folyamatokban elkerülhetetlenül hatással van a „resztoratív szemléletű fogvatartás” gyakorlati értelmezésére.

2.2. Nemzeti program a resztoratív szemléletű fogvatartással kapcsolatban: előzmények, eredmények¹²

A resztoratív szemléletű fogvatartási program kezdetben egy nagyobb projekt részét képezte¹³, 1998 januárjában azonban önálló kutatási programmá vált. Az akciókutatásra az Igazságügyi Minisztérium adott megbízást a leuveni és a liège-i egyetemnek. A kutatás középpontjában annak vizsgálata állt, hogy a börtönbüntetés hogyan járulhat hozzá – az elkövetők, az áldozatok és a társadalom szempontjából – egy igazságosabb és kiegyensúlyozottabb büntető igazságszolgáltatási rendszer kialakításához. Az akciókutatás célja az volt, hogy a börtönbüntetés végrehajtását áldozatközpontúbbá és resztoratív szemléletűvé tegye. A projektben részt vevő hat belgiumi börtönben a kutatók resztoratív programokat bonyolítottak le, melyek során figyelembe vették az egyes létesítmények sajátosságait is. A meghatározott területeken fokozatosan vagy ciklikusan bevezetett programokkal (akciókutatás) párhuzamosan egy másik kutatás is zajlott, melynek célja a programok és azok eredményeinek vizsgálata volt. A kutatás nemcsak instrumentális szemléletet alkalmazott a tevékenységek értékelésével és irányításával, valamint az általánosíthatóság kérdésével kapcsolatban, hanem céljai között szerepelt az elméletalkotás folyamatának támogatása is.

A kísérlet első három éve alatt született értékelő jelentések alapján az igazságügy-miniszter úgy döntött, hogy a projektet az összes belgiumi börtönre kiterjeszti. A kibővített program lebonyolítására 2000 októberében felvettek két országos koordinátort, valamint

11 2006. (május 7.) évi törvény a börtönbüntetésre ítélt személyek külső jogi helyzetéről és az áldozatok jogairól a börtönbüntetések végrehajtásának kontextusában.

12 Részletesebb leírás: Robert és Peters (2003). A resztoratív szemléletű fogvatartással kapcsolatos nemzeti program koncepciójával és megvalósításával több holland és francia nyelvű kutatási jelentés is foglalkozik. A programmal kapcsolatban nemzetközi konferenciákon is zajlott párbeszéd (Biermans és d'Hoop, 2001; Van Poucke és Daelemans, 2002).

13 A Belgiumi Szövetségi Kutatási Politika „Egy egységes, resztoratív szemléletű és áldozatközpontú büntető igazságszolgáltatási politika építőkövei” című kutatási programja (Peters és szerzőtársai, 1999).

minden egyes börtönbe egy-egy resztoratív igazságügyi tanácsadót. A nemzeti program háttérét és célkitűzéseit, valamint a resztoratív tanácsadók feladatait egy 2000. október 4-i keltezésű miniszteri körlevél foglalta össze.

2.3. Resztoratív igazságügyi tanácsadók

A miniszteri körlevél a nemzeti szintű programot egyértelműen resztoratív kontextusban ismerteti, céljaként pedig – börtönökben és más környezetben egyaránt – „az áldozat, az elkövető és a közösség közötti kapcsolat helyreállítását” jelöli meg. A resztoratív igazságügyi tanácsadók feladata egy kölcsönös tiszteletre épülő kultúra kialakítása és támogatása a börtönökben, valamint egy egységes politika kidolgozásának támogatása a resztoratív szemléletű fogvatartással kapcsolatban. Munkájuk során a tanácsadók nem közvetlenül a fogvatartottakkal és az áldozatokkal, hanem a börtönszemélyzet tagjaival és a létesítményekben alkalmazott struktúrákkal foglalkoznak. A resztoratív igazságügyi tanácsadók feladata a börtönszemélyzet és más érintettek szemléletének formálása, készségeik fejlesztése, valamint különböző programok és szervezeti átalakítások kidolgozása.

A tanácsadók közvetlenül a börtönigazgató irányítása alatt, vezetői szinten végzik tevékenységüket. Mindannyian egyetemi diplomával rendelkeznek, jellemzően kriminológiát, szociológiát, pszichológiát vagy pedagógiát tanultak. Munkájukat teljes munkaidőben végzik, és kizárólag a resztoratív igazságszolgáltatás fejlesztésével kapcsolatos feladatokat látnak el.

A resztoratív igazságszolgáltatási tanácsadók az alábbi célkitűzések mentén végzik tevékenységüket. Az első két célkitűzés a tiszteletre épülő börtönkultúra megteremtéséhez és támogatásához kapcsolódik:

- ▶ konzultációs folyamatok kialakítása a börtön különböző részlegei között;
- ▶ a börtönszemélyzet tájékoztatása és képzése a resztoratív igazságszolgáltatással kapcsolatban.

A következő három célkitűzés a fogvatartottak és az áldozatok közötti közvetlen és/vagy közvetett kommunikáció lehetőségének megteremtéséhez kapcsolódik:

- ▶ konzultációs folyamatok kialakítása a belső és külső szolgálatok között;
- ▶ a fogvatartottak tájékoztatása és képzése az áldozatok szempontjaival és a resztoratív igazságszolgáltatással kapcsolatban;
- ▶ az áldozatok és a közösség tájékoztatása és képzése a fogvatartással és a resztoratív igazságszolgáltatással kapcsolatban.

A fenti célkitűzések némelyike – különösen a belső és a külső konzultációs folyamatok kiépítése – nem új keletű és nem köthető kizárólag a resztoratív igazságszolgáltatáshoz. Ugyanakkor e célkitűzések új perspektívába helyezése segíthet a felmerülő akadályok leküzdésében, és aktív részvételre ösztönözheti például a börtönszemélyzetet és a külső szociális szolgálatokat.¹⁴

14 A resztoratív tanácsadók szerepe 2008-ban visszaszorult. Erről részletesen a 6. pontban olvasható (a szerk.).

2.4. Resztoratív tevékenységek

A börtönkultúra eredményes átformálása érdekében a résztoratív szemléletű fogvatartási programnak a „börtönközösség” lehető legtöbb vonatkozására ki kell terjednie (Robert és Peters, 2003). Egy résztoratív szemléletű börtönkultúra kialakításához a vezetők aktív bevonásán túl a teljes börtönszemélyzet támogatására és a börtön szervezetének minél átfogóbb átalakítására is szükség van. Csak így épülhet a résztoratív börtönstruktúra olyan alapra, amelynek lényegét a tiszteletre épülő kultúra alkotja.

A fentiek miatt rendkívül fontos szerepet játszanak a börtönszemélyzetet célzó programok. A személyzet közreműködése döntően befolyásolhatja a résztoratív szemléletű fogvatartási program sikerét. Szintén fontos az adminisztratív és szervezeti jellegű tényezők figyelembevétele és az, hogy ezekre a területekre is kiterjedjenek a programok. A fogvatartottakat célzó egyéni vagy csoportos tevékenységek során központi szerepet kell játszania az áldozatok szempontjainak, annak érdekében, hogy az elítélteket arra ösztönözzük, hogy elgondolkodjanak tettük következményein és felelősséget vállaljanak azokért. Végül pedig a résztoratív szemléletű fogvatartási programnak a külvilággal is kommunikálnia kell, a programnak tehát ezzel kapcsolatban is tartalmaznia kell elemeket.

A résztoratív szemléletű fogvatartással kapcsolatos konkrét tevékenységek hat csoportba sorolhatók:

- A Előkészítő tevékenységek.** Ezek közé a következők tartoznak: stratégiai kommunikációs terv kidolgozása az adott börtön személyzete számára, minden érintett csoport bevonásával; a fogvatartottak aktáinak áttanulmányozása és átstrukturálása azzal a céllal, hogy az így megszerzett információk alapján megítélhessük, mely esetekben van reális lehetőség a jóvátételre (a fogvatartottak anyagaiból néha alapvető információk hiányoznak, például az áldozatok személyazonosságára vagy a kompenzációval kapcsolatos határozatra vonatkozóan).
- B Empátiaébresztés, -erősítés.** Példa: csoportos beszélgetés kezdeményezése a fogvatartottak között a résztoratív igazságszolgáltatásról, vagy a helyi közösség tájékoztatása a börtönélet vonatkozásaival kapcsolatban.
- C Informatív tevékenységek.** Példa: a fogvatartottak anyagának bővítése az áldozattal kapcsolatos információkkal; tájékoztató találkozók szervezése a börtönszemélyzet számára az áldozatok által megélt élményekről és tapasztalatokról.
- D Képzés.** Szisztematikus képzési programok indítása például a börtönben dolgozó pártfogó felügyelők vagy pszichológusok számára annak érdekében, hogy azok napi munkájában nagyobb szerepet kapjanak az áldozatok szempontjai; lehetőség biztosítása a fogvatartottak számára arra, hogy az áldozatok szempontjait ismertető tájékoztató programokban vegyenek részt.
- E Hálózatépítés.** Példák: ideiglenes vagy állandó konzultációs csoport felállítása a helyi áldozatsegítő szolgálat munkatársainak bevonásával; részvétel a börtönön kívül működő,

mediációval és a resztoratív igazságszolgáltatás fejlesztésével foglalkozó, helyi irányító bizottságok munkájában.

F Közvetlen vagy közvetett jóvátételt célzó tevékenységek. Példa: egy, a tartozások rendezését célzó program kidolgozása a helyi szociális szolgálatokkal együttműködve; áldozatok és elkövetők közötti személyes találkozók megszervezését célzó program kidolgozása; különböző típusú közösségi szolgálatok felállítása a börtönön belül és azon kívül.

Ezek mind egy adott börtönhöz kapcsolódó, helyi szintű tevékenységek. Emellett természetesen egy resztoratív szemléletű fogvatartási program kidolgozása az Igazságügyi Minisztérium büntetés-végrehajtásért felelős osztályának aktív irányelvi támogatását, valamint a büntetések végrehajtásáért vagy az azzal kapcsolatos beavatkozásokért felelős igazságügyi hatóságok együttműködését is igényli.

2.5. A feladatok megosztása

Az eddig tárgyalt tevékenységek célkitűzéseiből és jellegéből egyértelműen következik, hogy egy resztoratív szemléletű fogvatartási program megvalósítása nem lehet kizárólag a resztoratív igazságügyi tanácsadó feladata és felelőssége. Ugyanakkor külső „resztoratív igazságügyi szakértők” bevonása azzal a nyilvánvaló kockázattal jár, hogy a program más, fontos szerepet betöltő résztvevői ezt úgy értelmezik, hogy ettől kezdve kevesebb feladat hárul rájuk. A resztoratív igazságügyi tanácsadóknak ügyelniük kell arra, hogy ne vállaljanak magukra minden feladatot a resztoratív szemléletű fogvatartási programmal kapcsolatban. Ehelyett inkább motiválniuk és támogatniuk kell a program megvalósításának többi belső és külső résztvevőjét, hogy önként vállalják az őket érintő feladatokat.

Jó példa erre az a program, amely egy úgynevezett „kártalanítási alap” felállítását célozta. Az alap létrehozását az indokolta, hogy számos fogvatartottnak túl szűkösek az anyagi lehetőségei ahhoz, hogy kártalanítsák áldozatukat. A resztoratív szemléletű fogvatartási programon dolgozó szakemberek a fiatalok elkövetők támogatására korábban bevezetett „kárendezési alap” kapcsán gyűjtött pozitív tapasztalatok alapján jutottak arra a következtetésre, hogy célszerű lenne egy hasonló modellt kidolgozni a felnőtt fogvatartottak számára is. Egy civilszervezet, a már említett Suggnomè vállalta az alap adminisztratív irányítását, egy jótékonyági szervezet, a Welzijnszorg pedig támogatóként vett részt a megvalósításban. Nemrégiben a flamand tartományok kormánya is felajánlott anyagi támogatást. Az alap a következőképpen működik. Ha egy fogvatartott szeretné kárpótolni áldozatát az általa okozott kárért, támogatást kérhet a kártalanítási alaptól. Miután az esetet alaposan megvizsgálta egy erre a célra felállított bizottság, az alap támogatást nyújthat a fogvatartottnak, azzal a feltétellel, hogy meghatározott óraszámban valamilyen közhasznú tevékenységet végez. Ez lehet például fizikai vagy adminisztratív munka egy nonprofit szervezet számára. Cserébe a fogvatartott maximum 1250 euró összegű támogatást kap, amelyet eljuttat az áldozatnak. A kártalanítási alap lényege azonban nem az anyagi kom-

penzáció (amely gyakran egyébként is inkább szimbolikus), hanem a felelősségérzet felébrésztése az elkövetőben. Ugyanakkor ha egy fogvatartott a kártalanítási alaphoz fordul, az azt is jelenti, hogy vállalja a közvetett vagy közvetlen kapcsolatfelvételt az áldozattal. Erre egy külső, áldozat–elkövető mediációs szolgálat (Suggnomè) közvetítésével kerül sor. Ily módon tehát az áldozat is aktívan közreműködik a döntéshozatali folyamatban. Az önkéntes munkával kapcsolatban nem kap konkrét címet vagy ötleteket a fogvatartott. Neki kell elgondolkoznia azon, hogy az áldozat szempontjait is figyelembe véve milyen tevékenységgel tudná leginkább kifejezni kártalanítási szándékát, és neki kell felkutatnia azt a szervezetet, amelynek szeretné felajánlani szolgálatait. A börtönnek lehetővé kell tennie, hogy a fogvatartott elvégezze az általa felvállalt közcélú munkát. Bizonyos esetekben ez akár a börtön elhagyásának engedélyezését is jelentheti.

A resztoratív szemléletű fogvatartás területén a különböző szervezetek együttműködésére további példa az áldozatok szempontjaival kapcsolatos, fogvatartottak számára szervezett tájékoztató program. Ezt a Flamand Áldozatsegítő Szervezet indította néhány börtönben, majd nemrégiben egy, az áldozatok tájékoztatásával foglalkozó civilszervezet vette át (De Rode Antraciet). További példaként említhetők azok a kísérleti áldozat–elkövető mediációs programok, amelyeket három, flamandul beszélő elkövetőket fogvatartó börtönben, valamint a franciául beszélő elkövetőket fogvatartó valamennyi létesítményben elindítottak a Suggnomè és a Médiante szervezetek felügyelete alatt (Buntinx és szerzőtársai, 2001; Buonatesta, 2004). Ez utóbbi programnak köszönhetően Belgiumban gyakorlatilag minden fogvatartott számára elérhető az áldozat–elkövető mediációban való részvétel lehetősége. A programok lebonyolításához szükséges anyagi háttérrel a flamand, illetve a francia közösség biztosítja.

2.6. Szakmai források

A resztoratív szemléletű fogvatartással kapcsolatos tevékenységek kidolgozása és megvalósítása kezdeményezőkézséget, kreativitást és együttműködést igényel a börtönön belül és azon kívül egyaránt. A resztoratív igazságügyi tanácsadókat saját kollégáik, valamint a két országos koordinátor segíti napi szinten feladataik ellátásában. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a resztoratív tanácsadók a börtönön belül, valamint külső kapcsolataikat tekintve egyaránt könnyen elszigetelődhetnek. Egyes börtönökben a tanácsadóknak – a személyzet alacsony létszáma miatt – más feladatokat is el kell látniuk. Ezért rendkívül fontos, hogy a resztoratív tanácsadók szorosan tartsák a kapcsolatot egymással, és a feladataikra koncentrálnak.

A resztoratív tanácsadók, valamint a resztoratív szemléletű fogvatartási programban közreműködő más személyek és szervezetek támogatása érdekében az Igazságügyi Minisztérium javaslatot tett segédanyagok kidolgozására. Ennek megfelelően a leuveni és a liège-i egyetem munkatársai összeállítottak egy gyakorlati kézikönyvet¹⁵ a resztoratív igazságszolgáltatás börtönökben történő alkalmazásáról (Aertsen és szerzőtársai, 2003). A kézikönyv általános tudnivalókat tartalmaz a resztoratív igazságszolgáltatással és a resz-

15 A kézikönyv holland és francia nyelven érhető el. (A szerk.)

toratív szemléletű fogvatartással kapcsolatban, valamint részletesen tárgyalja a megvalósítás gyakorlati vonatkozásait. A könyv bemutat egy módszertani keretrendszert is a konkrét tevékenységek megvalósítására, amely négy fázist foglal magában: (1) elemzés és diagnózis, (2) célkitűzések megfogalmazása, (3) gyakorlati megvalósítás és (4) értékelés. A könyv javaslata szerint minden egyes fázisban kiemelt figyelmet kell szentelni az érintettek bevonásának, a kommunikációnak és az ellenállás leküzdésének. Ezt a struktúrát a kézikönyv a belgiumi börtönökben zajló resztoratív szemléletű fogvatartási programmal kapcsolatban értelmezi, és 23 konkrét példán keresztül illusztrálja.

A következő segédanyag egy, a leuveni egyetemen kidolgozott, megjegyzésekkel ellátott bibliográfia a resztoratív igazságszolgáltatás és a resztoratív szemléletű fogvatartás témakörében (Vanspauwen és szerzőtársai, 2003). A bibliográfia 250, belga és nemzetközi szakemberek által írt cikkből, könyvből és tanulmányból tartalmaz kivonatokat.¹⁶

Az általuk nyújtott tudományos segítségnek köszönhetően az egyetemek és a kutatók folyamatosan nyomon követhetik a resztoratív szemléletű fogvatartási programmal kapcsolatos gyakorlati eredményeket is. Egy olyan tudományág esetén, mint a kriminológia, ez a közvetlen kapcsolat – amelynek megvalósítása nem mindig egyszerű – rendkívüli mértékben támogatja a bűnelkövetéssel és a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos alkalmazott kutatásokat és az új elméletek kidolgozását.

3. Kihívások

3.1. A resztoratív szemléletű fogvatartás: (nem) magától értetődő

A resztoratív szemlélet alkalmazása a büntetés-végrehajtásban ellentmondásnak tűnhet. Egy ilyen program megvalósításának legalább két akadálya van. Először is sokakban felmerülhet a gondolat, hogy a resztoratív igazságszolgáltatás alapelvei teljes mértékben szemben állnak a börtönbüntetés alapvető jellemzőivel. A börtön mint rendszer nem foglalkozik a jóvátétel gondolatával, hiszen az elzárás lényege éppen a kirekesztés, nem pedig a bevonás, illetve a megbélyegzés, nem pedig a reintegráció. Ráadásul a börtönök mindennapi életét és az alkalmazott irányelveket a biztonsági szempontok határozzák meg. A „prizonizáció” jelensége megakadályozza a fogvatartottakat abban, hogy szembenézzenek önmagukkal és feltámadjon bennük a büntudat. A börtönkörnyezet nem segíti elő sem azt, hogy a fogvatartottban kialakuljon a felelősségérzet, sem pedig azt, hogy elgondolkozzon áldozata szükségletein. Ám a resztoratív igazságszolgáltatás a börtönbüntetés legitimálásának új módjaként is felfogható, ugyanis ebben az esetben a börtönbüntetés kevésbé problematikus, mivel a konkrét áldozat vagy általában az áldozatok érdekeinek és szükségleteinek megfelelően megtervezhető.

A resztoratív szemléletű fogvatartás alapvetően logikus megoldás. Ha újra akarjuk gondolni a büntető igazságszolgáltatás rendszerét és át akarjuk formálni annak szemléletét,

¹⁶ A teljes, annotált bibliográfia elérhető a <http://mereps.foresee.hu/en/bibliography/> oldalon (a szerk.).

a resztoratív igazságszolgáltatás alapelveinek integrálása a börtönbüntetés (és más büntetések) végrehajtásába a járható út.

Sokak szerint a resztoratív szemléletnek szerves részét kell képeznie a büntető igazságszolgáltatási folyamat különböző fázisainak. E megközelítés szerint a jóvátétel nem egyszerűen kisebb vétségek esetén alkalmazható alternatív szankció, hanem a büntetőjog központi eleme, amely az elkövetett bűncselekmény súlyosságától függetlenül alkalmazható. Az elsődleges célkitűzés a jóvátétel és a békéltetés lehető legnagyobb mértékű megvalósítása.

A büntető igazságszolgáltatás szemléletének megváltoztatása – legalábbis koncepcionális szinten – a büntetőpolitikák kettőségének elkerülését is lehetővé tenné. Ez a kettőség arra a gyakorlati tendenciára utal, hogy a bíróságok megítélése szerint a közösségi szankciók alkalmazása enyhébb vétségek esetén célszerű – hogy az elkövetőt már az ügy korai szakaszában eltereljék a büntetőrendszertől –, súlyosabb bűncselekmények esetén azonban egyre szigorúbb büntetéseket ró ki a rendszer. Belgiumban például éves szinten nem nő ugyan a börtönbe kerülők száma, napi szinten azonban nő a börtönnépesség száma, ami leginkább annak köszönhető, hogy súlyosabb (erőszakosabb) esetekben hosszabb időtartamú börtönbüntetéseket rónak ki a bíróságok (Snacken, 2001).

Pragmatikusabban közelítve a kérdést: ha valaki egyetért azzal, hogy a büntető igazságszolgáltatás fő célkitűzésének a helyreállításnak kell lennie, akkor semmi nem szól az ellen, hogy ez a börtönbüntetések végrehajtására is kiterjedjen. Ha a resztoratív megközelítést csak a folyamat egyetlen fázisára – például a vádeljárásra vagy a feltételes szabadlábra helyezésre – korlátozzuk, az mind az áldozat, mind pedig az elkövető szempontjából negatív következményekkel is járhat. Hogyan motiválhatnánk például egy elkövetőt, hogy őszintén vállalja a felelősséget tettéért börtönbüntetése idején, ha korábban az vésődött belé, hogy számára az a legjobb, ha védekezik és csökkenteni próbálja tette súlyosságát? Vagy mi értelme van arra motiválni egy elkövetőt, hogy részt vegyen áldozat–elkövető mediációban még az elítélését megelőző szakaszban, ha később, a börtönben olyan kultúrával szembesül, amely a tagadásra és a hárításra épül?

Végül pedig azt is felhozhatjuk érvként, hogy a resztoratív szemléletű fogvatartás mellett szól a társadalom azon kötelessége is, hogy felelősségteljes büntető igazságszolgáltatási szervezeteket hozzon létre (Shapland, 2000). Egy ilyen rendszernek ugyanis nem tehernek kell tekintenie az áldozatok és más érintettek szükségleteinek kezelését, hanem küldetése szerves részének.

3.2. Az áldozat helyzete

A resztoratív igazságszolgáltatás fejlesztése során továbbra is komoly problémát jelent, hogy a büntetéssel kapcsolatos felfogásunk középpontjában hagyományosan az elkövető áll. A börtönszemélyzet és a pártfogó tisztek sem áldozatközpontúan közelítik feladataikat. Gyakran egyfajta érdekütközésként élik meg és kivitelezhetetlennek tartják, hogy az elkövetővel és az áldozattal egyaránt foglalkozzanak. Néha felmerül a diszkréció problémája is: a pártfogó felügyelők vagy börtönpszichológusok félnek attól, hogy elveszítik személyes kapcsolatukat az elkövetővel, és – abból adódóan, hogy nagyobb figyelmet szentelnek az áldozatnak – szigo-

rúbban fognak viszonyulni az elkövetőhöz. A resztoratív szemléletű fogvatartási program úgy kezelte ezt az alapvető problémát, hogy megoldásokat kínált új módszertani keretrendszerek kidolgozására a börtönökben dolgozó pszichológusok és szociális szakemberek számára. Ezek közé tartozott például a „többoldalú részrehajlás”, amely a kontextuális terápia alapelveire és Böszörményi-Nagy elméleteire épül (Böszörményi-Nagy és Krasner, 1986).

A börtönökben végzett áldozatközpontú munkával kapcsolatban fennáll annak kockázata, hogy a törekvés beszűkül és torzul a feltételes szabadlábra helyezésre helyezett túlzott hangsúly, valamint a személyzet tanácsadói szerepének túlértékelése miatt. Az áldozatok érdekeit védő szakemberek szerint a feltételes szabadlábra helyezés középpontba állítása opportunistá megközelítést alakít ki az elkövetőkben, és korlátozza a személyzet lehetőségeit abban, hogy az elkövetőket őszinte felelősségvállalásra motiválják.

Végso soron leszögezhetjük, hogy a resztoratív tanácsadók számos tevékenysége és feladata alapvetően elkövető központú megközelítésből indul ki. Az áldozatok szükségleteit vagy elvárásait gyakran csak feltételezik, anélkül, hogy azokat alaposan kivizsgálják és elemeznék. Gyakran úgy tűnik, hogy a resztoratív tanácsadók munkáját bizonyos mértékben meghatározza az az intézményi kontextus, amelyben tevékenységüket végzik. Ezzel kapcsolatban többen bírálják azt a megoldást, hogy a tanácsadók a börtönvezetés irányítása alatt végzik munkájukat. Mások felvetették, hogy előnyösebb lenne, ha nem a börtönben dolgoznának. Tartozhatnának például valamely mediációs szolgálathoz, vagy egy állami vagy magánkézben lévő szolgálat alá a flamand vagy a francia közösségekben, amelyek szintén rendelkeznek jogi kompetenciákkal a belgumi börtönökben. Ellenérvként felmerül, hogy a tanácsadók befo-lyását és eredményességét jelentős mértékben csökkentheti, ha a börtönön kívül dolgoznak.

3.3. A közösség bevonása

A resztoratív szemléletű fogvatartással kapcsolatos miniszteri körlevél szerint a resztoratív igazságszolgáltatásban a harmadik felet a közösség jelenti: vagyis a cél az áldozat, az elkövető és a közösség megromlott kapcsolatának helyreállítása. A resztoratív igazságszolgáltatással kapcsolatos párbeszéd során rendszerint a közösség a történet legabsztraktabb, legkevésbé körvonalazott eleme. Gyakran „szimbolikusan” jelenik meg, a szimbolikus jóvátétel tartalmának és az érintettek definiálása nélkül.

A korábban már említett, resztoratív szemléletű fogvatartással kapcsolatos kézikönyv konkrétan definiálja a „közösségnek nyújtott jóvátétel” fogalmát. A kézikönyv feltételként javasolja például, hogy a közösség felé irányuló megoldások tegyék lehetővé a közösségre gyakorolt hatásuk értékelését. Erre példa, amikor a fogvatartottak és a börtönszemélyzet beszélgetésre invitálják a helyi közösség tagjait a börtönbe¹⁷, vagy amikor egy fogvatartott olyan civilszervezetnek ajánlja fel szolgálatait, amely külföldön végez segélyszolgálatot.

17 A „Kafee Detinee” nevű programot már több ízben lebonyolították a két leuveni börtönben. A program – amely egy, a börtönben megrendezett filmfesztivált is magában foglal – lehetővé teszi civilek számára, hogy ellátogassanak a börtönbe és ott fogvatartottakkal beszélgessenek.

3.4. Strukturális korlátok

A börtönökkel kapcsolatban strukturális szinten négy korlátozó tényezőt kell megemlítenünk. Az első az, hogy az elkövetők számára körülményes a kapcsolatteremtés és kapcsolattartás családtagjaikkal, barátaikkal és támogatóikkal. A külső hatások és az érzelmi támogatás nagymértékben elősegítheti, hogy az elkövetőben empátia alakuljon ki áldozata iránt. Számos elkövetőben előbb meg kell erősíteni az ön maga iránti tiszteletet, és csak ez után lehet arra ösztönözni, hogy másokat is tiszteljen. Ezért a resztoratív programoknak lehetőség szerint erősíteniük kell a fogvatartottak külső kötelekeit. Ebben a tekintetben egy Hollandiában készült kutatási jelentés három fázist különböztet meg a resztoratív szemléletű fogvatartás struktúrájában: (1) az elkövető önfogadásának erősítése és konstruktív jövőkép ösztönzése; (2) az áldozathoz fűződő kapcsolat helyreállítása és a közösség felé irányuló tevékenységek; (3) a társadalomba való visszailleszkedés előkészítése (Blad, 2004).

Belgiumban Van Daele és Vanhoek (2007) dolgoztak ki egy módszert arra, hogyan lehet felébreszteni a fogvatartottakban az önreflexióra való igényt, valamint a mások, köztük áldozataik iránti figyelmet. Kidolgoztak egy kézikönyvet „Jóvátétel a cellából” címmel, amelyet a fogvatartottak önállóan használhatnak. A könyv tíz fő témakört tárgyal, köztük olyan problémákat, mint a „tudatosítás”, „elfogadás”, „döntés”, „gyakorlatba való átültetés” és a „jóvátétel”. Minden témakört külön fejezetben tárgyal a könyv, és minden fejezet három részt tartalmaz: egy elkövető vallomását, egy fogvatartottnak valamely börtönbéli társa által írt levelet, valamint egy konkrét feladatokat tartalmazó listát. Az elkövető önállóan dolgozhat a könyvvel, de bármikor kérheti egy tanácsadó segítségét.

A második korlátozó tényező a börtönön belüli munkavégzés korlátozott elérhetősége, valamint az, hogy számos fogvatartottnak komoly adósságai vannak. Legtöbbjük számára nem kivitelezhető megoldás az áldozat anyagi kártalanítása. Ezzel kapcsolatban kidolgozhatók speciális megoldások, ilyen például a kártalanítási alap. Ennél fontosabb – bár nehezebben megoldható – az, hogy munkát és kereseti lehetőséget biztosítsunk a fogvatartottak számára. Ennek a kérdéskörnek – amellyel még nem foglalkoztak érdemben a belgiumi resztoratív tanácsadók – prioritást kell élveznie. Valószínűleg állami támogatással elérhető, hogy a börtönben végzett munka az eddiginél vonzóbb megoldást jelentsen a helyi munkaadók és ágazatok számára.

Harmadik korlátozó tényezőként a börtönök beosztása is akadályozhatja egyes resztoratív megoldások megvalósítását, valamint a fogvatartottak munkavégzését. Példa erre a fogvatartottak gyakori átszállítása más intézetbe, valamint a rövid időtartamú börtönbüntetések. A negyedik korlátozó tényező az előzetes fogvatartás, amikor a gyanúsítottat már a nyomozati fázisban elzárják. Ilyen esetekben a bíró korlátozhatja vagy akár meg is tilthatja, hogy a fogvatartott bármilyen módon gesztust tegyen az áldozat felé. Ráadásul az ártatlanság vélelmének elve miatt eleve kérdéses, hogy egyáltalán elvárható-e resztoratív kezdeményezés egy gyanúsítottól. Ezért ésszerűnek tűnik, hogy az előzetes letartóztatásban lévő gyanúsítottaktól ne várjuk el a resztoratív megoldásokban való részvételt, bár azt lehetővé kell tenni számukra, hogy ezt önkéntes alapon megtehessék. A büntetésüket letöltő elítéltektől azonban törvényes alapon elvárható, hogy valamilyen formában kötelezettséget vállaljanak a jóvátételre.

3.5. Egy egységes büntetőpolitika szükségessége

Nyilvánvaló, hogy a resztoratív szemléletű fogvatartás nem működhet elszigetelt programként, nem választható el a büntető igazságszolgáltatás korábbi és későbbi fázisaitól. A resztoratív szemléletű fogvatartás számos résztvevő aktív szerepvállalását és támogatását igényli a börtön falain belül éppúgy, mint a büntető igazságszolgáltatás más területein. Szintén fontos a civil társadalom bevonása. A program hitelessége és a társadalom támogatásának elnyerése érdekében szükség van a különböző társadalmi csoportok és a média felé irányuló tevékenységekre is. Végül pedig fontos, hogy a büntető igazságszolgáltatás más programjaihoz hasonlóan a resztoratív szemléletű fogvatartás rendszere is folyamatos értékelésekre és kutatásokra támaszkodjon.

A resztoratív szemléletű fogvatartás mint program csak abban az esetben működhet megfelelően és hatékonyan, ha egy egységes büntetőpolitika részét képezi. Ez messze meghaladja a börtönigazgatók vagy akár az országos börtönparancsnokság lehetőségeit és hatáskörét. Jelen pillanatban egyetlen ország sem alkalmaz ilyen egységes büntetőpolitikát, melynek kidolgozása világos jövőképet, politikai akaratot, valamint következetes és összehangolt cselekvési tervet igényel. A resztoratív igazságszolgáltatást sajnos gyakran kisajátítja és torzíttja a politika. Csak két példa Belgiumból: egy volt igazságügy-miniszter a resztoratív igazságszolgáltatásra hivatkozott, amikor az elektronikus megfigyelés bevezetése mellett érvelt; a Flamand Parlament pedig olyan programokat is „resztoratívként” határozott meg, amelyekben szó sem esik az áldozatok szempontjairól.

Szintén kevés tanulmány született – legalábbis a belgiumi börtönök kapcsán – a szakszervezetek szerepéről. A börtöndolgozók szakszervezetének súlyát és esetleges hatásait egy resztoratív szemléletű fogvatartási program kapcsán jól példázza egy 2003-as eset, amikor néhány börtönben sztrájkot hirdettek a dolgozók a túlszűfolttság és a személyzet alacsony létszáma miatt. Az Igazságügyi Minisztériummal folytatott tárgyalások során a szakszervezet képviselői felvetették, hogy a resztoratív szemléletű fogvatartási programmal kapcsolatos képzések számát és időtartamát csökkenteni kellene néhány börtönben.

A resztoratív tanácsadóknak figyelmet kell szentelniük ezeknek az intézményi, közösségi és politikai szinten felmerülő kérdéseknek. Ehhez bizonyos fokú autonómiára és döntési szabadságra van szükségük, amely azonban csak akkor valósítható meg, ha befolyásos szervekkel és társadalmi csoportokkal működnek együtt.

3.6. Folyamatosság és autonómia

Az előző oldalakon többször is hangsúlyoztuk a resztoratív tanácsadók szerepét. Az előző rész zárómondatai helyzetük egy potenciális problémájára, nevezetesen az autonómia hiányára hívják fel a figyelmet a Belgiumban zajló program kapcsán. 2008-ban a központi büntetés-végrehajtási hivatal úgy döntött, hogy megszünteti a resztoratív tanácsadók intézményét a belgiumi börtönökben. A döntés váratlanul született, és nem előzte meg semmilyen szakmai egyeztetést a resztoratív tanácsadókkal. A tanácsadókat nem bocsátották el, de el kellett fogadniuk, hogy új feladatuk mindössze „a börtönök vezetőségének operatív támogatása”. A hivatal azzal támasztotta alá döntését, hogy a resztoratív szemlélet már kellőképpen megszilárdult a börtönökben, miközben a létesítmények hatékony irányítását

továbbra is számos tényező nehezíti. Vitatható, hogy valóban kellőképpen gyökeret vert-e a resztoratív szemlélet a belgiumi börtönökben, ahogy az is, hogy vajon a resztoratív rendszer képes lesz-e „spontán” módon tovább fejlődni. A korábban resztoratív tanácsadóként tevékenykedők és a kapcsolódó programokban részt vevő más szakemberek meglehetősen szkeptikusak a kérdésben, mivel a tapasztalatok szerint a belgiumi börtönökben egyre csökken a resztoratív tevékenységek és gyakorlatok köre.

Ez a történet tanulságul szolgálhat a resztoratív igazságszolgáltatás területén tevékenykedők számára. Amellett, hogy rendkívül fontos az igazságügyi intézményekkel való jó, továbbá kölcsönös tiszteleten és egyenlőségen alapuló kapcsolattartás, fel kell készülnünk arra az eshetőségre is, hogy az intézményesítés a rendszerbe való teljes beolvadással valósul meg. Pontosan ez történt Belgiumban: kezdetben – a resztoratív igazságszolgáltatás jegyében – rendelkezésre álltak a megfelelő pénzügyi források új tanácsadók alkalmazására a börtönökben; ám egy idő után ezeket a forrásokat teljesen felszívta a rendszer, hogy azokat a saját működésének legitimálására használja fel.

4. Resztoratív szemléletű fogvatartás: egy új perspektíva a börtönrendszer számára?

A resztoratív szemléletű fogvatartás új értelmet adhat a börtönbüntetésnek. A program hatékonyan elősegítheti az áldozatok és az elkövetők igényeinek kielégítését. Ezt egyértelműen igazolják az áldozat–elkövető mediációk és a kommunikáció más formái során gyűjtött tapasztalatok. Ezáltal elősegíthető az áldozatok kárpótlása és az elkövetők későbbi beilleszkedése a társadalomba. A program révén humánusabbá válhat a börtönbüntetés, és felértékelődik a börtönszemélyzet presztízse. Az, hogy a közösséget beengedjük a börtönökbe, a fogvatartottakat pedig a közösségbe, pozitív irányba befolyásolhatja a társadalom gondolkodását a bűnelkövetésről és a bűnelkövetőkről.

Ugyanakkor a resztoratív szemléletű fogvatartás nem legitimálhatja a börtönbüntetést mint alapvető megoldást abban az értelemben, hogy az áldozatok és a közösség tagjainak bevonásával a program komoly potenciállal rendelkezik ahhoz, hogy kritikus szemlélettel megkérdőjelezze a börtön intézményének szükségességét. A resztoratív igazságszolgáltatás lényege az érintettek bevonása, a felelősségvállalás és a társadalmi ellenőrzés, ezen keresztül pedig informális folyamatok ösztönzése a törvény védelme alatt.

Leszögezhetjük tehát, hogy a börtönökben alkalmazott resztoratív megoldások – valószínűleg azok kettős természete miatt – csak akkor működhetnek hatásosan és hitelesen, ha részét képezik egy átfogó és egységes büntetőpolitikának. Resztoratív szempontból egy ilyen politika egyik kulcsfontosságú eleme a börtönbüntetés alkalmazásának következetes csökkentése. A politikai helyzet miatt jelenleg számos országban éppen ellenkező tendencia figyelhető meg, de vannak olyan országok, ahol az utóbbi időben csökkent a fogvatartottak száma. A resztoratív igazságszolgáltatás logikus és pozitív tartalommal töltheti meg a börtönben töltött rövidebb időt, ugyanakkor folyamatosan megkérdőjelezi a börtönrendszer szükségességét.

Esettanulmányok

Els Goossens¹

EGY MEDIÁCIÓS ESET BELGIUMBÓL

Elhangzott a European Forum for Restorative Justice szervezet 2010-es konferenciáján Bilbaóban, a MEREPS projekt szekcióján

Az alábbiakban Peter és An története olvasható. Az eset ismertetése egyben arról is képet alkot, hogy miként működik a Belgiumban alkalmazott börtönmediációs módszertan.

2006 végén tájékoztatót tartottam az egyik börtönben. A találkozón Peter is jelen volt. A tájékoztató után Peter odajött hozzám, és jelezte, hogy szeretné, ha közte és volt anyósa között megszerveznék egy mediációt. Csakhogy volt egy probléma. Peter ügyvédje ellenzte, hogy Peter részt vegyen a mediációban. Attól tartott, hogy a Peter által a mediáció során elmondott információkat felhasználhatják ellene a közelgő tárgyaláson.

Tíz évvel ezelőtt sok ügyvéd idegenkedett az áldozat és az elkövető között szervezett mediáció gondolatától. Belgiumban voltak olyan ügyvédek, akik rendre azt tanácsolták védenceiknek, hogy ne vegyenek részt mediációban. Azt gondolták, hogy a mediáció megnehezíti majd számukra ügyfelük védelmét. Erről rendszerint védencüket is meggyőzték, az ügyfelek egyébként is hajlamosak ügyvédjük tanácsát követni. Peter azonban kivétel volt. Ő ügyvédje tanácsa ellenére is részt kívánt venni a mediációban.

Személyesen akart velem beszélni az ügyéről. Megígértem neki, hogy hamarosan visszatérek, és alaposabban átnézem az ügyével kapcsolatos információkat, valamint megvizsgálom a mediáció lehetőségét...

1 Els Goossens: sértett–elkövető mediátor, Suggnomè, www.suggnome.be

Tíz évvel ezelőtt nem volt egyszerű bejutni egy ügyfélhez a börtönbe. Minden egyes látogatást engedélyeztetni kellett a börtönigazgatóval. Ezek után nem igazán merülhet fel a kérdés, hogy biztosítható-e a mediációs találkozók bizalmas jellege a börtönökben... Ma már kapunk egy kitűzött, és rendszeresen látogathatjuk a fogvatartottakat. Persze továbbra is be kell tartanunk bizonyos szabályokat: a fogvatartottak nem látogathatók reggel kilenc óra előtt, a napi séta idején, a zárkavizsgálatok idején, létszámmellenőrzés idején, étkezési időben, amikor az ügyvéd szeretne beszélni a fogvatartottal, abban az időszakban, amikor a fogvatartottak dolgoznak és így tovább.

Néhány nappal később újra ellátogattam a börtönbe, hogy Peterrel beszéljek. Elmesélte a történetét. 2005-ben meggyilkolta volt feleségét, két kisgyermekének anyját. Nem tudja, hogyan és miért tette, csak azt, hogy megtette. Elmondta, hogy gyakran jut eszébe An, az áldozat édesanyja. Arra jutott, hogy szeretne beszélni vele. Peter elmondta ügyvédjének, hogyrészt venne a mediáción, mire az ügyvéd azt mondta, hogy akkor keressen másik védőt.

Mielőtt megkerestem volna az áldozatot, megkérdeztem az előzetes vizsgálatot irányító bírót, hogy nem befolyásolja-e a mediáció a nyomozás menetét. A bíró elmondta, hogy mivel a nyomozást már lezárták, nyugodtan felvehetem a kapcsolatot Annel.

Ehhez azonban szükségem volt az asszony címére. Ezért megkerestem az ügyészt, és arra kértem, hogy hadd nézzek bele az ügyvel kapcsolatos iratokba.

Általában nem olvassuk el az ügyiratokat. Azokkal az információkkal dolgozunk, amelyeket a résztvevők megosztanak velünk. Nincs is szükségünk minden információra, amelyet általában az ügyiratok tartalmaznak. Ebben az esetben csak egy címre volt szükségem. Nem kaptam engedélyt arra, hogy belenézzek az aktába. Ezért további öt embert kellett megkeresnem, és két hónapot kellett várnom. Végül sikerült megszereznem An címét.

Végre elküldhettük az asszonynak a levelet, amely a mediációval kapcsolatban tartalmazott információkat. Három nappal később An felhívott, és megbeszéltünk egy találkozót az otthonában. A beszélgetésen Nathalie, az áldozatsegítő szolgálat munkatársa is jelen volt, hogy támogassa az asszonyt. An elmondta, hogy érdekli a mediáció, de nem biztos abban, hogy bele kellene vágnia. A férje, a gyermekei, a barátai és édesanyja mind azt tanácsolták neki, hogy ne vegyen részt a mediációban. Végül is, miért menne be valaki a börtönbe, hogy beszéljen azzal az emberrel, aki megölte a lányát? Ennek egyszerűen nincs semmi értelme. An mégis szeretne volna látni Petert még a tárgyalás előtt. Szeretett volna még

egyszer beszélni vele, hogy meg tudja ítélni, őszinte-e vagy sem. Elmondta nekem, hogy Peter a gyilkosság estéjén volt feleségével, Sylvie-vel és két gyermekükkel vacsorázott. Ezután autóval hazavitte a nőt, majd mikor beléptek a lakásba, hátulról lefogta, és egy késsel leszúrta volt feleségét. Kezével befogta a nő száját egészen addig, míg meg nem halt, majd a testet egy műanyag zsákba csomagolta, és kocsija csomagtartójába rejtette. Mindközben a két gyermek az autóban ült. A férfi hazahajtott, lefektette a gyerekeket, majd elrejtette az áldozatot a kertben.

A történetek ellenére An nem érzett gyűlöletet vagy bosszúvágyat. Csak dühös volt, nagyon dühös. De úgy gondolta, hogy unokáinak, akik elvesztették anyjukat, joguk van ahhoz, hogy megismerjék az apjukat. Elmondta nekem, hogy szeretné megkérdezni Petert, mik voltak Sylvie utolsó szavai. Azt is szeretne volna megkérdezni, miért ölte meg Peter a lányát.

Egy héttel később visszatértem a börtönbe, hogy újra találkozam Peterrel. A férfi elmesélte, hogy levelet írt Annek, de még nem adhatja ide nekem, mert az új ügyvédje szeretné előbb elolvasni. Elmondta, hogy miután elvált feleségétől, teljesen kicsúszott a lába alól a talaj. Naponta tíz nyugtatót szedett, és pszichológushoz is járt. Képtelen volt feldolgozni a válást, nem tudott talpra állni. Aztán megtörtént a dolog. Elmondta, hogy mióta börtönben van, igyekszik a saját lelke mélyére nézni. Szörnyetegnek érzi magát. Attól, hogy An a történetek ellenére szeretne beszélni vele, egy kicsit újra embernek érezte magát. Nem igazán tudta felidézni a gyilkosság estéjét, csak apró részletekre emlékezett. Képtelen volt felfogni, hogy lehetett képes ilyesmire. Azt mondta, hogy az emberekben van egy fék, amely megvédi őket attól, hogy ilyen szörnyű dolgokat tegyenek. Ez a „vészfék” azonban nála nem működött. Őt nem fékezte meg ez a mechanizmus. És ez a gondolat megijesztette. Peter találkozni akart Annel, hogy megértesse vele, mennyire sajnálja, amit tett, és megköszönje neki, hogy gondoskodik gyermekeiről.

Egy héttel később újra ellátogattam Anhez, és elmondtam neki Peter verzióját a történetekről. Az asszonyt nem igazán győzte meg Peter „vészfék”-elmélete. Értette, miről beszél a férfi, csakhogy amikor vacsorázni mentek, már nála volt a kés és a műanyag zsák. Vajon miért? Mert előre eltervezte a gyilkosságot. A vészfékelmélettel talán csak a saját lelkiismeretét próbálja megnyugtatni. An nem volt meggyőződve arról, hogy a férfi megbánása őszinte. Úgy gondolta, hogy Peter csak áztatja magát vészfékelméletével, egyfajta túlélési stratégiaként alkalmazza azt. A tárgyaláson azonban konkrét válaszokat kell majd adnia. Az asszony remélte, hogy a mediációs találkozón meg tudja majd ítélni, hogy Peter igazat mond-e vagy hazudik.

An elmondta, hogy további kérdései is lennének Peterhez. Meg akarta kérdezni tőle, hogy mihez akart kezdeni a holttesttel. Komolyan gondolta, hogy ezt megúsztatja? Használt valamilyen drogot Sylvie? Hogyan telnek a napjai a börtönben?

Amikor két héttel később újra találkoztam Peterrel, a férfi elmondta nekem, hogy a tárgyalás öt hónapon belül megkezdődik.

Belgiumban a súlyos bűncselekményekkel kapcsolatos ügyekben esküdtszék dönt. A tárgyalás egy teljes hétig tart. A nyomozás írásbeli anyagát újból végigveszik, ezúttal szóban. A tanúk, az

áldozat és az elkövető családtagjai, az előzetes vizsgálatot vezető bíró és a nyomozásban részt vevő rendőrök előadják az esküdszék előtt mindazt, amit az ügyről tudnak. Ezután az esküdszék eldönti, hogy a vádlott bűnös vagy ártatlan. Ha megítélésük szerint a vádlott bűnös, meghatározzák a büntetését is. Ezt a döntést egy bíróval együttműködve hozzák meg.

Ezeket az ügyeket általában nagy médiaérdeklődés kíséri, az újságok napi szinten beszámolnak a fejleményekről.

Ilyen ügyekben a szóbeli eljárás és a sajtó jelenléte komoly kockázatot jelent a mediáció szempontjából. 2005 óta létezik egy törvény, melynek értelmében a mediáció során elhangzó információk bizalmasnak minősülnek, és a bíróság nem idézheti meg tanúként a mediátort. Az ügyvédek pedig nem tehetnek említést a mediációról a tárgyalás ideje alatt. Ha egy ügyvéd mégis említést tesz a mediációról, a bíró csak annyit tehet, hogy megkéri az esküdszéket, ne vegyék figyelembe az információt... De attól az esküdtek még hallották, ahogy a sajtó képviselői is... Másnap pedig könnyen ott viríthat a napilapok címlapján, nagy betűkkel: „A nagymama meglátogatta a börtönben lánya gyilkosát”. Ilyen helyzetekben minden érintettet fel kell készítenünk erre az eshetőségre.

A mediációval való visszaélés megakadályozásának egyik módja egy olyan írásbeli megállapodás, amelyben minden résztvevő leírja álláspontját és céljait. A másik megoldás egy dokumentum aláírása, amely a következőt tartalmazza: „Az áldozat és az elkövető mediációs találkozón vettek részt a börtönben a jelzett napon, és mindketten azt akarják, hogy a találkozón elhangzottak a résztvevők között maradjanak”. A mediátor kérheti, hogy ezt a megállapodást csatolják az ügyiratokhoz. Ha minden rendben zajlik, a bíró a tárgyalás elején felolvassa a megállapodást. Így csökkenthető a mediációval való visszaélés kockázata. Egy ilyen megállapodás létrejöttének alapvető feltétele, hogy mindkét fél egyetértsen a tartalmával. Mindkettejüknek alá kell írniuk a dokumentumot.

Peter minden, An által feltett kérdésre válaszolt. Azt is megértette, hogy az asszony nem hiszi el a vérszékelyelméletét. Ő maga sem értette, miért tette, amit tett. Ez volt számára a legnehezebb az egészben. Elmondta nekem, hogy nem emlékszik arra a pillanatra, amikor a kést és a műanyag zsákba csomagolt áldozatot kocsija csomagtartójába tette. Úgy gondolta, hogy lelke mélyén egyszerűen nem akar emlékezni... Ezért szeretett volna beszélni egy pszichológussal, de a börtönben csak pszichiáter volt, akinek a tevékenysége

kimerült annyiban, hogy nyugtatókat írt fel a fogvatartottaknak, hogy lecsendesítse őket. An kérdései kapcsán Peter újra megpróbálta felidézni, mi is történt azon az estén. Elmondta nekem, hogy nagyon fontos számára az őszinteség. Nemcsak a tárgyalás során, de a mediációval kapcsolatban is.

Átadott nekem egy levelet, amelyet Annek írt. Ügyvédje már olvasta a levelet, és azt javasolta Peternek, hogy bizonyos részeket töröljön. Megkérdeztem, hogy elolvashatom-e a levelet, mielőtt kézbesíteném Annek.

Amikor egy elkövető arra kér minket, hogy juttassuk el levelét az áldozatnak, ragaszkodunk ahhoz, hogy előbb elolvashassuk azt. Erre azért van szükség, hogy ellenőrizzük, elfogadható-e a levél tartalma és összhangban van-e a mediáció céljaival. Emellett ha ismerjük a levél tartalmát, segíthetünk az áldozatnak a leírtak megértésében.

A levélben Peter arról írt, hogy megbánta tettét, továbbá kifejezte háláját Annek, amiért az asszony gondját viseli gyermekeinek.

Megállapodtunk abban, hogy a legközelebbi beszélgetésünkön, amikor előkészítjük Peter és An találkozását, jelen lesz az elkövetőket segítő szolgálat munkatársa is.

Egy héttel később ellátogattam Anhez, hogy támogatója közreműködésével felkészítem az asszonyt a mediációs találkozóra. An közölte, hogy beszélt az ügyvédjével, akinek nincs kifogása a mediáció ellen. Ezután megvitattuk, hogy elmondja-e az asszony a gyerekeknek, hogy találkozni fog az apjukkal.

Petert hetente meglátogatták a szülei, és havonta egyszer unokáikat is magukkal vitték. Az egyik gyermek három-, a másik hatéves volt. Belgiumban a fogvatartottaknak lehetőségük van arra, hogy speciális „gyermeklátogatások” keretében találkozzanak gyerekeikkel. Az elkövetőket támogató szolgálat havonta egyszer megszervez egy alkalmat, amikor a fogvatartottat meglátogatják gyermekei. A találkozóra egy olyan helyiségben kerül sor, ahol játékok is vannak, így a fogvatartott játszhat is gyermekeivel. Ez sokkal emberségesebb megoldás, mintha egy nagy, rideg teremben, örök jelenlétben kellene találkozniuk a gyerekeknek édesapjukkal vagy édesanyjukkal.

An úgy döntött, elmondja unokáinak, hogy találkozni fog az apjukkal. Erről a gyerekek tanárait is tájékoztatta.

Amikor közöltem vele, hogy Peter levelet írt neki, azonnal el akarta olvasni. An nagyon kíváncsi volt arra, hogy a férfi bocsánatkérése őszinte-e. Vajon csak azt sajnálja, hogy el-

kapták? Hogy börtönbe került? Vagy valóban megbánta, hogy hidegvérrel megölte volt feleségét? Hogy megfosztotta gyermekeit az anyjuktól? Vagy csak tettei a megbánást?

Hadd mondjak el néhány részletet a mediációs találkozók előkészítésével kapcsolatban. Az előkészítés ugyanazt a folyamatot jelenti az áldozat és az elkövető esetében. Az előkészítés során megvitatjuk a találkozóval kapcsolatos részleteket:

- ▶ **Mikor és hol.** Ebben az esetben a mediációs találkozót a börtönben kellett megszerveznünk. Ez nem mindig egyszerű. A börtönök nincsenek felkészülve az áldozat és az elkövető közötti találkozók lebonyolítására. Nem könnyű megfelelő helyszínt találni a létesítményben. Ebben az esetben a börtönigazgató felajánlotta azt a helyiséget, ahol a vezetői megbeszéléseket szokták tartani. Megtekintettem a szobát; meglehetősen nagy helyiség volt, a közepén egy nagy asztallal. Megfelelőnek tűnt. Ezután egyeztettem az igazgatóval a gyakorlati részleteket, például ki fogja felkísérni a börtönbe érkező áldozatot; tájékoztatja-e az igazgató az öröket arról, hogy egy áldozat látogat a börtönbe; gondoskodni kell arról, hogy az áldozatnak ne kelljen a látogatókkal együtt sorban állnia; jó lenne, ha kávé is lenne a szobában; ki fogja kikísérni az áldozatot a találkozó után; jó lenne, ha nem kellene sokat várnunk Peterre (vagyis meg kellene oldani, hogy a börtönben zajló aktuális programoktól függetlenül a rendelkezésünkre álljon Peter). An felkészítése során elmondtam az asszonynak, mire számíthat majd a börtönben: nagy, nehéz ajtók, záruk, fémérzékelő, újabb ajtók és záruk, örök, látogatók... Azt is elmondtam neki, hogy néz ki a szoba, ahol a találkozóra sor kerül.
- ▶ Ezután ismertetjük a mediációs találkozó **menetét**: a mediátor rövid bevezetője után először az áldozaté a szó. Az elkövetőnek csendben végig kell hallgatnia az áldozatot. Ha az áldozat végzett, az elkövetőé a szó. Az áldozatnak csendben végig kell hallgatnia az elkövetőt. Ezt követően beszélgethetnek a felek, kérdéseket tehetnek fel egymásnak, és válaszolhatnak egymás kérdéseire. Ebben a fázisban a mediátor nem avatkozik be, csak ha a felek nem képesek tiszteletet tanúsítani egymás iránt.

- ▶ Ki érkezik **elsőként a szobába**? Azt szeretné az áldozat, hogy már az asztalnál üljön, amikor az elkövető belép? Vagy inkább ő érkezne később?
- ▶ **Ki hol fog ülni** az asztalnál? Ezzel kapcsolatban először az áldozatot kérdezzük meg. Szeretne az elkövetővel szemben ülni? Esetleg arccal az ajtó felé? Mit szeretne, hol üljön a mediátor? És a támogatója?
- ▶ Mit szeretne az áldozat, **mit tegyen az elkövető**, amikor belép a szobába? Kezet fogjon vele? Vagy menjen egyenesen a székéhez?
- ▶ **Ki beszéljen először?**
- ▶ **Mit szeretne elérni** a mediációs találkozón? Mi történik akkor, ha nem sikerül elérnie célját?
- ▶ Mit fog mondani? Van erre vonatkozóan terve? Esetleg állítsunk össze egy **listát**?
- ▶ **Mit vár a mediátortól** a találkozó alatt?
- ▶ Mi számára **a legrosszabb dolog**, ami a találkozó során történhet? Ha ez megtörténik, hogyan kezeli majd a helyzetet?
- ▶ Ha **szünetet** szeretne tartani, egyszerűen szól a mediátornak vagy inkább egyezzenek meg valamilyen egyezményes jelben?
- ▶ Mit történjen **a mediációs találkozó végén**? Szeretne elsőként távozni? Szeretne kezet fogni az elkövetővel?
- ▶ Ki nyújtson majd segítséget **az élmények feldolgozásában**? A mediátor, a támogató vagy valaki más?
- ▶ Tájékoztatta **ügyvédjét**? Adott tanácsokat az ügyvéd azzal kapcsolatban, hogy miről ne beszéljen?
- ▶ Mit fog mondani **a férjének, a gyermekeinek, családtagjainak, barátainak?**...

Térjünk vissza történetünkhöz. An arra kért, hogy én fogadjam a börtön bejáratánál, és jelezte, hogy ő szeretne előbb érkezni a szobába. A férfival szemben kívánt ülni, Nathalie mellett. Arra kért, hogy én közte és Peter között üljek majd. Úgy döntött, hogy kezet fog Peterrel, mikor a férfi megérkezik. Szerette volna oldani a férfi feszültségét, hogy az nyíltabban válaszoljon a kérdéseire. Vállalta a szemkontaktust. Abban egyeztünk meg, hogy ha mégsem bírja, akkor maga elé néz majd.

An remélte, hogy a beszélgetés során kiderül majd számára, hogy Peter őszinte vagy sem. Nem Peter bocsánatkérésére vágyott, hanem arra, hogy választ kapjon a kérdéseire.

Úgy döntött, hogy ő szeretne elsőként beszélni. Számos kérdést akart feltenni Peternek, és el akarta mondani neki, hogy neki köszönhetően gyermekeinek azzal a tudattal kell élni-

ük, hogy az apjuk gyilkos. Azt is el akarta mondani, hogyan változtatta meg lánya meggyilkolása az életét. És nemcsak az ő életét, hanem az unokái, a családja és barátai életét is.

An úgy gondolta, hogy a legrosszabb dolog, ami történhet a találkozó során az, hogy Peter hazudozni kezd. An elmondta, hogy ha úgy érzi, a férfi hazudik, azonnal kérdőre vonja. De azt mondta, ebben az esetben sem állna fel az asztaltól, mert hisz abban, hogy a férfi mégse hazudhat mindenben.

Abban egyeztünk meg, hogy ha úgy érzi, nem bírja tovább, majd azt mondja, „egy pillanat”, ezzel jelzi nekem, hogy szeretné, ha szünetet tartanánk.

Úgy döntött, hogy a találkozó végén szeretne kezet fogni a férfival, és a férfi távozzon elsőként. Ezután Nathalie-val szeretné megbeszélni a történeteket egy kávé mellett. Egyetlen elvárása volt a találkozóval kapcsolatban: az igazat akarta hallani.

Miután felkészítettem Ant, Peter következett. Peter is úgy gondolta, hogy jobb, ha An érkezik először és ha én közöttük ülök. Nem volt biztos abban, hogy képes An szemébe nézni, mivel szégyellte magát. Amikor elmondtam neki, hogy An a találkozó elején és végén is szeretne kezet fogni vele, elsírta magát. Nagyon hálás volt ezért a gesztusért.

Azt mondta, nincs problémája azzal, hogy An kezdi a beszélgetést. Összeállított egy listát arról, mit szeretne mondani az asszonynak:

- ▶ Szerette volna megköszönni, hogy An hajlandó volt találkozni vele és hogy gondját viseli gyerekeinek.
- ▶ El akarta mondani neki, hogy folyton akörül forognak a gondolatai, mi történt azon az estén.
- ▶ Meg akarta kérdezni Ant, miért hajlandó szóba állni lánya gyilkosával.
- ▶ El szeretne volna mondani neki, hogy tisztában van azzal, milyen nagy terhet ró az asszonyra a gyerekekről való gondoskodás.
- ▶ Meg akarta köszönni neki, hogy lehetővé teszi a gyerekek számára, hogy kapcsolatot tartsanak a szüleivel.
- ▶ Azt is el akarta mondani az asszonynak, hogy kész vállalni a büntetését.
- ▶ És azt is, hogy rettenetes büntudata van. Azért is büntudata van, ha nevet.
- ▶ El akarta mondani neki, hogy amíg börtönben lesz, igyekszik majd minden lehetséges módon segíteni másoknak.
- ▶ Tudtára akarta adni, hogy nem akar elmenekülni a következmények elől. Hogy ő is szeretné tudni, mi történt azon az estén. Hogy igyekszik a börtön falai között segítséget kérni, de senki nem tud segíteni neki...
- ▶ Azt is meg akarta kérdezni, hogy képes-e elfogadni An azt, hogy egy napon majd kiszabadul.

A legrosszabb eshetőségnek azt tartotta Peter, hogy nem bírja a feszültséget a találkozó során és nem tud uralkodni az érzésein. Attól is tartott, hogy An felelősségre vonja és kiabál vele... Elmondta, hogy megértené az asszony érzéseit, de képtelen lenne elviselni a helyzetet. Félt attól, hogy elszabadulnak az indulatok, újra elveszíti önuralmát és agresszívvá válik. Abban maradtunk, hogy ha már nehezen viseli a feszültséget és szünetet szeretne, maga elé néz. Peter abban reménykedett, hogy a találkozót követően An képes lesz majd

a helyzetet az ő szemszögéből is értékelni. Azt is remélte, hogy mindenki megkönnyebbül majd a beszélgetés hatására. Peter azt kérte, hogy a találkozó után megbeszélhesse a történeteket támogatójával.

Közöltem vele, hogy An el fogja mondani a gyerekeknek, hogy meglátogatja őt a börtönben. Ekkor Peter újra elsírta magát, és azt mondta: „Micsoda asszony!” Megjegyezte, hogy mindezek ellenére a találkózót egyfajta előzetes tárgyalásként éli meg.

Eljött a találkozó napja. Amikor An és Nathalie megérkeztek a börtönbe, mindketten láthatóan feszültek voltak. Annak ellenére, hogy részletesen előkészítettük a találkozót, An nagyon ideges volt. Együtt mentünk be az épületbe a fémdetektoros kapun és a nehéz ajtókon keresztül... Az örök nagyon barátságosak voltak.

A börtönigazgató mindent megtett azért, hogy megkönnyítse An helyzetét. A börtön-személyzet minden tagja tudott a látogatásról. Egy ór kísért minket a bejáratától a szobáig. Kicsit korán érkeztünk, negyedórát várnunk kellett. An és Nathalie elfoglalták helyüket, én pedig megkínáltam őket egy csésze kávéval. Tíz perccel később az őr jelezte, hogy Peter a szomszéd szobában van, és készen áll arra, hogy csatlakozzon a jelenlévőkhez. Megkérdeztem Ant, hogy behívhatom-e a férfit. A válasza igen volt. Átmentem Peterhez, hogy megnézzem, hogyan viseli a helyzetet. Ő is nagyon feszült volt, de készen állt arra, hogy találkozzon Annel.

Amikor Peter belépett a szobába, An felállt és kezét nyújtott a férfinak. Peter megrázta az asszony kezét és leült. Szinte tapintani lehetett a feszültséget a szobában... Peter kerülte An tekintetét.

Néhány rövid mondattal bevezettem a találkozót. Miközben beszéltem, észrevettem, hogy An és Peter tekintete egyre gyakrabban találkozik. Elmondtam, milyen lépéseken keresztül jutottunk el idáig, és mindkét félnek megköszöntem, hogy elég bátor volt ahhoz, hogy vállalja a találkozót. Ezután megkérdeztem Ant, hogy készen áll-e arra, hogy előadja mondanivalóját. Az asszony elővette a listát a táskájából, és elkezdte mondani mindazt, amit felírt. A beszélgetés során voltak érzelmekkel teli pillanatok, olyan is előfordult, hogy mindenki némán maga elé meredt, de a felek mindvégig tiszteletet tanúsítottak egymás iránt.

Másfél óra után úgy döntöttünk, hogy itt az ideje lezárni a találkozót. Mindenkinek megköszöntem a részvételt, és megkérdeztem Petert, hogy készen áll-e a távozásra. Jeleztem neki, hogy pár nap múlva meglátogatom majd, hogy lássam, hogy érzi magát. Peter felállt, kezét fogott Annel, és elhagyta a szobát. Az előtérben An elmondta, hogy megkönnyebbült, és nagyon örül annak, hogy vállalta a találkozót.

Elbúcsúztunk egymástól, és megígértem, hogy néhány napon belül felhívom.

Néhány nappal később meglátogattam Petert. A férfi elmondta, hogy a találkozó után hosszasan beszélgetett támogatójával. A találkozó hatására megkönnyebbült, és nagyon jó érzés volt beszélgetni a gyerekeiről is. Peter megdöbbsent azon, mennyire megöregedett An... Büntudatot érzett, amiért annyi fájdalmat okozott az asszonynak. A találkozó előtt abban reménykedett, hogy a beszélgetés kapcsán eszébe jutnak majd részletek a gyilkosság estéjével kapcsolatban, de sajnos nem így történt. Nagyon hálás volt azért, hogy találkozhatott Annel. Jelezte, hogy ha An a későbbiekben bármikor szeretne kérdezni tőle valamit, ő készséggel válaszol, de most egy kis időre van szüksége. Amikor megkérdeztem, hogy

szeretné-e, ha a bíróságot tájékoztatnánk a mediációról, azt mondta, igen, de arról nem, ami a találkozón elhangzott.

Mikor nem sokkal később beszéltem Annel, elmondta nekem, hogy a beszélgetés során semmi újat nem hallott. Minden, amit a férfi mondott, ismert volt számára. De nem bánta meg, hogy találkozott vele. Most már soha többé nem fog félni attól, hogy a szemébe nézzen. Azt is elmondta, hogy Peter jó formában volt, felszedett pár kilót.

Csalódott volt amiatt, hogy Peter nem válaszolt minden kérdésére. Képtelen volt elhinni, hogy a férfi nem emlékszik semmire. Sokan mondják, hogy Peter hajlamos manipulálni a környezetét, talán most is erről van szó... Összességében azonban elégedett volt a mediációval. Jó érzéssel töltötte el, hogy a férfi hálás volt neki, amiért gondját viseli a gyerekeinek. Lgyekeztem megnyugtatni és megerősíteni abban, hogy jól döntött. Ez nagyon fontos volt számára.

Közölte, hogy a tárgyalás előtt már nem szeretne találkozni Peterrel, a férfihoz hasonlóan neki is időre volt szüksége. Azt tervezte, hogy újra elolvassa az ügy iratait. Azonban jelezte, hogy a tárgyalás után szeretne újra találkozni vele. Elmondta, hogy szeretné, ha a bíróság tudna a találkozóóról, de arról nem, hogy mi hangzott el a beszélgetés során.

Elkészítettünk egy írásbeli megállapodást. Ezzel véget ért a mediáció. A teljes folyamat egy évig tartott.

Három hónappal később sor került a tárgyalásra. A bíró említést tett a mediációról, és felolvasta az írásbeli megállapodást. Öt nappal később az esküdszék bűnösnek találta Petert gyilkosság vádjában, és 25 év szabadságvesztésre ítélte.

A tárgyalás után két hónappal felhívott An. Azt kérdezte, hogy beszélhetne-e velem. Megbeszéltünk egy találkozót. Elmondta, hogy a tárgyalással elégedett volt, bár mindent tudott már, ami a teremben elhangzott. Azt is elmondta, hogy a tárgyalás után odament Peterhez, és arra biztatta, hogy legyen erős, és hasznosítsa az idejét, amíg a börtönben van.

Közölte, hogy szeretne újra beszélni Peterrel. Nem a tárgyalásról, nem is a gyilkosságról, hanem egészen más dolgokról:

- ▶ Úgy hallotta, hogy a szülei nincsenek rendben. Igaz ez?
- ▶ A legutóbbi alkalommal a gyerekek nem látogatták meg Petert. Miért?
- ▶ Kitől szerez Peter információkat?
- ▶ Sikerült találni szakembert, aki segít neki visszaemlékezni és feldolgozni az eseményeket? Talált már magának célt és elfoglaltságot a börtönben?
- ▶ Milyen megoldást találjunk a gyerekekkel kapcsolatban?

Arról is szeretett volna beszélni a férfival, hogyan mennek a dolgai. Vagyis a jelenről akart beszélni, nem a múltból. Jelezte, hogy szeretné, ha megszerveznék még egy mediációs találkozót, ahol már a jövőről beszélgethet a férfival. Magával Peterrel akart a lehetséges megoldásokról beszélni, nem pedig annak szüleivel.

Amikor bementem Peterhez a börtönbe, a férfi örömmel fogadott. Beszélt a büntetéséről és arról, hogy 2012 decemberében akár feltételeesen szabadlábra helyezhetik. Elmondta, hogy An szavai a tárgyalást követően teljesen elfeledtették vele a 25 évet, amelyet börtönben töltött.

tönben kell majd töltenie. Akkor és ott hatalmas erőt adott neki az asszony biztatása. Úgy érezte, képes arra, hogy elviselje büntetését. Csodálatos ajándékként értékelte An szavait.

Beszélt arról is, hogy a szüleinek voltak ugyan problémáik, de már minden rendben van. Elmondta, hogy a következő héten már magukkal hozzák a gyerekeket is. Peter is úgy gondolta, hogy jobb lenne közvetlenül megbeszélni a gyermekekkel kapcsolatos teendőket és megoldásokat, mint a szülein keresztül, akik nagyon féltek attól, hogy valami hibát követnek el vagy valami rosszat mondanak An előtt. Peter nagyon boldog volt amiatt, hogy An lehetővé tette számára, hogy újra apa legyen. A férfi beleegyezett abba, hogy leüljenek Annel megbeszélni a dolgokat.

Tehát Peter és An újra találkoztak. Közösén kidolgoztak néhány konkrét megoldást a gyerekekkel kapcsolatban. Megegyezték abban, hogy a gyerekek meglátogatják Petert olyan különleges alkalmakkor, mint a karácsony vagy a születésnapjuk. Ha Peter látni szeretné a gyerekeket, levélben megkérdezheti Ant, hogy be tudnának-e jönni. Ha Annek kérdése van, levélben megírhatja Peternek. Peter felvetette Ant a látogatói listájára, így a jövőben az asszony vészhelyzetben bármikor bejöhet Peterhez.

A második találkozó alkalmával mindketten elmondták, mennyire jó érzés számukra az, hogy egymás között, különböző segítő szolgálatok nélkül képesek rendezni a dolgokat. Úgy tervezték, hogy a jövőben levélben tartják majd a kapcsolatot.

A mediáció véget ért. Néhány hónappal később An felhívott, hogy elmondja, levelet kapott Petertől, amelyben a férfi tájékoztatta, mikor vannak különleges, gyermekprogramokat kínáló napok a börtönben. An időközben járt egy másik börtönben is, ahol elkövetőknek beszélt áldozatként megélt élményeiről. Elmondta nekem, hogy e tevékenységnek köszönhetően úgy érzi, Sylvie halála nem volt hiábavaló.

Szegő Dóra és Fellegi Borbála

A CSALÁDI KAPCSOLATOK RENDEZÉSE A BÜNTETÉS- MEGSZAKÍTÁS SORÁN – RÓBERT TÖRTÉNETE

A szereplők

A családi döntéshozó csoportkonferencia szereplői Róbert, 40 éves, első büntényes fogvatartott, aki tizenhat éve tölti fegyházas büntetését, emberölés, közveszélyokozás, lopás és rablás büntetéseért. Négy év múlva szabadul. Az elítélt édesanyja egy északkelet-magyarországi kisvárosban él, felesége és négy gyermeke a város melletti kis faluban élnek.

Róbert két éve került a MEREPS programban részt vevő fegyházba. Korábbi bv. intézeteiben voltak fegyelmi vétségei. A jelenlegi intézetben jó magaviseletű, együttműködő, nyugodt elítéltnak ismerték meg. Gyárban dolgozik, szabad idejének nagy részét makettkészítéssel tölti. Épületeket és tárgyakat modellez gyufaszálakból. Korábban egy hat fős zárkaközösségben élt, ahol megpróbálta a zárkatársakat bevonni a munkába, cserealappon dolgoztatta őket. A zárkaközösség egy része együttműködött, mások nem tolerálták, hogy késő estig dolgozott a zárkában. A nevelők úgy ítélték meg, hogy a makettkészítés jó hatással van börtönbeli magaviseletére és szabadulás utáni életére, ezért támogatták törekvését, és magánzárkába helyezték át. Bizonyos lépései arra utaltak, hogy tudatosan tervezi a szabadulás utáni életét: jelentkezett egy, a börtönben meghirdetett bútorasztalosképzésre és a „Netrekész program”-ra is, mert fiával szeretne asztalosvállalkozást alapítani.

Róbert édesanyjával tartott intenzív, heti szintű kapcsolatot. Négy gyereke eleinte havonta látogatta, majd egyre ritkábban, de jelenleg is három-négy havonta látja valamelyikük. Feleségével a börtönévek alatt megromlott a viszony. Nem váltak el, de nem gondolkodnak házastársi kapcsolatban. Az asszony elfogadta, hogy a gyerekek rendszeres kapcsolatot tartsanak Róberttel.

A családi döntéshozó csoportkonferencia apropója

A CSDCS-re annak kapcsán került sor, hogy az elítélt büntetésmegszakítást kért, melynek célja, hogy felújítási munkálatokat végezzen a leromlott állapotú családi házon, melyben felesége és gyerekei élnek. Az ötnapos eltávozás kérelmének elbírálása folyamatban volt, mind a rendőrségi vélemény, mind a pártfogó felügyelő által készített környezettanulmány pozitív véleményt fogalmazott meg.

A CSDCS egyik célja az volt, hogy felkészítse Róbertet, a családját és a helyi közösséget a büntetésmegszakításra: feltárja a felek elvárásait, félelmeit, az igénybe vehető erőforrások körét és a lehetséges konfliktusokat. Emellett kidolgozza az öt nap forgatókönyvét. További fontos cél volt, hogy a büntetésmegszakításról való döntése előtt a parancsnok további információkhoz jusson, mélyebb rálátást kapjon a fogvatartottra és a családra, melyek megerősíthetik döntése helyességében.

Az előkészítés

Az előkészítés során személyes beszélgetéseket szerveztünk a büntetésmegszakítás tervezett helyszínein: Róbert édesanyjával a kisvárosban, gyerekeivel és feleségével a közeli faluban találkoztunk. A beszélgetéseken Róbert nevelője, a MEREPS-mentor és egy kutató vett részt.

A találkozóknak több célja volt. Egyfelől a konferencia előkészítése, a felek elképzeléseinek, félelmeinek, motivációinak feltérképezése, a család tájékoztatása. További cél volt a bv. tájékozódása az elítélt családi körülményeiről, környezetéről, a büntetésmegszakítás potenciális veszélyeiről.

Beszélgetés az anyával

Róbert anyja lányával és két unokájával él egy másfél szobás panellakásban. Lánya elvált, egyedül neveli gyerekeit. Úgy tűnt, hogy az anya életét az esemény óta a bűncselekmény határozza meg, a bírósági tárgyalás idején született újságcikkeket azóta őrzi. Lánya dolgozik, az anya – összefüggésben a fiával történtek hatásával – előnyugdíjba ment. Hangsúlyozta, hogy lánya munkája nagyon fontos a számára: keresetétől függ, hogy ő rendszeresen látogathatja-e a fiát.

A beszélgetésben feltárult az anya és Róbert felesége közötti konfliktus, melynek egyik forrása, hogy a feleség rokona volt Róbert bűntársa: *„A feleségét kérdezzék. Tőlem mindent tagadtak. A felesége rokona volt a bűntárs. Én nem engedem, hogy ilyen fajtaval találkozzon. (...) Akkor lett a gond, amikor megházasodott. A felesége családja, baráti köre volt a rossz fajta.”* – A feszültség másik oka az, hogy az anya nem fogadta el a feleség új kapcsolatát és azt a tényt, hogy az asszony nem tartott ki a hosszú büntetését töltő Róbert mellett. A nagymama ugyanakkor lazán, de tartja a kapcsolatot Róbert gyerekeivel.

Felmerült, hogy az anya és a feleség közötti konfliktus veszélyt jelenthet Róbert büntetésmegszakítására. Az anya deklarálta, hogy ha az otthon töltött idő alatt Róbert és a felesége között rendeződik a kapcsolat, akkor *„nekem nem lesz fiam”*. Egy ebből fakadó vita a büntetésmegszakítás során rizikót jelentett, a családi döntéshozó csoportkonferenciának ki kellett térnie ennek kezelésére is. Különösen, hogy Róbert mindkét helyszínen szeretett

volna időt tölteni. Támogató körülmény volt, hogy az anya elfogadta, hogy Róbert a gyerekeivel töltse a legtöbb időt: *„Nem sértődöm meg, ha ott alszik, mert messze van mindig kijárni. Csak ne jöjjön össze a feleségével.”* Tisztában volt azzal is, hogy fia az öt nap jelentős részét munkával fogja tölteni. Azt is vállalta, hogy a büntetésmegszakítás érdekében leül a „menyecskével” egyeztetni az otthon töltött idő beosztásáról.

A beszélgetésben felmerültek a családtagok, mint a bűncselekmény közvetett áldozatai felé történő jóvátételi szempontok is. Ennek különös jelentőséget adott, hogy a konferencia előkészítéseként Róberttel folytatott beszélgetés során Róbert nem látta a sérelemokozás mögött „az embert”. Úgy tekintett tetteire, mint intézmények ellen elkövetett bűncselekményekre, melyeknek nem volt személyes sértettjük. A család sérelmeinek, szükségleteinek feltárása utat nyitott Róbert felelősségvállalása és a jóvátétel felé: *„A mai napig nem tudtuk elfogadni, hogy gyilkosságot követett el. Bűnösnek tartjuk. Mert hiába büntárs, csak ott volt ő is, nem ment el. Ezért bűnös. (...) A lányaim nehezen fogadták el azt, hogy minden félretett pénzem Robira ment el. Ügyvéd, csomag, láthatás. Tudták, hogy ő a kedvenc.”* Róbert abba a vendéglőbe is betört, ahol húga korábban dolgozott. Kiderült, hogy a testvére így az áldozati szerepet is megélte.

Noha a parancsnoki döntés még nem történt meg, a család készült a büntetésmegszakításra. Egy autóval rendelkező rokonnal már megszervezték a haza- és visszavitelt. A nevelő arra vonatkozó kérdésére, hogy milyen esélyt lát a büntársakkal való találkozásra, azt a választ kapjuk, hogy a büntárs egy másik bv. intézetben tölti büntetését, és a társaság nem ebben a városban él.

Beszélgetés a feleséggel és a gyerekekkel

A felújítandó családi házban került sor a gyerekekkel és az anyával való találkozásra. A család egy kis falu külső, földutas utcájában él, a ház kívülről jó állapotúnak tűnt. Tíz éve költöztek ebbe a faluba, az anya rokonainak közelsége miatt. A tizenhat éves fiú szakmunkásképzőben tanul, a tizenhét, tizennyolc és húszéves lányok diákmunkából, alkalmi munkából és szociális juttatásokból élnek. Az anya betegsége miatt nem dolgozik. A gyerekek várták érkezésünket. Az anya a beszélgetés közben hazatelefonált, hogy kórházi gyógykezelésen van, és a vártnál később érkezik.

A gyerekek elmondták, úgy érezték, hogy apjuk jelen volt a gyerekkorukban: *„Néha tudott segíteni. Küldött mindig dolgokat, pénzt is”* – de nehéz volt számukra a nélküle töltött idő és a bűncselekmény ténye. Kiderült, hogy a szűk családon kívül senkinek nem beszéltek erről: *„A barátoknak, iskolatársaknak soha nem mondtunk semmit. Elváltak a szüleim. Anya azt mondta, ezt mondjuk.”* A gyerekek elmondása alapján a faluban sokan tudnak arról, hogy Róbert börtönben van, de kevesen tudják, hogy miért van bent: *„Ha kérdezik, mi nem vesszük fel. Azt mondjuk, nem tudjuk miért és kész.”*

Megmutatták a házrészét, mely felújításra szorult, kiderült az is, hogy a fiú aktív segítség lesz a munkában. A büntetésmegszakítással kapcsolatos terveik, elképzeléseik összhangban voltak egymás és az anya elképzeléseivel.

Szóba hozták az anya és a nagymama közötti feszültséget is. Párhuzamot vontak a két nő személyisége között, és nem a börtönidő alatt történetekhez kötötték a konfliktust:

„Elejétől fogva utálták egymást, mert mindkettő akaratos. Nem enged az álláspontjából.” A legkisebb lány bízott az anya és a nagymama viszonyának helyrehozhatóságában. Tudtak a nagymama „fenyegetéséről” is. Mindannyian kifejezték vágyukat, hogy anyjuk és apjuk újra együtt legyen, de nem láttak erre esélyt. Arra a kérdésre, hogy milyen feszültség lehet a nagymama és közöttük a büntetésmegszakítás alatt, a legidősebb lány válaszolt: *„Ránk jobban fog hallgatni, mint a Mamára, mert mi vagyunk a gyerekei. Szerintem ő is velünk akar többet lenni, és a Mama is tudja ezt.”*

Kiderült, hogy a közös vállalkozás nemcsak Róbert tervei között szerepel, hanem a faipari szakmunkásképzőben tanuló fiú is készül erre.

A beszélgetés végére megérkezett az anya is, aki elmondta, hogy a gyerekek tizenéves koruk óta tudják, hogy Róbert emberölésért ül. Legkisebb lányát kiküldte, ez alapján úgy tűnt, hogy ő még mindig nem tud a történetekről. Megemlítette, hogy a gyerekek miatt nem vált el, és kb. egy évtizede nem élnek házastársi kapcsolatban: *„Valahogy belefáradtam. Sok volt a gyerek, sok volt a munka. Lett egy barátom, és megszakadt köztünk a kapcsolat.”* Az ítélet ideje alatt végig fontosnak tartotta, hogy a gyerekeknek kapcsolatuk legyen az apjukkal. Nem látott rá esélyt, hogy a házastársi viszonyt helyreállítsák, és véleménye szerint férjével azonosan gondolkodnak erről: *„Mi csak barátok lehetünk, mint a gyerekeknek a szülei”.* Azt is megtervezték, hogy Róbert a fiával fog aludni, és a feleség a testvéreinél tölti majd az éjszakákat. A szabadulás utánról így gondolkodott: *„Nekem van saját életem. Ő is majd alakít ki egy saját életet. (...) Fog találni munkát magának.”* Ennek ellenére kifejezte a munkaszerzésben való segítő szándékát. Ez irányban már tett is lépéseket.

A családi döntéshozó csoportkonferencia

A családi döntéshozó csoportkonferencián Róbert, az anya, a tizenhat éves fiú és a hazaszállításban segédkező két férfirokon vett részt a család részéről. A bv. részéről a parancsnok, a büntetés-végrehajtási osztályvezető és a fogvatartott nevelője voltak jelen. A facilitátor Negrea Vidia MEREPS-mentor volt. A konferencia egy spontán kialakult konfliktushelyzettel vette kezdetét: az előkészítő találkozáson a nevelő, a MEREPS-mentor és a család között létrejött egy félreértés. A család azt hitte, hogy a konferencia sikeres eredménye esetén egyből hazaviheti Róbertet. Otthon várt a több fogásos ebéd. A konfliktushelyzet pozitív irányba vitte a büntetésmegszakítás ügyét: a rokonság félreértésre és csalódásra adott reakciója megerősítés volt a parancsnok felé, hogy jól kezelik a konfliktushelyzetet: nem kezdődött vádaskodás, felelőskeresés. Egyből tudomásul vették a kialakult helyzetet, és a probléma megoldása irányába indultak el.

A konferencia eredményeként a család láthatta a fogvatartottat a bv-s környezetben. Ezáltal sokkal realisabb és aktuálisabb képet alkothattak róla, illúzióik és félelmeik egyaránt csökkenhettek. A konferencia megállapodással zárult, melyben lefektették, hogyan fog zajlani a büntetésmegszakítás hét napja. A rokon vállalta, hogy bizonyos időpontban elviszi, és egy hét múlva visszahozza a fogvatartottat. Meghatározták, hogy Róbert a hét mely napjait hol, milyen tevékenységgel tölti, és milyen közlekedési eszközzel közlekedik a települések között. Ha bármilyen probléma adódna, a család értesíti a bv. intézetet. Ezen kívül vállalták, hogy dokumentálják a házon elvégzett munkát, majd a család minden tagja leírja

gondolatait, érzéseit az egy hétről, amit eljuttat Róbertnek. A CSDCS eredményeképpen a parancsnok jóváhagyta a büntetésmegszakítást.

A büntetésmegszakítás és utóélete

A büntetésmegszakítás során Róbert elvégezte a ház körüli munkát (tapétázás, folyosó-festés, csőlerakás), amit a fiú a megállapodás szerint lefényképezett, és a visszaszállításkor átadott a nevelőnek. A család néhány ponton eltért a CSDCS-n megfogalmazott megállapodástól: a megállapodással ellentétben Róbert végig a kis faluban maradt, gyerekei és felesége otthonában. Csak az első estét töltötte anyjánál. Bekövetkezett, amitől az anya az előkészítő egyeztetéseken tartott, és ami az otthon töltött idő fő konfliktusforrása lehetett: Róbert összejött a feleségével. Róbert és az anya között nem alakult ki nyílt konfliktus a büntetésmegszakítás ideje alatt. A nevelő elmondása alapján az otthon töltött idő alatt Róbert szorossá fűzte a kapcsolatot fiával. Más, külső kapcsolatokat is ápolt: beszélt fia bokszedzőjével, aki régi ismerőse volt.

A nevelő szerint a büntetésmegszakítás óta alapvető változások történtek viselkedésében, elkezdte kifejezni az érzelmeit, és terveket sző az ítélete fennmaradó idejére. Bizalmasabb lett a nevelővel való kapcsolata is: *„Húsvéti, rövid tartamú megszakítási tervét nem a tárgyalóban mondta el, hanem informálisan, amikor mentünk vissza a zárkába. (...) Elmondta azt is, hogy amikor korábban próbálkozott büntetésmegszakítási kérelemmel, megígérte magának, hogy nem jön vissza, és most, hogy valóban sikerült, fel sem merült benne, hogy ne jöjjön vissza.”*

Az asszonnyal való újbóli összekerülés megrontotta Róbert viszonyát az anyjával. Az anya – aki korábban az egyedüli, folyamatosan támogató személy volt – tartja magát korábban deklarált álláspontjához: nem hívja, nem is ír neki levelet. A telefont azonban felveszi, ha Róbert keresi.

A támogatói csoportban folyamatosan követtük Róbert esetének utóéletét, kapcsolatainak alakulását. A nevelőnő elmondta, hogy noha „kicszerélődött a fogvatartott”, nagy terhet jelentett számára az anyjával való viszonyának megszakadása. Róbert a későbbiekben aktív lépéseket kezdeményezett kapcsolatai rendezésére: azért kérte a húsvéti rövid tartamú eltávozást, hogy letisztázza, az asszonnyal felmelegített kapcsolat életképes és fenntartható-e. Tervei között szerepel, hogy kísérletet tesz az anya és a feleség kibékítésére is. Róbert azóta kétszer volt otthon büntetésmegszakításon, folytatta a ház körüli munkálatokat. A büntetésmegszakítás mindkét esetben problémamentes volt. Róbert szorosabbra fűzte feleségével és gyerekeivel való kapcsolatait, az anyjával való viszonya továbbra is hűvös maradt. Elhárította a nevelő és a MEREPS-mentor felvetését, hogy egy újabb CSDCS-vel segítsék a kapcsolatok helyreállítását. Mostantól egyedül szeretne foglalkozni az üggyel.

Negrea Vidia¹

VISSZAILLESZKEDÉS A TÁRSADALOMBA – JÁNOS TÖRTÉNETE

Esetismertetés

Az alábbiakban szeretném bemutatni a reintegrációs munkában is alkalmazható resztoratív megbeszélések szerepét és eredményeit egy elítélt szabadulásának esete kapcsán.

Az International Institute for Restorative Practices (IIRP) által kidolgozott resztoratív gyakorlatok hazai képviselőjeként a Községi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország már több alkalommal vett részt büntetés-végrehajtási intézetek reintegrációs munkájában, pártfogók képzésével vagy konkrét esetek támogatásával. A Balassagyarmati Fegyház és Börtönnel a Magyar Bünmegelőzési és Börtönmissziós Alapítvány tematikus csoportfoglalkozásának (Zákeus program) meghívottja-ként kerültem kapcsolatba, akárcsak az intézet parancsnokával, akivel gondolkodni kezdtünk a resztoratív gyakorlatok alkalmazási lehetőségeiről a hosszú távú szabadságvesztés után szabaduló elítélteknél.

Kedvező egybeesés

Az együttműködés elindulásában és a célszemély kiválasztásában az alábbi tényezők játszottak szerepet:

Egyrészt, a Zákeus programnak köszönhetően az elítéltek csoportfoglalkozások során dolgozták fel bűncselekményeiket, és egyúttal a kapcsolatok helyreállításának lehetőségével is foglalkoztak. Ennek többek között az attitűdjeikben bekövetkező változás lett a következménye: a csoport egyes résztvevőiben tudatosult az egyéni felelősség az elkövetett cselekmények áldozataival szemben, mely motiválta őket arra, hogy valamilyen formában jóvátegyék tetteiket és kiengesztelést nyerjenek a sértettektől.

1 Negrea Vidia: A Községi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország igazgatója, www.iirp.edu.

A csoport résztvevőinek visszajelzése alapján elmondható, hogy a program megalapozta az „alulról” jövő kezdeményezéseket: az elítéltek motivációját saját reintegrációs esélyeik növelése és a bűncselekményekből származó károk jóvátétele iránt.

Másrészt, a bv. intézet gyakorlatában a közösség javára végzett tevékenységek szimbolikus jóvátételként rendelkezésre álltak az elítéltek számára, de a bűncselekmények áldozataival való kapcsolatfelvétel módja, a közvetlen jóvátétel lehetősége és ezáltal a stigmatizációtól való megszabadulás még kidolgozásra vár.

Harmadrészt, az intézet vezetői fontosnak tartották támogatni azokat a folyamatokat, amelyek segítik az elítélteket abban, hogy visszanyerjék kontrolljukat sorsuk irányítása felett úgy, hogy ezzel hosszú távon is elkerülhessék a jogsértő magatartást, és ez a bűncselekményük miatt hátrányt szenvedett család vagy sértett közösség számára is megfelelő és értékes legyen.

Találkozásunkkor a bv. parancsnoka arra kért, kíséreljünk meg egy komplex segítő beavatkozást az egyik elítélttel, akinél látványos változást tapasztaltak, és akinek családja – elmentében a többi hosszú távú szabadságvesztést töltő elítélt családjával –, még ha korlátozottan is, de végig megtartotta kapcsolatát vele: látogatták és leveleket küldtek neki.

A bv. parancsnok és osztályvezető munkatársa fontosnak tartották támogatni az emberölés miatt hosszú szabadságvesztését töltő elítélt pozitív viselkedésváltozását, és szereték volna, ha még a szabadulása előtt felszínre kerülnek azok a körülmények és kriminogén tényezők, melyek kritikusak lehetnek reintegrációja szempontjából. Véleményük szerint mind az elítélt, mind a kitartó család számára egyaránt segítséget jelenthet, ha közösen tervezhetik jövőjüket, és még az intézet végleges elhagyása előtt lehetőségük van átbeszélni, mérlegelni vagy akár megtapasztalni az újbóli közös együttlétet, ezzel is növelve esélyüket a 12–13 év utáni újrakezdésre és visszailleszkedésre.

A megfogalmazottak alapján egyértelműnek látszott, hogy ez a segítő beavatkozás a korábbi intervencióknál több időt és szervezést igényel és több személy bevonásával is jár, ugyanakkor a bűncselekmény jellege miatt a jóvátételt és a kapcsolatok szélesebb körben történő helyreállítását is magába foglalhatja, a szükségletek és erőforrások feltárása mellett. A felkérők együttműködési készsége és a kedvező körülmények (jó tapasztalataim a CSDCS-vel) arra motiváltak, hogy kísérleti keretek között próbáljuk ki a resztoratív technikák és a szabadulás utáni beilleszkedést elősegítő tevékenységek ötvözését. Mindez olyan összetett beavatkozások igényét vetette fel, amelyek összhangba hozzák a börtönben végzett pártfogói tevékenységeket, az utógondozást a családsegítéssel, áldozatsegítéssel vagy a közösségi szociális munkával.

Az együttműködés...

Az említett tematikus csoportfoglalkozás keretein belül találkoztam először T. Jánossal. Az emberölés miatt elítélt férfi ekkor fogalmazta meg a szabaduláshoz kapcsolódó elképzeléseit, aggályait, és segítséget kért a családjával való kapcsolat rendezéséhez és ahhoz, hogy kiengesztelést nyerhessen azoktól, akiket megbántott.

Kérése találkozott a bv. intézet parancsnokának azon szándékával, hogy T. Jánost 1–1,5 év múlva esedékes szabadulásának előkészítése és a család fogadókészségének feltérké-

pezése érdekében fél év múlva néhány nap rendkívüli eltávozásra engedje, a családi kapcsolatok erősítése érdekében. Ezt az alkalmat a parancsnok a karácsonyi ünnepek idejére tervezte, de szükségét látta annak, hogy döntése előtt megbizonyosodjon arról, hogy ez a szabadság nem kockázatos senki számára.

A segítő beavatkozás kidolgozása érdekében megbeszéltük az együttműködés körülményeit a bv. intézet parancsnokával, osztályvezetőjével, valamint a Zákeus program szervezőjével. Megállapodtunk abban, hogy a közös munka resztoratív szempontok mentén fog szerveződni, így a döntéshozatal folyamatát, valamint a beavatkozások jellegét és gyakoriságát az ügyben érintett személyekkel együtt, szükségleteik és erőforrásaik figyelembevételével segítjük majd elő és határozzuk meg.

A közös munka az alábbi kérdésekre hivatott választ adni:

Visszafogadja-e a család az elítéltet? Ha nem, hová mehet szabadulása után? Ha igen, mire van szükség ahhoz, hogy a család és a szabaduló együtt lehessen a szabadság ideje alatt, illetve a szabadulást követően? Hogyan fogják kezelni az esetleges nézeteltéréseket, problémákat a többi családtaggal, illetve a település lakóival a szabadság alatt és után? Hogyan fogja a település visszafogadni az elítéltet? Mit tehet az elítélt annak érdekében, hogy az általa okozott sérelmeket jóvátegye? Mi kell ahhoz, hogy a bűnismétlés kockázata csökkenjen és az elítélt a társadalom hasznos tagjává váljon?

A megfogalmazott kérdések megválaszolására egy 3 fázisban történő intervenció mellett döntöttünk:

Az első fázisban egy megbeszélést szerveztünk a bv-ben az elítélt és a családja közötti kapcsolat tisztázása és erősítése érdekében tervezett rövid eltávozás előkészítésére.

A második szakaszban egy ún. családi döntéshozó csoportkonferenciára került sor, a szabadulás időpontját röviddel megelőzően, az elítélt lakóhelyén, a család és a közösség más tagjainak bevonásával.

A harmadik szakaszra egy resztoratív konferenciát terveztünk, melyben a bűncselekmény által okozott sérelmek enyhítésére, jóvátételére kerülhet sor az érintett közösségben, az áldozatok fogadókészsége szerint. A jelen írással az első két intervenciót mutatom be, mivel a harmadik még folyamatban van

1. A családi kapcsolatok erősítése

Az elítélt motivációjának feltárása

T. János az említett csoportfoglalkozás alatt fogalmazta meg kérését, de ennek hátterére egy személyes megbeszélésben tértünk ki.

A megbeszélésre egy különteremben, nyugodt körülmények között került sor. Egy mosolygós, jól ápolt fiatal férfi jelent meg, hosszú copfba kötött hajjal, aki udvarias, ugyanakkor magabiztos és határozott ember benyomását keltette. A 35 éves T. János több mint egy évtizedes szabadságvesztés büntetését töltötte emberölés miatt. Bűncselekménye körül-

ményeiről nem szívesen és múltjáról is csak keveset beszélt, igyekezett kitérni a téma alól, és elsősorban jelenlegi helyzetéről és jövőbeni terveiről beszélt.

Elmondása szerint fiatal korában idős szülei nem tudták kordában tartani, iskolai tanulmányait félbeszakította, megszökött otthonról, és sok meggondolatlanságot követett el, melyekre azóta szégyennel és megbánással gondol. Akkoriban nem törődött a családi kapcsolataival, a különböző partnerektől született gyermekeivel sem, mert a könnyű életmód és a szórakozás vonzóbb volt számára. Elmondása szerint erőszakos magatartása sok nehézséget okozott számára mind bekerülése előtt, mind a büntetés első éveiben, de az, hogy élettársa és 2 közös gyermekük kitartottak mellette, valamint az utóbbi időben megismert keresztény értékek hatására megváltozott, más értelmet adtak életének. Többször megismételte, hogy szeretne jó kapcsolatba kerülni az otthoniakkal, családcentrikussá válni és jóvátenni azt, amit másoknak okozott. A jó magaviselete miatt sok kedvezményt és lehetőséget kapott, ami könnyebbé tette a mindennapokat, de egyre inkább a szabadulás körüli kérdések foglalkoztatták. Beszélgetésünkkor a legnagyobb feszültséget az okozta számára, hogy szerinte élettársa ritkán és általánosságokat ír neki, ami meggátolja családja életének megismerését és kapcsolatuk erősítését. Elmondta, hogy az apai szerepre szeretne felkészülni még kikerülése előtt, és ezért is tartja fontosnak, hogy kommunikáljanak egymással. A családjával való találkozás és megbeszélés, valamint a rövid eltávozás ötletének nagyon örült, segítőkészen adta át azokat az információkat és telefonszámokat, amelyek a kapcsolatfelvételhez szükségesek, és vállalta, hogy levélben jelez élettársának arról, hogy segítséget kért kapcsolatuk rendezéséhez.

A bv. parancsnoka lehetőséget biztosította arra, hogy a soron következő beszélő alkalomával, ha a család is készen áll rá, a beszélőn kívül egy közös megbeszélésre is sor kerülhessen, melyen mindazok a családtagok részt vehetnek, akik fontosak lehetnek a szabadság előkészítésében.

A család felkészítése

Telefonos egyeztetés után 2009 augusztusában kerestem fel T. János élettársát és családját, az élettárs szüleinek házában. Egy szép Tarna-völgyi, Heves megyei, közepes nagyságú (négyezer fős) település szélén laknak. A földúton megközelíthető ház és az utca többi épülete elhanyagoltnak tűntek. T. János élettársa, V. Mária fogadott, aki egy kissé zavarban volt, szegyenkezve kért elnézést a ház külseje miatt. A fiatal, nagyon vékony és törékeny alkatú nő könnyekkel küszködve kísért be a házba és mutatott be családjának. A szülei és gyerekei is jelen voltak, valamint időközben egy kisgyerekes rokon is megjelent. A lakásban figyelemre méltó rend, tisztaság és a körülményekhez képest nagyon barátságos légkör fogadott. A beszélgetésen kiderült, hogy a szezonális munkából élő család igyekszik mindent megteremteni a 12 éves fiú és a 14 éves lány számára, hogy ne érezzék apjuk cselekményének és hiányának hátrányait. Ez azonban sokszor erőn felüli erőfeszítést igényelt mindannyiuk részéről, ami a település lakóinak többségéből tiszteletet és segítőkészséget váltott ki. Mária T. János levélírással kapcsolatos problémáját azzal hárította, hogy mindennapi küzdelmei során már nem marad energiája a levélíráásra, majd beszélt arról, hogy szomorúnak és dühösnek érzi magát amiatt, hogy egyedül van, de szólt a párja iránt érzett szeretetéről

is. A beszélgetés érzelmi hőfoka megemelkedett, amikor a gyerekek elmondták, miként hatott rájuk apjuk cselekedete és távolléte. T. János fia könnyekkel küszködve mesélte el, miként bélyegezték meg már kisgyerekként apja miatt, és milyen nehéz számára, hogy ne erőszakosan reagáljon erre, ami elmondása szerint „nem mindig sikerült”, ezért pszichológus segítségét kellett kérniük. Ennek ellentételeként a lány nagy ambícióval kompenzálta helyzetük hátrányait, és az általános iskolai tanulmányait kitűnő eredményekkel fejezte be. Mária édesanyjának kijelentése tükrözte legjobban a család attitűdjét T. Jánossal kapcsolatban: „...Tettét elítélem, ez bűn, de János egy szeretetre méltó ember, akit bármikor visszafogadunk, mindaddig, amíg a jó szándék fogja vezérelni. Kell a gyerekeknek az apjuk és Marinak is, mert csak őt szereti azóta is”. Őszinte örömmel fogadták a megbeszélés lehetőségét és mind az öten jelezték részvételi szándékukat.

T. János és a bv. képviselőinek tájékoztatását követően konkretizáltuk a megbeszélés időpontját, ismertettem annak felépítését, majd mindezt a családnak is visszajeleztam.

Resztoratív megbeszélés a családtagok között

A szabadságra felkészítő megbeszélés a bv-ben zajlott, szeptemberben. A családtagokat egy rokon hozta el, akik ígéretüknek megfelelően mindannyian megjelentek. A megbeszélésen részt vett továbbá a parancsnok, az osztályvezető és a börtönpártfogó, aki a korábbi, már említett foglalkozásokat vezette.

A találkozás érzelmileg túlfűtött légkörben indult, mivel ez volt az első olyan alkalom, amikor mind a hatan együtt voltak. A parancsnok kezdte el a megbeszélést, ismertette elképzelését, majd átadta nekem a szót a facilitálásra. A résztvevők számára már ismert resztoratív kérdések mentén (Mi történt? Hogyan érintett? Mire van szükség? Mit kell tenni?) folytattuk a beszélgetést, és körben haladva mindenki kifejtette véleményét. Az elmúlt évek jelentősebb eredményeit és nehézségeit osztották meg egymással a résztvevők a Jánoshoz kapcsolódó események tükrében. A családra pozitív hatást tett a parancsnok beszámolója T. János megváltozott magatartásáról, amit Mária hálásan és könnyes szemekkel fogadott. Majd ötletek hangzottak el arra vonatkozóan, hogy miként erősíthetnék kapcsolatukat a jelenlegi állapotban, hogyan oldhatnák meg az intenzívebb kommunikációt, illetve hogyan tölthetik együtt az ünnepeket úgy, hogy ez mindenki számára megfelelő legyen. A megbeszélés felépítésének ismerete és a strukturált kérdésekre való felkészülés segített a beszélgetés bizalmas légkörének a kialakulásában, és a problémák könnyed megoldása felé terelte a beszélgetést.

Az elvárások és a konkrét tervek megosztásakor azonban T. János felszínre hozott egy olyan témát, melyet a család mindaddig tabuként kezelt a gyermekek és az idegenek előtt. Itt mondta el, hogy az eltávozása alatt mind a négy gyerekével apaként szeretne törődni. A váratlan információ „bombaként” robbantotta fel a megbeszélés addig nagyon nyugodt és idilli hangulatát. A gyerekeket, akik csak egy féltestvérükről tudtak, sokkhatásként érte, és a többi résztvevőből is mély érzelmi hatást váltott ki, a leblokkolástól az indulatos vádaskodásig.

A kritikus helyzetet a megbeszélés resztoratív eleme oldotta meg azáltal, hogy az érzelmek szabad áramlásának teret adva lehetőséget biztosított a résztvevőknek arra, hogy kör-

ben haladva beszélni tudjanak az adott kijelentés pillanatnyi hatásairól. A résztvevők őszinte meglepődése és érzelmi visszajelzései segítettek Máriának abban, hogy kifejezhesse saját, mindaddig leplezett csalódottságát, dühét és szegényét, amit János tettei miatt érzett.

Az érzelmi kitöréssel járó kijelentés tisztán mutatta azokat a konfliktusforrásokat, amiket a családi titkok rejtettek. Annak ellenére, hogy a helyzet átélése nehéz volt a résztvevők számára, a folyamat szempontjából a titok terhétől való megszabadulás nagyon pozitív fordulatot hozott a megbeszélésben és nyíltabbá tette a kommunikációt. Felszínre kerültek a valós szükségletek és elvárások a közös élettel kapcsolatban, így ettől a ponttól kezdve összpontosítani tudtak a közösen kezelendő problémákra és sorrendet tudtak felállítani ezek között. A gyerekek jelenléte és a nagyszülők hozzászólásai, valamint az osztályvezető gondolatai segítettek T. Jánosnak megérteni kijelentése és viselkedése hatásait, és rámutattak azokra a tennivalókra, melyekben felelősséget és aktív szerepet tud vállalni.

A tennivalók között szerepelt a szülői szerep megtanulása is, melyben T. János először csak megfigyelő szerepet kapott a két gyerek és a többi családtag interakciója esetén, és vállalta, hogy csak a látottak megbeszélése után, az élettársával egyeztetve fog beleszólni a gyerekek nevelésébe. Jánost a gyerekek kérése érintette érzékenyen. Elmondása szerint nem gondolta, hogy a kisfiára is ennyire mély hatást gyakorolt az ő viselkedése. A gyerekek egyik kérése az volt, hogy együtt sétálhassanak apjukkal a településen, azért, hogy „mindenki láthassa, hogy nekünk is van apánk, aki már rendes, erős és jóképű, és be tudjuk mutatni őt a barátainknak”.

A kétórás megbeszélés azoknak a tennivalóknak a pontosításával zárult, melyeket első-sorban a kapcsolatuk helyreállításáért és javításáért vállaltak decemberig, illetve amelyeket az ötnapos eltávozás idejére terveztek. Összességében a család, János és a gyerekek közötti jó kapcsolat kialakítását és a karácsonyi közös pozitív élményeket tűzték ki célul a szabadság idejére.

Nyugodt, békés légkörben zártuk le a megbeszélést, és mindannyiuk melegezésére a család még egy órát kapott a közös együttlétre, idegenek jelenléte nélkül.

A megbeszélés alatt kialakult feszültség kezelésének módja, valamint a család működése és felelősségvállalása mind a kritikus, mind a többi téma kapcsán biztató jel volt a család, valamint az intézet vezetője részére, aki jóváhagyta a karácsonyi szabadságot. A bv. intézet parancsnoka elmondta, még soha nem volt ilyen könnyű döntést hoznia egy fogvartartott eltávozásával kapcsolatban, mint jelen esetben, mert korábban soha nem volt alkalma megismerni a befogadó család működését és erősségeit. Látva T. János családjának összetartását, döntését megalapozottnak értékeli, mert megtapasztalta a család kontrolláló és támogató funkcióját egyaránt.

A bv. osztályvezetője szerint János viselkedése eltávozásáig pozitív maradt, részt vett intézeten kívüli rendezvényeken, amelyek során egyházi dalokat adott elő, várta az ünnepeket, de még mindig elégedetlen volt az otthonról kapott levelek mennyiségével. Úgy tűnt, hogy a hosszú szabadságvesztés alatt a levelezés fontossága János számára nagyobb hangsúlyt kapott, és azt remélte, hogy a megbeszélés után a család aktivitása e téren azonnal változni fog, legalább a gyerekek részéről. Csalódott volt, és nehezen tudta elfogadni, hogy

nem kap több levelet, ami feszültséget keltett a Máriával történő telefonbeszélgetéseik során.

Az ünnepeket T. János 12 év után a családja körében töltötte, a sok rokon látogatása miatt egy igen zsúfolt program szerint. Feladatait és vállalásait a saját és a család visszajelzése szerint kielégítően teljesítette. Az otthon töltött időszak alatt ugyan adódtak kisebb feszültségek, de János és élettársa ezeket is pozitívan értékelte. Elmondásuk szerint sokszor az alvás rovására döntöttek a konfliktusok megbeszélése mellett, amire János büszke volt, mert korábban a nézeteltéréseket erőszakos fellépéssel zárta rövidre. János szerint mindketten sokat változtak, főleg ő, hiszen a párját mindig is jó embernek tartotta, de most már ő is tudott szeretetet adni és elfogadni.

Párja és anyósa nevelési módszere tiszteletet ébresztett benne és a gyermekei büszkeséggel töltötték el. T. János időben és rendben tért vissza a bv. intézetbe, betartva a megbeszélés azon megállapodásait, melyek a családdal való kapcsolatok erősítését célozták. A megbeszélés elérte tehát célját: a család vissza tudta fogadni Jánost, sikerült megbirkózni a problémákkal, és János is eleget tett a családtagok igényeinek.

2. A családi döntéshozó csoportkonferencia (CSDCS)

A szabadulást megelőző megbeszélés előkészítése

A családi megbeszélés alkalmával felszínre kerültek azok a területek, amelyek hátrányt jelentenek T. Jánosnak és családjának, valamint sebezhetővé és kiszolgáltatottá teszik őket. Ezért János és családja társadalmi szerepének és erejének visszaszerzése érdekében egy közösségi stratégia kidolgozása látszott szükségesnek.

Az együttműködést vállaló szakmai csoport ismét összeült, és egy szabadulás előtti CSDCS-megbeszélés (ezt a konferenciamodelt a KÖSZ Magyarország Alapítvány képzéseiben lehet elsajátítani vagy az IIRP honlapján ismerhető meg részleteiben, www.iirp.org) megszervezése mellett döntött.

A módszer sajátossága, hogy a megbeszélések a család aktív szerepvállalásával zajlanak, így ezeket a találkozókat valamennyien saját összejövetelüknek érezhetik. Ezért az előkészületekben, a szervezésben, a résztvevők meghívásában és a megbeszélés lebonyolításában a családtagok nagyobb szerepet kapnak.

T. Jánossal és a börtönpártfogóval egyeztetve került sor azoknak a személyeknek a felkészítésére, akik a korábban megfogalmazott kérdések megválaszolásában és a további lehetséges tennivalók kivitelezésében erőforrásként szerepet kaphatnak – immár a közösségi reintegrációban. Számos telefonos egyeztetés után került sor a témakörök, a lehetséges és szükséges résztvevők, a helyszín és az időpont megjelölésére. Mária a rokonokat és a családon kívüli támogatókat kereste meg, én pedig facilitátorként a szakembereket és a közösség képviselőit hívtam fel. Mivel az eljárás ismeretlen volt, mindenki kapott egy írásos tájékoztatót, és telefonon vagy a személyes találkozások során ismerttettem, a KÖSZ Alapítvány két munkatársával együtt, a konferencia célját, menetét és a résztvevők szerepét.

Mind a család, mind a település kulcsembereinek előkészítése során folytatott beszélgetésekből egyértelművé vált, hogy a megbeszélés a társadalmi érzékenység fokozására

is hivatott, ugyanakkor hozzájárulhat az attitűdformáláshoz, a közösségi szolidaritás erősítéséhez, továbbá szolgálhatja a társadalmi reintegrációt segítő intervenciót és a források biztosítását egyaránt. T. Jánosban azonban a megbeszélés, melyen a közösség több tagja is megjelent, azt a reményt keltette, hogy a szabadulás utáni időszakra vonatkozó tervei, melyek a konkrét elképzelések megbeszélésekor a valóságtól nagyon távoliaknak bizonyultak, gyorsan és kevés erőfeszítéssel fognak megvalósulni. A felkészítő megbeszélésen főleg a munkavállalás, valamint az adósság törlesztésének lehetőségei kerültek előtérbe. A munka világából kiesett T. János feketemunkából és üzletelésből tervezte megélhetését, valamint adósságainak törlesztését, melyek mértékét nem ismerte pontosan. Ezért a meghívottak körében olyan személyek is szerepeltek, akik ezekhez a témákhoz pontos információkat vagy támogatást tudtak adni.

Minden megkeresett személy vállalta részvételét és azt remélte, hogy János hazakerülésével sem az előítéletek, sem a rossz érzések vagy a félelem nem fognak eluralkodni a településen.

A konferencia

A konferenciára júniusban, egy péntek délután került sor a település gyülekezeti imaházában. A család saját összejövetelének jellegét az adta, hogy Mária sógornőjével és a lelkeszasszonnyal közösen gondoskodtak a vendéglátásról, Jánossal együtt, aki a konferencia időpontjára újabb néhány napos eltávozást kapott.

A megbeszélés összetett célja mindenki számára ismert volt:

Azon erőforrások feltérképezése, melyekre szabadulása után János a törvénytisztelő életmód kialakítása és folytatása érdekében támaszkodhat.

Egy közös terv kidolgozása a szabadulás utáni családi és szűkebb-tágabb közösségi beilleszkedés folyamatára és a bűncselekménnyel okozott károk és sérelmek jóvátételére.

A résztvevők három csoportból tevődtek össze:

- A,** A család és a hozzátartozók: 8 fő (élettárs, anyós, sógornő, unokatestvérek és házastársaik)
- B,** Szakemberek: 6 fő (az aktuális és a területi leendő pártfogó, az áldozat családját ismerő pártfogó, bv. osztályvezető, a településen dolgozó körjegyző, családgondozó)
- C,** Támogatók: 3 fő (lelkész és felesége, pszichológushallgató)

T. János vállalta a konferencia megtárgyalandó témáinak felvázolását és elképzeléseinek, illetve elakadásainak ismertetését. A közel két órán át tartó információmegosztás alatt a szakemberek nyitottsága, problémamegoldó és támogató hozzáállása sok támpontot adott a családnak a döntések meghozatalához. A család egy óra alatt önállóan kidolgozta tervét, konkrét tennivalókkal, határidőkkel és felelősökkel, az alábbi témák szerint csoportosítva:

- ▶ Lakás – Mária szüleinek házában laknak szabadulás után, majd önálló lakásba költöznek.

- ▶ Munka – Szabadulása után élni fog a körjegyző által ismertetett közhasznú munka lehetőségével.
- ▶ Adósság – A nagy összegű bírósági költségekből és az okozott kárból adódó tartozás rendezésével kapcsolatban a pártfogó felügyelő, a helyi szakemberek és támogatók segítségét kéri.
- ▶ Keresztény életvitel – Családjával együtt folytatni kívánja a bv-ben elmélyített keresztény szemléletet, imaházba jár, és itt zenéléssel járul hozzá a közösség jólétéhez.
- ▶ Kapcsolatok – sógora és rokonai támogatásával kerülni fogja a bűnöző ismerősöket, és így próbálja jó szándékát bizonyítani a családja és gyermekei felé.
- ▶ Jóvátétel – T. János szeretné jóvátenni a cselekménye által okozott sérelmeket a család és a közösség felé, majd az áldozat rokonaival, amennyiben ez lehetséges. E téren újabb megbeszélés szükséges a közeljövőben.

A cselekményéből származó sérelmek jóvátételét családja és a közösség felé a konferencia napjától vállalta. Három hónap elteltével terveztük az utánkövető megbeszélést.

A szakemberek elfogadták a tervet és közösen megállapodtak abban, hogy amennyiben T. János a szabadulás feltételeit megszegi, vállalnia kell az ezzel járó súlyos következményeket (visszakerülhet a bv-be és elveszítheti családja támogatását).

A 4 órás megbeszélés meghitt és reményteljes hangulatban, köszönő szavakkal és a lelkes által mondott imával zárult.

A családtagok által kitöltött értékelő kérdőív teljes mértékű elégedettséget mutatott a konferencia formai és tartalmi elemeivel, saját szerepükkel és bevonódásukkal, valamint a megbeszélés eredményeivel kapcsolatban. Hasonló elégedettséget mutattak a szakemberek részéről érkező pozitív visszajelzések is, melyben köszönetüket fejezték ki, hogy részt vehettek egy ilyen nehéznek tűnő ügy megoldása érdekében rendezett megbeszélésen, és hozzájárulhattak sikeréhez. A családsegítő elmondta, hogy a megbeszélés előtt tartott az elítélttől, de a konferencia végén úgy látta, hogy „ilyen megbeszélések és összefogás miatt érdemes dolgozni. A mai nap visszaadta hitemet a szakmában”.

A család erejét megismerve a résztvevők gratuláltak Máriának és Jánosnak, és várakozásukat fejezték ki a közösség életébe történő bekapcsolódásukkal kapcsolatban.

A konferenciát követően János még 3 napot töltött el otthonában, mialatt családjával együtt hozzáláttak a megállapodásban foglaltak megvalósításához. Már másnap részt vettek az imaház egy rendezvényén, a következő munkanapon pedig János felkereste a családsegítőt.

A bv. bíró engedélyezte János ideiglenes szabadlábra helyezését, a vártnál jóval korábbi időpontban, így János a konferenciát követő hónapban már hazamehetett.

A bv. intézetből való szabadulása előtt, az együttműködést záró megbeszélésén elmondta, hogy az utóbbi egy évben sokat foglalkozott a szabadulás gondolatával, remélve, hogy ha kikerül, minden probléma megoldódik. A találkozások során azonban rájött, hogy nem várhat másoktól lakást vagy pénzt, és ez csalódást okozott számára. Azt hitte, hogy a konferencián az önkormányzat képviselői megértik majd, milyen körülmények között kell élniük ezt követően, és anyagi vagy lakhatási felajánlás formájában fognak majd

segíteni. Pozitívként azonban elmondta, hogy: „meglepett, hogy olyan sokan tesznek erőfeszítést, hogy nekünk jobb legyen”. Örült, hogy a konferencián lehetősége volt saját szemszögéből elmondani bűncselekménye részleteit, mert mindenki másként ismerte a történeteket, és ez konfliktusokat okozhatott volna mind a családjában, mind az ismerősök körében. A konferencia után több rokon is írt neki levelet, amit annyira hiányolt korábban. Értékelte a lehetőséget, hogy családja és a település szakemberei közösen részt vehettek egy hasznos megbeszélésen, mert azóta élettársa és gyermekei is szívesebben találkoznak a hivatal munkatársaival, és nyugodtabban vállalják fel előttük a problémákat. A konferencia alatt megtapasztalta, hogy nincsenek előítéletek vele szemben, és ez kellemesen érintette. Összességében mind a rokonokkal, mind a hivatalos személyekkel könnyebbé és őszintébbé vált a kommunikáció, amire korábban nem számított.

Két hónap elteltével

A település jegyzője örömmel számolt be telefonon arról, hogy János az önkormányzatnál dolgozik. Családjával ugyan a vártnál korábban albérletbe költöztek, de a családsegítő bútorokat tudott biztosítani nekik. Véleménye szerint mindannyian örülnek annak az összefogásnak, ami a konferencia során létrejött, és aminek pozitív következményeit már tapasztalják. A családgondozó elmondása szerint a gyerekek jól vannak, vidámak, örülnek, és a fiúnál korábban tapasztalt magatartási problémák már nincsenek jelen. Nem érti, miért kellett a családnak ilyen korán albérletbe költöznie, hiszen ezzel anyagi nehézségeket okozhatnak maguknak, de eddig még sikerült megoldaniuk, csak Márián látja, hogy nehézséget jelent ez számukra, ezért igyekszik beszélgetni vele és támogatni.

János és Mária jól érzik magukat, az apróbb nézeteltéréseket tisztázzák maguk között és boldogok az együttlét miatt. A közösségben sikerült megtalálniuk a helyüket, időnként elmennek a gyülekezetbe, de mindennapi anyagi gondokkal küszködnek, amit a rokonok segítségével próbálnak megoldani.

Beszámolójuk alapján úgy tűnik, hogy a napi problémákat feldolgozva megpróbálják megeremteni saját határaikat és kialakítani megküzdési stratégiájukat, megőrizve stabilitásukat.

Összegzés

Annak ellenére, hogy a családi döntéshozó csoportkonferencia utánkövetése előtt állunk és csak informális visszajelzések állnak rendelkezésünkre, a résztvevők elégedettsége alapján elmondható, hogy ez a típusú megbeszélés alkalmas eszköz arra, hogy a szabadulás előtt állók túllépjenek a visszakerülés zökkenőin, és minden érintett csoport igényei érvényesülhetnek. A tágabb rokonság és a közösség tagjai hihetetlen mennyiségű segítséget képesek felajánlani, mint például azonnali munkalehetőség, kisebb anyagi segítség, jogi vagy életvezetési tanácsadás. Az ismertetett eset megerősíti azt az elképzelést, hogy a reintegrációs munka során érdemes a család és a közösség tagjait is bevonni a döntéshozatalba, akik képesek arra, hogy az elítéltek és családjuk körüli nehézségeket összetartó erővé kovácsolják.

A két megbeszélést követő harmadik resztoratív beavatkozás az áldozat hozzátartozóinak kíván segítséget nyújtani, mely most már nem a bv. intézet, hanem a család, a területi pártfogó és a közösség részvételével és támogatásával valósul meg.

Függelék

Függelék: A fogvatartottakat érintő főbb törvényi változások Angliában és Walesben, 1996–2009

1996: Támadófegyverekről szóló törvény (Offensive Weapons Act)

- ▶ Nőtt a fegyverrel elkövetett bűncselekmények esetén kiszabható büntetés felső határa (a fogvatartás időtartamát befolyásolja).

1997: Büntetőjogi (büntetési tételekről szóló) törvény (Crime [Sentences] Act)

- ▶ Harmadik alkalommal elkövetett betöréses lopás esetén kötelező minimum három év kiszabása.
- ▶ Harmadik alkalommal elkövetett, A kategóriába tartozó kábítószer csempészése esetén kötelező minimum hét év kiszabása.
- ▶ Második alkalommal elkövetett súlyos szexuális vagy erőszakos bűncselekmény esetén automatikusan életfogytig tartó szabadságvesztést kell kiszabni.

(Mindegyik a szabadságvesztés időtartamát befolyásolja)

1999: Bűnügyi és szabálysértési törvény (1998) (Crime and Disorder Act, 1998)

- ▶ A közepes időtartamú szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak is visszahívhatók bírósági döntés nélkül (a fogvatartottak számát befolyásolja).

2005: Büntető igazságszolgáltatásról szóló törvény (2003) (Criminal Justice Act, 2003)

- ▶ Meghosszabbított próbaidő, nagyobb a börtönbe való visszakérés kockázata (a fogvatartottak számát befolyásolja).
- ▶ Gyakrabban alkalmazható felfüggesztett börtönbüntetés, ennek következtében nő azok száma, akik a feltételek megszegése miatt kerülnek börtönbe (a fogvatartottak számát befolyásolja).
- ▶ A feltételek megszegése esetén az eredetinel szigorúbb büntetést ró ki a bíróság (a fogvatartottak számát befolyásolja).
- ▶ A négyéves vagy annál hosszabb, határozott idejű szabadságvesztésüket töltő elítéltek felidőben történő szabadon engedésének bevezetése (a fogvatartás időtartamát befolyásolja).
- ▶ Lőfegyver illegális birtoklása esetén a kötelezően kiírandó minimális büntetés 5 év szabadságvesztés (a fogvatartás időtartamát befolyásolja).
- ▶ Határozatlan idejű és meghosszabbított szabadságvesztés bevezetése a közrend súlyos veszélyeztetése miatt, amelyet előszeretettel alkalmaznak a bírók (a fogvatartás időtartamát befolyásolja).
- ▶ A Feltételes Szabaddalra Helyezési Döntőbizottságnak (Parole Board) felül kell vizsgálnia a feltételek megsértése miatti visszahívásokat; az ennek kapcsán újra szabadon engedett elítéltek száma alacsony (a fogvatartás időtartamát befolyásolja).

2007: Egyszerűsített eljárás (Simple, Speedy, Summary Justice)

- ▶ A tárgyalások előtti vizsgálatok csökkentése és a fizetési felszólítások gyakoribb alkalmazása időt szabadít fel a bíróságok számára (a fogvatartottak számát befolyásolja).
- ▶ Ha a vádlott az ügy korai szakaszában bűnösnek vallja magát, enyhébb büntetésre számíthat (a fogvatartás időtartamát befolyásolja).

2007: Óvadék ellenében szabadlábra helyezett vádlottak támogatási programja (Bail Accommodation Support Scheme)

- ▶ Meghatározott feltételek esetén lehetővé teszi az előzetes letartóztatásban lévő elkövetők óvadék ellenében történő szabadlábra helyezését (a fogvatartottak számát befolyásolja).
- ▶ Bizonyos feltételek esetén az elkövető házi őrizetbe helyezhető (a fogvatartás idejét befolyásolja).

2007: Szabadlábra helyezés a büntetés letöltését követően (End of Custody Licence)

- ▶ Bizonyos feltételek esetén nem erőszakos bűncselekményért elítélt fogvatartottak max. 18 nappal korábban szabadlábra helyezhetők (a fogvatartás időtartamát befolyásolja).

2008: Közlekedésbiztonsági törvény (2006) (Road Safety Act, 2006)

- ▶ Tényállásokat vezetett be a gondatlan vezetés miatt vagy biztosítás nélkül történő halálos baleset okozásával kapcsolatban (a fogvatartottak számát befolyásolja).

2008: Büntető igazságszolgáltatási és bevándorlási törvény (Criminal Justice and Immigration Act)

- ▶ Megváltoztak a közrend súlyos veszélyeztetése miatt kiróható büntetési tételek, a minimális büntetés két év szabadságvesztés.
- ▶ A legtöbb fogvatartottat automatikusan szabadlábra helyezik, miután büntetésük felét letöltötték, ezt követően próbaidőn vannak addig, míg büntetési tételük lejár.
- ▶ Határozott időtartamú visszahívások (28 nap) bevezetése bizonyos elkövetők esetén.

(Mind a fogvatartás időtartamát érinti)

2008: Késsel kapcsolatos incidensekről szóló cselekvési terv (Tackling Knives Action Plan)

- ▶ Az ügyészségnek és a bíróságnak szigorúbban kell eljárnia a kés és más támadó-fegyver birtoklásával kapcsolatos ügyekben (a fogvatartottak számát és a fogvatartás időtartamát befolyásolja).

Irodalomjegyzék

- ▶ Aertsen, I. (2004): Rebuilding community connections – mediation and restorative justice in Europa. Council of Europe Publishing
- ▶ Aertsen, I. (2004): Victim-offender mediation with serious offences. In: X. *Promising Practices in Criminal Justice*, Strasbourg, Council of Europe Publishing (forthcoming)
- ▶ Aertsen, I. and Peters, T. (1998): Mediation for reparation: The victim's perspective. In: E. Fattah and T. Peters (eds.): *Support for crime victims in a comparative perspective. A collection of essays dedicated to the memory of Prof. Frederic McClintock. With a preface by E. Fattah and Tony Peters.* Leuven, Leuven University Press: 229–251
- ▶ Aertsen, I. et Peters, T. (2003): Des politiques européennes en matière de justice restauratrice. *Journal International de Victimologie/International Journal of Victimology*, 2. October 2003 ([http://www.jidv.com/VICTIMOLOGIE_Sommaire_JIDV_2003.2\(1\).htm](http://www.jidv.com/VICTIMOLOGIE_Sommaire_JIDV_2003.2(1).htm))
- ▶ Aertsen, I., Daeninck, Ph., Hodiaumont, F., Kellens, G., Malempré, H., Parmentier, S., Peters, T., Van Camp, T. en Van Win, T. (2003): *Herstelrecht en gevangenis. Vademecum voor een herstelgerichte detentie.* Brussels, Ministry of Justice
- ▶ Arloth, Frank (2011): *Strafvollzugsgesetze. Kommentar* (3rd ed.). München, Beck
- ▶ Artinopoulou, V. (2009): Victim Offender Mediation in Family Violence Cases – The Greek Experience. *Criminology and European Crime Policy – Essays in Honour of Aglaia Tsitsoura*, Athens, Sakkoulas: 369–380
- ▶ Artinopoulou, V. (2010a): *Η Επανορθωτική Δικαιοσύνη – Η Πρόκληση των σύγχρονων δικαιοκώων συστημάτων. Νομική Βιβλιοθήκη*, Athens
- ▶ Artinopoulou, V. (2010b): Restorative Justice and Gender – The Case of Domestic Violence. In: *Essays in Honour of C. Spinellis*. Athens, Editions Sakkoulas
- ▶ Badura, Peter (2010): *Staatsrecht* (4th ed.). München, Beck
- ▶ Bagley, R. (2002): The Brinsford-Sandwell mediation programme. *Prison Service Journal*, 140: 11–13
- ▶ Barabás, A. T. & Windt, Sz. (2010): *A budapestiek véleménye a bűnözésről és a helyreállító igazságszolgáltatásról.* Manuscript. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet
- ▶ Barabás, A. T. (2004): *Börtön helyett egység?* Monography. Budapest, KJK-Kerszöv Kiadó
- ▶ Barabás, A. T. (2004): General Victimology, Latency. In: *Victims and Opinions I.* (Ed.: Ferenc Irk), National Institute of Criminology, Budapest: 161–201
- ▶ Barabás, A. T. (2007): *Vélemények a büntetésről és a kiegyezés lehetőségéről.* Belügyi Szemle, Vol. 12: 74–89
- ▶ Barabás, A. T.–Windt, Sz.: Az ügyész szerepe a mediációban – az első év tapasztalatai. In: Virág György (szerk.): *Kriminológiai tanulmányok.* Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 46. 2009: 132–168
- ▶ Barabás, A. T.–Windt, Sz.: *A budapestiek véleménye a helyreállító igazságszolgáltatásról,* Budapest, 2010. Manuscript
- ▶ Barnett, R. (1977): Restitution: A New Paradigm of Criminal Justice. *Ethics: An International Journal of Social, Political, and Legal Philosophy*, 87 (4): 279–301
- ▶ Bastiansen, R., & Vercruysse, J. (2002): Review of restorative justice in Belgium prisons: Commentary on responding to the crisis. *Prison Service Journal*, 140: 18–20
- ▶ Berman, G. (2010): Prison population statistics. In: *House of Commons Library*
- ▶ Best (2009): § 73 StVollzG, Bund. In: H-D. Schwind, & A. Böhm, & J.-M. Jehle, & K. (eds.): *Strafvollzugsgesetz – Bund und Länder. Kommentar* (5th ed.), Berlin
- ▶ Biermans, N. and d'Hoop, M.-N. (2001): *Development of Belgian prisons into a restorative perspective* (unpublished paper). Positioning Restorative Justice – Fifth International Conference by the International Network for Research on Restorative Justice for Juveniles, Leuven, 16–19 September 2001
- ▶ Bitel, M. (1999): The alternatives to violence project – a path to restoration. *Prison Service Journal*, 123: 9–12
- ▶ Bitel, M. & Edgar, K. (1998): Offending prisoners on alternatives to violence. *Prison Service Journal*, 118: 42–44
- ▶ Bitel, M., Bonati, G., Booth, B., Church, M. et al. (1998): *AVP as an agent of change: The pilot evaluation of the alternatives to violence project in three British prisons.* London, AVP Britain

- ▶ Blad, J. (2006): The seductiveness of punishment and the case for restorative justice: the Netherlands. In: D. Cornwell (ed.): *Criminal punishment and restorative justice: past, present and future perspectives*. Winchester, Waterside Press
- ▶ Blad, J. (2004): Inleiding tot een herstelgericht detentieregime. *Tijdschrift voor herstelrecht*. Vol. 4, no. 2: 7–23
- ▶ Blaser, B. & Dauven-Samuels, T. & Hagemann, O. & Sottorff, S. (2008): Gemeinschaftskonferenzen. TOA-Infodienst, 2008, Nr. 34: 26 ff.
- ▶ Bogár, P. – Margitán, É. & Vaskuti, A. (2006) Budapest, KJK, Kerszöv Kiadó Kft.
- ▶ Boros, J. & Csetneky, L. (2002): *Börtönpaszichológia*. Budapest, Rejtjel Kiadó Kft.
- ▶ Boszormenyi-Nagy, L. and Krasner, B.R. (1986): *Between give and take: A clinical guide to contextual therapy*. New York, Brunner/Mazel
- ▶ Braithwaite, J. (1989): *Crime, shame and reintegration*. New York, Cambridge University Press
- ▶ Braithwaite, J. (1999): Restorative Justice: Assessing Optimistic and Pessimistic Accounts. *Crime and Justice: A Review of Research*, 25: 1–127
- ▶ Braithwaite, J. (2002): *Restorative Justice & Responsive Regulation*. Oxford, Oxford University Press
- ▶ Brienen, M. E. I. and Hoegen, E. H. (2000): *Victims of Crime in 22 European Criminal Justice Systems. The implementation of Recommendation (85)11 of the Council of Europe on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure*. Nijmegen, WLP
- ▶ Brunner, Rudolf & Dölling, Dieter (2011): *Jugendgerichtsgesetz. Kommentar* (12th ed.). Berlin, New York, De Gruyter
- ▶ Bryman, A. (2004): *Social Research Methods*. Oxford, Oxford University Press
- ▶ Buntinx, K., Dufrain, D. and Raets, G. (eds.) (2001): *De uitbouw van een herstelgericht aanbod aan gedetineerden vanuit de Vlaamse Gemeenschap. Einrapport november 2001* (unpublished report). Leuven, Suggnomè
- ▶ Buonatesta, A. (2004): La médiation entre auteurs et victimes dans le cadre de l'exécution de la peine. *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, Vol 84, février: 242–257
- ▶ Calliess, Rolf-Peter & Müller-Dietz, Heinz (2008): *Strafvollzugsgesetz. Kommentar* (11th ed.). München, Beck
- ▶ Carey, M. (1998): *A voluntary organization in the prison system ... Inside Out Trust*. London, Prison Governors Association Magazine
- ▶ Caverly, T. (2003): Working with the Media: Friend or Foe? *Mediation Matters*, 75: 12
- ▶ Christie, N. (1977): Conflicts as Property. *British Journal of Criminology*, 17(1): 1–15
- ▶ Claassen, R. (1995): *Restorative Justice Principles and Evaluation Continuums*, Clovis, California. Fresno Pacific College – National Centre for Peacemaking and Conflict Resolution
- ▶ Clemmer, D. (1940): *The prison community*. Boston, The Christopher Publishing House
- ▶ Clinks (2009): *Working together: prison service engagement with the voluntary, faith and community sector in London*. London, Clinks
- ▶ Cohen, S. (1975): Uno scenario per il sistema cencenario future. In: F. Basagua (ed.): *Crimini di pace*. Torino, Einaudi
- ▶ Commission Tribunaux de l'application des peines, statut juridique externe des détenus et fixation de la peine (2003): *Rapport final*. Brussels, Ministry of Justice
- ▶ Council of Europe (2006): European Prison Rules. Recommendation Rec (2006)2 of the Committee of Ministers to member states. Strasbourg, 11th January 2006. Retrieved from <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=955747>
- ▶ Coyle, A. (2002): *We don't waste prisoners' time and we don't waste bicycles: The impact of restorative work in prisons*. London, International Centre for Prison Studies, King's College London
- ▶ Csemáné Váradi, E. & Lévy, M. (2002): *A fiatalkorúak büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jog-összehasonlító szempontból*. Büntetőjogi Kodifikáció 1: 12–27

- ▶ Cullen, F. T., Sundt, J. L., & Wozniak, J. F. (2001): The virtuous prison: Toward a restorative rehabilitation. In: H. N. Pontell & D. Shichor (eds.): *Contemporary issues in crime and criminal justice: Essays in honor of Gilbert Geis* (pp. 265–286). Upper Saddle River, NJ, Prentice-Hall
- ▶ Curry, D., Knight, V., Owens-Rawle, D., Patel, S., Semenchuk, M., & Williams, B. (2004): *Restorative justice in the juvenile secure estate*. London, Youth Justice Board
- ▶ Daly, K. (2000): Revisiting the Relationship between Retributive and Restorative Justice. In: H. Strang and J. Braithwaite (eds): *Restorative Justice: Philosophy to Practice*. Aldershot, USA, Singapore, Sydney, Ashgate/Dartmouth
- ▶ De Clerck, S. (1996): *Oriëntatienota Strafbeleid en Gevangenisbeleid*. Brussels, Ministry of Justice, 1996
- ▶ Deacon, D. et al. (1998): Collision or Collusion? A Discussion of the Unplanned Triangulation of Quantitative and Qualitative Research Methods. *International Journal of Social Research Methodology* 1: 47–63
- ▶ Degenhart, Christoph (2010): *Staatsrecht I – Staatsorganisationsrecht* (26th ed.). Heidelberg
- ▶ Detterbeck, Steffen (2011): *Allgemeines Verwaltungsrecht* (9th ed.). München, Beck
- ▶ Devroey, K. (2003, 13–18 July): *Victim-offender oriented initiatives during detention: Report of an experiment in the Flemish community*. Paper presented at the XIth International Symposium on Victimology, Stellenbosch, South Africa
- ▶ Dhami, M. K., Ayton, P., & Loewenstein, G. (2007): Adaptation to imprisonment: Indigenous or imported? *Criminal Justice and Behavior*, 34: 1085–1100
- ▶ Dhami, M. K., G. Mantle and Fox, D. (2009): Restorative justice in prisons. *Contemporary Justice Review*, 12: 4, 433–448
- ▶ Diemer, Herbert & Schatz, Holger & Sonnen, Bernd-Rüdeger (2011): *Jugendgerichtsgesetz: JGG mit Jugendstrafvollzugsgesetzen. Kommentar* (6th ed.). Heidelberg, C. F. Müller
- ▶ Dignan, J. (2003): Towards a Systemic Model of Restorative Justice. In: A. Von Hirsch, J. Roberts, A. Bottoms, K. Roach and M. Schiff (eds): *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?* Oxford, Hart Publishing
- ▶ Dignan, J. (2002): Restorative Justice and the Law. In: L. Walgrave (ed): *Restorative Justice and the Law*. Cullompton, Willan
- ▶ Dinsdale, J. (2001): *The restorative prison project: Restorative justice in HM Prison Holme House*. Retrieved September 20, 2004 from http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/holme_house.doc
- ▶ Domenig, C (2011): Restorativ Justice – vom marginalen Verfahrensmodell zum integralen Lebensentwurf. TOA-Infodienst, 2011, Nr. 41: 24
- ▶ Donohue, J. J. & Siegelman, P. (1998): Allocating resources among prisons and social programs in the battle against crime. *Journal of Legal Studies*, 27: 1–43
- ▶ Duff, A. (1992): Alternatives to Punishment or Alternative Punishments? In: W. Cragg (ed.): *Retributivism and its Critics*. Stuttgart, Franz Steiner
- ▶ Dupont, L. (1998): *Op weg naar een beginselenwet gevangeniswezen*. Leuven, Leuven University Press
- ▶ Eadie, T. and Williams B. (1994): The contribution of prison based bail information schemes to better jobs. *Prison Service Journal*, May: 27–30
- ▶ Edgar, K. and Newell, T. (2006): *Restorative justice in prisons – A guide to making it happen*. Winchester, Waterside Press
- ▶ Egységes Irodalomjegyzék
- ▶ Eisenberg, Ulrich (2012): *Jugendgerichtsgesetz. Kommentar* (15th ed.). München, Beck (in press)
- ▶ Emerson, G. (2009): *Lessons from Research for Practitioners and Managers*. Restorative Justice Consortium Winter Forum, RJ in Prisons, HMP Bullingdon
- ▶ Erbguth, Wilfried (2009): *Allgemeines Verwaltungsrecht* (3rd ed.). Baden-Baden, Nomos
- ▶ European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice (ed.) (2000): *Victim-Offender Mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*. Leuven, Leuven University Press

- ▶ Fährnich, O. (2011): Jugendkriminalität und Mehrfachtäterschaft. Biografische Kontexte straffälliger Jugendlicher. In: Von der Burg, U. et. al. (eds.): *Dortmunder Beiträge zur Pädagogik*. Band 46. Bochum, Projekt Verlag, S. 44 ff.
- ▶ Feasey, S., Williams, P. & Clarke, R. (2005): *An evaluation of the Prison Fellowship Sycamore Tree Programme*. Retrieved July 1. 2005 from http://www.restorativejustice.org.uk/RJ_&_the_CJS/pdf/Sycamore_tree_evaluation.pdf
- ▶ Fellegi, B. (2005): *Meeting the Challenges of Implementing Restorative Justice in Central and Eastern Europe*, Final Publication of the AGIS project of the European Forum for Restorative Justice, Leuven
- ▶ Fellegi, B. (2007): Explaining the impact of restorative justice: the '4-way interaction' of morality, neutralisation, shame and bonds. In: MACKAY, R., BOŠNJAK, M., DEKLERCK, J., PELIKAN, C., van STOKKOM, B. and WRIGHT, M. (eds.): *Images of restorative justice theory*. Frankfurt am Main, Germany, Verlag für Polizeiwissenschaft
- ▶ Fellegi, B. (2009): *Út a megbékéléshez: A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó
- ▶ Fenyvesi, Cs. (2002): Erőszak a büntetőeljárásban: A másodlagos viktimizáció alanyai. (Presentation at Magyar Pszichológiai Társaság V. Nemzetközi Kongresszusa, March, 2002)
- ▶ Fischer, Thomas (2011): *Strafgesetzbuch und Nebengesetze. Kommentar* (58th ed.). München, Beck
- ▶ Fliegau, G. & Ránki, S. (2007): *Fogvatartott gondolatok*. Budapest, L'Harmattan Kiadó
- ▶ Fliegau, G. (2009): A börtönbeli erőszak jellemzői és dinamikája: A konfliktuskezelés tárgyalásos módszereinek alkalmazása. In: Kiss, A., Velez, E., Garami L. (eds.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve*
- ▶ Francis, V. (2001): *Restorative practices in prison: A review of the literature*. London, ICPS, <http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/downloads.html>
- ▶ Fülöp, Á. & Nagy, E. (2005): *Új törekvések a fiatalkorúak büntetőjogában*. In: Irk, F. (ed.): *Kriminológiai Tanulmányok*. Vol. 42. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet: 302–326
- ▶ Garland, D. (2001): *The culture of control: crime and social order in contemporary society*. Chicago, University of Chicago Press
- ▶ Gavrielides, T. (2003): Restorative Justice: Are we there yet? Responding to the Home Office's Consultation Questions. *Criminal Law Forum*, 14: 4: 385–419
- ▶ Gavrielides, T. (2005): Some Meta-theoretical Questions for Restorative Justice. *Ratio Juris*, 18: 1: 84–106
- ▶ Gavrielides, T. (2007): *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy*. Helsinki, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations. Publication Series No. 52
- ▶ Gavrielides, T. (2008): Restorative justice – the perplexing concept: Conceptual fault-lines and power battles within the restorative justice movement. *Criminology and Criminal Justice*, Vol. 8 (2): 165–184
- ▶ Gavrielides, T. (2011): *Drawing together research, policy and practice for restorative justice*. London, IARS
- ▶ Gavrielides, T. and D. Coker (2005): Restoring Faith: Resolving the Roman Catholic Church's Sexual Scandals through Restorative Justice. *Contemporary Justice Review*. Vol. 8, No 4: 345–365
- ▶ Gendreau, P., Goggin, C. & Cullen, F. T. (1999): *The effects of prison sentences on recidivism*. Retrieved February 22. 2002 from <http://www.sgc.gc.ca/Epub/Corr/e199912/e199912.html>
- ▶ Goerdeler, Jochen & Pollähne, Helmut (2007): Jugendstrafvollzug in Deutschland. In: J. Goerdeler & P. Walkenhorst (eds.): *Jugendstrafvollzug in Deutschland*. Mönchengladbach
- ▶ Guidoni, O. V. (2003): The ambivalences of restorative justice: Some reflections on an Italian prison project. *Contemporary Justice Review*, 6: 55–68
- ▶ Guion, L. (2002): Triangulation: Establishing the Validity of Qualitative Studies. *Department of Family, Youth and Community Sciences*. University of Florida: 1–3
- ▶ Gunn, J. (1977): *Criminal behaviour and mental disorder*. British Journal of Psychiatry, Vol. 130: 317–329

- ▶ Gyurkó, Sz. (2011): *Szobafogság – avagy a szabadságelvonással járó szankciók helye és szerepe a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásában*. Rendészeti Szemle, Vol. 5: 82–92
- ▶ Hagell, A. (2005): The use of custody for children and young people. In: Bateman T. and Pitts J. (eds): *Youth Justice*. Lyme Regis, Russell House Publishing
- ▶ Hagemann, O.: Restorative Justice in prison? In: Walgrave, L. (ed.): *Repositioning Restorative Justice*. Willan Publishing, 2003, 2
- ▶ Hartmann, Arthur (2010): Legal Provisions on Restorative Justice in Germany. In: Ministry of Justice and Law Enforcement, Republic of Hungary (ed.): *European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure* (pp. 125–129). Budapest (see also <http://www.eucpn.org/library/results.asp?category=&pubdate=2010>)
- ▶ Heinz, H. S. (1955): *The Biblical Doctrine of Justice and the Law*. Norwich, SCM Press
- ▶ Herczog, M (2001): *Gyermekevédelmi kézikönyv*. KJK, Budapest
- ▶ Herczog, M.–Kiss, A.–Gyurkó, Sz. (2005): *A gyermekkori deviancia és annak kezelése a hatályos jogszabályi keretek között*. Manuscript. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet
- ▶ Hindenlang, M. J. (1973): Causes of Delinquency: A Partial Replication and Extension. In: *Social Problems*, Vol 20: 471–487
- ▶ Hirschi, T. (1969): *Causes of Delinquency*. Berkeley, University of California Press
- ▶ Home Office (2003): *Restorative justice: the government's strategy. A consultation document on the Government's strategy on restorative justice*. London, Home Office Communication Directorate
- ▶ Home Office (2003): *Restorative justice: the government's strategy*. London, Home Office
- ▶ Hömig, Dieter (2010): *Grundgesetz. Kommentar* (9th ed.). Baden-Baden, Nomos
- ▶ Hopfauf, Axel (2011): In: B. Schmidt-Bleibtreu & F. Klein (eds.): *Grundgesetz. Kommentar* (12th ed.). Berlin
- ▶ House of Commons Public Administration Select Committee (2011): *Smaller government: shrinking the quango state*. Fifth Report of Sessions 2010–11, London, House of Commons
- ▶ Howard League (1997): *Are prisoners challenged by victims of crime? Prisons' work with prisoners on victims' issues*. London, Howard League
- ▶ Howard, J (1792): *Prisons and lazarettos. Volume one: the state of the prisons in England and Wales... and an account of some foreign prisons and hospitals*. 4th ed. Reprinted: Montclair, N. J, Patterson Smith, 1973
- ▶ http://helsinki.hu/dokumentum/MHB_jelentes_Palhalma_2006.pdf
- ▶ Hufen, Friedhelm (2009): *Staatsrecht II – Grundrechte* (2nd ed.). München, Beck
- ▶ Hungarian Helsinki Committee Report (2006). Retrieved from http://helsinki.webdialog.hu/dokumentum/MHB_jelentes_BudapestiFB_2006.pdf
- ▶ Immarigeon, R. (1994): *Reconciliation between victims and imprisoned offenders: Program models and issues*. Akron, PA, Mennonite Central Committee USA, Office of Crime and Justice
- ▶ Immarigeon, R. (1996): Prison-based victim-offender reconciliation programs. In: B. Galaway & J. Hudson (eds.): *Restorative justice: International perspective* (pp. 463–476). Monsey, NY, Criminal Justice Press
- ▶ Immarigeon, R. (2004): What is the place of punishment and imprisonment in restorative justice? In: H. Zehr & B. Toews (eds.): *Critical issues in restorative justice* (pp. 143–153). Monsey, NY, Cullompton
- ▶ Inside Out Trust (2005): Restorative justice at work in prisons. *The Newsletter of the Inside Out Trust*. Summer, 15
- ▶ Ipsen, Jörn (2009): *Allgemeines Verwaltungsrecht* (6th ed.). Köln
- ▶ Ipsen, Jörn (2010): *Staatsrecht I – Staatsorganisationsrecht* (22nd ed.). München, Beck
- ▶ Irk, F. (ed.) (2004): *Áldozatok és vélemények I–II*. Budapest, OKRI
- ▶ Jacobson, J. and P. Gibbs (2009): *Making Amends: restorative youth justice in Northern Ireland*. London, Prison Reform Trust
- ▶ Jarass, Hans & Pieroth, Bodo (2009): *Grundgesetz. Kommentar* (10th ed.). München, Beck

- ▶ Jessica, J. & P. Gibbs (2009): *Making amends: restorative youth justice in Northern Ireland*. London, Prison Reform Trust
- ▶ Johnson, R. E. (1979): *Juvenile Delinquency and its Origins: An Integrated Theoretical Approach*. New York, Cambridge University Press
- ▶ Johnstone, G. (2002): *Restorative justice: ideas, values, debates*. Devon, Willan
- ▶ Johnstone, G. (2007): Restorative justice and the practice of imprisonment. *Prison Service Journal*, 140: 15–20
- ▶ Justice Committee (2010): *Cutting crime: the case for justice reinvestment*. London, House of Commons
- ▶ Kaiser, Günther & Schöch, Heinz (2003): *Strafvollzug* (5th ed.). Heidelberg
- ▶ Kamann, Ulrich (2008): *Handbuch für die Strafvollstreckung und den Strafvollzug* (2nd ed.). Köln, Heymanns
- ▶ Katounas, J. & McElrea, F. (2002): Restorative justice in New Zealand Prisons. *Prison Service Journal*, 140: 16–18
- ▶ Katz, Alfred (2010): *Staatsrecht* (18th ed.). Heidelberg
- ▶ Kerecsi K., Kó, J. (2008): Az Áldozatsegítő Szolgálat hatékonyságvizsgálata. Összefoglaló jelentés. Budapest
- ▶ Kerecsi, K: *A fiatalkori bűnelkövetés jogszabályi változásai, különös tekintettel a javítóintézetekre*. <http://www.aszod-afi.hu/pdf/kerecsi.pdf>
- ▶ Kindhäuser, Urs & Neumann, Ulfrid & Paeffgen, Hans-Ullrich (eds.) (2010): *Strafgesetzbuch. Kommentar* (3rd ed.). Baden-Baden, Nomos
- ▶ Kiss, A. (2009): A sértett megváltozott szerepe a büntetőeljárásban: a resztoratív igazságszolgáltatási formák megjelenése. In: Kiss, A., Velez, E., Garami L. (eds.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve*
- ▶ Knack, Hans Joachim & Hennecke, Hans-Günter (2010): *Verwaltungsverfahrensgesetz. Kommentar* (9th ed.). Köln
- ▶ Knuutila, A. (2010): *Punishing costs: How locking up children is making Britain less safe*. London, New Economics Foundation
- ▶ Kohlberg, L. (1971): Stages and Moral Development as a Basis for Moral Education. In: Beck, C. M. et al. (eds.): *Moral Education-Interdisciplinary Approaches*. Toronto, University of Toronto Press
- ▶ Kopp, Ferdinand & Ramsauer, Ulrich (2010): *Verwaltungsverfahrensgesetz. Kommentar* (11th ed.). München, Beck
- ▶ Kornhauser, R. R. (1978): *Social Sources of Delinquency: An Appraisal of Analytic Models*. Chicago, University of Chicago Press
- ▶ Krell, M. (2007): Conferencing – eine interessante Erweiterung der Mediation. *TOA-Infodienst*, Nr. 31: 26 ff.
- ▶ Kuhn, T. (1970): *The Structure of Scientific Revolutions*. 2nd edition. Chicago, University of Chicago Press
- ▶ Kunkel, Peter-Christian (2011): *Sozialgesetzbuch VIII, Kinder- und Jugendhilfe. Kommentar* (4th ed.). Baden-Baden, Nomos
- ▶ Lacey, N. (2008): *The prisoner's dilemma: Political economy and punishment in contemporary democracies* (Cambridge: Cambridge University Press)
- ▶ Lackner, Karl/Kühl, Kristian (2011): *Strafgesetzbuch. Kommentar* (27th ed.). München, Beck
- ▶ Lajtár, I. (2011): Az ügyészség gyermek- és ifjúságvédelmi szakterületi munkáját érintő egyes kérdésekről. *Ügyészek Lapja*, Vol. 3: 32–33
- ▶ Latimer, J., Dowden, C. & Muise, D. (2005): The effectiveness of restorative justice practice: A meta-analysis. *The Prison Journal*, 85: 127–144
- ▶ Laubenthal, Klaus (2008): *Strafvollzug* (5th ed.). Berlin

- ▶ Launay, G. and P. Murray (1989): Victim/offender groups. In: M. Wright and B. Galaway (eds.): *Mediation and criminal justice: victims, offenders and community*. London, Sage
- ▶ Launay, G. & Murray, P. (1989): Victim/offender groups. In: M. Wright & B. Galaway (eds.): *Mediation and criminal justice*. pp. 113–131
- ▶ Lauwaert, K. and Aertsen, I. (2002): Restorative Justice: Activities and Expectations at European Level. *ERA-Forum – Scripta iuris europaei*, no. 1: 27–32
- ▶ Lévy, M. (2009): *A gyermek érdekétől a megérdemelt büntetésig: a fiatalkorúakra vonatkozó büntető igazságszolgáltatás alakulása az Amerikai Egyesült Államokban*. OKRI Szemle, szerk.: Virág, Gy. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet: 149–171
- ▶ Liebmann, M. (2004): Restorative justice and the prison system: A view from the UK. *VOMA Connections*, 17 (Summer): 3–4
- ▶ Liebmann, M. (2007): *Restorative justice: How it works*. London, Jessica Kingsley
- ▶ Liebmann, M. & Braithwaite, S. (1999): *Restorative justice in custodial settings*. Retrieved November 30, 2004. from http://www.restorativejustice.org.uk/About_RJ/pdf/Restorative%20justice%20in%20custodial%20settings_Marian%20Liebmann%20and%20Stephanie%20Braithwaite.pdf
- ▶ Ligeti, M. (2007): Az új Btk. általános része és a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvénye. *Rendészeti Szemle*, Vol. 7–8: 58–78
- ▶ Lindrath, Anja (2010): *Jugendstrafvollzug in freien Formen*. Berlin
- ▶ Local Regional and Monitoring Institute/LRMI (2011): *Előzetes beszámoló a fókuszcsoport-kutatás eredményeiről*. Kézirat. Budapest
- ▶ Local Regional and Monitoring Institute/LRMI (2010): *Beszámoló az empirikus kutatás eredményeiről*. Kézirat. Budapest
- ▶ Lőrincz, J. (2005): *Útkeresés a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásában az ezredfordulón*. In: Wiener A. I.: *Ünnepi kötet*. p. 531. Az ELTE Állam-és Jogtudományi Karának tudományos kiadványai. Libri Amicorum 16, Budapest, KJK-Kerszöv Kiadó Kft.
- ▶ Losel, F. (1995): The efficacy of correctional treatment: A review and synthesis of meta-evaluations. In: J. McGuire (ed.): *What works: Reducing re-offending – guidelines from research and practice* (pp. 97–111). New York, John Wiley
- ▶ Lovell, M. L., Helfgott, J. B. & Lawrence, C. (2002): Citizens, victims, and offenders restoring justice: A prison-based group work program bridging the divide. In: S. Henry, J. F. East & C. Schmitz (eds.): *Social work with groups: Mining the gold* (pp. 75–89). New York, Haworth Press
- ▶ Mace, A. (2000): *The restorative prison project: Restorative principles in the prison setting: A vision for the future*. Retrieved September 20, 2004, from http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/restorative_prison.doc
- ▶ Mackay, R. (2002): *Punishment, Guilt, and Spirit in Restorative Justice: An Essay on Legal and Religious Anthropology*. In: Elmar G. M. Weitekamp and Hans-Jurgen Kerner: *Restorative Justice: Theoretical Foundations*. Deon, UK, Willan Publishing: 247–266
- ▶ Mariën, K. (2010): Restorative Justice in Belgian Prisons. In: Ungarisches Justizministerium (ed.): *European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure*. Budapest: 225 ff.
- ▶ Marshall, C. D. (2001): *Beyond Retribution: A New Testament Vision for Justice*. Crime and Punishment Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans Publishing Company
- ▶ Marshall, T. (1996): The Evolution of Restorative Justice in Britain. *European Journal on Criminal Policy and Research* (4): 21
- ▶ Marshall, T. (1999): *Restorative Justice. An overview*. London, Home Office
- ▶ Marshall, T. and Merry, S. (1990): *Crime and Accountability: Victim-Offender Mediation in Practice*. London, HMSO
- ▶ Maruna, S. (2006): *Making Good. How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington DC, American Psychological Association

- ▶ Marvin, W. E.–Figlio, M. R.–Sellin, J. T. (1972): *DELINQUENCY IN A BIRTH COHORT*. Studies in Crime and Justice Series. Chicago, University of Chicago Press
- ▶ Mathiesen, T. (1990): *Prison on trial*. London, Sage
- ▶ Matrix Evidence (2009): *Economic analysis of interventions for young offenders*. London, Burrow Cadbury Trust
- ▶ Matt, E. & Winter, F. (2002): *Täter-Opfer-Ausgleich in Gefängnissen – Die Möglichkeiten der restorative justice im Strafvollzug*. Neue Kriminalpolitik (NKPol), Heft 4: 128–132
- ▶ Maurer, Hartmut (2007): *Staatsrecht I* (5th ed.). München, Beck
- ▶ Maurer, Hartmut (2009): *Allgemeines Verwaltungsrecht* (17th ed.). München, Beck
- ▶ McCold, P. (1999): A Reply to Walgrave. In: P. McCold (ed). *The 4th International Conference on Restorative Justice for Juveniles*, Leuven, Belgium
- ▶ Meyer-Goßner, Lutz (2011): *Strafprozessordnung. Kommentar* (54th ed.). München, Beck
- ▶ Miers, D. (2004): *A comparative review of restorative justice and victim-offender mediation in Europe*. Leuven, European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice
- ▶ Miles, M. and Huberman, M. (1994): *Qualitative Data Analysis*. London, Sage
- ▶ Miller, M. L. & Shuford J. A. (2005): The Alternatives to Violence project in Delaware: A three-year cumulative recidivism study. Retrieved March 12. 2008 from <http://www.avpcalifornia.org/RecidivismStudy2005.pdf>
- ▶ Miller, S. L. (2011): *After the crime: the power of restorative justice dialogues between victims and violent offenders*. New York and London, New York University Press
- ▶ Ministry of Justice (2009a): *Offender Management Caseload Statistics 2009*. London, Ministry of Justice
- ▶ Ministry of Justice (2009b): *Story of the Prison Population 2005–2009 England and Wales*. London, Ministry of Justice
- ▶ Ministry of Justice (2010a): *Breaking the cycle*. London, Ministry of Justice
- ▶ Ministry of Justice (2010b): *Reoffending of adults: results from the 2008 cohort, England and Wales*
- ▶ Nagy, F. (2005): A hosszú tartamú szabadságvesztés büntetőjogi kérdéseiről. In: Csillagbörtön 1885–2005. Előadások a hosszú tartamú szabadságvesztés témakörében. Szeged: 15–30
- ▶ Newell, T. (2002a): Restorative justice in prisons project. In: *Restorative justice in prisons. Resource book and report* (3–6). London
- ▶ Newell, T. (2002b): *Restorative practice in prisons: Circles and conferencing in the custodial setting*. Paper presented at the Third International Conference on Conferencing, Circles and other Restorative Practices. Minneapolis, Minnesota, MN, USA
- ▶ Newell, T. (2002c): *Restorative justice in prisons: The possibility of change*. Retrieved May 17. 2005 from <http://www.crim.cam.ac.uk/research/cropwood/documents/Restorative-JusticeinPrisons.doc>
- ▶ Nugent, W. (2001): Participation in victim offender mediation and re-offence: successful replications, *Research on Social Work Practice*, 11 (1): 5–23
- ▶ On the European Prison Rules
- ▶ ORSZÁGGYŰLÉSI BIZTOSI TÁJÉKOZTATÓ A MAGYARORSZÁGI BÜNTETÉS–VÉGREHAJTÁSBAN TAPASZTALTAKRÓL
- ▶ www.obh.hu/allam/aktualis/doc/BV_fuzet.doc
- ▶ Ostendorf, Heribert (2009): *Jugendgerichtsgesetz* (8th ed.). Baden-Baden, Nomos
- ▶ Peine, Franz-Joseph (2008): *Allgemeines Verwaltungsrecht* (9th ed.). Heidelberg
- ▶ Peters, T. et al. (1999): Fondements d'une politique judiciaire cohérente axée sur la réparation et sur la victime. In: B. Van Doninck, L. Van Daele and A. Naji (eds.): *Le droit sur le droit chemin?* Antwerp, Maklu: 113–160
- ▶ Petrellis, T. (2007): *The restorative justice living unit at Grande Cache Institution: Exploring the application of restorative justice in a correctional environment*. Ottawa, Correctional Services of Canada

- ▶ Pfordte, Thilo (2011) In: D. Dölling & G. Duttge & D. Rössner (eds.): *Gesamtes Strafrecht – StGB, StPO und Nebengesetze. Kommentar* (2nd ed.). Baden-Baden, Nomos
- ▶ Pieroth, Bodo & Schlink, Bernhard (2009): *Grundrechte – Staatsrecht II* (25th ed.). Heidelberg
- ▶ Prison Fellowship (1999): *The Sycamore Tree project – a model for restorative justice*. London, Prison Fellowship
- ▶ Prison Fellowship (2004): *An Evaluation of the Sycamore Tree Project: Based on an Analysis of Crime Pics II Data*. London, Prison Fellowship
- ▶ Prison Fellowship (2009): *An Evaluation of the Sycamore Tree Project: Based on an Analysis of Crime Pics II Data*. London, Prison Fellowship
- ▶ Prison Reform Trust (2010): *Punishing Disadvantage: a profile of young people in custody*. London, Prison Reform Trust
- ▶ Prison Reform Working Group (2009): *Locked up potential: a strategy for reforming prisons and rehabilitating prisoners*. The Centre for Social Justice
- ▶ Punch, K. (2003): *Survey Research: The Basics*. London, Sage Publications
- ▶ Rankin, J. H., Kern, R. (1994): Parental Attachments and Delinquency. In: *Criminology*, Vol. 32: 495–516
- ▶ Raye, B., E. & Warner Roberts, A. (2007): Restorative processes. In: Johnstone, G. & Van Ness, D. W. (eds.): *Handbook of Restorative Justice*. Cullompton, Portland, Willan Publishing: 211–227
- ▶ Renshaw, J. and H. Powell (2001): *The story so far: Emerging evidence on the impact of the reformed youth justice system*. Report to the Youth Justice Board
- ▶ Robert, L. and Peters, T. (2003): How restorative justice is able to transcend the prison walls: a discussion of the 'restorative detention' project. In: E. G. M. Weitekamp and H.-J. Kerner (eds.): *Restorative justice in context: International practice and directions*. Cullompton, Willan Publishing: 95–122
- ▶ Robert, L., & Peters, T. (2002): How restorative justice is able to transcend the prison walls: A discussion of the project 'restorative detention'. In: E. Weitekamp & H. Kerner (eds.): *Restorative justice in context: International practice & directions* (pp. 95–122.). Uffculme, Devon, Willan Publishing
- ▶ Roberts, J. V. & Hough, M. (2002): *Public attitudes to punishment: the context*. In: Roberts, J. V. & Hough, M. (eds.): *Changing Attitudes to Punishment, Public opinion, Crime and Justice*. pp. 1–33. Cullumpton, Devon, South Bank University–Willan Publishing
- ▶ Roberts, J. V. (2002): *Public opinion and the nature of community penalties: international findings*. In: Roberts, J. V. & Hough, M. (eds.): *Changing Attitudes to Punishment, Public opinion, Crime and Justice*: 33–62, Cullumpton, Devon, South Bank University–Willan Publishing
- ▶ Roberts, J. V. & Hough, M. (2005): *Understanding public attitudes towards criminal justice*. Maidenhead, Open University Press
- ▶ Roche, D. (2003): *Accountability in restorative justice*. London, Clarendon Press
- ▶ Rössner & Krämpfer (2011) In: D. Dölling & G. Duttge & D. Rössner (eds.): *Gesamtes Strafrecht – StGB, StPO und Nebengesetze. Kommentar* (2nd ed.). Baden-Baden, Nomos
- ▶ Sachs, Michael (2009): *Grundgesetz. Kommentar* (5th ed.). München, Beck
- ▶ Sampson, R. J., Laub, J. H. (1993): *Crime in the Marketing: Pathways and Turning Points Through Life*. Cambridge, M.A., Harvard University Press
- ▶ Schmidt, Rolf (2010b): *Staatsorganisationsrecht* (10th ed.). Bremen, Rolf Schmidt Verlag
- ▶ Schmidt, Rolf (2010a): *Grundrechte* (12th ed.). Bremen, Rolf Schmidt Verlag
- ▶ Schweitzer, Michael (2010): *Staatsrecht III* (10th ed.). Heidelberg
- ▶ Schwind, Hans-Dieter & Böhm, Alexander & Jehle, Jörg-Martin & Laubenthal, Klaus (2009): *Strafvollzugsgesetz – Bund und Länder. Kommentar* (5th ed.). Berlin
- ▶ Shapland, J, G Robinson and A Sorsby (2011) *Restorative justice in practice: evaluating what works for victims and offenders*. London and New York, Routledge

- ▶ Shapland, J. & Atkinson, A. & Atkinson H., Dignan, J. & Edwards, L. & Hibbert, J. & Howes, M. & Johnstone, J. & Robinson, G. & Sorsby, A. (2008a): Does restorative justice affect reconviction? The fourth report from the evaluation of three schemes. Ministry of Justice Research Series 10/08, London. See also: http://www.justice.gov.uk/docs/restorative-justice-report_06-08.pdf
- ▶ Shapland, J. & Atkinson, A. & Atkinson, H. & Chapman, B. & Dignan, J. & Howes, M. & Johnstone, J. & Robinson G. & Sorsby, A. (2007): Restorative justice: The Views of Victims and Offenders. The Third Report from the Evaluation of Three Schemes. Ministry of Justice Research Series 3/07. London. See also: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http://www.justice.gov.uk/docs/Restorative-Justice.pdf>.
- ▶ Shapland, J. (2000): Victims and Criminal Justice: Creating Responsible Criminal Justice Agencies. In: A. Crawford and J. Goodey (eds.): *Integrating a Victim Perspective within Criminal Justice*. Aldershot, Ashgate: 147–164
- ▶ Shapland, J. (2008b): Restorative Justice and Prisons. Presentation retrieved from http://www.howardleague.org/fileadmin/howard_league/user/pdf/Commission/Paper_by_Joanna_Shapland.pdf
- ▶ Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Dignan, J. et al. (2008): *Does restorative justice affect reconviction? The fourth report from the evaluation of three schemes*. Ministry of Justice Research Series 10/08. London, Ministry of Justice
- ▶ Shaw, I. (1999): *Qualitative Evaluation*. Thousand Oaks, CA, London, Sage Publications
- ▶ Sherman, L. W. and Strang, H. (2007): *Restorative justice: the evidence*. London, Smith Institute. www.smith-institute.org.uk
- ▶ Sherman, L. W. & Strang, H. (2007): *Restorative justice: the evidence*. London, The Smith Institute
- ▶ Shewan, A. C. (December 2009): *Restorative justice*. Survey, London, ACPO
- ▶ Shipman, M. (1997): *The Limitations of Social Research*. London, New York, Longman
- ▶ Skelton, A. M. (2005): *The Influence of the Theory and Practice of Restorative Justice in South African with Special Reference to Child Justice*. Dissertation submitted in partial fulfilment of the degree Doctor Legum in the Faculty of Law, University of Pretoria
- ▶ Skyes, G., M., Matza, D. (1957): Techniques of Neutralization: A theory of Delinquency. In: *American Sociological Review*, Vol. 22: 664–670
- ▶ Snacken, S. (2001): Belgium. In: D. Van Zyl Smit and F. Dünkel (eds.): *Imprisonment Today and Tomorrow: International Perspectives on Prisoners' Rights and Prison Conditions*. The Hague, Kluwer Law International: 32–81
- ▶ Solomon, E. & Alen, R. (2009): *Reducing child imprisonment in England and Wales: lessons from abroad*. London, Prison Reform Trust
- ▶ Sömjéni, L., Zséger, B. (2009): Az állami áldozatsegítés rendszere és értékelése. In: Kiss, A., Velez, E., Garami, L.(eds.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve*
- ▶ Stein, Ekkehart & Frank, Götz (2010): *Staatsrecht* (21st ed.). Tübingen
- ▶ Steinberger, Karin (2006): Siegburg ist keine Justizpanne, das ist eine Strafvollzugskatastrophe. *Süddeutsche Zeitung*, München. Retrieved from <http://www.sueddeutsche.de/deutschland/artikel/138/95043/print.html>, date 15.12.2006
- ▶ Stelkens, Paul & Bonk, Heinz Joachim & Sachs, Michael (eds.) (2008): *Verwaltungsverfahrensgesetz. Kommentar* (7th ed.). München, Beck
- ▶ Stern, V. (2005): Prisons and their communities: Testing a new approach. An account of the restorative prison project 2000–2004. London, International Centre for Prison Studies – Kings College London
- ▶ Strasse, F. & Randolph, P (2005): *Mediáció – a konfliktusmegoldás lélektani aspektusai*. Budapest, Nyitott Könyvműhely Kiadó
- ▶ Stree & Kinzig, Jörg (2010) In: A. Schönte & H. Schröder (eds.): *Strafgesetzbuch. Kommentar* (28th ed.). München, Beck
- ▶ Theune (2006) In: H. W. Laufhütte & R. Rissing – van Saan (eds.): *Leipziger Kommentar zum Strafgesetzbuch. Zweiter Band* (12th ed.). Berlin

- ▶ Tiedemann, Klaus (2006) In: H. W. Laufhütte & R. Rissing – van Saan (eds.): Leipziger Kommentar zum Strafgesetzbuch. Zweiter Band (12th ed.). Berlin
- ▶ Travis, A. (30 June 2010): Ken Clarke to attach bank' em up prison sentencing. *Guardian*, accessed on 7/1/2011. <http://www.guardian.co.uk/uk/2010/jun/30/clarke-prison-sentencing-justice-jail>
- ▶ Trenczek, Thomas (2009) In: J. Münder & Th. Meysen (eds.): Frankfurter Kommentar zum SGB VIII Kinder- und Jugendhilfe (6th ed.). Baden-Baden, Nomos
- ▶ Tügel, H. and M Heilemann (1987): *Frauen verändern Vergewaltiger [Women change rapists]*. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuchverlag
- ▶ Umbreit, M. (2001): *The Handbook of Victim Offender Mediation*. San Francisco, California, Jossey-Bass
- ▶ Umbreit, M. S., Vos, B., Coates, R. B. & Brown, K. (2003): Victim offender dialogue in violent cases: The Texas and Ohio experience. *VOMA Connections*, 14 (1): 12–17
- ▶ United Nations Office on Drugs and Crime (ed.) (2006): *Handbook on Restorative Justice Programmes*. New York
- ▶ Van Camp, T. (2002): Advancing restorative justice in Belgium. *Prison Service Journal*, 141: 26–27
- ▶ Van Daele, E. and Vanhoeck, K. (2007): *Herstel vanuit de cel. Werkwoorden van daders*. Brussels, Ministry of Justice
- ▶ Van Doosselaere, D. and I. Vanfraechem (2011): Research, practice and policy partnerships: empirical research on restorative justice in Belgium. In: I. Vanfraechem, I. Aertsen and J. Willemsens (eds.): *Restorative justice realities: empirical research in a European context*. The Hague, Eleven International Publishing
- ▶ Van Droogenbroeck, B. (2010): *Victim Offender Mediation in Severe Crimes in Belgium: What Victims Need and Offenders can Offer*. In: Afford Ltd. – Gyökös, M. & Lányi, K. (eds.): *European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure*. Conference Publication. Budapest, Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary: 228–235
- ▶ Van Ness (2006): Prisons and Restorative Justice. In: Johnstone, G. & Van Ness, D. W. (eds.): *Handbook of Restorative Justice*. Cullompton, Portland, Willan Publishing: 312–324
- ▶ Van Ness, D. W. and Strong, K. H. (1997) (2010): *Restoring Justice*. Cincinnati, OH, Anderson Publishing Company
- ▶ Van Ness, D.W. (2007): Prisons and restorative justice. In: G. Johnstone & D.W. Van Ness (eds.): *Handbook of restorative justice* (312–324). Uffculme, Devon, Willan Publishing
- ▶ Van Poucke, A. and Daelemans, A. (2002): *Restorative Justice and redress in prison: Some key questions from the field* (unpublished paper). Second conference of the European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice. Oostende, 10–12 October, 2002
- ▶ Vanacker, J. (ed.) (2002): *Herstel en detentie. Hommage aan Prof. Dr. Tony Peters*. Brussels, Politeia
- ▶ Vanfraechem, I. (2003): Implementing family group conferences in Belgium. In: L. Walgrave (ed.): *Repositioning Restorative Justice*. Cullompton: Willan Publishing: 313–327
- ▶ Vanspauwen, K., Robert, L., Aertsen, I. and Parmentier, S. (2003): *Herstelrecht en herstelgerichte strafuitvoering. Een selectieve en geannoteerde bibliografie – Restorative justice and restorative detention. A selected and annotated bibliography*. Leuven, K.U.Leuven, Research Group Penology and Victimology
- ▶ Vaskuti, A. (2010): *A fiatalok büntető igazságszolgáltatása: reformelképzelések*. In: Vig, D. (ed.): *A globalizáció kihívásai – kriminálpolitikai válaszok*. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság: 143–151
- ▶ Verwilghen, M. (2000): *Federaal Veiligheids- en Detentieplan*. Brussels, Ministry of Justice
- ▶ Victim Support (2010): *Victims' Justice: What victims and witness really want from sentencing*. London, Victim Support
- ▶ Vókó, Gy. (2009): *Fogvatartottakkal való bánásmód Magyarországon*. In: OKRI Szemle. Megjelent az OKRI fennállásának 50. évfordulója alkalmából. Budapest, Országos Kriminológiai Intézet, 2009: 55–79
- ▶ Walgrave, L. and G. Bazemore (1999): *Restorative Juvenile Justice: Repairing the Harm of youth Crime*. Monsey, NY, USA, Criminal Justice Press

- ▶ Walkenhorst, Philipp (2010): Jugendstrafvollzug. Aus Politik und Zeitgeschichte, 7: 22–28
- ▶ Walker, P. (1999): Saying sorry, acting sorry. *Prison Service Journal*, 123: 19–20
- ▶ Walmsley, R. (n.d. 2009?): *The World Prison Population List* (8th ed.). London, International Centre for Prison Studies. http://www.kcl.ac.uk/depsta/law/research/icps/downloads/wppl-8th_41.pdf
- ▶ Walther, Jutta (2001): Möglichkeiten und Perspektiven einer opferbezogenen Gestaltung des Strafvollzugs. Freiburg
- ▶ Wiesner, Reinhard (2011): SGB VIII Kinder- und Jugendhilfe Kommentar (4th ed.). München, Beck.
- ▶ Wilcox, A. and Hoyle, C. (2004): *Restorative Justice Projects: The National Evaluation of the Youth Justice Board's Restorative Justice Projects*. Oxford, University of Oxford
- ▶ Willemsens, J. (2008): *Restorative Justice: An agenda for Europe. The role of the European Union in the further development of restorative justice*. Leuven, European Forum for Restorative Justice. Final report of AGIS Project JLS/2006/AGIS/147. Leuven, European Forum for Restorative Justice
- ▶ Williams, B. (2004): *Restorative justice and incarcerated young offenders*. Youth Justice, 4: 191–203
- ▶ Wilms, Heinrich (2010): Staatsrecht II. Stuttgart
- ▶ Winfree J. R., L. T., Newbold G., Tubb III. S. H. (2002): Prisoner Perspectives on Inmate Culture in New Mexico and New Zealand: A Descriptive Case Study. In: *The Prison Journal*, 82 (2): 213–233
- ▶ Wischka (2009): Artikel – 6 BayStVollzG. In: H-D. Schwind & A. Böhm & J.-M. Jehle & K. (eds.): *Strafvollzugsgesetz – Bund und Länder. Kommentar* (5th ed.). Berlin
- ▶ Wolfgang, E. M. – Figlio, M. R. & Sellin, J. T. (1972): *Delinquency in a Birth Cohort*. Studies in Crime and Justice Series. Chicago, University of Chicago Press
- ▶ Wright, M. (1996): Can Mediation be an Alternative to Criminal Justice. In: B. Galaway and J. Hudson (eds): *Restorative Justice: International Perspective.*, Monsey, NY, Criminal Justice Press
- ▶ Wright, M. (1999): *Restoring Respect for Justice*. Winchester, Waterside Press
- ▶ Yantzi, M. (1998): *Sexual offending and restoration*. Ontario, Herald Press
- ▶ Youth Justice Board (2006): *Developing Restorative Justice: An Action Plan*. London, Youth Justice Board
- ▶ Youth Justice Board (2008): *Key elements of effective practice: Restorative justice*. London, Youth Justice Board
- ▶ Youth Justice Board (2009): *Annual Report and Accounts 2008–09*. London, Youth Justice Board
- ▶ Zehr, H. & Mika, H. (1998): Fundamental principles of restorative justice. *Contemporary Justice Review*, 1: 47–55
- ▶ Zehr, H. (1994): *Reconciliation between victims and imprisoned offenders: Program models and issues*. Mennonite Central Committee. Akron, PA, Office of Crime & Justice
- ▶ Zehr, H. (2002): *The little book of restorative justice*. Pennsylvania, Good Books
- ▶ Zehr, H. (2005): Evaluation and restorative justice principles. In: Elliot, E. and R. Gordon (ed): *New Directions in Restorative Justice*. Devon, Willan Publishing
- ▶ Zinsstag, E., Teunkens, M. and Pali, B. (2011): *Conferencing: a way forward for restorative justice in Europe*, Leuven, European Forum for Restorative Justice
- ▶ Zippelius, Reinhold & Würtenberger, Thomas (2008): *Deutsches Staatsrecht* (32nd ed.). München, Beck

„A resztoratív szemléletű fogvatartás gondolata új paradigmaként kiutat kínál a hagyományos büntetőrendszer zsákutcájából. E szemlélet támogatóinak ugyanakkor ügyelniük kell arra, hogy a szakma és a közvélemény ne úgy tekintsen erre a módszerre, mint ami minden problémára megoldást nyújt. A resztoratív 'mozgalmat' gyakorló szakemberek indították el, most azonban már a kutatókon – például a MEREPS projekt munkatársain – a sor, hogy konstruktív és kritikus megközelítéssel rendszerezék és értékeljék a resztoratív szemlélettel kapcsolatos eredményeket és lehetőségeket. A könyv a kutatókat és a terepen dolgozó szakembereket egyaránt arra inspirálhatja, hogy tovább dolgozzanak a resztoratív folyamat előmozdításán.”

Dr. Martin Wright

a Howard League for Penal Reform szervezet korábbi igazgatója

A „Mediáció és helyreállító igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban” (*„Mediation and Restorative Justice in Prison Settings”*) című, JLS/2008/JPEN015-30-CE-0267156/00-39 számú projekt keretén belül az Európai Bizottság „Criminal Justice 2008” programjának pénzügyi támogatásával